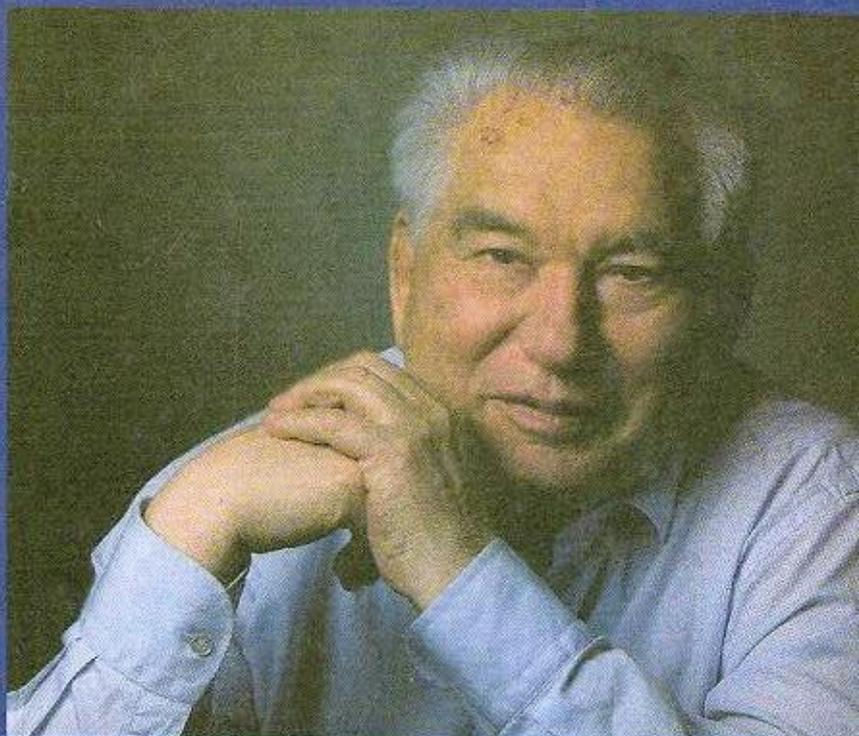

А. 44
ШЫҢҒЫС АЙТМАТОВ

ТАҰЛАР ҚУЛАҒАН
МӘХӘЛ

(Мәңги қалыңлық)

А 44

Шыңғыс АЙТМАТОВ

ТАҰЛАР ҚУЛАҒАН МӘХӘЛ

(Мәңгі қалыңдық)

НӨКІС
«БИЛИМ»
2017

УОК 821.512.122.1 Шыңғыс Айтматов. «Таулар кулаган мөхөл»
КБК 5 Кар (Мөңги қалыңлық). Нөкіс, «Билим» баспасы,
А—44 2017-жыл, 200 бст.

УОК 821.512.122.1
КБК 5 Кар
А—44

Аты нүткил дүньяға белгили кыргыз жазушысы Шыңғыс Айтматовтың қолыңыздағы романы тунғыш мәртебе рус тилинде 2006-жылы «Дружба народов» журналында жерияланып, 2007-жылы Санкт-Петербург қаласының «Азбука-классика» баспасынан өз алдына китап болып жарық көрди. Бүгинги күнде роман инглиц, немие, түрк, француз және баска да көплеген тиллерге аударылып басылды.

«Таулар кулаган мөхөл» (Мөңги қалыңлық) атлы буд роман қарақалпақ тилинде «Әмиўдорья» журналының 2015-жылғы санларында жерияланған еди.

Ески тоталитар дүзим қулап, оның орнын базар экономикасына тийкарланған қатнасықлар ийелей баслаған бир дәуирде жүз берген социал-мөдений-психологиялық өзгерислер көркем сөйлеленген әдебий-философиялық роман китап оқыушыларында үлкен қызығушылық пайда ететуғынына гүман келтирмеймиз.

Русшадан АЛП СУЛТАН аудармасы

Пиқир билдириушилер:

К. Алламбергенов — жазушы, Бердақ атындағы мәмлкетлик сыйлықтың лауреаты, профессор, филология илимлериниң докторы;

К. Қурамбаев — профессор, филология илимлериниң докторы.

ISBN 978-9943-4436-5-5

© Ш. Айтматов, 2017
© «Билим» баспасы, 2017

I

Хөммеге, барлық уақыт ушы бирлей берилген, хасла өзгермес бир хакыйкат бар, — хеш ким алды ала төгдирдин бар екенлигин, тууылғаннан пешанасына не нәрсе жазылғанын күн бурын биле алмайды, — кимге не берилгенин тек те өмирдин өзи көрсетеди, олай болмағанда төгдирге төгдир болуудын не кереги бар... Дүнья дүнья болып жаратылғалы, жәннеттен кууылған Адам Ата хәм Хауа Еис заманынан берли хөмийше солай болған, — акыры бул да төгдир дә — мине соннан берли төгдирдин сыры хөммеге хәм хөр бир адамға, өсирлерден-өсирге, күнлерден-күнге, хәр бир саат — хәр бир мәүритте мөңгилик жумбақ болып қалып қиятыр...

Мине усы рет те тап сондай болды. Аўа, усы рет те тап соңындай — адам акылы жетпейтуғын, ырасынан келгенде, тап Қудай Тааланын ойлағанынан да бетер, хөдийсе жүз берли, бул уақыяны ким қиялына келтире алар еди.

Акыл арқалы, мәнисин аңлап болмас бир нәрсени билиуге урынып, тек те соны болжай алыу мүмкин — ол да болса, биз билмекши болған ски жаратылыстың бир-бири менен әлле қаншай қосмослық байланысылылығы, олардын бир тутаслығы, қайсы бир мәнисте, булардың төгдир тақазасы менен төңирдин бир белгисиндеги жұлдызлардың астында жакты дүньяға келгенлиги. Не дейсиз, усындай болуы итимал...

Бөлким, олар жер жүзинде бири-бириниң барлығынан хабардар емес те шығар. Өйткени олардың биреуи адамлар үмба-дүм болып жасайтуғын, халқының көпшилиги себепли гарса жарылып кетейин деп турған, көшелери базарға айланған, қабақлардың ийислери көкке көтерилген, майханаларын тынымсыз қарыйдарлары шарлаған хәзирги заман қаласында турар, скиншиси болса, шокқыларына көз жетпес бөлент тауларда, қорқынышлы қырларында жабайы аршазарлар өскен, ярым жылап муз-қары сримейтуғын мөкәшларда жасайтуғын еди. Соның ушын да оны қарлы таулар жолбарысы деп атайтуғын еди. Илимде болса-бөлент шокқылы таулар хакқында бир уғым бар — онда оны жолбарыслар топтарына, пышықтеклилер зүрядына тийисли, қарлы Тянь-Шан жолбарысы деп атайды. Ол жасайтуғын жерлердеги халық бул

хайуанды «жаабаре» (окжай оғындай барс) деп атайды, бул онын табиятына да жүдө жакын — ол эскирген уактында ырастан да окжай оғындай ушын барады. Тагы да оны «кар кешкен жолбарыс» деп те атайды, өйткени ол көкиреги менен карларды иреп жүреди... Бул да шынлыкка дурыс келеди... Баска макулдук үргин карлардын астында калып кетиуден коркып, жайнауыт жер кыдырғанда, ол болса корыкнастан алға тасланалы...

Жолбарыс ауы көбинесе күн ортасына тууры келер еди. Бул уакытта отлаушы хайуанлардын суу иштугун уакты болады — жабайы ешкилер, кийиклер, архарлар шөлиш кандыруу ушын хәр жактан аккан суулар, жылғалар, сайларға түсели, сойтип келеси күнге шекем тойын суу ишеди. Суу ишиуге олар тола-тода болып келеди. Кишкене тодаларға бөлинип, сокпактардан избиз туяктары жерге тиймей, секирип-секирип, дөгөрөк-өтирапка сергек карап, кулакларын тикирейтип, гейде көүп-көтер тууылса, сол заматта аспанға эскирип, октай атылып, кашыуға таярланып туралы.

Бирак Жаабарс озиниң жауызлык ислерин жаксы биледи. Ол панада жасырынып, олжасын күтеди, кейин жокарыдан, тау кырлары артынан (си колайлысы сол), яки капталдан, койуу пугалар арасынан күтилмегенде жөниуарға тасланады, оны пөт пенеп урып жыгады, дөрхал алкымына жабысып, гегирлегип үзип таслайды, ысы кан харылдан атылады, кейин белгили, хөммеси тамам болады...

Ал, энди олжаны тойын суу ишкеннен сон кууған жаксы, ол тезирек колға түсели. Бунын ушын жасырынатугун жерди жакынырактан тандап, сабыр-такат пенен дем алмай, козгалмай, жатыу керек, жөниуарға бир эскиргенде жетиу мүмкин болууы шөрт. Ешкилер жицишке мойышларын, шырайлы геллесин силкип, кулакларын дынғыр-дынғыр ойнатып, коркак, сезгир көзлерин жылтыратып, алдынғы аяктарын тобыгына шекем сууға батырып, дауысын шыгармай сууды симирип атырғанда, көзди үзбей, сергек карап туруу, пүткил күшти жөмлеп шыдау, күтиу керек. Ешкилер саркырап аккан суудан канша көп тойып ишсе, жолбарыстың ауы сонша онынан келеди. Егер туурыдан-тикке кууылатугун болса, онда көпшилик жагдайда буган урынбаган да макул — бул ушкыр ешкис-аркарларға жетиу кыйын. Олар сестен де тез ушады, жанлары туяктарынын ыктыярында, сес шыгармайды, айырым макулдуктарға кусап, мысалы тоғайзарлыкларға кургаклык пайыгында набада келип калған жабайы шошқаларға кусап, тырракайлап кашып баратырғанда бөтеккеси жарылып, хасла тезек тасламайды. Бул ешкилер менен аркарлар болса, кашып суу

ишкенлеринен сон олар жасындай тез жууыра алмай калады, эне сонда бир мөүрит те боска жиберилмей, олар суулактан бас көтерип артка кайта баслаган мөхөли хөрекет етиу керек...

Усы рет те, күн ортасына жакын уакытта Жаабарстың суу бойларында ауға шыккысы келди. Ол шөликлер арасынан сай бойлап, тоғайзарлыклар менен өтирапка жалт-жалт карап, асыкпай келе берди — аркала жолбарыстардын каналас бирадарлары — карлы тау жолбарыстарынын бирли-ярымы пайда болып калуу итималы жок эмес еди. Сондай жагдай гейде болып турады, ал энди олар бүгин ауға жөмлеспип шыккан болса, кудай сакласын, бундайдан аулак жүргени жаксы. Аргыкмас сүрен-шауқым, коркынышлы ырылдаспактардын не кереси бар! Жалғыз басы ауға шыкканы макул. Ол из кууып бара берди...

Жаздын акыргы күндери еди, бийик Тянь-Шан тауларында ен бир пайызлы шағлар, боранлы карлар еле алыста, тау асырымларында болса жоллар ашык, жөниуарлар токлыкта жаз бойы масайрап, тула-белени семирип, ет байлаған; тоғайлар, шөңгелзарлар ишинде кус базарлары хөүиж алып, көлегенинше жуғырласып сайрап, шадлы ушып жүрер еди, палананлар да темир канат болып, хөүес пенен ушып-көнып атыр. Кыстың келиуи менен буд жерде кус калмайды, келеси жазға шекем ысы үлкелерге ушып кетеди. Бул жерлердин сууыгына шыдай алмайды...

Дизилисип сууатка баратырған кийиклер көринип калмасбскен деп, көз таслап киятырған Жаабарс жол-жөнекей өтирал-жайға карап бейимлесип, пугалыктар хөм кыйырыштык таслар арасынан өтип, денесиниң көринип калмаслыгынын илөжып шегер еди. Онын бөлент, шениен тыс хөрекетшен көдди-көүмети, домалак күдиретли омырауы, ири салмакты геүдеси, пышыкка мегзес кулаклары хөм караңгыда лазер нурлары сыякты жылтырап турған көзлери менен бирге Жаабарстың денеси де кайыскак, узып хөм күдиретли еди, терисиниң аламыш, жипек-макпал жүнлери рөнбөрен түрге дөнип тауланып, қосыктарда айтылған сыякты, бундай постынды тек те шаманлар хөм де ханлар кийстугун еди. Жер жүзинде хөш нөрсени писепт етпей, көдсм атып баратырған барс Африкадағы бирөдары леопардка жүдө уксап кететугынын, хөттски қуйрыктары да бир-бирине уксас узын хөм айбатлы екенлигин билермекен. Ырас, леопардлар олжаларына шеберлик пенен таслауыуы ушын пышыктар сыякты тереклерге тырмасып шыгып, жууан шакаларда отырып, колайлы пайытты карастырады, карлы тау барслары болса, тек те бийик қырлар, ор хөм жарларда олжаларын тосып, бекинип салмакты көдем аталы, ол жерлерде төрт-бес мың кулаш келетуын бөдентликке бой созған тереклер

де жоқ, ол жерде тоғайлар пәсте, жазықтықта жайылып жатады, шака хәм патларда сыртланлар ғаца сүйретилин жүреді... Гейде жолбарыслар сол тоғайлықтарға да күтпегенде барып калады, сонда сыртланлар оларға карап ырылдасып тәшүишке түседі, өзиниң өтмиштеги канадасларын танымағанға салады. Қарлы таулар жолбарыслары үшін басқа — бәлент шокқылы мөкан бар, ол жерде көп-көмбек музлы шокқылар аспан менен өписеди, кууыи жетип болмас ешки менен аркарларды аұлау, жан талұаслары, алысулар басқана, нәшели хәм көтеринки болады...

Жаабарс көп узамай бир карарға келди, орын танлады, киширек сай бойындағы кайрак таслар хәм қалың путазарлар арасына барып жагты. Бекинип, үлкен тасларға тырнақларын кайрады. Бул жерге суу ишиу үшін ешки-кийиклер келди, олар жетеу болып, мәртлерше басларын бәлент көтерип, соның менен бирге қорқынышта тау жанбауырларынан дизилисип түспекте еди. Жаабарс дәслептен-ақ оларды узактан, шокқылар арасындағы жарыктан көзинин қыры менен көрген еди. Мине снди қымырламастан күтип тур.

Қуаиш тас төбеге келип, сақый нурларын шашып, сийрек ақша булытлар Тянь-Шан тау дизбеклериниң көк муз шокқыларына жол-жөнскей тийип өтер еди. Көпти көрген хайуан барлығын сезип тур. Аудын ен қызык пайыты жақынламақта еди. Үлкен таслар арасында бекинип жатырған Жаабарсты сергеклендирген хәм тәшүишке салған бирден-бир нәрсе ол да болса, өзиниң жүрегиниң көйтип урын атырғанын ашық-тынық еситип атырғаны еди — тап бир лемиш смин-еркин ала алмай атырғанға уксар еди. Бундай жағдайлар, әлбетте, жан-тәни менен жууырғанында хәм бирден шаккан секиргенінде, яки урғашы үшін аяусыз алыскан пайытларында болып турар еди, онда таланасан, дененнен жыртылған етлер, жүнлер хәр жаққа атылады, онда әтирапта дус келген хәмме нәрселерди бауызлап таслағын келеди. Бирак усы козғалмай турған халатта жандалбас ырылдайсан, өкиренессен, қырылдайсан, буулыққан дем алысыннан бул ериксиз шығады. Лекин жатқан орынында пүткиллей өзиндики стип, хәр бир қыймылынды жәмлеп козғалмай күтип жатқанында, барлық дыққатынды қойып әтирапты гүзетип атырғанында, жүрегин бүйтип халласлап урмауы керек. Соған карамастан ол хәзир жүрегинин хәр бир урысы, хәр бир дем алысын еситер еди. Биринши мәртебе усындай болыуы. Бурынлары хеш қашан жүрегиниң бүйтип урыуын сезбес еди, снди кулағы да гүуилдеп атыр сес шығарып. Улыұма, соңғы гезлерде Жаабарстың өмиринде

бирканша өзгерислер жүз берди. Себеби өткен қыстан берли ол тодасынан ажыралып, жалғыз өзи тәнха, дийуаналарша жасауға мәжбүр болды. Фаррылық өсте-акырышлық пенен жетип келгенде, хәмме усындай халға түседі екен. Көптен бери жағдай усыған дәнип баратырған еди. Оның урғашысына жас, ғайратлы барс жабыса баслағаннан берли, хеш кимниң бунын менен иси болмай калды, буған зәрүрлик жоқ еди. Жекпе-жек қатты хәм қорқынышлы болды, лекин ол қарсыласын жеңе алмайды. Бунын менен тоқтамай және төбелеске шықты, олгейлиден бир-биреуи менен таласты, бәри-бир қарсыласын кууып жиберсе алмады. Усы бир қыйсық кулак (онын бир кулағы, шамасы, алдыңғы урысларда жулын алынған болса керек) кемнен-кем табылатугын көхәрли, шаршамас, қайсар-қайтпас мақлук болып шықты, урғашыға жабысады-гурады, хеш қасынан кетпсиди, сүйкеледи, ойнайды, қорқытын та қояды. Буның барлығын және Жаабарстын көз алдында ислейди. Жаабарс таулардағы жер силкиниу пайытында биринши урғашысы набыт болғаннан соң мине усы барсқа қауысқан, узак уақыт бирге жасаған, ол ски мәртебе күшик тууған еди, енди мине соңында бул жас қыйсық кулак барс менен табысып кетти. Кеткенде де, алды-артына карамай, көз-көзге түседі демей кетти, бөкссси менен қуйрығын оңға-солға қыймылдатады, гә жоқары көтерип, гә төменге түсиреди, сөйтип қуйрығын былғап, пүтыша қысып, оған сүйкенеди, қыйсық кулакка жарамсақланады. Ол сол қылығы менен кетти, хәттеки көз қыйығын да салмады...

Жаабарс сонда олардын кейиннен куумақшы болды, изине ерип кетти, кууыу қыйын емес еди, олар жортып кетип баратырған еди, лекин буннан дурыслы нәтийже шықпады, барлығы бурынғыдай кешти. Тағы да жауызларша айкасыу басланды. Бирак усы рет урғашы барстын өзи де Жаабарсқа айбат шекти, тырнады, тистеди, бул Жаабарстың тодалағы өз орнын сақлау жолындағы, барслар көуими ишинде өзиниң хасыл нәсил калдыруушы еркеклик тәбияты хәм күдиретин дауам еттириу жолындағы урынысларына соңғы соккы болып түсти хәм Жаабарстын үзил-кесил женилиси менен тамамланды. Лекин сонда да Жаабарс бираз өзине келип, қаны қызған пайытта басқа тодаға бас урып, жана жетилискен урғашы жас барслардың биреуин бауырына тартпақшы болды. Сонда да урыс аяусыз кешти, себеби бирден үш еркек таласты — нәтийжеде хештене болмады. Урғашы хәм жас талабанлардан ибарат тода өз мүнәсибетлерин анықлау, машқалаларын шешиу үшін жақын жердеги үнгир ишине кирип кетти, ал ол болса

өзинің тийкары ұазыйнасынан шетдестилип, хәмме жүз бурған қалда жалғыз қалды, — нәсил қалшырыу ұшын түресте тәбият хәмийше жаңа келген кушлердің төренин алар еди.

Жаабарс бир мәртебе басын алып кетиуден бурын усы өтирапларды бираз гезип, қаңғырып жүрди — ол жүрди баратырып бирден тоқтап қалар, гейде шатырлап шабар, гейде созылып жатар, гейде орнынан турып тауларды ләззеге салғанша үмитсиз өкирер еди. Егер тәбият оған күдирет инәм етсе еди, ол сол заматта бөридси улыған болар еди. Лал болып, тақатын жойытқан ол өзинің жанын қайда қоярын билмей, хәтте ауға шығыуды да қолемей, ықласы сөнип, шегине жетип қартайып қалмаса да, утылыс дегеннің не екенін билмесе де, өбитер аншыға айланып қалған еди — сонлықтан ешқилер менен арқарлар толасы қәхәрли, қатал Жаабарстың күши енди оларға жетпейтуғынын сезгендей, әсте-ақырын от шымшып, жақын жерден бийкөтер өтип барар еди...

Хаслында да өзи сондай болып қалды. Ол ұақыттын не екендігін билмей қалған, оны түсинбей қалған бир пайытта күтилмегенде ол өзін жүдә қыйнаған, си ауыр азанқа айланған нәрсени көрди. Ол тау шокқыларының үстинде турып, шириген арша ағашын дастанып жатып, өтиранқа нәзер таслап, күтпегенде төменде бир жуп барстың қауысыуға бейимлескен ада болмас ойындарын көрди, енди таңа бир-биреуін тапқан еркек хәм урғашы барлар бар күши хәм ықласы менен гә шапқыласып, гә ойынға берилип, дендеги қаңларын қыздырыу хәм йоштырыу ұшын бир-бирине хәзил стип тислесер, жер шенберинен шығып кетип, космослық нәруазға таярлық көрип атырғанға мегзер еди, шамасы... Узак болыуына қарамай усы жерден де олардың көзлеринен шыққан шақмақ отлары көринип турар еди.

Сонда Жаабарс еркесіз жатқан жеринен қулады, қарны менен тасқа сүрилди, өзін пүтқиллей ұмытыу нийстин әмелге асырмақшы болған сыяқлы ыңыранды, лекин қолынан не келер еди? Бир мәхәллери бундай ләззеттиң салтанатын ол да тартып көрген, сол пайытлары тап бир аяқ астында қалған жыландай буратылып шырматылған хәм ләззет тәсиринен ыңыранған жипектей жумсақ урғашы барс пенен усындай ойындарды ойнаған. Ол басқа годадан өзине қаратып алған анау жас өспирим барс пенен де сөйтип мийри қаңғанша ойнаған. Сол пайытларда олар тап ийттей илинисип, кәуимдеги барларға көрсетпеу ұшын олардың

көзлеринен өзлерин тасаға алып қашып, узак жақларда бир-бирине тиркесип, жұбын жаздырмай кеткен, өйткени тәбият бул сыйқырлы нәрсени тек те жұптылардың өзине инам еткен — еркекке де, урғашыға да қушыя бөлекленбекти буйырған дейди... Тап мине сонғындай, олар қауысыу ышқында, жалын жақтысында шақмақ киби ушып, қалби мехирден жанып, олардың баслары аспанға талпынған отқа ұласып, жапарлары алдында тау шокқылары шайқалар еди. О, пүтқил өтирап дүнья жаранлап, шугла шашар, аз олар болса, жаңа жұбайлар, тап мине усындай, бөкссени-бөкссине тиреп, бир-бирине от болып сүйксенип, бир-бирин жаңдырып-күйдирип, бир-биринен күш-қуат алып, қуғаншылы шапқылар еди, бәхәрге мегзес, тап усындай, жаздың ақырлары еди, енди келеси бәхәрде тауларда жаңа нәсил пайда болажақ, қарлы тау барларының өмири жаңа нәсиллерде дауам етежақ...

Олар солай бир-бирине беккем жабысып, тап бир тезлик пенен жүзип баратырған үлкен балықлар киби жууырғанда денелери узайып, самалда қуырықларын қылыптай тикке тутып зымырар еди. Урғашы сәл-пәл алдында, геллеси де еркекке қарағанда илгериректе баратыр, урғашының абзаллығы да өзи сонда. Еркеги жүдә көп емес, аз да емес, ярым гелле арқарақта-урғашы денесинен таралған ийистен мәс болып, оның отлы демин халлығып ишине жутып, урғашы жүрегинин дүбирлисин өзинин қалбине сиңдирип зымыран барар еди. Бурынлары хеш тоймаған әдәлеме пүтқил жан-тәнин аудар-төңкер етип баратыр. Сол демлерде ол қандай да бир өзгеше-созылыңқы, самалда жаңғырық берип таралған гүйилдеген хәм шууылдаған дауыстарды еситер еди. Олар жақтылықтың нурларында төбеле, әлс қайларда пайда болып, хауаның тынымсыз хәрекетине илсип баратырған өптаб жарығында, өтираптағы таулар хәм тоғайлардың шайқалыуына қосылып, күшейер еди. О, бийшара қарлы таулар барсы билсе еди, аңласа еди, бул өмирдің космослық музыкасы, бул оларға жеткен өлемнің күдиретли намасы екенлигин... Лекин бунын кериси болатуғыны сыяқлы ләззетли сағым еди, кейин ала ол жауыз өмирге ености. Күшлер дәрьядай ағып өтер, жыл мәусимлери бири кетер, бири келер, сол сыяқлы сағым да тарқалар еди...

Төгдир ойындарын билип болмайды — сондай болған әзел-әзелден, оның үстинен қазы да шара көре алмайды...

Жаабарс жалғызлыққа дуушар болған сол күн, жұптысы урғашы барс хәмменің көз алдында қыйсық кулақ барс пенен сауашлар салтанатының жемисин байрамлау ұшын зымыран ушқанда, ол өтирап жайларда қаңғып жүрди. Хеш қандай мақсетсиз басы ауған жаққа тентиреди, хеш бир жерге сыйдырып болмайтуғын қайғы хәсиретің басына жәмледі, хәттеки ауға шығыуды да ұмытты.

Өнс сонда — өмирдің зулымлықларына қарап — таулар арасындағы аулақ бір жерде ол күтилмегенде урғашы барс пенен женимпаз кыйсық кулак еркек барсқа дусласып қалды, ол жұптылардың өйне қауысқан пайытының үстинен шықты. Бұл ұақыяның ен шыны еди: бөксеси-бөксесинде, тап бір желимленіп қалған сыяклы олар қозғалмастан, бір-бирине қарап өстен қансылап тұрар еди. Жаабарсты көріп олар лән болған сыяклы қатып қалды. Буның барлығы санаулы мәүритлерде жүз берди. Ғәзеби келип, үнсиз ырылдап, Жаабарс басын төмен түсірип, шайнап тасламақшы нийетте, сиам егизеклери сыяклы жабысып қалған оларды шил-пәрше етпекши болып кәүстерли пишише оларға жақынлады. Өшин алыуға тағы да бір адым қалып еди. Лекин ақырғы мәүритте ол бірден тоқтады, қан куйылған қорқынышлы көзлерин бір-бирине қатты жабысып қалған жұптылардан үзбей, қатты да қалды, өлле қандай күш, өлле қандай дауыс, өлле қандай ерк оны тоқтатты. Тап биреу ішкериде тұрып, нәсил қалдырыу үшін қауысқанларға тийме, зиян келтирме дегендей болды. Ол артына қайрылып, аяқлары тасларда шалысып, әсте-ақырын алыслап кетти, кетип баратырған оның ишинен ыраңған, гүренип өкирген дауыслар шығар еди...

Жаабарс барслар кәүиминиң тодаларынан кем-кем узакласып барар екен, ол пүткиллей жалғызланып қалды, кишигирим арзымас себеп пенен қан төгисип урыса беретуғын рехимсиз, көхөрли, кууғынды мақлукка айланды. Ол тау үңгирлеринде жасар, жанын қутқарыу үшін тыррақайлап қашқан жәниұарлар арасынан өтип, ен бәлент қарлы тауларға өрмелеп барар еди, көбинесе жәниұарларды керегинен артық бауызлар, себеби жән-жақтан тегинхор мақлуклар — сағаллар, түлкілер, порсықлар жапырылып келип таласып, өликсехор қуслар жұтырласып, қышқырысып дауыс шығарып қанат қағып, шауқым-сүрен көтерип жәнжел шығарсын, тумсықлары қанға батсын, дегендей болар еди. Мине усы бәрше тасландыларға Жаабарс бір шетте жеккөриушилик пенен қарап тұрар, гейде олар бір нәрсеге гүнөкардай ырылдап үстилерине тасланар, өкирип, кууыуға урынар еди. Сөйттип ол ашыуын тарқатпақшы, денесиндеги ауырыу хәм қайғылап қутылмақшы болар еди...

Күнлер изли-изинен өтер, бәлент шокқылы қар хәм көк муз бенен қапқан таулар хәр қашанғыдай өз орнында қымырламай тұрар, хауа өзгерер, қыслар өтип, жазлар келер, бәлент шокқылардың жолбарысқа мегзес аламыш хүкимдары Жаабарс болса, хасла өзгерместен өмир кеширер, сырттан қарағанда хеш нәрсе болмаған сыяклы жасар еди. Лекин әсте-ақырын басқа

күнлер келди, Жаабарс дем жетпесликти сезе баслады... Бұл гейде-гейде төкирарланар, әсиресе, шаққанлық пенен хәрәкет еткен пайытларында жүзинс шығар, лекин тыныш, жай-парахат тұрғанда деми қысып, көкиреги сырқырап ауырған жағдайлары болған емес.

Сууатқа жақын жерде кийиклерди жасырынып бақлар екен, Жаабарс тунғыш мәртебе еле ау баслапбастан бұрын дем алысы татықсығанын сезе баслады.

Хәр қашанғыдай хәрәкет етиу керек — ешкілер менен арқарлар қанып суу ішкенинен сон пұрсатты жибермей, жасырынып тұрған орнынан шығып, оларды тутыу керек. Лекин бұл еле нийеттен басқа нәрсе емес. Хәммеси ұақтында болғаны жақсы, болмаса, ешкілер менен арқарлар кәүйипти алдын-ала сезип, көзди ашып жұмғанша араны қашықлатып, тым-тырақай ғайып болған ұақытларды да ядына түсірди. Буннан кейин жәнә кайтадан изге түсиу, тоданын кейнинен кууыуға туура келеди, ол жағы не менен питеди, бұл тек те бір қудайға мөлим...

Бұл сапары Жаабарс тәғдирге налымаса да болар еди. Булар арқарлардың дәл өзи еди, бұл жабайы шақылы қой-қонқарлар жүдә жүйрик болып келеди, бәлент шокқылар үстінде биймәләл жүреді, бийик таулардың басқаларға исип етпеген әжәйип от-шөплери менен тиришилик етеди, мине олар сайдың буратылып аққан жерине аласпай қиятыр, Жаабарс оларды бүк астында жасырынып күтип жатыр. Арқарлар оны узактан байқамайды, жақышлап қиятырғанын да сезбейди, сай жағалаулары бойлап қатар дизилип, биймәләл суу ише баслайды.

Қымырламай, пана артынан Жаабарс оларды бақлар еди. Барлығы ойлағанындай кешип атыр — жәниұарлар сууатта рәхәтленип, тойып-тойып суу ішпекте, дем алмақта, енди қолай пайытты күтиу керек, болғаны. Тек те әдеттен тысқары болып атырған бір нәрсе — бұл Жаабарстың дем алысының қысылыуы еди. Көкиреги буулығын қырылдар, гейде бұл кесент бермей атырған болса да, хәр халда дем алыстын ауырласыуы тынышсыздандырап еди.

Лекин пайыты келди, енди барс еки адым атып, жасындай ушып, шетте тұрған тоданын жолбасшысы ири шақлы арқардың белин соққы менен сындырыуы керек еди, лекин дем алысы бууылып, ис рәсиуа болды... Ол бар күши менен секирип атырғанда-ақ тола сол заматта кескин сескенип кетти хәм басларын шаққан көтерип қашты, енди ол пәнжесин урса болды, олжа оның қатты соққысына шыдам бере алмайды, қулайды, демек ол нийетине жеткен сәбаы, бирак ол олжаға жетпей жығылды,

аркар өзін шетке атты. Дем жетпей қалды барса. Жаабарс көхөр-ғәзеп пенен және аркардың үстине тасланды. Лекин ол каймығын қалды, оның артынан паданың барлығы тым-тырақай қашты, қорқынышлы мәүритлер аркада қалды.

Еле аркарларды кууып жетсе болар еди, биринши қолай келгенин урып қулатыу мүмкин еди, соның ушын Жаабарс пүткіл күшин сарплап, олардың изинен кууып кетти, лекин тағы да әүмети келмеді, изинен жете алмады, қулатыу қолынан келмеді, жениске ерисіу мүмкин болмады, пада болса кем-кем узақласып барар еди... Ол демин терең алып, пүткілдей бууылғанша өзін хәрскет етиуге зорлады, лекин енди кеш еди. Бундай келиспеген талапты Жаабарс биринши мәртебе кориуи. Бирак ен ашыуды кернеп, хорлығынды келтиретуғын жери — қашып кетип баратырған паданың жол басшысы, ири шақлары қайрылған, бул қулатпақшы болған нар жууырып кетип баратырып бирден артына бурылды, буган док етпекши болған сыяклы шақларын силкти де, күшли туюқларын жерге тарс-тарс урып, соң көзден гайып болды. Бул болса Жаабарстан әүметтин шетлегенин билдирер еди, ендиликте ол аянышлы бийшара хал кеширин күн кориуге, өзгелер ауының саркытларын жеуге дуушакер болып қалғанының сыпаты еди.

Ауа, шынында, бурышлары да ауда талаптың оншамалық келиспеген халлары болар еди, бирак бундай сәтсизликке Жаабарстың биринши дус келиуи еди...

Ол хә дегеннен өзине келе алмай, қысылған дем алысын ондауға урынды, әтиранқа жалтақ-жалтақ карап, басы ауған жакка кетип барар еди...

Әлем боп-бос болып босап қалды. Сонда Жаабарс ақырғы мәрте бир гезлери қауысыу алдындағы кууыспақ ойындарында басынан кеширгени сыяклы әлемди шарлап, өкирип сүрен салмақшы болды, таулар, сарқырамалар хәм тоғайлардың көраматлы сеслерин, ондағы космослық музыка ыргақларын тыламақшы болды, бирак әлем суу сенкендей жым-жырт еди...

Бәлент таулардың кешегі хүкимдары тауларда басы ауған тәрсикке жалғыз жүрип барар еди. Әмир мәңги емес, түбинде бир сонеди, өткен күндерди артына қайтарын болмайды. Жаабарс өмирдин сонғы демлерин жалғызлық хәм бийшаралықта өткеріу ушын баспапа үнгир табайын деп бир жерден скинши жерге өтер еди. Жауыз мақдук еде кийинирек оның ашшы тәғдирише бир ишанның шерик болажақ екенлигин хасла қыялына келтирмес еди. Бәлким бундай тәғдирдин бар екенлиги оның қулағына шалынған да шығар, себеби ол тауларда уакты-уакты мылтық сеслерин еситкен, сонда қорқыныштан қалшылдан кеткен, биразға

шекем турған орнында қатып қалған, соң тағы да узақларға басын алып кеткен, лекин сондай болса да, адам баласын жақыннан сирә көрмеген, бундай уакыя оның өмиринде хасла болмаған.

Бирак бундай ушырасыу оның пешанасына жазылған еди. Тағы да сол-сол-тәғдир...

II

Түсиндирип беріу қыйын-дә, лекин гейде уакыялар бир-бирине тууры келип қалады, уакыя жүз берген орын да, уакыт та хәм ен әхмийстлисиди, биреулердин ис-хәрекетлери де дусласып-булардың бәри тәғдирди хеш күтилмеген бурылыстарға ийтермелеп жибередиди. Усы рет те таң соған жақынырақ бир нәрсе жүз берди. Шынында ол ақыр-ақыбетте буның болыуына исенген еди. Себеби хакыйкатлықтың жениске ерисетуғыны турған гәп. Ол ышқырт болып кетпейди. Демек, жаса хәм хәр сапары хакыйкатлықты дәлильси бар, биз соның ушын жасаймыз. Алла-тааланың хәмири де солай. Тек те айтын-шы, хакыйкат дегеннің өзи не?...

Жумадан шембиге карағанда, хәр қашанғыдай, өмир баскаша, әдеттеги күнлерге карағанда бурынырақ басланар еди. Акшам жақынлауы менен Арсен Саманчин өз орнын ийледиди. Өзине керек нәрселерди буйырып столының қасында отырар, текеки тутандырыудан өзін тутар еди. Шегиуди қояман, деп тырысар еди. Интизар болып күтип отырыудың азабы хәлден тыс артын, жүрек бийзар болғанда, әдетте шегиудин кумары тугады. Көп өтпей қаранғылық түсти, терезе сыртындағы көше шырақлары жанды, үлкен көшеден өтип атырған автомашиналардың түнгі шырақлары лыпылдап шуғла шашты.

Ресторанның ярымы хәзирше бос, лекин және бираз уакыттан соң бул жерде алма түскендей орын табылмайды. Таңланатуғын жери жоқ: өз уактын кеуилли өткеріуге қурбы жететуғын адамлар мине усы жерге келеди, қала шетиндеги бул жерди Емензар баг деп атайды, хәзирги тилде элита деп жүргизилетуғын, демек ен абырайды, ен қымбат ресторан бул жерге офицерлер үйине жайласқан болып, европапа усылда безелген хәм географиялық-сиясий мәнис берип «Евроазия» деген бәлситпәрүаз, заманға сай ат берилген еди.

Мине усы «Евроазия»да ол озиниң уактын күтер еди. Сырттан бирсү неге оның бул жерге жалғыз өзи келетуғынына таңданыуы да мүмкин еди. Егер ол барлық затын қумарға уттырып, дымсыз қалған бизнесмен болғанында түсиникли еди: ашыу менен ишин отыр деуге болады. Лекин ол исбилерменлерден емес еди, оның

«Евроазия» да бир шийше паран үстінде тап бир дос-яранларын күтүп атырғандай болып отырыуынын себептери былай караганда, оның өзіне де оншамалык түсиникли емес еди. Ол парашты майдалап ишип, өзиниң уактын боска откермей атырған адам сыякды көрсетер екен, мұдамы қасына алып жүрстуғын кейсинен кандайда бир қағазларды шығарып көрин отырар, оларды дыққат пенен оқып, мәнисин шағар, ишинен өргенип, хаслында тек бир тәүекел қылап атырғанын аңлар, лекин баска иләжы жоклығын да көрин турар еди. Аўхал, шәрт-шараятты есапка алғанда, оның үмит-арзыулары, максет-нийетлери пүткиллей пүткеллиги, деген менен ол бул рет — ен соңғы рет бул иске қол ұрып атырғаны билинип турар еди. Демек, қуры қалғаннан көре, қыздың қасына жетип барып, оның менен сөйлесип қалуўға үлгеріу керек. Қыз өзин қәйтип тутар екен? Әлле кимлер оны енди примадонна деп атамақта, лекин ол да, қыздың өзи де буны жақсы биледи го... Әхмийетлеси, қолай пайытты қолдан бермеу керек. Хакыйқатлықты қутқарыу жолындағы және бир урыныу. Тағы өзиниң хакыйқатлығын айтып қиятыр, қашанға шекем айтады! Лекин айланып келгенде буның ақыбети не болады өзи, ол не деп жууап береди, айтыу қыйын. Оның суусыз сахрада қалып ашылықтан олсе де, ұаз кешпейтуғын арзыу-әрманлары бар, кеширмелери, туйғылары бар хәм қыз сол туйғылар менен максет-нийетлерди қалайынша қабыл етеди, қәйтип түсинеди, буны билип болмайды. Буның пеге дөнгенин көрин енди. Бәлентнәрұаз қыяллар, әрманлар, бәрин әмир бийқар етеди! Ол болса, тәнинде жаны турса, оларды туғып қалмақшы, олардан хасла айрылмақшы емес, олар менен бир дузаққа түседи, лекин ұаз кешкиси келмейди. Мысалы, хәмме заманның үлкен тузар жолынан ушып баратырған сыякды, ал бул болса, қол көтерип оны қол шетинде тоқтатмақшы, лекин хеш кимниң буның менен иси жок, хеш ким тоқтамайды. Минс, және бир тәүекелшилик. Соның ушып да ертерек келди, эстрада сахнасы ашық көринип турагуғын, хеш ким тоса алмайтуғын орынды таңлады. Оған усындай бир орын оғада зөрүр еди...

Соның арасында сахнада оркестр ағзалары пайда болып, өз орынларына барып отыра баслады. Булар қодимгидей «тууры эфирге» шығатуғын еди, минс бундай жоқары дәрежедеги ресторандарда сырт еллик хәм жергиликли жулдызлардың көбирек «тири шығыуы»н, тири рок-музыканы жақтырады адамлар.

Бурынлары опера театрының оркестрында ойпаған сазенделердин базы биреулерин ол бурыннан тапыр, базы биреулерди менен болса сәлем-әлиги бар еди. Дурыс, көп уақытлардан бери сөйлескен емес. Арадан қанша уақытлар өтті. Оларға бурынғыдай буның

кереги бар ма екен? Енди гөп тек усында ма? Минс, музыка шертиледи де, көзге көринбес перде сыйырылып, хәр бир адам ушып өзге гөззал әлем ашылады хәм бул әлемге инсан тек те музыка арқалы кириуи мүмкин, сонда бәрше өткинни, бийқар нәрселер кейин шегинеди де, жалғыз жырланып атырған руўх қалады.

Музыкаға келгенде, ол туўма ашық еди, туйғыларын хеш бир жерге сыйдырып та болмас, аңлап та болмас еди. Бул хәўес ғана емес, оннан да күшлирек, бәлентирек, түсиндирип болмас бир нәрсе еди. Бул жөнинде бир уақыя да жүз берген, есине түсин қалса, күлкиси келеди, өзин маскара етип жиши музыка ықласбенти дейди. Қайта қурыу жылларының басында өзиниң журналистлик жұмыслары менен Лондонға барып қалып, әнжуман өтип атырған салтанатлы мийманханалардың биринде, хәмме қолайлықлар ислетилген хәжетханала, күтилмегенде әлле қайлардан музыка ырғақлары еситилип турғанына дус келди. Адамлар зөрүрлик ушып кирип шығар еди, шийшедей бәлмелерде хәжетлерин пүткерер еди, тәбийий нәрсе, артынар, сүртинер, қақырынар, түпиринер, кейин ыдыслардағы сууларды сылдыратып, шурыллатып ағызар, булардың хәммесиниң хұрметине Шонси, яки баска бир музыка көсеминиң гөззал шығармасы жаңлап еситилип турар еди. О, қандай бийикликлерден әжайып ырғақлар каналлизацияға қарай ағар еди. Оның халқы қала мәдениятының буншамалық қолайлықларын хасла түсинтиси келмес еди. Ақыры бул музыка Қудайға жетпек, руўхтың космосы кой. Ойлап тапқан қылықтарын қаран! Сонда эх, алдыңғы өтмин пайытларын аңсады, көне енди мийманханала «усыныс хәм шағымлар» дәптери болса еди, бес жулдызлы мийманхана басшыларына не айтыўды, не исләуди көрсетип қояр еди! Ол жоқарыға шығып, бул жөнинде аўыз ашпақшы болған еди, сол заматы-ақ илө деп аузын аштырмай, ериниң қақпақлады, айтажак қөлбиндеги сөзлер де айтылмай қалды. Москвада оқып жүрген жыллары үйренген, биймәлел түсинсе болатуғын инглис тилинде, хәжетханала музыка айттырыу шөрт емес, деп түсиндирмекши болып еди, сол заматы-сизге бул хәжетхана жақнаса, басқасына барып, деп жууап берди...

Музыканың ышқыпазы болған бул адам гейде хәзил стип, әлбетте, егер балалығымда таўда аўыл атларын айлап жүрмей, музыка мектебине кирип оқығанымда, композитор болып шығар едим, лекин мен қәлейин-қәлемейин, қәлбимнен музыка шығараман, бирак тилекке қарсы, оны өзимнен баска хеш ким еситпсйди, дейтуғын еди.

Сондай болғаннан кейин оның баспасөзде музыка ышқыпазы хәм театр сыншысы сыпатында жазып турыўдан баска шарасы

жок еди, бул жумысты ол жаксы көрөр еди. Бирок бул жерде, айырым жагдайларда мурнынан кармакка илинип турар еди...

Балки бираз ишип отырғаны ушын ба («Евроазия»да хасыл француз шараптары болар еди) Саманчиннің денеси кызды, тағы ышысына шарап куяйын деп атырған еди, сол ўақытта ресторандык хызметчилеринин бири оның столының қасына келди. Бул официант емес, көриниси салдамалы, жуўан мойнында күлрең таўардан тигилген гүбелеги бар, европаша хызмет көрсетиў соны талап ететуғын болса керек, мурнының үстине үлкен көзәйшек қойған бир кимсе еди. Бул директордың өзи екен.

— Кеширерсиз, сиз— Арсен Саманчинбисиз? — Ол Саманчиннің алдына «Евроазия» тамғасы түсирилген қағазды қойды.

— Хе-е! — деп әдеттегисе хәктәм жуўап берди Арсен. — Дурыс айтып атырсыз, мен Арсен Саманчинман. Сиз, демек, «Евроазия»ның баслығы, директор екенсиз-дә? — Ол орнынан қозғалып, сәлемлесиў ушын қол узатты, кейин мыскыллап күлди: — демек пүткил Евроазия континентинин шефи?

— Ошондой! — деп жуўап берди директор бираз қыйсаңлап, қырғызша менен гәпин тастыйықлап. Арсен Саманчин сол жердин өзінде оған «Мырза Ошондай» деген лакаб берди.

Қол алып көрискеннен соң мырза Ошондай күрсини өзине тартып отырды, шамасы, бир нәрсе хакқында шынтап сөйлесип алмакшы болды, соның ушын жийеги аўыр көз әйнегин ықтыят пенен сыпыра баслады.

Шеф-директордың күтилмеген келисисен бираз хайран болған Арсен Саманчин гәпин асықтастан даўам етти:

— Хүрметли шеф-директор, руксат етин, кейсти алып қояйын, сизге кесент етпесин. «Евроазия» оғада әжайып, қайылман, тамаша етин тоймайды адам, мен гейде-гейде бул жерге келип тураман, лекин...

— Билемси, билемен, — деди директор, бирок гәпин даўам ете алмады.

— Танлаңбаўға иләж жок, — деп өтирапқа назер таслап тәкирарлады Саманчин. — Келиўшилердин коплогине қаран, не деген шырайлы хаяллар! — Оның тили бираз тугығайын деди, не деген менен азырақ ишкеншиги сезилди. — Өзиниз билесиз, хаялдарсыз ресторандык ресторанды емес, — деп французларға мезгеп тилин төсеп сөйледи Саманчин, лекин қарсыласы бул сөзлердин терең мәнисине жетпеди. — Аўа, ресторандык ресторанды емес, театр-театр емес, базар-базар емес. Әне энди келисин атыр. Олар да өзінше шырайлы! Жоқарыла отырыўды кәлсүшилерге балконда еле бос орынлар бар. Әне оркестр де таярланып атыр! Бармысан-әй,

музыка, музыка болсын! Күтип отырыппан, соның ушын келдим. Ал дюстралар қандай! Италиядан әкелинген, дейди, солай ма?

Ошондай басын ийзеди.

— Аўа, солай, Италияники, — деди де, бираз асықпай тұрып, менин де айтажак гәпим бар дегендей, бармағың шошайтты. — Мен алдыңызға бийкарға келгеним жок, не десем екен... — Ол гәпин шала қалдырып ишине жутты.

— Ой несин айтасыз, жүдә саз болыпты! — деп сөзин даўам етти Арсен Саманчин, бизди де көпшилик таныйды, еле умытқан жок, хоттеки мине усындай мисджерлер де сәлем береди деген қыялда өз-өзинен руўхланып. — Келин онда бирге ишейик, — деп өтинип етти ол сәўбетлесини быжықтай бетине досларша мүнәсибет пенен тигилип. — Бул шарап жүдә жаксы, жүдә откир. Қайылман, мен сизге куяйын, жөне алып келеди, айтаман.

— Яқ, яқ! — Ошондай оның шийше улаған қолып тоқтатты. — Мен буган емес. Бизики хызметшилик. Аўа, сизди көпшилик биледи, сиз белгили-атаклы адамсыз, лекин буны баска бир пайытта айтысамыз. Мен сизге баска нәрсени айтпақшыман. Жағдай сондай болып қалды, билесиз бе... Бүгин үлкен әнжуманымыз бар, сырт еллик спонсорлар ушын зияпат беремиз, Аксуў алтыны бойыпша Канада қоспа қорханасы, халық аралық исдер менен шуғылланыўшы хәм де алтын бойынша жұмыс апаратын өзлеримиздин адамларымыз бар, олар мирәт етилген. Үлкен адамлар, өз қорықшылары, қараўыллары жөне зайыптары менен келеди. Концерт бериледи... Бирок гәп бунда емес. Сизге гәптин посгеллесин айтып қоя қояйын, хәзир гана қоныраў етип айтты, бүгин Арсен Саманчин залда отырмасын, деген қорсетпе берилди. «Сондай стиў керек», деди.

— Токтан! Токтан! Ким ол маған буйрық беретугын? — деп қызығып сорады Арсен Саманчин. — Кимге «керек» екен бул? Не хақы бар...

— Маған солай буйрық берди! — деди бет әлпетти қызарған Ошондай, анаў-мынаў деп отырмай, оның гәпин шартта болди: — Неге бундайлығы менен мениң исим жок. Жоқарыдан айтты! — деп нур шаниқан дюстраларға қарай басын көтерди ол. — Мен айтылған исти бежеремен. Соның ушын жаксылық пенен ресторандык шығын, артықмаш гәп-сөзлерге қажет жок. Қанша тез шықсаңыз, сонша жаксы. Хәзир-ак орныңыздан гуратойын. Гәпти созып отырмайық, сондай болсын.

— Неге энди сондай болар екен? Бул не дегениниз? — Саманчинни гәпи аўзында қалды, ол сиди қаны қашқан дөблерин қатты қысты. Әлбетте, ол былшымбет Ошондайдың таўар гүбелегин ушырып, столды аўдар-төңкер етин, оның әпти-башарасына қол

жумсап, өз намысын пәскешлер алдында корғап, өз хуқықларың жерге урып атырганына жууап берип, катты-жәнжел көтерсе болар еди, лекин бул хәзир оның кеўлине сыймады. Геллесине жасың жаңгырығындай болып бир пикир келди, ол топылып келген өкпегийнелерин басты, лекин бул өзин ерки менен колға алғаны емес еди, гәп сонда, ол бир урып сулайтып таслағандай сезді өзин, тап бир балта урылған терек пашырлап көз алдында кулағандай хәм пүткил— жер менен аспап түширсинп аяғының астында ләрзеге түскендей, лекин кеўлине түйген, санасының түпкиринде орнап калған йошлы музыкалы қыял жаранлар еди, оны хеш кашан тәрк етпеген канатлы әрманлары-хәммеси бирлен, бир ўақытта сол бир түп терек сыяклы бир заматта жығылды, бирден жок болды, кәжети жок нәрсеге айланды. Тек те бир жалғыз пикир оның пүткил барлығын аяўсыз аўлар-төнкер қылып жиберди: «Бул сол қыздың иси ме? Негедур ол усыны рәўа көрди!». Қыялына келген бул пикирге исенбестен, ол саһнаға қаралы— қыз еле сынаға шықпаған еди, лекин оркестр оның шығыўын күтип, түбелектей женил ырақларды ойнап турар еди. Саманчин калтасынан кол телефоның тезлик пенен алды да, қыздың номерин тере баслады. Бармақлары калтырады. Даўысым да титиреп шықса керек, деп корықты. Ошондай буны көриўди көлемеди, лекин найиләж еди. Қыздың телефоны жаўып қойылған еди, бир неше рет шырлап сес бергеннен кейин, қыздың илажсиз даўысы еситилди: «Мен Айдана Самароваман. Телефон ўақтыңша ислемейди, байланысқа шықпайды». Тығы да сол жууапсыз шақырықлар.

— Жууап бермейди ме? — деп қасын керип, қызыксынып сорады Ошондай.

— Саманчин үндемеді. Ошондай иси нәзерде тутты? Ким жууап бермей атыр? Өзинше болжап атыр ма? Сөзбей атыр ма? Я болмаса анық биледи ме? Сорастырып отырмады. Өзин пәске урыўды көлемеди. Улыўма гән баска жакта: бул жағы енди не болады, шешіў керек. Хәммесине нүкта қойып, орнынан турып кете берсин бе, яки түсиндирип бериўди талап етсин бе: буйрық кимнен шықты, не ушын ресторанның шеф-директоры бүйтип хуқимранлық қылып атыр, көпелимде желкесине урып, зорлап шығарып жиберіўден де қайтпайды бәтшағар?

— Кәне, не қылды? — деп сорады Ошондай. — Турамыз ба? Есикке шекем узатып саламан...

— Як, як, керек емес, — деди Арсен Саманчин. — Жолды өзим билемен. — Ол кейсти рәзеп пенен жапты.

— Бопты онда! Дурыс ислейсиз. Айтпакшы, аўқатқа нул төлемесениз де болады. Буны өз жууапкершилигимизге аламыз, — деп қосымша қылып қойды былнымбет Ошондай.

Буннан Арсен Саманчинниң кейпи бузылды, тап соны күтип турғандай, пүткил ашыўын сыртқа шығарды.

— Не деп атырсаң өзи?! — деп наразылық пенен қышқырды ол Ошондайдың бетине тигилип қарап. — Сен мени ким деп ойлап атырсаң? Бул жерге көшеден садақа сорап келиппе едим? Хей, бар-ә! Сениң өзине де, рестораныңа да түширдим. Кәне, тез бол официантыңды шақыр, тийип-тийиниңна шкем төлеп, бул жерден шығып кетемен. Кәне, бар! Тез бола гой!

— Бопты, өзін билесен! Мен айттым да қойдым. Официант хәзир келеди. Ол жағын келистик, солай! — деп ескертти Ошондай хәм әсте орнынан қозғалып, өгиздей мойны қызарыўы менен артына карамастан кетти...

Сонда Арсен Саманчин артықша көтеге жол қойып, майдалық етти, жәнжел көтерди.

— Хей, маған қара! — деп шақырды ол Ошондайды хәм артына бурылып қараў менеп, оған қарай қышқырды: — Хей, желкесинеп түйтип шығарып жибердим, бапладым, деп ойлама тағы! Мен буны бүйтип қоймайман! Кәйерге барыўды өзим билемен. Мен журналистпен. Бийғәрез журналист! Билип қой!

Буған Ошондайдың жини атланды:

— Билгенде не бопты? Уәй, сени қарай ғо. Түширдим саған ким болсаң да! Хаялар сеннен жүз бурады, баска жакка қарайды.

— Бунда сениң не жұмысың бар?

— Сен өзиниң тасландыңды бил. Хәзир журналисттиң қорадағы шошқадан паркы жок. Қарнын тойғызып қойсаң болды, газстада ма, телевизорда ма, былшылдай береді. Гәнине қарап буның! Бес минут ўақтың бар, тез қаранды өширмесен, өзиннен көр, илләс... Сендейлерге күшимиз жетеді. Тамам! Иллә, деп енди аўзыңды аша қорме!

Усыларды айтып, Ошондай рәзептен қыйсайған бәшарасынан көзәйнегин тезлик пенен алып, «бийғәрез журналисттин» бакыр-шақырына итибар бермей, әрман кетти.

Арсен Саманчин бул ўақияның ақыбети не болатуғынын билсе еди! Официант келди:

— Кепирерсиз, мине есабыңыз!

Бирақ еле ашыўы таркамаған Арсен Саманчин есап қағазы қойылған ыдысты армаған ысырды:

— Алды бурып маған водка әкел!

— Водка?

— Аўа, водка! Егер орышаны түсинбесен — арақ!

— Хәзир алып келемен. Қанша?

— Көтере алғаныңды алып кел! Тез!

— Хәзир!

Официант жууырыуы менен буфет төрөскө кетти. Ашыуланган Арсен Саманчин өтирпакка карады. Хеш кимнин бунын менен иси жок. Ресторан өзинин акшамгы ислери менен бәйт: аламлар лыкка толган, балконларга да жайласкан еди. Гауыр-гауыр, күлки, кадактар сыңгырлайды, көпшилик мөс. Музыка да дийуалдарда ойнаган жактылардын кыймылына косылып, адамлардын кейпин анлар, кеуиллерин көтөрөр еди. Мине усындай кеуилли жагдайда ол кууып жиберилмекте. Онын басы айланып, жүреги канысына сыймай, бүлкилдөп урар, бүгүнгө жобаластырган ислери снди питлейтуугынын ойдан капалапар еди. Бул бөленин кимнен шыгып атырганын билсө еди: кыздын, Айдананын өзинен болып атыр ма, яки онын спонсорларынын кылып турганы ма? Егер кыздын өзинен болып атырган болса, ол бундай саткышлыкка калай кол ура койды, неге оны душпаннын колына тапсырып жиберди, жеке ислерине араласыуға жол койып атыр, сондай ислерге барган екен, снди оны ким деп атау мүмкин? Адам да сондай болады ма? Не ушын? Оны зорлап кууып жиберуудин себеби бар ма?

Ауа, кандай да бир жагдай болып, арадан от өткенте уксар еди. Жақынша гана, орталарында мүнәсибетлер бираз узакласып калганда, негедур кыз оннан өзин алып каша баслаганда, бул уакыя жүз берген еди. Сонда да ол мине усы жерге келип, колындагы кейсти тасламай, эстрада жанына жакындап, какайып, тик аякта тура берди, тап тамаша питкенше кыздан көзин алмады. Ол кызга карап, хей, жалтыр-жултырга оранган перинте, ссинди жый, неге снди сен мөнгү калыңлыктын, эле ол сахнада, ссин образында тууылмасынан бурын олиуине жол коясан? Неге енди сен оны аламандагы ойын-тамашага саттын? Яки акыл-хуш сени төрк етти ме?

Тагы кыялында ашшы хакыйкатлыкка толы бир нөрселер айланар еди, лекин ол ләм-мим деп ауыз ашпады... Солайынша катып, үнсиз тура берди, кейс ишинде болса, онын түшлигине гууа уллы бир шыгарма, ол буған әмин еди— колжазба, өз уакты-сәгин күтин жатар еди. Лекин ол мөүрит кашан келеди? Бунын менен кимнин жумысы бар? Тек кызга гана тийисли... Сонын арасында эстрадада музыка гүмбирлеп, барабаннын дауысы дүмбирлеп, косыкшы кыз ыргак шалып, адамлардын ышкы-сезимлерин хәректке келтирип, шырмауыктай буралар, денесинин барлык мүшелерин дирилдетип ойнатар, аламан болса, бастан-аяк нәзеринен өткерип, ышкынып, косыкшы кызды хасла жибермес, көзлери менен оны жеп койгысы келип, кол шаппатлап кыйгырар еди. Арсен болса, сахна касында туруп, кыздын хош хауаз таратып, арзан, жеңил музыка ыргакларына жанын аямай багышлап, сол

музыканын бөндеси-туткышына айланып атырганынан козин үзбөс еди. Мине усы телбелик ышкы-зауыктын пайытларында олардын нәзерлери бир нешс мөртебө шакмактай дүгискен еди. Кыз акыр-акыбет булардын не скенлигине түсинер еди.

Мине және айланып соған келди. Тагы сол бир көринис, бирок бул рет оны және сол кейси, сол кейс ишинде жатырган уллы шыгарма менен косып, залдан кууып шыгарып жиберип атырган еди... Ол болса, бойсынууға мөжбур еди.

Полноста бир шийше арақ көтөрип официант келди.

— Мархамат, куйып берсейин бе? Рюмките мс, стаканга ма?

— Стаканга.

— Канша?

— Толгырып.

Ол жалып шыгып турған аузына арақ толы стаканды бир куйды да, босатты. Дем жетпей, көзлери тас тобесине шыкты. Ол тап өзин жагып жибермекшидей еди.

— Канша болады?— деп сорады ол есап кагызына карап, сон официантты хайран калдырып, тийин-тийишына шөксө төледі де, өзін толык бир стакан арақ ишпеген адамдай көрсөтөп, тула-бөденин тик тутып, узун мойнын бөлент созып, нык адым атын шыгып кетти.

Гардеробтан калпагын алып, дүп-дүзиу етип басына кийди. Ол кысы-жазы калпакта жүриуди жактырар еди. Айдананын оны Калпакты деп шакыратуугыны тосыннан емес еди. Сыртка шыгып туруп ол эстрададан жетип келип атырган Айдана Самарованын дауысын еситти. Пүткил ресторан гүрилдеп шаппат урды— хөмме итизар болып күткен уакыя жүз берди: көшлилик алдына жұлдыз кыз шыкты! Тагы да бурынғыша шады-коррам кыйгырыктар жаңлады: «Ай-да-на! Ай-да-на!» Лекин Арсен Саманчин артына карамады, тек те адымлары сийрексип, бастырып киятырган мөстлик азабын жеңиуге урынып, кыялынан откериуге үлгерди: көрип кой, кайылымсаң снди— реклама менен моданын күши мине сондай болады. Пүткил инфраструктура соны деп ислеиди, жасап калыу бәйгиси дауам етпекте. Абырай-атак, данк таратыу— булар хөммеси акыр-акыбестинде пұлдын жапырактардай жағылыуына хызмет етеди. Ол хөттеки күлки кыстап, мыңгырлап сөйлегиси келди: «Досларым, акшасыз болса өмир, пүткиллей биймөни екен, ой-бой!» Ол аяктары менен гүрилдетип жерди тепкиси, шакактан күлгиси келди, секирип-секирип ойнагысы келди... Лекин өзін тутты. Сол заматта кыңкырып жылагысы келди. Ыңырыуын пүткил аспанга еситтирмекни болды, лекин аспан буны еситермеди, ол буулыға баслады. Кандай да бир нөрсө

кылыу ксрек еди, кандайда бир аянышлы бийшара жагдай жүз берместен бурын кайларгадур басын алып кетиуи зөрүр еди. Күн батпай туруп, дөрхал кетип калыуы, көзден гайыш болыуы керек.

«Сүйиу хэм өлтириу! Қалайынша булай етиу мүмкин? Сен мәс болып калыпсан! Як, мәс емеспен, — деп жууап берди өзине өзи кыялына келген пикирден муздап... — Сүйиу хэм өлтириу...»

Ол кетип барар, лекин кыялында: гөримде де умытпайман, кеширмеймен! — деген пикир шарк урар еди.

III

Дүньяда кимнің пешанасына не жазылған. Кимге кандай тәғдир. Бәрха сондай болып келген. Хеш ким буннан кашып кутыла алмайды... Тәғдирди күтип, тиришиликтин күнлери келеди-кетеди. Акырғы күнге шексиз күтессен, акырғы саатка шексиз... Хәммә уақыт сондай болады.

Миңе тағы кайлардандур самал ести, бул өз уақты күтип, гезде жатқан тәғдир, ол дөрхал сергек тартып, барлық әлемде, адамлардың кәлблеринде, ой-кыялларында, ис-хәрәкетлеринде, кәсрде, неси көриу керек болса, хәммесин көриуге асығып жолға түсти. Тәғдир және өзиниң кешиктирип болмас зөрүрли жұмысларын питкериуге киристи хәм хәр кашанғыдай, жүдә узақларды гөзлеп, сол заматта хәлийсселердин күтилмеген соқлығысыуларын таярлады, булар болса, өз нәубетинде хеш бир жерге сыйдырып болмас сол бир тәғдир хәким-қарарларын басынан кеширюу, хәмир етилгенлердин күтилмеген пешанасы хәм күн көрисин алдыннан белгилеп, келешек күнлерин де жәлкелерине жүклеп, уақты-уақты тағы сол баяғы сорауларды тәқирарлап, көкке мүрәжәт етер еди: Не болады? Не ушын? Енди не ислеу керек?...

Лекин асиан я сыбырлышы, я қышқырықты еситпейди...

Хәттеки таулардағы қорқынышлы мақлук та, пала шегип, өкирип, қышқырығы жер жарып, асианға мүрәжәт етер, айдан сорар, бирик ай да, оннан кашып гә булытлар, гә қарлы шоққылар артына жасырынып кетеди, себеби сол бир мақлук та, тағдир хәкиминен шетте қалмаған, оған, тау жолбарысына да көрәстүғын күни таярлап қойылған...

Ереккелердин алысыуларында жеңилген, нәсил қалдырыу хәк-хуқыкынан айрылған қууғынды Жаабарс сол пайытларда аянышлы күн кеширер, соған қарамастан, ол еле бул аухалды тән алмай, хәмийше тәбийий халатта қарсылық көрсетер, бурынғы күш-қууатын қайтарыуды қәлер, тилске қарсы қанқызбалық, озбырлық қылар еди. Илгери жылларғыдай кандай да бир урғашы барсты

бауырына тартқысы келер, бирик олардың барлығы ийели, үйли-жайлы болып кеткенликтен, буын арзыу-әрманлары хеш бир жаңда рәхим-аяныш оятпас еди. Сондай пайытлар болар еди, ол бирден қарсыласына тасланар, оны бууып-мыжмырлап таслауға умтылар, ең болмаса күшин көрсетип қойыуға талапланар еди, лекин алысыулар көбинесе нәтийжесиз тамамланар еди. Оның барлық ойлары қәлбеки еди: қәуиминде енди ол жарық дүньяда жоқтай, оған итибар да берилмес еди. Сонлықтан да, ири олжа қолға түскенде, жолбарыслар жән-жақтан жыйылып келетуғын соқпақлардан кашынырак, шетиректе жүриуине тууры келер еди. Бирик өзин басып туруу, сабыр-тақат етиу аңсат емес еди, басқалардың олжаларды кемирин болыуын күтип туруу, сарқытқа ерисюу ушын бәрин ақылға жеңдиретүғын шыдам керек еди. Енди оның пешанасына жазылғаны сол еди, лекин ол сырттан қарағанда, хәмийше айбатлы болып көринер, геллеси ири, күдиретли, жылтыраған, қарыған көзлери жабық қабақлары астынан ушкып атар, мойны хәм денесин мәртлерше керип, жумсак куйрығы былғанлап турар еди, бул Жаабарстың көжет болғанда кандай етип өзин гута алатуғынынан дерек берер еди.

Ал қәуимнің болса, булар менен хеш бир иси жоқ еди. Текте бала-шағаларын изине ерткен мәүсимлик жұптылар гана оған қәхәрленип нәзер таслар, тап ол бир нәрсеге айыпдарлай, өзлерин шетке алар, оның бурынғы жұптысы урғашы барс болса, өзин танымаған-билмегенге салып, қанды қайнатып жиберетуғын пәмәсизлик пенен бәкәсесин былғанлатып, бети былш етпей, жаңа ышқыпазы менен жабысып, сүйкелісип, Жаабарстың қасынан өтип кетер, оған өлдин бе, қалдын ба, демес еди.

Тянь-Шаньын мәңги қарлықларында, таулардың үңгирлери хәм жанбауырларында жасаушы қәуимлеслерине күни кешеге шексиз жолбасшылық еткен Жаабарстай күдиретли жыртқыштын бул хорлықларға шыдаудан өзге шарасы жоқ еди. Ол тоданың өмиринен шетелетилгеннен сон норсық, тышқан дус келип қалса, қолға қусаған майда жөниуарларды аулап, иләжлап күн көрип жүрди. Бурынлары күнде, күн ара кийик, ешки, арқар киби жұптуяқлы хайуанларды бауызлап, тойғанша мазалы гөш жеп жүрген Жаабарс ендиликте әуелгидей қарны қампаймаса да, аш қалып атырған жоқ еди. Лекин әүметтин онша жүз бурғаны хәр бир қәлемде билинер еди. Ол тодаға жат-өгей болып қалғанына қарамастан, диге бүгин күн кеширетүғын қууғынды халына түскенине хеш бир көнлиге алмас, оны мойнына алыуды қәлемес, қарсылық көрсетюуге ерки елс пай бермес еди. Оның көксинде жүз берген жагдайға қарсы тәбийий наразылық пайда болып, жауыз тәниниң түпкиринде тынымсыз қарсылық оты лаулар,

хәммесинә избе-излик пенән әллә қандай ишки жәнип болмас күш бас көтәрер, оны жарылкамай қойған бул таўлар менән далаларды тезирек таслап, бәлар кеткиси, нүткиллей ғайып болғысы келер еди, баска бир дүньяға қайтып келмәс болып кетиўди кәдер еди, бул баска жай жол-жөнәкәй кирип өтетугын жақын арада емәс, бәлки аспанға қарай көз илмәс дәрежәдә бой созған мәңги муз шоккыларының артында, улды асырымның арғы жағында еди. Ол жанлы мақлуклар жасамайтуғын, жетип барыўы қыйын, тек те жазда санаўлы күшлердә гана өтиў мүмкин болған, туяк тиймеген мәкәндәрғә жәнән кетиўи керек еди; сол бир бәлент мәкән Узенгилеш дизбә таў шоккыларының арасында болыўды нийәт етти, ол жергә хәтте күдиретли, пәрўазы бәлент қулар да, ушып бара алмас еди. Жаабарсты кәлбинин түшкисинен атылып шығып атырған күдиретли бир күш, дүньяға сыймайтуғын шексиз гәзеп-хәсирәт мине усы мәкәндәрғә тынбай тартпақта еди. Бир пайытлары жаз күнлериндә ол сол тамандарғә шығып көргән еди, ләкин оның ендиги қыйын тәшўини сонда еди, буган бурынлары күши жетер еди, енди жетер ме скән...

Асырымға шығатуғын тик хәм шоккылар менән қоршалған жол көз илмәс бәлентликтеги хеш қашан еримейтуғын қарлардан өтер, самаллар шоккылардан шоккыларға падалай айлап жүриўши, олардың артында ғайып болыўшы, бәлент жанбаўырларға жетип барыўшы, асырымлар асын жүзип жүриўши булытлар олардың ичиндә көринбей кетер еди... Булардың барлығы бул жерден узак емәс... Оның қасында гана еди...

Жаабарс жәнә қанша үйишикләрден өтер екенмен дән, тоқтап, әтираниндағы қарларды аяқлары менән шығызлап, демин тереп алыўға урынып, булардың бәрин қозден кеширди. Ол қалың қарларды басар, алқымына шекем қар үргинлеринә батар, төрт аяғының пәнжелеринә зор берил, жәнә тырмасып жоқарыға шығар, қыйыршық таслы муз қатқан жанбаўырларға баўырын берип, созылып сүйретилер, алға умтылып барар еди. Ләкин тап мына, усы жердә ол олжасын қутырып қуўып баратырғандай дем аўзына тығылып, жүрегинин дүрсилдәп соғыўынан қулақлары тас болып нитер хәм ең қорқынышлығы— дем жетпей буўдығар, аяқларында димар қалмай, үсти-үстинә жығылар, арқасына сырғанап қулар, көзлери қамасып, нәзериндә дүнья астын-үстин болар еди. Ол жағына қарай жоқары көтерилиўгә енди күши жетпәс еди— тамағы қырылдап, буўдығып ырыллар, бирәк бир адым да алдыға қарай аға алмас еди. Бурынғыдай күдиретли болғанда еди, Узенгилеш асырымынан бир-еки саатта-ак асырылып өткән хәм ақыр-ақыбетиндә сол өзгәшә дүньяға әллә қашан жетип алған болар еди. Космослық жәннетте жасар еди кейин...

Ләкин набала қолынан келәс еди, бул жағдай енди хеш қашан қайталанбайтуғын болып, мәңгитә, тап ақырғы нәпесинә шекем сонда қалар еди, тап өмирдин ақырына шекем...

Шығып болмас таў шоккыларының дизбеклери менән оралған жоқарыдағы мәкәнғә жетер-жетпестән Жаабарс жанынан тойып, хә деп геллесин бар күши менән силкер, музлаған шоккылардың тас жанбаўырларын тырмалар, әбитер тартып, көнә енди тәбияттан буган жылаў қәбилети берилген болса, таўлар дизбегин ләрзегә салып, окирин-өксип жылаўға да таяр еди. Жаабарс бир емәс, бир пәшә мәртебә асырымды басып өтиўгә тырысар, бирәк буны епләй аламан еди... Бир мәртебә нәпеси алқымына тығылып, қыйналып жатырғанда, тап қасынан гана онлаған шақылы таў арқарлары сскирин-сскирип өтти, тап еки адым аррағырағында жаўыз таў жолбарысы жатпағандай. Ләкин олар буны байқаған еди, ал бул болса, тәбият өзине олжа етип берген таў арқарларын қормегентә салды... О, таўлар, айтып, дүньяда бундайда нойиләжлық бола ма?! Ләкин таўлар үн шығармас еди. О, аспан айт, дүньяда усындай жағдай да бола ма?! Жоқары аспан да жуўап бермәс еди. Жаабарс хәсирәттен сулап жатар еди...

Ақыры буның бәршә ислерди кәўилдегиләй бәсирген пайытлары болған, бәлентликтән атылып тасланған сарқырамалардан бир лемдә сскирин өткән, егер аяғы сәл-пәл тайын кетсә, ол хәр қандай мақлукты түпсиз тунғыйыққа ылақтырып таслар, тастың қырларына урып, бир заманда мылжам-мылжа етер еди. Бирәк Жаабарс ол гәзлери сонындай күшли хәм шаққан еди, тосқынлық не екендигин билмәс еди, хеш бир түпсиз тунғыйықлар, тик шоккылар, яки жар-асырымлардан қорықпәс еди, боран-қар қуыңлары оны өз нәзентиндәй қушар еди, таў периштеси оған мирәт етер еди: «Жаныма кел, Жаабарс, жаныма кел!». Ол даўыс шыққан жаққа қуындай тасланар, периштә болса, сол заматта ғайып болар, енди оның сәслери узактан еситилер еди: «Жаныма кел, Жаабарс, жаныма кел!». Ол жәнә алға қарай оқжай оғындай атығар еди... Усы ўақытлары дүнья оның қол астында еди, жетип барып, қуўып өтип, секирип тасланып, мудары жетип шығыў оған хеш бир қыйын емәс еди сол ўақытлары! Ол дүньяның бирден бир тиреги еди.

Минә енди ол хәр жергә бас урып, тырсын-тырмасып, өтип болмас асырымға қарай жылжып, бар күши-димарынан айрылып, әбитер болып, сол бир өтмиш күнлерин ансан, ашыў-гәзеп пенән алына түсирели.

Түс ўақты еди. Хәр күни күн ортасы болады, бирәк бул ұмытылмас күн ортасы еди...

Сол жазды хеш ұмытып болмайды...

Бәлент асырымдарда хауа тынық, бултсыз болса, күн постегі сыяклы сая-салқынды лем алып жатыуға қаратпайды, күйдирмейді, жандырмайды, бір тегіс жақтылы, шуғалы нурлар шашады, таулар әлсми жақты нурларға шомылады, тиришилик бір күдирет дерсгине айланып, мөканды нәпес алып жасасан бәрін пайызлы етеді, әниұайы ғана көк майсалап баслап, жаз шағында бул жерлерге тодасы менен келген, тау шокқылары үстінде парк урған қуларды да шап етеді. Бундай шағларда барлық әлем жанзатлары өптап нуры кушағында жасау ләззетине бөленсиди...

Сол күн ортасы да сондай болды. Сонда олар жұпты болып, урғашы барс пенен скеуи Узсигилеш бәлент шокқыларында еркин жууырып-жортып барар, өптап хәм уллы таулар олардың мейилдерин оятып қыздырар, олар бір-бирине жақын үйкелесип жүрер екен, бір жан-бір тән болып кетип, жууырған сайын денелерин қыздырар еди, бір-бирине сирә тоймас еди.

Бул мөканды олар күни кеше жетип келген еди. Асырымнан күн бойы иркилместен өтті, түнде болса, жолда қалып кетпеу, куйын менен қосылып шабыт болмаслығы ушын бір мәүрит те қәлемдерин пәсейткен жоқ. Солай етип, Жаабарс пенен оның зайыбы урғашы барс гөзлеген мәңзиліне еде күн батпастан бурын жетип келди. Бийкарға урынбаған екен! Тәбияттын өзи оларды бул мөканды жетелеп алып келди хәм хәр демде оларға әүмет яр болды. Жыртқышлар бираз дем алып, өзлерине түнгі мөкән излеп атырғанында, онша узак болмаған аралықтан тау ешкілериниң тодасы көринди, олар онлаған болып, жақында асырым асып бәлент жердеги отлақларға шыққан, аспан менен өпскен тау шокқыларынан ерип аққан сууларды ишер еди. Лекин машақатлы асырымларды басып өткен оларға кәуип аяқ астынан шықты. Жыртқышларға жем болыу кәуипи тууылды. Еки жауыз хайуан сол заматта хұжим қылды. Олжаны қолға түсириу онша қыйын кешпеди. Асырым кийиклерди бираз халдан тайдырып таслаған еди. Жолбарыслар кийиклердиң бирсүйин көзди ашып жумғанша пәнжесине алды, қалғанлары қашып кетти. Түн алдында ләззетли етке барынша тойды, кийик гөшиниң дәми ауызларында қалды, олар маза қылып рәхәтленип алды. Көктеги жұлдызлар тап буны сезгендей жылғырасты, олар төбеден жақты нурларын аямастан шашар, тауларды улығлар еди.

Таң менен тынық нурлар шапағында үлкен қуяш көринди, сонда мәңги таулықлар және де уллырак көринип, жанланып, өмир ләззетине енди, өзиниң айбатлы өтқир қырларын және де күшдирек көрсетип, әтираптағыларды ынтық етті.

Жаабарс жұптысы менен уйқыдан ерте оянды, ау аулау баханасында ғана емес, зайыбы менен маза қылып, мақлуклардың

туяғы жетпеген әжайып жазықлықларда, хош ийис таратқан жасыл отлақларда, бәлент таулардың тынық хауасынан мәлхам болып сейилге шықты. Күн тас төбеге шыққанда жолбарыслар дәсдеп шаптын-секирип, домалап ойнап, кейин шар төренке жууырысты. Қуяштын өзи тау қапандарын тап усыған шарлап атқандай, олардың денелерин қыздырар, оларға ақыл жетпес гөззаллық хәм күдирет бағышлар еди, бунын менен бул жұптылыққа, бул таптырмас мәүритлердиң кәдир-қымбатына, сән-салтанатына жетиндер, мийриниз қанғанша тойынлар, дегендей болар еди. Бул жұпты хайуан затынын қауысыуының тени-тайы жоқ салтанаты еди.

Олар тамырлары буркасынлап, бір-бирине сүйкенип жууырып барар, бул мөканды олар ушын таулар менен қуяштан өзге хеш нәрсе көзлерине көринбес еди. Набада тууры алдыларынан шығып қалғанда да, оларға хәзир хеш қандай олжаның кәжети жоқ еди. Олар қуяш нурларын симирер, жууырғанда қуяш нурынан күш алар, оның ыссылығын денесине сиширер, күшлерине күш қосылар, шаршағанның не екенлигин билмей, өмир ләззетлериниң шокқысына көтерилер еди. Солай болған еди дә.

Енди жер шары космос арғымағының өткөншегинде шайқалар хәм жер жүзінде бар болған хәммә мақлуклар мәңгиліктің көзге көринбес айланысында ушар, олардың ишинде Жаабарс пенен оның жұптысы урғашы барс та өптап нуры ериткен тау дизиелелери хәм жазықлықларында қанат байлап ушар, қуяш болса тас төбеле нурларын шашып, оларды еркелетер, өзине қаратар, көклерде ушқан қулардай болып деп, мәсләхәт берер, лекин сол бир шайытларда еки жыртқыштың жубайы — хайуанлар заты кәуиминиң шауып баратырған мысалы еки периштесине метсер еди... Гейде-гейде хайуанлар да периште бола алады... Шынында сондай болған еди дә...

Хә демей жазийрама жаз күнлери өтті де кетти, таулардың бәлент мөкәнларында куунақлық мүддеги ақырына жетип қиятыр еди, бул мөкәнларда хауа тез арада кескин өзгереди, бирден тик таулар баурында көзди ашып жумғанша қуйынлы қар боранлары көтерилди, нәпес алыуға мүмкиншилик бермей қутырғаны-қутырған, аспаны-зөминди зым-зия қаранғы басады. Әне сонда жолбарыслар асыға-үсиге кейинге қайтады, тезлик пенен шабысып жанларын сақлап қалады. Үлгермесен базы жанзатлар сол мөкәнның өзинде, қар қошкілериниң астында шабыт болып қалып кетеди, аспанда ушып баратырған қулар да, хеш нәрсени көре алмай көзинен айрылып, жерге томп-томп муз кесеклериндей болып түседи. Шынында сондай болған дә...

Әне усы бәлент тау мөканына асырым асып өтиуге Жаабаре жан-халына карамай урышар, онда сырлы қуяш пенен сидиликте бир өзи бетпе-бет болыұды кәлер, ол жерлерде омириниң акырғы күнлерин өткизип, сон бир өмирге көзден ғайып болып кеткиси кәлер еди. Бул жалғыз баслы хайуан өз өмир жолың басқаша тәризде емес, әйне тап усындай тамамлауын кәлер, соған умтылар еди...

Асырымнан асып өтип болмас еди. Жолы тосықлар менен бәнт, оларды ашып өтиуге әззи еди. Жаабаре катты қырылдап, улыш, ырылдап, жоқарыға көтерилмекши болар, лекин алдындағы тосқынлықлардан өте алмай, нәксә кулап түсер хәм және қалтыраған пәнжелерин тасқа басар еди...

Бирак не ушын тәғдир усы бир тау жолбарысына күрттай рехим-аяныш билдирмеді? Ақыры онын пийети тек таудан асып өтиу, сон сол жақларда мәңгиликке қалыу еди ғой... Тәғдирдиң буны болдырмауға қандай айрықша себеби бар екен? Неге енди бул мақлук бийпаян Уәснгилеш таулықларында қалыуы керек екен? Тәғдирдиң сырлы кітабына не жазылған еди, ози?

IV

Буннан еки күн бурыш ол: «Руұх деген не өзи? Хәмме нәрсени оған биймәләл аударыу мүмкин. Ерк хәм сана— мине булар инсан ушын ең әхмийетли нәрселер!»— деп ауыздан шыққанды асығыслық пенен жазған бир газета оқыушысы менен бәсәккиге кирисип мақала таярлаған еди. Әлбетте, бул сөзлерде жан бар-дә, лекин биз кәлбимизде жүз берип атырған хәдийселерди де дыққаттан қалдырмауымыз керек, олардың бахалы төрепкерин ядтан шығармауымыз лазым, биз болсақ көбинесе бул нәрселерге итибар бермесимиз. Руұхый дүньямызда жүз берип атырған жағдайлар гейде тарийхий уақия-хәдийселерде шешилуши әхмийетке ийе болады. Жаксылық хәм жаманлық хәслы шығысы жағынан кеуил булагы есапланады. Руұх аң асты хәдийселерди күшейттирседи хәм қоллап-қууатлайды!...» Ол гейде пайытын тауыш, усындай философиялық шешимлер табыұды жақсы көрер еди.

Бирак хәзир философиялық ой-қыялларға бағыш отырыудың пайыты емес. Бул кешеси Арсен Саманчин компьютериниң қасына да жақынламады. Усы қызык машқалалар көтерилген мақаланы жазып питкереди ме, жоқ па, буны да билмес еди. Әдетте, кешки пайытларда музыка еситип турыұды жақтырар еди, бүгин оны да илемеди. Енди бос уақытларында музыка койыш еситеди ме, жоқ па, буны да билмес еди.

Нәлстий «Евроазия» шоу-ресторанында жүз берген уақиядан кейин жүреги тап бир жалын түскен тоғай сыяқлы гүрилден жанар еди. Оның руұхый дүньясы астың-үстин болып кеткен, өзин қалай етип қолға алыұды билмей, түпсиз туңғыйық ишине түсип кеткендей болып, боран сыяқлы дөңген қайғылы кширмелер азабынан және өзин атылып шығып, қутылғандай сезер еди. Ол өзиниң бойдақ өмир сүрген ожиресиниң жалғыз ғана терзесине тоқтаусыз барып-келип, сол жерде хеш нәрсеге түсинбей-билмей хайран болып турар еди. Қызык, ол ози хаккында тап басқа бир адамдай ойлар, өзин-өзи танымай қалғанға уқсар еди.

Ол ресторанның қайтып келип, хәтте галстугин де шешпеди, терезе алдында қақайыуы менен турып, гейде-гейде ауыр-ауыр гүрсинер, басын қайта-қайта шайқар, галстугин қолы менен тутымлап, қараңғы хәулиге тигилер-қарсысындағы тап солардикиндей күлрең ири панелли, көп қабатлы адамлар жасайтуғын бәлент имараттың бәрине шырақлары әлле қашан өшкен еди. Егер олар жанып турғанда да не пайда? Үшинши корпусың жетинши қабатында жасайушы хәм хәзир терезе алдында турып, фәзепли умитсизлик пенен азапланып атырған әлле қандай кимес менен қосы-қобалардың қандай жұмысы болыуы мүмкин.

Қапша ыныраңба, өртеңбе, хеш қандай пайдасы жоқ. Ол кимди айыпласың, кимге өкпелесин, кимди қорқытып койсың? Хәмме нәрселер айдай раушан болған. Такси оны жети қабатлы, шырайсыз үйлердин қориксиз имаратына әкелип таслады, сол жерде оларды артынан қалмай гүзетип келген сырт еллик жылтырак машина кескин қууып өтті, өткир шырақлары менен ол көзди қамастырып, соқыр ете жазлады. Арсен Саманчин жарықтан көзи хеш нәрсени көрмей, машинаның есигин ашып түсер екен, сырт еллик машинадан бәлент бойлы, айбатлы еки киши шығып, оның алдып тосты. Олар екеуиниң минези хәм ис-хәрекетине қарағанда, олар буны қорқытыу, қорлау, хәттеки сабау ушын жиберилген еди. Лекин алды бурын такси айдаушыны: «кәнс, тез және бул жерден!»— деп қууып жиберди.

Арсен Саманчинди болса, дийұалға тиреди:

— Хәш, жоқары хұрметли мырза, ылашығыңызға аман-есен жетип келдиңиз бе? Өзи сасық хәжетханада жасайсан, сөйтин жүрип басына қалпак кийиудин не кереси бар саған! — Арсен Саманчин аузын ашып үлгермесден олардың биреуи оның қалпағын төменге тартып, көзине бастырып қойды. — Хей, абайлап жүр, бала! Биреудин исине тумсығынды тықпа! Ақылын кетип, үсти-үстине мақала жазып атырсаң, бунын ушын еле жаза аласан. Саған усаған адамларға бир ғана қорғасын оқ мұдамы табылады! Билдиң бе, ахмак? Кәнс, және бирнеме деп жазып

көршү, шыккан жерине кирип кетесен! Сыкылына кара, ишлөс, ийттей ишипсен. Тур, кет, жоғал! Есиннен шыкпасын, артыңды кысып жүр, сон кеш болады.

Оны сол жерде калдырып, олар үлкен тезликте көзден гайып болды. Кейиннен тас атса болар еди... Лекин кайда! Онын кеули бузылды. Ғырра кейнине айланды да, карангыда үйи төрөпкө кетти. Күши тек басындағы калпағын туурылап койууга гана жетти.

Енди болса хеш нәрсе көрмеген сала жас өспиримдей ар-сар болды: не кылсын, буюғына калай жасасын, басын алып каяктарга ктсин? Оған не болып атыр өзи? Акыры нелерди көрмеді бул жеке басы?...

Үйлени. Тойлары болды. Хәммеси умытылып кетти. Кауим-карындастары болса кулағын қагып колына береді: биринчиси келиспеген болса, екінчиси үйлениуді созыудың не керәги бар? Хәрекетинди кыл! Аўа, алдыңгы некеси көзди ашып жумғанша жан берди. Аянышлы, баска аламга айлана алмайсан. Байланыс үзилди, ски төрөпкө бас бурын кетти, бир-биринен кутылды. Адамлар бийкарга айтпайды екен: мухаббат бир мәртебе шула шапалды, мәнгите смес. Лекин адам буны тән алғысы келмейди, мухаббат өшпес, мәңги шуғалар шашуыын көлейди. Мейли дә. Кудай қоллап-қууатласын. Шула шығар, шула смес шығар, тәғдир қылмады, тап бир бир-биреуин танымаған-билмегендей болып айрылысты. Соннан бери мине үш жыл өтті, усы көриксиз, ғәрип микрорайонда жасап атыр. Әлбетте, дурыссы хаялға бундай адам менен шығысып жасау апсат емес. Тууған да жоқ. Үлгермеді. Тууысқандары өкпе етеди. Ким буған айындар? Хаялының көрген-билген тәшүиши — банк иси еди. Пул-пул! Бәри-бир бул сыяклы адам менен тил тауысып, бир дастыкка бас койып, арзыу-әрман етип жасап болмайды. Егер сөй деп айтыу мүмкин болса, бул ссинен айрылған, идеяның қулына айланған ипсан. Идея буның ушын дүньяда хәммә нәрседен артық. Соры қайнаған қыялпараз. Оның үтипе «минбер адамы». Орайлық Азия тууралы аналитик мақала жазуу ушын келген ишлис журналист хаял оны усындай деп атаған еди. Ояқ, буюктардан бираз сәўбетлести. Әне сонда лондонлық газеташы былай деди:

— Мырза Саманчин, сиз бир нәрсениз бенен бизиң минбер ийелерине усап кетсиз, олар өз идеяларының өмирбахыйлығына, қымбатлығына қатты исснели. Қараң, сиз де өз идеяңызды кәдирлеп қорықлайсыз, оны қолыңыздан түсирмей, алақаныңызда бсқкем услап жүресиз.

— Рахмет, жасырмайман, бундай гәшлерди сситиу адамға жағады. Лекин мен таулардан шыққанман. Тауларда өскенмен.

Таулар муламы өзинди қолға алып, сергек жүриуинди талап етеди, бийик шокқылардан түспиз тунғыйыққа қуламаслық ушын хәр қәдемде хеш нәрсени көзден қашырмауға тууры келеди.

— Олай болса, сизиң минбериниз бул — таулар. Шынында да, — деп мыйыгынан күлип қойды ишлис ханым, — бул жердин барлық төрени таулар екен. Қарайгойың, қаншама бәлент тау дизилмелери!

— Ырас, бул таулар мәмлекети. Бирақ мен тууылып өскен таулар бул жерден жүдә узакта хәм көз жетпес бәлентликте, сонын ушын ол тауларды Узенгилеш дизилмелери — көк аспан зәнгилери деп атайды.

— Жүдә шырайлы. Маған бул тымсал айрықша жағады, ишлисшесине — stirrup болады. Демек сизиң тауларыңызды-Стирапп таулары деп атау мүмкин.

— Қайылман. Қырғызшасына Стирапп-тоо дегени! Узенгилеш таулары! Мениң журтласларым буны мақтаныш етеди. Мен болса, таулық болуыым менен бирге минберлик болуудан да қашпайман. Акыры университетлердин кафедралары өз минберлеринен универсал, пүткил жер жүзине тууры келетуғын идеяларды жайуу менен шуғылланады.

— Көрдiniz бе, мен жаңлыспаппан. Рахмет. Сени дәрхал түсиретуғын кәсипшесиң менен сәўбетлесиу не деген жақсы.

Хәзир терезе алдында турын, карангы өжиреге биймәни бакырайып қарап, Арсен Саманчин усы сәўбетлесиуди еследи хәм: «Әне сизге хұрметли минберлик таулы жигит» деп қойды. Сен бүгин өмирдин және бир «шийрин» сабағын алдың. Оның дәмин таттың! Пал қосымтасы менен! Қайылман! Болады екен-ғә! Базар қатнасығы күдирети алдында хеш қандай минбер, хеш қандай кафедра даш берс алмайды. Әне базардың қамшысы менен мойныңа урып, айдап шығарды, және геллене түсиремиз, деп доқ урды. Хәттеки мухаббатты да сатылатуғын тауардай етип базар тақтасына шығарды. Сен болсан буны енди гана түсинип атырсан. Буннан келип шығалы, сен бул бизнестиң дәуирине тууры келмейди екенсен. Әне усы соңреализм деп аталған нәрсе ушын тағы бир ылайықлы жаза. Әне саған «стирапплық азамат!» Аўылласларың айрықша, қайта қуриу деген пайытларда сени оғада мақтаныш етер еди, қарай-гой, енди! Енди олар сеннен қәўетерленеди. Ал, қәне енди, не қылдық, қәерге бас тығып барамыз? Сол бир «Мәңги қалыңлық»ты умыт, пүткилсәй умыт! Кимге керек ол? Ол қанша талпынса да попсаға (авангард көркем өнер усылы) тәшпес алмайды. Попса салтанаты хұким сүрмекте. Бизге попсаның дәуири келди! Сен мойныңды ишдемей

қыс та, буны тән ал, болмаса хошласпастан кете бер. Баска не қылсаң енди? Москваға кетсең, ол жерде исенимлі, сүйсіне болатуғын өз адамларын бар, лекин ол жерде де попса хәуиж алмақта! Қулдасы, бара-барғанша қараңғы жер асты жолы, акыры коринбейди... Ал буннан ски жыл бурын хәммеси усындай жер менен жексен болып кетеди, деп сирә қыялына келген бе еди? Оған хәм ажағама хошласыу хатын жазаман...

Терезе алдында узак уақыт турып, ол тағы да усындай кеуилсиз қыялларға берилди. Кейин өзи де билмеген халда уйқылап қалды, әтирашқа тынышлық енди. Қызык, сол кеште я қолындағы, я үйиңдеги қалалық телефонға бир мәртебе де қоңырау келмеді. Баска уақытларда ярым түнге шкем телефон соға берип, қулағына тыным бермес еди. Бийғөрез, өз атына жараса егемен журналист болған соң Арсен Саманчинге бундай машкала-мүнәсибәтлер төбийий, сөз еркинлиги де соны талап етер еди. Бир басынды суктын ба, болды, енди ауыр деме. Шағымлар толып кеткен! Олардын бир бөлеги ғалаба хабар кураллары арқалы шешилер, басқалары шешилмей үйилин жатар, акыры ол адвокат емес ғой, бар-жоғы баспасөздин хызметкери. Бирак түрли тайпалағы адамлар баспасөз арқалы өз мәңлерин шешіу, пүткіл жәмийетшиликтин алдында шауқым-сүрен шығарып, жетип шығыу, пүткіл ел-журтқа даңк таркатыу үшін исбир иләс мәққарлықларын иске салып, оннан ийт сыякты өзлериниң тартысларына қосылыуды талап етер еди... Бүгин болса ләм-мим, дауыс жоқ. Исенип болмас жағдай. Болким, оның қандай дәрежеде қорланғанынан хабардар болдымекен?

Мүмкин енди қандай да бир төбийий сезим менен енди буған мүрөжәт етиуден пайда жоқ, әүмет оннан пүткіллей жүзин бурды, деп ойлайтуғын шығар, бирак негедур ол, «вокал қосықшымыз», бир гезлердеги опера көркем өнеримиздин периштеси — хәзирде кәерге қарамаң, шийрин мийық тартып күлип турған сүүрети илдириули, эстрадамыздын жұлдызына, жақын-жақынларға шкем бирликте ойласып, бирликте жақсылықты нийет етип жүрген, бирликте опера жаратыуды мақсет еткен нийетин тек те есетип коймақшы еди. Минс енди мәлим болды, бул опера смес, қам қыял екен. Акыры Айлана бирден бәрше байланысларды үзил-кесил үзди, тап бир оны әлеким дууалап таслағандай болып қалды, қорықшылары қасына жақынлатпайтуғын дәрежеге жетти. Мейли, ықтыяры. Қулай яр болсын, лекин композиторға не дейди? Токтатың, деп айтады ма? Лекин Айлана ушың классикалық опера музыкасын жаратаман, деп ант ишкен бундай ұстаз маэстролар хәзир биреу-ексәу гана... Музыка әлеминде тени-тайы жоқ шығарма

«Мәңги қалыңлық» идеясына әптес қызығын қалған хәм опера жаратыудай машақатлы исти қоллап-қууатлап, буған көнген, әлле қашан спонсор менен бул хакқында шәртнама дүзип койған композитор Аблаевқа буны не деп түсиндириу мүмкин, оларға ресторанда жүз берген, бурынлары көз көрип, қулақ еситпеген уақыяны қалай айтады? Не деген шермендешилик! Қорықшылар оны артқы көшеге алып шығып, күш көрестип, муш көтерип, зорлап таксите тығып жиберди. Такси айдаушыға былай деди: «Хей достым, мына мақлуқ ийттей ишкен, үйине алып барып тасла. Хей бир жерде тоқтап турма. Тууры Ортасай микрорайонына алып бар!» — деди. Айдаушынын қолына пұл да ұслатты.

Арсен Саманчинди мине ұсылай «узатып салды». Ең жаманы фойеден шығып атырғанда, ол бирден жарқыраған үлкен тас айнада өзин бастан-аяк көрип, ашыу менен қышқырын жиберіуге сәл қалды. Не деген пәс, бийшара хәм аянышлы көринер еди ол. Оның үстине мына моладан қалған қалпақты айтпайсыз ба. Көз ашып жұмғанша ол кууғынды, ғөрип бир кимсеге айланды да қалды, енди оны жәмийетлик орышларда сәлсә-әликсиз биймәсел айдан жибере берсе болады екен дө. Ол болса өзиниң намыс-арын қорғау орнына мойнын қысып кетип баратыр, және буйыртна бойынша исленген салтанатлы айнада өзин сол аянышлы халда тамана да етпекте. Оның бурынғы саулаты, келискен келбети, қолди-кәүмети қайда қалды. Акыры оны бостан-босқа егемен, бийғөрез, деп атамаған ғой, ол шынында да бахытсыз, әүмет қашқан адам ба енди. Азия баспасөзинде белгилі — аяқта беккем туратуғын, бийғөрез журналистлердин бири еди. Оның Айланасы, еркелетип, сүйип, Айа, деп атайтуғын сүйиклиси де, «Мениң озимниң егеменим! Мен де егемен болғым келеди, сизин менен бирге бир пүтин егемен жұпты боламыз!» — деп сыбырлар еди. Қайда енди! Хәммеси керисинше болып шықты. Бизнес хүкмиранлары оны айнытты, өзлерине қаратты. Айлана болса, жаланаш ийиндерин силкип, бизнестин жәннетине қарай ушып кетти. Ким жәннетти жақсы көрмейди? Хәммеге ол жерде жай табылыуы қыйын, лекин қыздын әүмети алға шапқан екен. Арсениң жәннет дәруазасын ашатуғын гилти болғанда, әлбстте, оған ашып барар еди, лекин ондай гилт жоқ еди онда...

Ал енди «Мәңги қалыңлық»ты көргиси келетуғын тынымсыз нийети не болады, дәсленген бул нәрсе Айланаға бағышланып, оның адамды бийхуш етип койыушы меңцо-сопрано дауысына үмит байлап жаратылған еди ғой? Көз алдымызда қәдири кетип, тунғыйыққа түсип баратырған хәзирги заман опера геатрынын машқалаларын қайсы жарға ылақтырып таслау керек, оннан қашып кетип баратырған көркем өнер ийелерин

калайынша токтатып, услап қалса болады? Дәстүрий репертуар театры жасап қала алама, яки күни питип тамам бола ма? Усынын өзи де миллий хәм дүньялык мәселе. Аўа, массалық мәденияттың шайқаўшылары Арсен Саманчинге мегзес хәўсскер театр ышкыбазларын ҳақыйқаттан жазалады, оны көпшиликтиң көз алдында сындырды, корлады, жокары идеялар үстинде бас катырып жүрмейтуғын етип койды. Аўа, бул да аздай, олар сгемен-кыялпараз үстинен күлип, маскараалағанын коймады, оны моральлик жактан женшиўге урынды, болмаса жанына тийгеннен соң өзи жолды босатсын, аяк астында араласып жүрмесин, демекши болды. Буны уятсызларша, бетсизликке салып иске асырғанлар, сол шоу-бизнестин сисскешлери, сол поп-модернизмнен шыккан поп ийелери—шаккан кимселер еди. Бундай нәрселерге олар оғала шебер. Бунын ушын барлык кураллары—интернеттен баслап космоска шекемги үскенелер колларында бар. Күнделикли жәрдемшилер де олардын ыктыярында—эстрада дейсиз бе, газсталар ма. Ох, сорлы ғана баспасөз! Жекке хәкимлик дәўиринде сөздеги кулшылыкка карсы гүресин, кейин өзи базардын кулына айланды. Хаўа толкынлары да соған хызмет етеди, акыры хәр бир автомашинада радио бар. Хәттеки космостағы жер жолдастары да бүгин жер жүзинин шаркы-пәлегинде шоу-бизнестин кулына айланып кетти. Булардын хәммеси классикалык кәдириятларды шетке шығарып, футбол стадионларындағы күннен-күнге кобсйип баратырған шаўкым-сүрсен киби пайда табыўға талпынады. Барлығы акыры, солардын колларында.

Ал сен алданып жүрген хәўсскер-кыялпараз, ойшыл, жекке баслы бенде, хәммесин көре-биле турып неге олардын аякларынын астында араласып жүресен? Не ушын өзинди курбаншылыкка ылайық көресен хәм өзинди калтыраған колларын менен шоуменлер орласына олжа етип берип атырсаң? Хәттеки мухаббатыншы да подноска салып, мә, тек те бизлерге карсылық көрсетпен, деп усынын турыпсаң. Мине бул сениң өмиринниң мазмуны хәм гөзаллығы. Кудай тааланын өзи ишәм еткен, мәңгилик нышаны деп саналатуғын жақсылықлардан ўаз кешийдин әйне өзи емес пе, өйткени мухаббат бизге жаратканның саўтасы, әзел-әзелден берилген иләхий күш. Әне усынын ушын да мурадқа жетиў куўанышларын мәңгилик пенен өткинши өмир ортасындағы хәрәкеттиң ен шыңы, деп түсиндириў мүмкин, сонлықтан да ышкы талпыныслары хәм мухаббат сезимлеринде трагедия хәм драмалардын сырлары жасырынып жатады хәм олар аспаны-зәмин мүнәсебетлери каншама мүшкил екенлигинен дерек береді. Хәр кандай мухаббат өлим менен тамамланады, лекин қудадан

мухаббатқа инәм етилген мәңгиликтин сақлашған курбы келешек пәсилдерге өтеди хәм олар да өзлерин мухаббатқа бағышлап, мухаббат куралы да мәңгилик ағымына кирип барады. Бирак бузғыншы күшлер хәр сапары мухаббат әлемине мәккарлык пенен хужим етеди, себеби инсан тегинин караңгы төреслеринде олар көбинесе жасырынып жатады хәм хәр сапары мәккарырак, үстемтирек бола береди, себеби адамларда ишки гүрес хеш кашан кемеймейди.

Мине бахтынды уттырдың, гәптин постеллесине келгенде, исти рәсиўә еттиң, жеңилдин, кемситилдин, мухабатынды жар тастан кулатып таслап атырсаң, ая шынында, ересек адам саған хәм ол нашарға тәңри төрсинен жиберилген еди. Маскара, шоумен алдында өзинди жерге урып, шерменде болдың, ол нәкастын ағын тилге алыў да гүно, адам оннан пүткиллей жийиркеснеди. Лекин онын бугап нәрўайы пәлск. Ол жснимпаз болып шықты, олжаны такымына басты. Ол хәммениң көз алдында жаныннан артық сүйсугын анығыншы тартып алды, өз тәрепине каратты, ашығын айтқанда, оны бастан-аяк сатып алды, енди баплап сағалды, көмине келтирип базарға салады. Сен тағы басқа бир нәрсенен де айрылдың, жүрегинде кайнаўытлап турған, мухаббатыңа хәмдөрт болған кеўлишинин музыкасы сеннен алысқан, тыным тапты. Мейли хәўсскерлик дәрежесинде болса да, гейде-гейде барлығын билдирип, басқаларға еситилмесе де, бәри-бир ол кеўилдин умытылмас мүлки еди, сонлықтан сен оннан хеш кашан айрылысыўды көлемедин, оны таслап кете алмас един. Мине енди сана-сезиминин түбиндеги көзге көрипбес симфония әсте-акырын сени тәрк етип атыр, себеби әтирапта ол жасайтуғын мөкан қалмады.

Арсен Саманчин сол заматта өзин басып, сени жыйыўға хәрәкет етти: булардын барлығы, тек те сезимлер, дыккатынды басқа нәрселерге бөд, пикиринди туўры жолға сал. Егерде «Мәңги калыңлық» ўакыясы тийкарында опера жазылған, партитурасы да таыр болса, онда бас рольди атқарыўшыға мүнәсин артистти басқа қалалар, хәттеки басқа мәмлекетлерден излеп табыў мүмкин еди. Қымбатыраққа түсер еди дә, лекин шөлкемлестеириў төреплерин шешиў ғана керек. Логикалык жактан карағанда, солай...

Бирак хеш нәрсеге карамастан, онын жүреги толып тасқан жеккөриўшилиқ хәм ош алыў нийети менен өртегер еди. Хәзир олигарх деп аталыўшы бир кимсе сени аякларынын астына салып, тепкилеп атқанына шыдаў қыйын еди. Мейли, сгер иштейин ашылған болса, ийтинниң түбегине шекем алтын қыл, лекин не ушын хәмме сенин алдында куллық етиўи, малайға айланыўы, адам жаллап олтириўден баслап, хужданын сағыўға барғанға

лейинги жынаятларына шерик болуу керек? Ол булардың соккысына көзлеринен от шыгарып жиберетуғын соккы менен жууап кайтарыуды көлер еди!

Сонда Арсен Саманчишин теллесине жаман кыяллар бастырып келе баслады, сол бир нәлетий кимсени өлтирип, өзи де сол заматта дүньядан өткиси келди! Бирге-бир, болады! Сен де-жок, мен де-жок, боламан! Тамам! Кейин баспасөз хәм баска ғалаба хабар куралларында бул хаккында не десе сол десин, хакыйкатты да, өтирикти де косып айта берсин-барлығына түпирип койышты!

Бурынлары ол теле хәм кинодетективлердеги бир-биреуин өлтириш атырған көринислерге аянышлы күлки менен карайтуғын еди, жек көрип, олардың үстинен күлип жүрсө еди, мине енди өзи де тап кинодағыларға усап адам өлтирмекши: бул жынаятты кылт етпей, сууыкканлык пенен иске асырмакшы: үш мәртебе денесине такап турып, кейин калпал болмаслығы ушын теллесине атпакшы, атыўдан бурын душпанына карап турып ен соңғы хукимин айтады, оның пүткил мийи электр тогы урғандай, бүрсин-тырсып кеткенин өз көзи менен көрди. Өне оннан кейин тапаншаны өз шекесине тиреп, шүрппесин басады. Болды, жетип келдик шегимизге! Несин етсе енди о дүньяда көрисермиз... Сөйлесермиз...

Арсен Саманчин ол жаққа тек те бир ғана үмит, бир ғана исеним менен кетиўди көлер еди, ол да болса, иләхий күшлер Айаны да кайтарып болмас хұждан азабына салар, мухаббатка кылған бийопалыгы, «Мәңги калыңлықты» корлағаны оның жүрегин тынымсыз өртер, дозақ жалынында жандырап, деген туйғы еди.

Екеуинен баска хеш кимге мәлим болмаған Хайдельбергтеги ышкы-мухаббат тарийхы нашардың есинен шықпай, соңғы мәүритлерине шекем тынышлык бермеслигин көлер еди. Ол о дүньяда кыздың пушайман болып, өкирип жылағанларын өз кулағы менен еситкиси келер еди. Себеби «Мәңги калыңлықты» идеясы булар екеуинде Хейдельбергтеги тау сарайында тууылмағанбеди, айдын кешелер сонда олардың екеуине ғана тийисли болған, орта әсирлерде салынған немис қалашасының романтикаға толы тоғайзар бағында олар сөйил еткен: кыз сол жердин мәриясының мирәти менен коншерт берген, ал ол журналист сыпатында оның қасында жүрген.

Ол өзін басыўға қаншама урынбасын — хей, тоқта, сен ойлап атырған нәрсе оғыры ерси, нәс, қала берсе, барып турған жынаят, деп өзін-өзи иркиўге талпынбасын, булар оның кәлбине көр етпес, өш алыў нийети пәссеймес, жаманлыққа жаманлық пенен жууап кайтарыў ықласы сирә сонбес, крисинше, қанын қайнатып,

бетерирек күшейер еди. Кәпелимде ядына балалығында кирген бир нақыл түсти. Қырғызлар оны бийшара аўхалға түсип қалған пайытларда ғана айтар еди: «Әх, болары болар, басынды таска ур, өзінди аямай камшыла, душпан саған тасланса, оған хасла бағынба, пайытты қолдан берме, қанжар ур, ерден кулат, көксине найзанды шапыш. Ол қолыңнан келмесе, өзінди өлтир, демек, саған басқа жол жоқ...»

Бул сөзлерди қашан, ким, не ушын, қандай ашыў менен айтқан, ким билсин...

Лекин мине, оның өзи де енди ски жол орғасында қалды: таңлауы керек — душпанды өлтиреме, яки болмаса өзін өлтиреме! Басқа жол жоқ қусайды. Мине сол ўақытта ол өзін-өзи гүналай баслады — не деген турпайылық!

Бийшара сондай ашыўлы ойлар менен сзилип турғанда, кәпелимде қыялына бир пикир келди, өзін дәрхал терезеден шетке алып, тамағы қырылған, тупшықты: «Өле ғой, теке! Бағанадан бери не хаккында ойлап отырсаң? Атаман, дейсең, не менен атасаң? Бармағынды курал етип атпасаң керек, ақыры?»

Ол дийўалға орнатылған айна алдына барып, өз келбетине карап түпириўден сәл сақланып қалды. — Сенин ойыншық тапаншан да жоқ ғой! Кум телле!»

Ол адам өлтириўши киллерлер, жынаяттын усыллары хәм жоллары хаккында көп оқыған еди — телевидение, кино токтамастан усыны көрсетеди, лекин турмыста бул аңсат ис емес. Әлбетте, оны табыў да мүмкин, сатып алыўға да болар, ис сондай болғаннан кейин. Бирақ атыўды да билиў керек... Мине сонысы бар...

Гүнде, тап атыўға шамаласқанда, түс көрди, онда ол қолына өзиниң мобил телефонын услап тур, оннан қонырау етиў орнына қандайда бир жақты нышанаға алады, ал атылатуғын оқ жоқ... Сонын арасында қонырау дауысы еситилди.

Арсен Саманчин телефонға келди, бирақ трубканы көтермесди. Силкинип, қолын былғады, хәзир сойлесетуғын пайыт па? Телефон тағы бир мәртебе шыңғырлады, тағы да жууап болмады.

Аўа, курал табыў керек еди — тапанша хәм оқ. Тәшўишли нәрсе екен ғой, бул, сирә да ойламапты... Кимнен сораға екен?... Жакты түсе баслады. Сырттан дауыслар еситилди. Ол болса пүткиллей басы қатқан, не қылыўды билмес еди. Гә жатты, гә турды. Өне машкала! Хәзирги күнде тис шәтқасы да зөрүрли болып кеткен, лекин хаслында табыў жүдә мүшкил болған бул затты қайерден қыдырсын? Базарды айланып көрсең, тапса болады, дейши. Қанша қымбат болмасын сатып алыўы дәркар, себеби кейин оған пулдың керәги болмайды. Өмир тамамланып атыр — басқа хеш бир тәшўиш жоқ...

Егер тапанша тапса, оны мұдамы кісеге алып жүриуге туура келсе, бұнын үшін қойып қалта қолайырақ — қалған бәрше ислениуі керек болған жұмыстар Арсен Саманчинди екилендирмес еди. Қолы қалтырамайды, хәммесин анық-тынық бөжереди, оқлар ізбе-із атылады, ақырғысын өз пешанасына туурылап жибереди. Ол бундай жағдайдың тууылыуына исеними камил еди, себеби ол өзи қас еткен кімсе менеп хәрлайым ушырасуу имканиятшына ийе, өйткени олар бир дәуирдин адамлары, бир-бирин көптен таныр еди. Дурыс, кейинги пайытларда кемирск көрискен болар. Енди ол барлық пәрсеге араласып жүретуғын эстрада продюсери, абыройлы кеуиланар орынларының ийеси, бул да жетпегендей, атын ким — олигарх, хожайын, шеф — тағы да не деп атайды оны, неде болса бурынлары хеш ким танымайтуғын майда, мәденият хызметкери еди, болғаны. Көрдинизбе, кайерден бас көтерип шыққанын-базар тайгасынан бас көтерди. Оннан кейин ол кетти, кете берди, пүткил шоу-тамаша, ойын бизнесин қолына алды! Биз хәммемиз жалпыламай базарла ояк, буюкка жууырып жүрмиз. Талабы келискенлер бармак пенен санарлық. Хәмме бәле сонда, ол байлығының көплигинен өзін бульдозер деп биледи. Егерле бир идеяны өлтирмекши, бирсудин өмирин аяк асты етпекши, хаялды озине бойсындырмакши болса, әлбетте, буған ериседи. Болды, жетер! Қурал қолға тийсе, қалғаны хеш гәп емес, ерк хәм мәртлик керек, болғаны.

Ол өзін сонындай исендирер хәм өзи де хайран қалған халда, тск те мен хакпан, деп билер еди. Гейде, рас, қыялынан баска бир пикир лып етип өтин турар еди: өш алыу нийети адамды қандай күйлерге салуы мүмкин? Не, жақсылық жолындағы жамашлық па бул? Сондай да болуы мүмкин бе? Лекин сол заматта бул пикирди ол кеулинен кууар еди: және басты қатыруды баслады, жаңа ғана ойлап турған екин-дәрхал пұшайман болып атырған... Жүрегин дүрсилдеп атырыпты ма? Жақсысы оның жанына қалай баратуғыныңды ойлап кел, бир сөйлесип алайык. Оннан кейин...

Айтпақшы, олар жақында көрискен еди, әлге нелер үстинде сөйлесип қалды... Расы, Ерташ буған айрықша дыққат аудармалы, ол тез-тез саатына қарар еди. Ишинен, бул идеянын ышқыпазын көрин, деп күлген шығар буншама да хауайы боларма, бул ахмак адам, деген шығар! Дурыс, қайта қуруу деген жылдарда олар бираз жас еди, Арсен Саманчиндин өзи сол уақытларда түрли темаларда мақалалар жазып, жөриялап жүрер, театр хакқында шығып сөйлер еди. Лекин сол уақытларда Ерташ Курчалов артист сыпатында хеш кимнин нәзерине түспеген еди. Енди ше, оны көрин!... Ол дәуирлер кашшан өтин кетти! Қайта қуруу пайытларында театр жүдә абыройлы еди. Дүньяға жаңа пикир

келди. Дәуир театр сахналарында өз көринисин табар еди. Ол уақытта театр адамлардың козинин алдында жаңаланды, кеуиллер толып-тасты, инсан тоталитаризм иллетеринен азат бола баслады. Қала драмтеатрының әниуайы артисти Ерташ Курчалов хештенеси менен ажыралып турмады, хеш кимнин оның менеп иси де жок еди. Сол пайытларда усы орта дәрмиан артистте (рас, оның бойсыны басқаларға қарағанда бөлент, дауысы да күнширек, баска қәсийетлерине келсек, көбирек массалық сахналарда көринер еди) тамаша — шоу-бизнесинин уллы бир күш-қудирети жасырынып жатқанын ким билипти, ол бәрше эстрададар, хәтте стадионлардың хуқимраны болады, деп ким ойлапты дейсиз?

Бирак сол дәуирдин атмосферасында «Ерташ Курчал» деген ат пайда болды, кейин бул ат хәммениң тилине түсти, айрықша, жаслар ортасында оғада белгили болып кетти, өзинин бәрше жалтыр-жулдылары, рекламалары, шау-шуулары менен бирге хәмме массалық эстрада тамашаларының хакыйкый тамғасы, белгисине айланды — шоу көркем өнери бундай нәрселерге үлкен пул таслап, тағы тез арада оны артығы менен өндирип алар еди. Ерташ Курчалдың есте қаларлық жарқыраған клип-концертлери жүдә көп жерлерде, Қытайда, Москвада болған сапарларда көзге көринди. Ерташ Курчал соншамалық уста исбилермен болып шықты, эстрада майданларын ийелеуде оған енди стадион ғана қалып еди. Айдана Самарованы мине сол Ерташ Курчалдың сыйқыры қудиретли күш пенен өз тәрәпине тартып кетти.

Енди Айна, Айдана Самароваға не болғанлығын болжап отыруудың уақты өткен еди, қалайынша, қай тәризде опера театрының жетекши солисти ол Ерташтын бизнесинин қолына айланды, бәрше телеканалардан қайта-қайта шығатуғын болды, адамлардың көз алдында күннен-күнге абырой арттырып, жаркын, шарықлаған эстрада жұлдызынын атын алды, попса көркем өнерине жанырылып келген тамашагөйлер алдында дауысын да, көринисин де өзгертти, «голливудша» сахнаға шығуларды үйренди, тәнтин қысқасы, пүткил тәдирин қайта құрды. «Поезд жүрип кетти» деген көп колланылатуғын гәп бул орында хакыйкый өз мәнисин тапты. Сондай болып еди, олар Айдана менен бирге Хейдельбергке бир поездта келди, тәдир оларды Хейдельберг сарайында бир бөлмеде тұрууға миясар етти, сол жерде қолбтерине мухаббат ушқыны түсти, хәм де мине сол жерде бир-бирине «Мәңги қалыңлық»ты жаратыуға ант ишин, үәле берди, енди қараң, хәммеси сондай бола тұрып, пүткиллей баска тәрәпке кетип баратырған поездға отыра салып, қыз кетти де қалды. Арсен болса, тап бир көзден ғайып болып баратырған вагондар артынан шпаллардан-шпалларға секирип, адам жок

сахрада жалғыз жууырып баратыр, делбелерше дад салып бақырып киятыр, лекин дауысы шықпай сыбырланады: «Ай-а-а-а! Ай-а-а-а! Бизин «Мәңги қалыңлығымыз» не болады? Кайт, кайт! Ай-а-а-а! Ай-а-а-а!» Бирак ол нашар қайрылып та карамайды... Ким оны жолдан урды, ким үлкен пулларды шашып бийхуш етти, бунысы сиди мәлим. Бул локомотивти айдап баратырған кимсе, илгери хеш ким танымайтуғын, сидиликте болса, даурығы дәстан Ерташ Курчалов еди.

Ал енди Арсен сыяклы дәруинч жигитке, көзге көринбес поездтың артынан қышқырып жууырыудың не кереги бар десең-ши, бунын үстине бәрше жалбарыныуларына көк аспаннан мысқыллап күлген дауыстар келеди: «Жилли! Тентек! Ессрсок!». Оннаң көрс бәрине бир кол силтеп, бар-э, деп кеткен хэм умытқан макул емес пе?

Бирак Арсен Самапчин заманагөй шоу-тамаша бизнестин кайсар, дейдинен қайтпайтуғын көсийстин каншама терең түсинбесин, бәри-бир өзиниң бийықтыяр, қуйылып келе беретуғын қыялларынан хасла қутыла алмас еди. Ол өзиниң пикир-ойларына байланып, бенде-гуткын болған, өмири сол бир идеяға гиреуґе койылған сыяклы, басы жабық көшеге кирип қалған еди. Бәрше алдыңғы қызығынуылықлары енди әсте-ақырын сөнди, жаратылыстың арқа төрепине сүрилли, тек те Айдана хэм «Мәңги қалыңлық» қыялы умытылмай қалды.

Соған карамастан ол мұламы тәбийий тәризде ықтыятлық пенен карайтуғын массалық мәденият жәхән бойлап табысларға ерисип, көдем таслар, онын үстинс сауда-сатлықтың океан дәрежесиндеги толқынларына ерисип, кем-кем күш-қудирети күшейип атырғаны сезилер еди.

Сонда ол жер жүзиндеги пүткил масс-медияның тилинен түсинбейтуғын массалық мәдениятты сыпатлау үшін жаңа бир сөз тапты, оны көтере товар, оған ылайық болған көтере сауда мәдениятты, деп атады. (Көне, мархамат! Массалық мәденият бушнан шыбын шаккан шелли зәрер көрмейди!).

Жакында қаланың 250 жыллығы нышанланды, соған бағышланып қала байрамында шөлксмлестирилген шоу-тамаша концертте ол бул атаманың соншелли анықлығына және бир мәртебе исеним арттырды.

Қаранғы кеш еди, мыңлаған тамашагөйлер менен толған стадион тоғайдай тербеліп, шырақлар нур шашып парлар, рәцбәрән афишалар жаңар, электрон афишалар жылтырар еди. Байрамға келген тамашагөйлердин қопшилиги жаслар еди, олар кеуиллери шад болып отырар, таулардан ескен салқын самалдан рәхәтленип, көтерешки кейсиятлар билдирер еди.

Хәмменин ойнағысы, күлкиси келер, тамашалардын тоқтаусыз дауам етиуин тилер еди.

Тамаша солайынша өте берди. Кулакты жарып кете жазлаған музыка стадион бойлап тарала баслады, үлкен сахнада бәрше хореография усылындағы аяк ойышлар ойналар еди, балет керек болса да, усы жерде, аяк ойын десениз де, усында, оларға сай рәуиште кийимлер, безеу көринислери де тез өзгереди, лекин бул қудиретли сахналык тамашалардын көрки, шыны, тийқарғы периштеси болып Айдана Самарова турар еди! Бул шауқым-сүренли рок-концерт, тек те оны, Айдана Самарованы халыққа жұлдыз етип көрсетиу үшін шөлксмлестирилген еди!

Шынында да, онын ашық стадионды көклерге көтерип атырған мөлдир, терең дауысы, сөрүидей келискен, қыпша белли, бийик қәдди-кәүмети, өзине жарасқан, денени жүдә ашып тасламаған кийимлери хэм безеклери, онын әтирапында музыка ырқаларына сай аяк ойынға түсип атырған жас жигит-қызлардың гөзәл көринислери, сулыу хәрскетлер менен майысып-қайысып ойнаулары — булардын бәри тамашаға келгенлерди бийхуш етип, йошлы байрам кейпиятларын пайда етер еди. Хәмме сахнада Айлананың қасында, онын менен бирге болыуды көлер еди. Пүткил стадион бир оксапға айланып, колларын бәлент көтерип, толқындай шайқалар еди. Тек те Арсен ғана: «Опера периштеси илягер малийқасына айланды!» деп ойлар еди. Бирак онын бул пикирлери менен хеш кимниң иси жок. Керисинше, Айдана сахнада шериги менен көриниуден хәммеге мәлим «Лимузин» деген қосықты атқара баслағанда, тамашагөйлердин қууанышлары хауаға вулкандай атылып, өзиниң ен жоқары шокқысына шықты. Бул қоңсы өзбеклердин жшил қосықларынан болып, ол олардын тилинде айтылмақта еди, өзбек тили бул жерде хәммеге түсиникли еди. Тағы шығыс музыкасы хәммеге таныс хэм жағымлы ырқалары менен айтылар, электрон дауыстардың шауқымларына сай рәуиште стадион үстинде қысқа хэм ықнам сөзлер жаңлап еситилер еди: «Сен мени сүйессең бе? Сен мени сүйессең бе? Лимузин берессең бе? Лимузин берессең бе?» Буган қосықшынын шериги қосылып, аяк ойынын күшейтип: «Мен сени сүйемен, мен сени сүйемен, лимузин беремен, лимузин беремен» — деп шок жууап кайтарар еди.

Енди миңе қызығын көрин! Мыңлаған адамлар бир кейпиятка берилип, смирсер, толқынланар, нақыратқа күш берип, колларын аспапға созып бир хауаз бенен: «Ли-му-зин! Ли-му-зин! Ли-му-зин!» деп қыйтырар еди.

Әйне усы уақыттын өзинде стадионның төрт төрепине орнатылған үлкен панорама экранларында көринис көзге тасланады:

үсти ашык, салтанатлы узун лимузинде ашык-машык Айдана хэм оның шырайлы шериги ушып барар еди. Машина рулине гө бунысы, гө онысы отырып, төззал тәбият кушағында: гейде қарлы тау дизилмелери, гейде көгилдир айдын жағалауларында, гейде шырайлы көпірлер, гейде шексиз сахралар үстнен зымырап өтер еди, қуслар толасы лимузин изинен дизилисип ушып жүр. Минс, қала шетиндеги үлкен бағқа жетип, лимузин тоқтады, бахтияр жигит-қыз машинадан түсти де, қушақласуы менен жарқыраған рекламасы көз тартқан ресторанға қарап жүрди, кейин тағы лимузинде ушып кетти.

Музыка ырағын көтерер, стадион бир ауыздан жар салар еди: «Ли-му-зин! Ли-му-зин! Ай-да-на! Ай-да-на!».

Арсен Саманчин уялғанынан өзін қоярға жер таба алмас еди. Лекин ол толқынланып тұрған аламан алдында ким болыпты? Од да тамашағөйлерге қосылып бийықтыяр хэмме қатары қышқырды: «Ли-му-зин! Ли-му-зин! Ай-да-на! Ай-да-на!»...

Ең соңында күтилмеген байрам таманасы басланды — түн аспанға атылған фейерверклер нурынан жақтыланды, алыс-алыс көк жийеклерге рәнбәрән ушқындар шашылып, жұлдызлар киби жарқырады. (Ох, мына кенісликке қараң! Жасасын азамат қала хәкими! Буңдай нәрселер тек те оның қолынан келеди! Оның артында ким тұрыпты? Тағы да сол-сол — Ерташ!). Буның бир қызык жери сонда, байрам фейерверклері, әдеттегидей, салтанатлы әнжуман өтип атырған жақын жерде емес, узақ, қала шетинен шығын атыр. Қалаға тутас таулық үстнен күшли ракеталар аспанға ушып шығар, олар жоқарылаған сайын фейерверклер хәр төрепке парлап шашылар еди. Олардың хәр бир атылысы хәдден тысқары шырайлы шықты. Минс усындай әжайып қорикли тамашаны ким шөлкемлестирди? — деген сорау келди оның қыялына. Ким болар еди, әлбетте, Ерташ Курчалдың өзи. Лекин булардың барлығы қала байрамы хұрметинс өткизилип атырған болса да, хаслында сахна жұлдызы Айдана улынғаныш атырғандай еди! Себеби музыка ырақлары тынбай шарықлар, гөззал лимузинде еки бахтияр ашык-машык телеэкран панорамаларында қанағ қағып ушып барар, сол заматта рәнбәрән фейерверклер түнги аспанға әжайып шуғалар шанып, көкке қарай бәлент урылар еди. Тап бир пүтқил жер жүзине жұлдыз руўхы шашылғанға мөзгер еди...

Сол ўақытларда және бир ўақыя жүз берди, буны хеш ким билмеди, оннан хэмме бийхабар қалды...

Ушқындары шар төрепке шашырап атырған жалын соныңдай бәлент көгерилер хэм жер жүзинс, тап узақ-узақларға шекем, тау дизилмелеринс дейин соншамалык нур таратар еди, буннан

үркип оянған қуслар шағыр-шуғыр шауқымласып, асырымдағы тау етеклеринде мүлгип жатырған Жаабарс та сескенип, көзлерин ашты. Ол аяғына минс, тап бир таулар бауырынан атылып шығып атырғандай, узақтағы оттын жақтыларына қарады. Яқ, аспанда ушатугын жұлдызлар емес, бәлки илгери көрилмеген басқаша бир нәрсе еди. Жабайы хайуан жасырынбақшы болып урынды, лекин хәрәкестлери босқа кетти. Тап бир усы жерге келгели мұрад-мақсети зая кетип атырғандай, асырымнан асып өтемен, деген әрманлары босқа кеткендей, бәлент шокқылы таулар қойнында ғайып болып кетиу арзыуы орынданбай қалғанға мөзгер еди. Тәғдир исегедур оны усы жерде услап, хасла қоллап-қуғатламас еди. Шынында тәғдир бәрин ислей алады го, сонда неге қанғымай Жаабарс оған бул жерде керек болып қалды. Ким билсин оны? Тәғдир мұдамы үнсиз... Лекин сол бир кеште байрам фейерверклеринин ушқындары Жаабарс нәзеринс жетип келсин, бәлки, көк аспанның көлеуи шығар...

Ал стадион болса, қайнап-тасар, рок-концерт ырақларында бир қыйлы дауыс пенен қыйғырар еди: «Ли-му-зин! Ли-му-зин! Ай-да-на! Ай-да-на!»...

«Әне ол көтере сауда мәдениаты лимузининде кетип баратыр!» — деп қыялынан өткерди Арсен Саманчин. Кейин тағы сол сорау келди: «Мәңги қашылық»тың тәғдири енди не болады? Кейин еки квартал арманьрақта машинасын бәндиргиде қалдырып келген, рәнбәрән сырт ел машиналары арасында тұрған өзиниң «Нива»сына баратыр екен, бул өмир қаншамадан-қаншама үйлеспешиликлер, нур хэм саялар ойындарынан ибарат, көтере сауда мәдениатының изинен қуўыу сондай ма екен, деп ойлап-ойлап ой түбине жете алмады. Мәмлкетте не деген жалшыламай жарлылық, көтере жұмыссызлық жүз берип атыр! Жас жигитлер көшелердин бойында қатарласып отырып, «бизге жұмыс берин!» — деп жазылған плакатларды көтерип алған, олардың көпшилиги қанырап қалған ауылдардан келген. Бул инсан хәмжәмийетине шақырык, демек, ол жаңа әуләдтың ықтыяжларыш қанаатландыруға әззи, хәзирги заман дүньясы оларға: «жәмийетке сен керек емессен, көзиме көринбей жоғал», деп атырған сыяқлы. Биздер — иси оңынан келгенлер гана лимузинлерге минс, алға барамыз» деп атырғандай.

Ол сондай қыял сүрип, өзиниң совет дәуиринен қалған «Нива»сында түнги көшелерден кетип барар, буннан артық машинаны кеули де қалемес еди, соған үйренип қалған, басқасына қалғасы да тарлық етер еди! Хэмме лимузинде жүрс алмайды го. Аяа «лимузиндескен» болса, Алласы оған яр болсын. Енди

ол зор жұлдыз, қасына жақынлап болмайды, хәмме жағында қорықшы, қонырау етсең жуап бермейди... Бурынғы ери менен жараса алмаса керек, адамлардын айтыуларына қарағанда ол көп жыллардан бери ишкиликке берилип кеткен қусайды...

Оны айышлаудың керсиги жоқ. Өмирде нелер болмайды. Хәр баста бир сауда... Лекин кеуилди кен ашып ойлап қарағанда, жағдайды қалыс бахалап көргенде, айрықша хауазға ийе болған опера артисти Айлана Самарованың кескин шешимге келген себебин түсинип жетиуге, анлауға урынып көрсен билесен, шынында да, оның тийкарғы жұмыс орны — Милан сахнасы, лекин оның бундай поп-мәденият аспанында шарқ урып, даңқ көтериу, абырой изинен делбелерше кууып кетип баратырғанын мақуллау қыйын, әлбетте! Бирақ булардың үстинде пудлардың жапырақтай ушын жүргенин айтпайсызба!

Токта! Бул оның иси, оның хақы! Сен болса аттан қуладың, соның ушын жаның, күйесен, гөзебин келеди, жаманлайсан... Шынтлап мойынла, деп өзине тәсселле берер еди Арсен Саманчин, қарсыласларың сеннен күшлирек екен! Сен ким, журналистсен, яқшы, бийгөрсен, сен танымалы адамсан. Оның да кимлиги мәлим. Олар басқа-басқа дүнья. Биреуиниз-массмедия аспанында жұлдыз, скинпиниз-тағы усы массмедия кумырскасы. Сонысы белгили, мухаббат хәмийше имтиханнан өтеди, кері жағдайда небир азап-ақыретлер, не бир кууаныш-шадлықлар, небир қайғы-хәсиретлер, пәлкетлер болады... Не иләж, таулардан қар көшкилери түседі, хеш ким оны токтата алмайды. Хәр бир мухаббаттын өз дәптери бар, азап-ақыретлердин өз бахасы болады. Сен болса, өз дәрт-хәсиретинди массалық мәденият, глобализациядан көрмекши боласан. Саған ерк берсе қудайға шекем жетип барасан, оның сақалына асылып, сүйрей баслайсан. Көрдин бе, қандай адвокат, хуқық қорғаушы екенинди. Өзине кел!

Сен базы бир сорауларға жуап бериу хәм басқаларды да исендириуге урынып көр. Массалық мәденият «Мәнги қалыңлық»қа қандай усыллар менен қарсы туралы, оны қалайынша инкар етеди? «Мәнги қалыңлық» бул жерде қалай пайда болып қалды, көерден келди? — соны айтып бер: Айа екеуиниз бир-бириңиз бөлен өүере единиз, сиз мухаббат толқынларына шомылдыңыз, ексүйиниз тенлей, бурынғы өмириңизде тек те усы аң ғана келиуин күткендси единиз. Соның менен мухаббат не екенлигин билиу имканиятына ийе болдыңыз, ол сизге тәғдир инәм еткен жаңалық болып келди. Бир жағынан күлкили болып түйиледи: ақыры екеуиниз де жас өспирим емес, басыңыздан турмыс тәжирийбесин өткізген единиз, бирақ тәғдир сизди өмир сынақларынан

азат еткен екен. Буның ушын сизге Европада айрықша орын таярлады — тау жанбауырындағы ески сарай, салқын саяманлы бағ инәм стилди, коктеги толық ай сизлерди булытлар арасынан сығалап, бақлап турды. Екеуиниз бул жағдайды хәзил-дәлқек етип: мухаббатымыздың тунғыш сахнасы, деп аталдыңыз, тәғдир екеуинизге сол күн хәм сол саатларды рәуа көрген екен, болмаса сен қырыққа келип қалған. Айа болса отыздан асыңқыраған жұптылар единиз. Лекин гәп бунда емес, сизин хауайы ышқы-сезимлериңиз өтеди-көтеди, гәп сонда, сол күни еки сүйискен беңделер қасында Мәнги қалыңлықтын өзи пайда болды, дие бүгин, өзін қутқарууды өгиниш етти, жарық дүньядағы хәмме адамлар сағынып еситетуғын гөззал хауаз инәм стиллер, деп жалбарынды, мен де қосық айтып қәлбимди ашайын, мени мәнги қалыңлыққа айландырған айралықтан өңгиме етейин, мен де өз сүйиклимди табайын, деди. Оның пайда болыуы менен ашық-машықларда дәретиушилиқ қыял-опера жаратыу пикири оянды, нийетлери беккемленди. Сен енди Мәнги қалыңлық пенен ушырасуу көпелимде көз алдыңызда жүз бергенлигин адамларға айтып бер, оларды исендириуге хәрекет ет, екеуиниз оны қутқаруу, сахна аркалы, операда дүньяға көрсетиуге ант ишкениңизден хабардар ет, Айа Мәнги қалыңлықтын қосықларын айтады, Айдананың өзи толқынланыу менен сөз берди, сгер тири болсам, соңғы демиме шекем «Мәнги қалыңлық»ты жырлайман, деди.

Токта, токта, гәпти узакка алып қашпа! Ким бундай инсан ақылы жетпес әжайып уақыя жүз бергенине исенеди? Ақыл-хушы өзинде хәр қандай адам да былай дейди: хәммеси биймәни, ядтан ойлап табылған гәплер, ертск, әпсана, халық арасында жүрген, аңыздан паркы жоқ, мәзи қыял. Әлбетте, бундай гәп-сөздин болыуы тәбийий. Соған қарамастан Мәнги қалыңлықтын космослық бир тәризде пайда болыуы, оны Арсен Саманчиннин жүрегінде өлмес образға айландырды. (Шынында, сол уақытта Айлана да оны сөйтип, қыялына келтирер еди, бул мәселде олардың скеуиниң ишки кеширмелери бир-биреуине сәйкес келер еди, тилекке қарсы, буннан кейин Айдананың пикири өзгерди хәм артқа шегинди — «лимузинге минип ойнауға кетти», дурысырағы оны жолдан шығарды, бизнеске кул етип тутқынға алды, лекин хәзир гәп бул хәкқынла емес). Оның жетимсиреген жүрегине қалыңлық образы терсең орнады, оны Қуданың инәмы деп қабыл етти, өлмес исеним-ықрары, таусылмас дәрти, азабына айланды. Ақыры хеш ким Қудайды көрмеген, лекин адамлар оған исенеди, Қудай бар, деп биледи. Ийман-исеним мине усылай пайда болған болса әжеп емес, сүйикли образды руұхый көз алдына келтириу аркалы оған мухаббат тууылады.

Тап усыган мезгелде уакыяны сонда олар Хейдельбергте басынан кеширди. Айдана Самарова жалгыз ози бир концерт бериуи керек еди. Концерт улкен жетискенликтерге еристи. Элбетте, Айдана Самарова өзинин Хейдельбергке мират стилиуинде Арсен Саманчиннин хызметинин де барлыгын билер еди. Буған Арсенин жакын яр-дослары, журналистлер, музыка усталары жәрдем берген еди.

Сырт елик музыка ыкласбентлери ушын классикалык косыклар аткаруушысы Айдана күтилмеген уакыя болды. Европада буцай жеке концертлерди өткизгенде, хэмме жакка афишалар жабыстырылады, косыкшы хаккында жаналыклар да хабар стиледи, телсвидениеден онын косыклары бериледи, газеталарда пикирлер, макалалар шыгады. Айдана Самарованын концерти ески Хейдельберг ширкеуинде өтті.

Ибадатхананын коркем өнер мәресимлери ушын ажыратылган немис диндарлары бөлмесинин берилиуи айрыкша хурметтин белгиси есапланар еди. Ширкеудин бөлент биналары ишинде жанлы хауаз огада эжайып саза берип, еситиледи, ол әсирлер бойы классикалык ырақларды тындауға сайкеслестирилген. Айдана орган хэм фортепьяно әсбапларынын жәрдеминде италянша, русша хэм немис косыкларын аткарды.

Бир канша косыкларды ол ана — кыргыз тилинде орынлады. Узак дауам өткен кол шапнатлаулар болды, ибадатхана ишин толтырган тындаушылардын көзлери руухый кууаныш пен парлан, жылтырар еди.

Табыстын кууанышлары хэм илхамлары олардын мухаббат туйгыларын және де өткирдестирди, олар бурынгыдан да бетер жакынырақ болып калды, бир-биринен хеш те ажыраскысы келмеді.

Сол кууанышлы мөүритлерде олардын касына Мәнги калыңлык келди. Концерттен кейин олардын хурметине ширкеу касындагы ресторанда киширек болса да, кабыл мәресими хэм зиянат берилди, кейин булар екеуи Хейдельберг сарайы өтирапындагы багда сейил стил жүрди: оларды ең хурметли қонақ есаплан, сол күшлери Хейдельберг сарайына жайластырған, эжайып бир параят жаратып берген еди. Сарайдын төменги кабатындагы барда бираз отырып, азы-кем виски ишкен сон олар тағы да гөззал қыябанларды сейил етиуге шықты, бөлентликте турып ярым кеште ертеклердегилей көринистеги ески калапаны тамаша етті. Қолай орынлыкта отырып, музыка хаккында әңгимелесті. Күтилмегенде Айдана оннан сорады:

— Арсен, сен кандай косык айтып бериуимди көлсисен?

— Хәзир ме?

— Яғ-ау. Симфониялык оркестр менен болған бир концертте. Сен залда отырасан, мен сахнада турып әйне саған бағынлап косык айтаман. Нени айтканымды көлер еди? Италянша косык жағады ма?

— Сенин көп косыкларын маған жағады, Аяа. Италянша, испанша — жаксы. Лекин ең жағымлысы не, билесен бе? Менше, телбе боламан, Аяа, көптен бери өрман етемен, тап хаял хаккында жасырын арзыу-өрманлар өткен дәрүишке усайман. Сенин аткарууында Мәнги калыңлыктын косыкларын еситким келеди.

— Мәнги калыңлыктын косыклары? — деп хайран болды ол. — Билесен бе, усы әнсапа кулағыма шалынған, лекин опера ушын музыка, либретто, тағы огада көп бир нәрселер керек... Сен хакыйкаттан да хаялды өрман өткен гүнөкар монахтын тап өзисен!

— Аяа, өрманлардын коркатуғын жери жок, лекин жол өрманға карай бурылыуы керек...

Бул «Мәнги калыңлык»ты койыу жолында (мәйли, хәзирше қыялларда-ақ болсын) дәслепки көдем екенлигин олар сол бир демлерде аңлаған ба еди, як па, бунысы нәмәлим. Арсен Саманчин өзинин узак өрман өткен нийетин Айданаға тунғыш мәртебе айтпақшы болып, тап мине усы мөүритлерди күткендей еди. Төгдир оларды сол заматта, сол жерде усының ушын ушырастырмағанбеди?

* * *

Егер сөз төгдир хаккында кетсе, онда Арсен Саманчинге сол төгдир инәм өткен мөүритлерде, көп узамай, сол бир тарийхтын өтирапында, қыялына бурын хасла ойламаған, адам өлтириу хаккындағы коркынышлы пикир келетуғынын билер ме еди. Ол түпсиз тунғыық үстинде дирилден тураман да, лекин хасла шегинбеймен, деп ойлағанба еди. Онын хәзир, итимал, баска биреулер ушып аңсат, лекин бунын ушын оғыры қыйын, бир гәшүиш, түнде де, күндиз де мийин теседи: ойлаған исин жүзеге шығарыуға қуралды каерден табалды?

* * *

Тағы да төгдир хаккында. Жаабарс бул пайытларда еле Уәнгилеп асырымында еди, хәмийше төгдирден мийрим-шәпәәт күтер-асырымнан арман өтиу ушын мәдат тилер хэм тәрки дуньяға отип кетермен, деп үмит етер еди.

Бирақ хеш ким — инсан да, маклук та алдында не боларын билмейди. Бир караганда олардын төгдирлери ортасында хеш

кандай бир-бирин байланыстырыушы, хеш кандай уксас нәрселер жок еди, лекин бир-бирин танымайтуғын, билмейтуғын еки жанзат — инсан хәм маклук, мәлим бир шөрт-шараятлар, хал-аўхалдын тәсири менен бир түрли тәғдирдин нәсри астында калғанлыклары тосаттан болмай, олардын өмир жолларында әлле кашан көрсетилген еди. Дуньяда нелер болмайды өзи.

Сол түнде Хейдельберг бағында, өзлери жекс калып, сүйискен жуптылык бир-бирине жакыныласып, кем-кем түсинисип әнгимелескенде, айтайык, әнсәнәуий Мәңги калыңлыктын кайта тууылыуы, ашықлардын көз алдында пайда болууы мүмкин бе еди? Мухаббат сезимлери кайнауытлап турған мөхәлдә әнсәнәуий шахстын кайта тирилиуи шынлыкка жакын келе ме? Акыры, оның ушын мухаббат трагедиясы жаратылыстын ең соңғы халатына айланбағанбеди? Арсен Саманчин, аныгына келгенде бундай жағдайдын жүз беріу мүмкиншилигин инкар етпес еди. Акыры, дуньядағы көп нәрселер акыр акыбетте сүйискенлердин өз бахыт-ығбалларын теберик әлемге сауға етиуге таярлықларына байланысты.

Мине усы нәрсе Арсенди өз Айасына Мәңги калыңлык әпсанасын гүррин етип беріуге илхамландырды.

— Мен балалығымнан бери, бизин Узенгилеш тау дизилмелеримизде хәзирге шекем Мәңги калыңлык сергиздан-себил болып гезип жүреди, деп еситкенмен, мен буған исенемен, билдин бе?

— Билемен, билемен! — деп шын кеули менен тастыйықлады Айдана, сүйкимли мыйық тартып, алаканы менен оның мойнын сыйпап. — Сенин гөңлеринди жаң-гөңим менен еситемен, тап бир мени еркелетип атырғандай етип сөйлейсең. Кара, Арсен, өтирап кандай гөззал. Түн, ай жакты, шырақлар ертектеги сыякы. Екеуимизден баска хеш ким жок. Хәттеки бағдағы қуслар да үнсиз, жым болып калыпты. Айта бер, айта бер.

— Мәйли. Қуслар жым болса болсын, лекин мен Мәңги калыңлыктын тарийхын айтып шаршамайман. Буны әпсана, яки хакыйкатлык деу мүмкин, және ким биледи, буны кәлегенше талқылау мүмкин шығар, лекин мен ушын бул сирә әпсана емес, Айна. Узак таулар ишинде оның лып етип ушып өткенін көрип калу мүмкин, кейин дәрхал көзден ғайып болады. Оның рәуиятын бизин төреплерде узак уақытлардан бери әңгиме етип жүреди, хәмме оның тауларда гезип жүргенін иснеди, жоғалған күйеуін қыдырады, дейди. Оның артынан урлап кеткенлер жүретуғын қусайды, Оның сүйиклиси нәуқыран, мерген аншы изсиз жоғалған. Душпанлары оны үңгирге жасырғанба, яки тилип сууырып алған ба, ким билсин? Адамлардын бир-бирин көре

алмастығы, мөккарлык, бийлик ушып талас — хәммеси де бар бул жерде. Кайсы дәуірли алып карама, бери де сондай.

Билссенбе, бизин тауларымызда сондай әдет бар — хәр жаз келгенде, ай тууылған түнде Мәңги калыңлыкты сағынғанлар бәлент тау шоккысында от жағалы, калыңлык жалынды алыслардан көрсин, дейди. Шаманлар болса, барабанларыш қағып, аяк ойышға түседи, калыңлык хәм күйеудин атын айтып шақырады, отты қасына жыйналыуға мирәт етеди. Хәяллар отты қасына топланып, жоқлау айтып жылайды. Айтыуларға карағанда, калыңлык қараңғы, саялағы бир жерге келип, адамларға ийилип сөлем берер екен, сон дәрхал көзден ғайып болатуғын қусайды. Кәлссен жүр, барға барайык. Азырақ виски ишсекпе екен, қалай көрессен?

— Бизлер бардык ғой ол жерге. Сен азырақ тарттын. Керек пе тағы, Арсен? Мен Мәңги калыңлыкка қатты ашынаман, нәзеримде биз оны деп усы жерге келгендеймиз.

— Солай да болуы итимал. Соның ушын мен саған бул уақыяны айтып бермекшимен. Мәңги калыңлык ушын отты Қытай төреплерде де жағалы. Шегара хәм Узенгилеш тауының арқа төренине өтсен, ол бете узак заманлардан берли бизге өғәйин қырғыз кәуимлери тиришилик етеди, лекин биз олар менен көп көресс алмаймыз, асырымнан армаған өтиу кыйыш, оған жаз айларында барыуға болады. Бир жыл бурын мен ол жерлерде өзимнин журналистлик ислерим менен болғанман. Узенгилеш арқалы самолётта, кейин машинада бардым. Жүдә ожайыш адамларды ушыраттым, газетаға қызыклы макалалар таярладым, лекин хәзир гөң бунда емес, сол жакта, Қытай төресте, таулардын ишинде жергиликли қырғызлар Мәңги калыңлык рәуиятын билер екен, жаз келгенде, ай толысканда, бәлент тауда от жағып, Мәңги калыңлыкка мөдат болсын, деп әруақларды шақырар екен, оларды өз көзим менен көрип, хайран болып қалдым. Лекин Қытай қырғызларының бир қызык әдети бар екен. Дәстүр бойынша от жағар алдында еки шырайлы қыз набада Мәңги калыңлыкка зөрүр болса, минин кетер, деп ертленген, таяр атты тутып турар екен!

Айдана буған хәзил айтты:

— Хейдельберг төбешигинде де Мәңги калыңлык ушын от жақсақ қалай болады? Буған не дейсең, Арсен?

— Неге жақпас екенбиз? — деп күлди Арсен Саманчин. — Ертеректен ойласақ болар екен. Қурғақ шөп керек. Шаманды қаяқтан табамыз? Кәлейсең бе, өзим шаман боламан?

— Бул хәзирги заман кийимлеринде шаман кандай болып көринер екен? — деп шақалақлап күлди Айдана. — Әжайып! Сеннен

зор шаман шығады. Бирак келеси сапар, бола ма? Өйтпесек, қала төбешигінде от жағып, хәммеси тәшүишке салыуымыз мүмкин, тағы халық аралық жәнжел шығып кетсесин.

— Бул тәпишде де жан бар! Пүткил Европаға даңкымыз таралып жүрмесин, тағы, — деп басын шайқап, күлкисин токтата алмас еди Арсен Саманчин, нашардың ийнинси кушаклап. — Не деген әжайып, бул бағ! Сени шаршатып коймадым ба, Айа?

— Қаяктағыны айтасаң, мен дем алып атырыппаң, мен бахытлы екенмен, Мәшги қалыңлық та биз бенен бирге!

— Рахмет. Олай болса есит. Бизин тауларымызда зор күш хәм ғайратқа ийе болған нәўқыран аңшы жасар еди. Ол куўса, тау ешкисинен озар еди. Жолбарыс хәм барсларды тута алар еди. Қолға түсирген олжалары менен кәўимдеги көп шанарақларды бағар еди. Адамлар оны хұрмет етер, елге жол басшы, бий болады, деп үмит етер еди. Бир күни кәўим-қарындаслары менен арғы алапқа зияпатқа барып, ол жерде айдай сулыу бир қызды ушыратып қалыпты. Бир-бирине мехирлери түсин, ол күнде, гейде күн ара атта таулардан асырылып өтип, қызды көриуге баратуғын болыпты. Бир күни бир көрегси хаял қызға пал ашыпты, аспанда айрықша жұлдызыңыз бар, депти. Бул мухаббат жұлдызы, ол тойларыңыз болатуғын күни көкте жарқырап, жанып туралды, таулар үстиндеги хәмме жұлдызлардан жақтырақ парлайды, таң атқанша орнынан қозғалмайды, тек те булт басса ғана көринбей қалады, депти. Сулыу қыз буны аңшы жигитке айтып берген екен, ол маған да бир көзиашық пал аңты хәм сырлы нәрсени айтты, деп жууан берипти: «Мен саған үйлениу үшін тууылған скенмен». Сонда сулыу қыз аңшы жигит пенен ант-суу ишисип, тап өле-өлгенше сениц менен бирге боламан, депти.

Айлар-күнлер өтип, сәти түскен бир мәхәлде аңшы жигит пүткил кәўим-қарындасларын алып, сулыу қыздың ауылына-сүйиклисин айттырып барыпты. Үлкен тамаша-байрам болыпты. Қонақлар тау ортасындағы сай бойындағы отлаққа тигилген жүздеген отауларға жайласыпты. Қалыңлықтың ата-анасы, жақын кәўим-қарындасларының саўшылыққа алып келген саўғаларын айтпайсыз ба! Жылқы үйирлери менен, пада-пада кой-ешкилер, алтын куйылмалар, күйсү болған аңшы жигиттиң өнериниң жемиси — рәнбәрән түстеги хайуанлар — күндыз-сусарлардың қымбат баха терилери. Хәммесинен де зоры-күйеу еки ийнинс таслап, алып келген барс терилеринен өтпес скен. Бундайларды қолға түсириуге тек те уллы аңшылар ғана миясар болады. Бул саўғаларды аңшы үлкеп хұрмет-иззет пенен қалыңлығының ата-анасына инәм етипти. Барлығы шалы-қуррам болып, күйеу менен

қалыңлығын дәрья бойына ертип барыпты хәм сол жерде оларды унастырыу мересимин өткерипти. Бул мересимнен хабарлар дәрья олардың нәк мухаббатына гуға ексн. Енди той, жети күннен соң таулардың арғы тәрәпиндеги күйеудин ауылында, өтетугын болыпты.

Унастырыу куўаныш шадтықлары, зияпатлар таң атқанша дауам етипти. Лекин бул жерде де көпшилик ишинси буны көреалмаслар, душпанлар шығып қалыпты. Күйеудин данк-абыройы, ел-журт ишиндеги хұрметі, белгили аңшы скенлиги олардың ғәзебин келтирипти. Лекин хәммеси де, көркем, мәрт, ақыл-парасатлы, ерки беккем, ғайратлы бул жигит тез арада, қудажек-жат, тууысқан-қарындас болып кеткен еки елге бас болады, ол бул үлкеге бий болса, куба-қуп жарасады, десе, халық ишинде жүрген бул тәплер скинши бирсәулердиң кәхәр-ғәзебин келтирер, оннан өш алыу нийетин қоздырар еди. Душпанлар оның бий болып кеттиғин көрс алмас еди. Соның ушын да сумлық ойлап, питне уйымластырып тыңды.

Өлимди мойнына алып, жеккеме-жекке, хакыйкый сауашқа шыкса да мейли еди, жерге таласын емес, мәмлекет ушын емес, хәкимликке таласын емес, тек те жан таласып майданға түссе еди. Бирак ипсанның мәққарлығының шек-шегарасы бар ма, хәсла?

Питне купья иске асырылады, соның ушын да оның атын питне дейди.

Дәрья бойында бәзим-зияпат қызып турғанда сүйискен еки жастың бахтын көрс алмай, қызғаныш отына өртсип, кәхәр ғәзебиниң хәўиринен жер-көк алысып, хәммениң артынан жасырынып, қандайда бир жауыз күшлер жынаят таярлап атырғанын ким билсин, ақыры. Ең жаман питне мине усы дә. Кейиншелик ақынлар буны жырға салып былай, деп айтты:

*«Егер қулаш бул питнени билгенде,
Уяттан жүзин жасырып, аспанда қамасар еди,
Егер бульытлар бул питнени билгенде,
Жауын менен жүзин жауып, кең дала бәзимине қарай тарасар еди».*

— Ох, Арсен, қандай әжайып!

— Кейиншелик ақынлар және мынандай деп жырлады:

«Билгенде бундай питнени дәрья,

Арқасына қарай ағар еди ол,

Садықлықты ашықлар еткенде жәрия,

Сүйискен жүректі бағар еди ол».

Билесен бе, хәттеки тәбият та нәкаслар ойлап тапқан питнеге қарсы бас көтерген болар еди. Лекин бундай жауызлықты ким қыялына келтирипти дейсиз? Ақыры әлсм сонындай азада,

тыныш, ашық еди, таулардың үстiнен сақый қуяш нурлары шашылып, тез-тезден шелеклеп қуятуғын тау жамғырлары бұл жерлерден шетлеп өтті, узақлардан онын жағымлы салқын хәуири келди, жап-жасыл отлақлар аяқ астында көрпешелей төселип, от жағылған опақлардан хоширей тағамлардың ийислери таралар еди, төбеде қуслардың жағымлы хәуазлары жаңлап еситилер еди. Булардың барлығын ақынлар жырлап, айтты! Саушыларға аталған бәзим дәрья бойында кем-кем хәуижге минди, шауқым-сүрени хәуазлар тамашаны толықтырып турды. Жас жигитлер ат ойындарында өзлерин сынады, шаманлар барабанларын түмбирлетип урып, жән-жактан әрұақларды шақырып, руұхлар менен тиллесип ойышларға түсти, көпшиликти шаллашдырып, жырлар, қосықлар айтылды, лекин тойдан бурын тамашаның ең қызығы—сүйискенлерге сақланып қояр еди, дәстүрге бола олар атқа минип, «қыз қууы» жарысына шығар еди.

Күйеу менеп қалышық ен шапқыр атларға минип алып, олар жарысқа түсер еди. Күйеу бираз алдырақта кетип баратырған қалыңлықты қуып жетип, оннан поса алыуы керек еди. Егер бушы орыплай алса, өне бахыт-ығбал зәнгиде болғаны, тәғдириңниң тулпардай шапқаны...

Қалыңлықтың ат үстінде отырыуы бир оз алдына тамаша еди, ол тап анадан усы ушын тууылғанға мегзер еди, өне, келискен кәлди-кәүмет, өне, толған айды сәгбир тарттыратуғын жүз, өне, қыпша бел, өне қуып қойған сыяқлы жарасқан келиншек кийимлери. Күйеу де тап соған минәсип. Жарыс пайытындағы олардың төшүйишли көринислери, от шашқан көзлери, уялғанға мегзең шырайлы жылмайып туруулары жарыс тамашасына жыйылып, оны сабырсызлық пенен күтип атырғанларды бахтиярлық халатына шерик етер еди. Курдаслары қалыңлыққа қарап: «Атты дойнағында барыпша шаптыр, қуып өтиуге жол койма! Жигитлер бизлердин қандай ексимизди бир көрип қойсын!» деп хошәмет сөзлерди айтып қышқырысар еди. Күйеу баланың тәрәпи де олардан қалыспас еди: «Хәй, көзине қара! Қуып жетпессең маскара боласаң!». Ал шаманлар болса, барабанларын қарсылдатып урып, йошланып ойыңға түсер хәм адамлар менен атларды қыздырар еди.

Өне ақсақаллар белги берди. Жарыс басланды. Қалыңлық алдыда ушып барар, күйеу артынан оған жетип алмақшы болар еди. Олар өзлери унастырылған дәрья тәрәпке қарай шауып баратыр. Тек те келинше жеткенше күйеуге қууы рухсат стиледи. Егер күйеу қалыңлығын қуып жетийге үлгермесе, онда аламанның мысқыллы күлкиси астында қалыңлықтың өзи аттың басын күйеу тәрәпке бурып келип, женимпаз қыз болып оны сүйер еди.

Бирақ хәмме ўақытта күйеулер қалыңлықтарына жетип алысар еди.

Қалыңлық бұл әнсаңауий жарысты кейин өмиринин ақырына шекем ұмытшайды, жақсы көрген, айрылмай, мұдамы бирге болыуы әрман еткен жигитинен қашқанын бәрқулла еслең жүреди. Күйеу уу-шуу, қыйғырық, қәуимлеслеринин ысқырықлары астында қалыңлығын қуып жеткенин мұдамы ядында сақлайды.

Бұл сапары да, әйне сондай болды: қалыңлық күстай ушып қашты, күйеу артынан қуып кетти. Қарсы алдыларынан ескен самал оларды қушты, сүйди, өмирде хеш қашан бұл жарыстан артығырақ бахыт болмайды, деп сыбырлады.

Ох, не деген қууаныш, есте қалар ўақыялар! Алдында дәрья жағысы коринди, олар болса, ушып барар, атлар қара суу қара терге түсер еди. Қалыңлық күйеудин онын кейиннен жетип алыуын асығыслық пенен күтер еди, себеби ол өз өмирин сол жигит пенен мәңгиликке байланыстырмақшы, оны сүймекши хәм онын сүйгилитине айланбақшы! Қыз бийықтыяр атын өсте жүөнледи, онын дигинин тартты, аяқларын бийықтыяр зәнгиге тиреди. Тезирек, тезирек ол қуып жетсин, алдында дәрья жақын қалды... Әне қуып қиятырған аттың дубири, пысқырығы еситилди, жақын келди, келип қалды... Минә атлар, бир-бирине жақынлап, қосақласып шапнақта, зәнгилер бир-бирине тийип шынғырлады, көз алдында бурын қорилмеген жақтылық. Неге мәңги даўам ете бермейди бундай мәўритлер. Әне жигит шауып барыуы менен қыздың белинен қушты, қыз оған қарай бейимлести. Әне ол қалыңлықты беккем қысып, сүйди, кейин олар тағы, тағы сүйисти. Атаар жел киби ушты, жарысқа түскенлер енди бир тән-бир жан болып, мәнтиге бирлескенин сезе баслады. «Мен сени сүйемен! Сен меникисен!»—деп қышқырды жигит. «Мен мұдамы сени менен биргемен!»—деп жууап берди қыз.

Халайық шады-хуррам еди, хәмме бир хәуаздан жигитти улылар еди: «Берекет тапсын! Хакыйқый ер жигит! Жол беринлер! Жол беринлер! Шетке өт! Қиятыр олар! Енди ол өзимизден, өзимиздики, мұдамы биргемиз!». Унасыу той байрамы усындай сүренлер менеп өз жуўмағына жетти.

Бирақ питнеңин күни бунын менен пәсеймеди, жаман нийетти ойлағанлар тислерин әбден қышыратты. Питне мұдамы өзиниң жолын табар екен...

Соның арасында саушылар өз ара хошласып, өз журтларына қайтты, енди тойға таярлық ислери басланып кетти. Хәр бир жұмыс өз нәубеги менен баратыр еди. Үрип-әдет, дәстүрлерге бола хәмме нәрселер есапқа алынар еди. Жас келин-күйеудин биринши некес кешеси өтетуғын қорқем отау нәзерден сәл арманырақта,

хауалы, бәлент жерге орнатылады, кейин мийманлар, көйүм-карындалар, саушылар қатар-қатар отауларға жайластырылады, түрлі-түрлі саўға-сәлемдер, рәнбәрән аўқатлар, баўырсақ-шийринлықлар таярланады. Ақынлар айрықшы жыр жырлап, дәстан айтады, жас-өспиримлер ойын күлкі курады. Той ушын булардың барлығы таяр еди. Ол заманларда тойларды пүткіл көйүм бас-кас болып өткерер еди.

Той басланатуғын, хәр жақтан мийманлар жыйылып келетуғын күн жетти. Аншы жигит таң сәхәрден еки ағайынның алып аўға атланды, мийманларды жаңадан аўланған қус төши менен сыйлаў, сый-саўғалар ушын қымбат баха терилер қойыў мәресими әдет болып қалған еди. Аў жемисли болды. Лекин күн батарға жақындағанда бирден алыстан бакырық-шакырықларға толы даўыслар шықты, жақын-карындас бирадарлары аншы жигитти излеп атырған еди. Бир талай адамлар кара терге батып, ат шаптырып келген, барлығы қатты көүетерде еди: «Бахытсыз хәдийсе! Бахытсыз хәдийсе! Токта! Артына қайт!»—деп қышқырысар еди олардың барлығы көкирсклерине тынымсыз урып. Олар қорқынышты, кеўилсиз хабар алып келген еди. Кеше кеште оның қалыңлығы өзиниң бурынғы ашығы менен кашып кетипти. Адамлар оларды үлкен базары бар қалаға кашқан десип атыр.

Ох, енди не болғанын айтпайсыз ба! Аспанды сол заматта қаранғы қаплады, қатты боран турды, жаз болса да, тап қыс кирип келгендей, қар үсти-үстине куйды. «Шерменделик!»—деп қышқырып, өзлерин жерге урды жигиттиң жақынлары көкке сүреп салып. — Шерменде болдық! Енди қалай бас көтерип жүремиз?! Қаншықты табамыз, өлтиремиз! Жанын суўырып аламыз! Бир күн де жасатпаймыз! Уят! Уят!» Олар дәрхал қыдырыўға атланды. Лекин жигит иллә, деп аўзын ашнады. Ренки әптен кашып, тик турыўы менен тастай қатты да қалды.

—Ой, не деген масқарашылық! Масқара!—деп сыбырлады сонда Айлана ўақияны жүрегине жақын алып.

—Мен де соны айтаман-дә!—деп илип кетти гәпин Арсен Саманчин. —Буны опера сахнасында бир көз алдыңа келтирип көр. Музыканы айт, бул хәсиретлер, мунлы хаўазлар, қандай мизансцена! Кейин не болғанын есит Айа, ең қызығы еле бул жақта.

Туўысқашлары кашқан қыздың кейнинен куўып барыў ушын аншы жигитти қыстай баслады, атқа мин, тезирек бол деди. Сонда аншы жигит көпслимде тилге кирди: «Токтанлар, жым болыңдар! Мен хеш жаққа бармайман! Бул менин басыма түскен нәлет болса, сол пәскеш қыздың басына да нәлет болып жаўсын! Пүткіл алабийзатты нәлетлеймен! Адам болғашан көре

мақлук болған жақсырақ! Енди жөнелер бул жерден! Енди адам дегеннің бетине қарасам, тилге келмей өлип кеткеймен! Бүгиннен баслап мени Адам баласы хеш қашан көрмейди. Еситтиниз бе? Жоғалын көзимнен! Мени излемен!» Ол сол сөзлерди айтып, аттан ескирип түсти де, таў шоққыларының ишинде козден ғайып болды. Ыақияның бундай бурылысынан хайран-хәсиретте қалған көйүм-карындалар дәслепп не қыларың билмей қатып тура берди, кейин еслерине енип, жигиттиң артынан жуўырысты, оны хеш бир жерден излеп таба алмады. Соннан соң хеш ким оны көрмеді.

Енди театр ушын айрықша кескин ўақиялы көринис: аншы жигиттиң туўысқанлары менен каналаслары басын ийип, кейин қайтар екен, бирден қайдандур пайда болған қалыңлық қыздың дағлаған даўысын еситип қалды. Ол өзін шар төренке урып, аншы жигитти излер еди. Хаслында қыз кашпаған екен, буның барлығы мөккарлар тарқатқан кара дөхмет екен, лекин буны еле хеш ким билмесе еди. Шынында қызды усы күни түнде жасырын урлап, аяқ-қолын байлап, атқа мингизип алып кашқан. Қыз хәм аншы жигит унастырылған дәрья бойында, оның қол-аяғын пешип, еки жақтан қолынан тутып, дәрьяны кешип өтпекши болады. Қызды қудай қутқарып қалады. Ол басқыншылардың қолынан жулқынып шығып, өзін дәрьяға атады. Басқыншылар оны тоқтатпакшы болады. Лекин қыз көзди ашып жумғанша асаў дәрья ағымында ғайып болады. Бурқасынлаған дәрья қызды қутқарады, басқыншыларды болса күшли толқынларында ағызып кетеди хәм тасларға урып, бәрин ныпқырт етеди. Қуданың қараматы менен аман қалған қалыңлық қыз тап қуслар киби ушатугын болды, көп узамай аншы жигит бәдәр кеткен жерлерге жетип барды. Адамлар оны тоқтатып, не болып, не қойғанын сорамақшы еди, лекин қызды сирә иркіп болмас еди. Кейин ала ол пүткіллей көринбей кетти. Соннан бери Мәңги қалыңлық жумбаклы сыр болып қалды. Адамлар гейде таўларда оның егил-тегил жылағанларын еситеди, жылаған даўыслары узақ-узақларға таралады. Мен саған оның муңлы қосықларын билгенимше айтып берейин. Айа, тыңла, оның наласы мынандай:

*—Қайдасаң, қайдасаң, излеймен сени!
Алып қашты мени, қутылып қалдым.
Сүттей пәкпен озим, саған садықпан.
Қайдасаң, қайдасаң, жаным жигитим?
Пәк қызбан, тыңлағыл сүйемен сени,
Қутқарып қалды дәрья, муҳаббат мени,
Қайдасаң, қайдасаң, еситкіл мени?*

Кейнимде кууғыныш, тутыу нийети...
Сен тауларда жойтылдың аңшы жигитим,
Дөрья бойы унасыдан соңғы үмитим,
Кайдасаң, кайдасаң, қайсы таудасаң?
Излеймен сени, кайдасаң, кайдасаң?
Калыңлығыңман сениң, излерің кайда?
Көриспек жоқ па енди, бинәй-омирде?
Дәрьядан суу иштик, сыйынып хаққа,
Хәмде үәде бердик садық балмаққа.
Көриспек жоқ па енди бинәй-өмирде?
Дөрья ағып барар, кайдасаң, қусым?
Еслеп мени дауыс бер, жигитиңмен де,
Ай алдында ант ишкен мухаббат ушын.
Кайдан сени табайын, жаным, арзыулым?
Таулар хасла жарылмас па?
Булытлар көкте тарқалмас па,
Күн үңгирди жақтыртпас па?
Кийик жолды көрсетпес пе?
Кайдасаң, кайдасаң, қайсы таудасаң?
Кайдасаң, кайдасаң, излеймен сени...
Жарысқа түспедик пе, мишип атларға?
Поса алмадық па, сүйип бетлерден?
Қушып қанбадық па, қыпша беллерден?
Кокте Куда көрди бизлерди,
Жерде адам корди бизлерди...
Кайдасаң, кайдасаң, қайсы таудасаң?
Кайдасаң, кайдасаң, излеймен сени...
Ай сөнер аспанда-жасасам сенсиз,
Өмир тоқтап қалар-жасасам сенсиз.
Аспан бахытлы болар ма бизсиз әлемде?
Ким бизди ғарғады, неге ғарғайды?
Таулар бахытлы болар ма бизсиз әлемде?
Ким бизди ғарғады, неге ғарғайды?
Қурбанлық қылмапнедин таулар ауыман?
Барлар терисин-бердиңгой бәрин,
Не гүнә қылыпсаң тәғдир алдында?
Ақ көкирек арзыулым, сахауатлы ярым.
Гүрлеген отлар жанында ойынға түспедик,
Кайдасаң, ох, жаным, қайсы таудасаң?
Излеймен сени, қайда, кайдасаң...
Артымнан кууысар услайжақ мени,
Көрмес тунғыыққа таслайжақ мени,
Кайдасаң, кайдасаң, излеймен сени...

— Ох, демим түүсселип қалды! — деди үзіл-кесіл пәпес алып Арсен Саманчин. — Сәт өзіме келип алайшы. Бул жууырыш бара тырған қыздың сөзлерин узак дауам еттириу, кайта-кайта айтыу мүмкин. Айтқан сайын ол күшсйип бара береди, — сезип атырыпсан ба? Қыздың бул кайғы-хәсирети, онын жүрек өртенислери бәрше заманлар хәм бәрше мәканларға шақырык киби еситиледи. Онла сүйискенлердин әзслий трагедиясы — айралык хәсиретлери сөүлеленеди, тап олар бир-бирине жетиспегенше бул трагедия дауам етс береди, онын акыры жоқ. Өзиц бир көз алдына келтирип кор, буган хеш ким бийпарк карай алмайды, бул дәрт хәммеге жуғалы хәм хәмдәртлик оятады, адамлардын кәлблери мише усылай жаратылған. Театрда буны кандай етип зор көрсетиу мүмкин! Операда, хәтте дәрья да, сахнаны жағалап ағып өтип, оз косығын айтады. Опера көркем онсринде бундайы хеш кашан болмаған. Унастырылған калыңлық қызды өз жағалауларында олимпен кутқарған дәрья былай жыр айтады:

— Шоққылардан ағып түскен дәрьяман,
Кутқараман, келиш мениң баурым кең,
Жауыз душпан жете алмас биз таман,
Кутқараман сени, мениң периштем,
Тезирек бойынды тереңге тасла,
Бәлент толқынлардан қорықпа хасла,
Ағысларым сени сақлайды аман...

Хор сахна артында дәрьянын сылдыртысына косылып, усы косықты айтады, солай етип барлық тәбияттын өзи әдалатқа ынтык екселигин сыпатлайды. Күдиретли оркестр музыкасы тынбай еситилип турады, жағымлы хауаз көкке таралады, бул сениц, тек те сенин хауазың болады, аспан да тан бир Мөңги калыңлықка кулак түргендей, ай да оған үн косқандай болады... Сен буны коз алдына келтире аласаң ба?!

— Аўа, жүдә зор болар екен, әлемди өзине қаратып алған бундай нала-жоклауды биринши мәртебе еситиуим, — деп жууап берди Айдана. — Дәрья да үн косып атыр! Корамат! Косык айтып атырған дәрья! Сен булардын барлығын ядында сақлағанбысан, Арсен? Бир сөзин де қалдырмай, я?

— Мен баладығымнан Мөңги калыңлық хұрметине жағылған отларды көргенмен хәм булардын хәммесин акынлардын аузынан еситкенмен! О-о, бундай кешелерде олар бүлбил киби сайрайды, намаға салып дәстанларды оқыйды! Хәр акын өзинше Мөңги калыңлық дәртин шегеди, тауларға жүрсктеги өрманларын шаилады, Мөңги калыңлықты шақырады! Сен сахнада озици кандай

сезсен, олар да сондай. Оларды бийкарга сууырып-салмай акын, деп атамайды. Бир күни меннен «сууырып-салмай акын» рус тилине қалай аударылады, деп сорап қалды. Дәртлерін дәрьядай төге алатуғын акын, десім. Ақындар илхәмды жырға қосылып, тыңлаушылардан алады. Тыңлаушыға қарап акын пикир океанына киреди, гейде самал болып сахра-далаларды гезіп кетеди...

—Түсіндим, түсіндим,—деп оны кууағлады Айлана. —Лекин аңшы жигиттің тәрдири не болды? Адамлар не деп атыр? Тиримекен, яки өлимекен, хеш ким билмейди ме?

—Бұл сорауға хеш бир жууаш тауып болмады. Хеш ким билмейди оған не болғашын. Лекин хәмме ненидур күтеди. Адамның аяғы жетпеген жерлерде жасырынып жүреді, деген гәплер бар. Дүньяның ислеринен түңилип, өз пешанасына жазылған тәғдирден ұаз кешкен болса керек. Тағы биреулер ол тәрки дүнья кылып, дәруиш болып кеткен, Тибетте ме, әлле қайларда, монахлар менен бирге жасайды. Ертели-кеш ибалат кылып, дууа оқыйды, деп айтады. Булардың хәммеси ел арасындағы гәплер, лекин хаслы қарде екенлиги нәмәлим. Ол адамлардың тонаслығына қарсы бас көтерди, адамларға қусап жаманлыққа шыдан отырмады. Бұл таусылмас үмитсизлик. Егер тарийхқа қарасаң, хәттеки салтанатынан айрылған императорлар да, буншамалық түскиңликке түспеген, өмирден пүткилдей жүз бурмаған, лекин аңшы жигит үшін мухаббат өмирдин ең жоқарғы мазмуны болып көринген еді. Узын гәптин қысқасы, әпсананың хасыл мәніси сонда, әпсанауий мазмуны соған жәмленген. Лекин бұл дөстанның бас қахарманы, әлбетте, сол Мәңги қалыңлық, аңшы жигиттің оны мұдамы қыдырыуы, хақыйқатқа жетіуіге тынбай урыныуы... Неге енди мухаббаттың ақыбети мұдамы сондай болып тамамланыуы керек екен? Ақыры, аңшы жигит сол себепли дүньядан пүткилдей жүз бурды, жексурын хәм күнә ислерге қарсы бас көтерип, өмир ләззетлеринен ұаз кешти, қалыңлық қыз болса, адамлардан безіп, тәубеге келди, мухаббаттың күдирети, қайғы-хәсиретлеринин шексизлиги сонда. Буннан да асырынқырап айтсам, бұл улыуа жөхән дәрт-хәсиретлеринин таусылмас надалары. Не үшін мухаббаттың жайнап-жаспаған бахыт-ығбалынан көре өмирди қул етип көкке сууырыушы трагедиялары көп?

Мәңги қалыңлықтың ушқыр келбетине итибар бер, бұл рәуият-дөстанда, адамзат барлығында, мұдамы жасап келген зорабанлықтардың ақыбети хәм айралықтардың әзеліи азабы жәмленген. Жаксылық шәртли түрде жаманлықтың азабына дуушакер болады. Мәңги қалыңлық жек көриушилик хәм көре алмаслыққа көңлиге алмайды, жауызлық пенен хеш қашан келискиси келмейди, ол аңшы жигитті—өз нызамды қалыңлығын

тәрки дүньядан өмирге қайтарыуды, оны қутқарыуды көлейди, мине усы тынымсыз умтылыста, мине усы хақыйқатлықты қарар таптырыу нийетинде дәуір, яки мәканда инсан рууына төтепкі бергендей шек-шегара жоқ. Адамзат әуләллары сондай болып келген хәм сондай болып қала береді. Сонын ушын да дәря өлимнен қутқарып қалған Мәңги қалыңлық бәрше замандар үшін символ болып қала береді. Хәзир мине тап усы мәүритлерде де ол биз бенен бирге, усы бағда бизге тилеклес, ол хақкында гәп етип атырғанымыз, оны ойлап атырғанымызды биледи. Сол әжәйип дөстанның ишине киргенимиздің өзінде мухаббаттың дүньялық бир сағыныш-әрманы бар, сен буны сезесен бе?

—Енди не деп едін? Ақыры сениң дүньялық баянатыңды бийкарга тыңлағаным жоқ,—деп қойды Айлана қайып қалғанын билдирип, сонын менен бирге мысқыл сөзге орын қалдырмай. —Пикирлериниң қуйылып келетугынына хайран қаламан!—деп йошланып сөйледи ол жалаңаш ийинлерин қысып. —Бир журналисттиң сени «пүткил жәхәнлик глобалист» дегени есинде ме? Адамның күлкиси келеди: глобалист, тағы буның үстине пүткил жәхәнлик!

—Мәйли, бәлким мен бир телбе сыяқлы адам шығарман, бірақ сениң басындағы ұазыйпа пүткилдей басқана. Сен опера сахнасында Мәңги қалыңлыққа айланыуын керек, адамларды таң қалдырыушы сыйқырлы дауысын менен космосқа пәрүаз етиуін керек.

—Ұай, болды! Усы отырған жеримизден тууры космосқа ушамыз ба? Онда мен космос қосықшысы екенмен-дә! Космонавт-қосықшы? Пай. Адамды күлдирип-өлтиресен!

—Бопты, кешир мени! Лекин мен хақыйқатын айтып атырман. Ақыры сен, Мәңги қалыңлық биз бенен бирге екенлигин сезіп атырсаң ба, хә анау үлкен терек арасында, фонар алдында тұрғанын көрмей атырсаң ба! Оның не деп атырғанын билесен бе?

—Не деп атыр екен?

—Қулағыңды тут! Сиз ашық-машықтарға ийилип сәлем беріу үшін, бұл күнлерди көзим төрт болып, қанша күттім. Сизлер мени еслеп атырсыз. Жылдар өтті, әсирлер. Мен, хәмийше, сол бир унастырылған қалыңлық қызбан. Халық мени Мәңги қалыңлық, дейди. Адамлар бәлент тауларда мени еслеп от жағады, хәсирет-қайғыда сергиздан болған қыз от алдына келсін, шамандар әрұақтарын шақырсын, олардан сорасын, дейди. Мәңги қалыңлық және қанша сергизден-себил болып, тауларды гезеди, тағы қашанға шекем аңшы жигитти қасына шақырады хәм және қаша-қаштан зарланып, нала шегеди?

Әрұақлар болса, мұдамы бир жууан айталы, есит-есит, Айна, бул сениң мепен бизге тийисли,—дунья Мәңги калыңлықтың мунлы қосықларын тыңлап, оны таныйды, сол қосықлардан көп адамлар оның басына түскен қайғылы ұақыялардан хабарлар болады, жер жүзиндеги бәрше қалыңлық, келинлерге шақырық етип, менин қосықларымды өз қалыңлықтарыңызға садық мұхаббат хәм ұаналарлықтың үлгиси сыпатында айтып беріңлер, дейли. Мине усы мәүритлерле руұхлар сениң мепен де еситсин, иләйым, Айна! Олар Мәңги қалыңлықтың сеп атқарған ырақларын көпшидик болып еситкиси келеди. Руұхлар айтады, сенин пешанаңа көктен Мәңги қалыңлық болыу жазылған, тағы да дурысырағы, сен оның елшиси болмағын дәркар! Мәңгидик көк аспанда Қудай хәм оның руұхлары сеннен ыразы болады, адамлар да сени хүрметлеп, қосықларынды жүреклерине жақын алып, сенин хауазың космостан еситиледи...

—Ой, ой, ой! Тапқан гәплерине кара сениң!—деп күлкиси қыстап, оның сөзин бәлди Айдана. —Космос әлеминде тезгенимиз жетер, сәл пәске түссейик, есимизди жыйыстырайык!

—Сен бунша көп асықпа,—деп гәпинси қайтпады Арсен Саманчин. —Есинди жыйыстырып ала бересен. Өне озиң қор. Маған исенбесен, хо ана жерге кара, тереклер арасында, фонар алдында. Корип турсаң ба, Мәңги қалыңлықтың көлеңкесин? Ол миңшетдар болып, үмитленип, куллық етип атыр. Мәңги жас хәм қандай шырайлы, үстине жипектен көйлек кийген, узын жағалары тап қуслардың қанатындай желбирейди.

Айдана мақуллағандай болып, басын ийседи де, былай деди:

—Арсен, хакыйқаттан да теңи-тайы жоқ қыялараз ексенсен. Лекин қыялдың турмыслық тийкары болғаны жақсы. Мәңги қалыңлықты сахнаға алып шығыу ушын музыка, нота хәм партитура керек, оркестр, сценография, кийимлер, жүзлеген хауазға ийе хор керек... Сен ана дәрья да қосық айтады дейсен, лекин буны сахнаға қалай алып шығасаң? Оннан кейин композитор қәне, сахналастырыушы режиссёр қәне? Әсиресс, хәммесинен көре ең әхмийетлиси—булардың хәммесине қаржы қаяқтан алынады? Опера театры тек те бизде емес, хәмме жерде де пүткиллей тамам болшы. Мәмлкеттин операға қарайтуғын имканияты жоқ.

Арсен Саманчин бул гәпке қосылғандай болды да, лекин өз айтқанынан қайтпады:

—Ауа, билемен, хәзир опера театры ийесиз ибадатханаға ұқсайды. Опера сахналарында эстрада шаўқым-сүренлері, маскарабазлық хәм басқа кәуил ашар тамашалар қойылып атырыпты. Ең жақсы қосықшылар базар қатнасықларына хызмет етиу ушын төрт тәрәпке тарқап кеткенин де билемен. Бар гәп

сол. Хәзирги дәуирдин композиторлары да операға музыка жазыу нийетинде жүрген жоқ. Соған қарамай бул жоқары көркем өнер жоғалып кетпеслиги керек. Қандай қылып буған итибарсыз қарап турыу мүмкин?

—Ал сонда сен не қылмақшысан?

—Айна, егер сен Мәңги қалыңлықты алып шығыуға ыразылық билдирсен, мен бульдозерге ұқсап буған жол ашамай, қолымнан келеди. Композитор Аблаев пенен сөйлесип қойғанман. Ол күтип отыр. Либреттосын өзим жазамай. Аблаев хәммесиз жыйналып бир ұшырасайық, деп атыр. Қайтып барыудан оған қоңырау етемен.

—Мәйли, яқшы. Бир көрсейик-ши... Барлығынан бурын либреттоңы жаз, әзизим либреттошы!

Ески Хейдельберг бағында түн ярымынан өтті. Қыябанлар фонарларынан түскен сая көлеңкелер енди таңға қарай қатып қалды. Арсен Саманчин Айдана Самарованы қолтықлап алыуы менен сарайға қарай жол алды.

Удайы сол бир тема үстинде сөйлесіулерин дауам етті. Төсекте де соны сыбырласып сөйлесип жатты. Ертеніне ертелеп азанда Москваға ұшыулары, соң өз үлкесине кетиуі керек еди.

Буннан кейин булар бүйтип ұшыраспады. Лекин олардың ұшырасыуларына баслы себеп болып, тап бир көктен түскен сыяқлы, олардың өмирине кирип келген «Мәңги қалыңлық» идеясы соншама өзине бағындырып, бийқарар етип қойды, пүткил барлықтан жоқары, бәлентирек турыу ушын оның маңқалаларына толығы менен енисип кетти, сондықтан дуньяның бир мүйешине, немис романтизминин хакыйқый орайына барып қалғанлары да сол пайытта ешейин еместей көринер еди. Сонын ушын да сол қыялдың көтеринки руұхтағы бир шараятта күнделикли қыйлы-қыйлы тәшүишлер пүткиллей ұмыт болды хәм телледен ылақтырып тасланды, бурынғы машақатлы өмир өзинин қыйыншылықлары, қарама-қарсылықлары, ұрыс-жөнжеллери, суд-қазықхана тартысулары, жек көриушилик, гәзеллери менен кейин шегинди... Булардың барлығы олардың ексүйинин де басынан кешкен еди, ақыры Айдана да бир мәртсебеге ерге тийип, турмыс қурған, лекин көркем өнер адамларының өмиринде тез-тез ұшырасып турауығыны сыяқлы, көп ұзамай ажырасқан еди. Қысқа бир ұақыт ишинде бунның барлығы ұмытылды. Тәғдир қолларынан ұслап, жетеклеп әкелген Хейдельбергтин ески жүз жыллық бағында олар пүткиллей пәк жанлар, ол—пері, қыз перізатқа айланған, хәмде сол жерде, олардың қоз алдында, өзинин питпес-таұсылмас қайғы-хәсиретлери менен Мәңги қалыңлық пайда болған еди...

Кейин бәри керисине қарай өзгерип кетти...

Бунун бәри тәғдир екен-дә. Дәслеп ара-тура көрөсип, ушырасып турысты, кыяллы болып көринсе де, бәри-бир «Мәңги калыңлык»гы естен шығармады, ара-тура телефонда сөйлөстү, кейин бирден хәммеси тамам болды. Айлана пүткил мәмлекеттин көз алдында «Лимузин»ге мишип кетип калды, телевидение буну туурыдан-тууры, бастан-аяк көрсөтүп турды. «Лимузин»нип арткы жүк коятуғын орнында канша пул такланып жатканын бир кудай билсин! Лекин бунун ушын оған өкпө-гыйне етип болар ма еди? Көбирек нәрсеге ийе болуу, көбирек пул табыу, даңк-абыройға срасиүди ким көлөмейди?

Бундай әүметли шоу, тамаша хәр күни, хәр кимге келе бермейди ғой! Акыры енди ол Ерташ Курчал менен питимге кол койысқан болууы керек. Әсирге жарасыклы контракт! Оны дузиүге хақы бар. Аўа, аўа, хақы бар. Эй, ал сен ше, сен енди не дейсен, олигархлар менен жағаласып жүресен бе? Күнин курсы! Жазыу-сызыуларыңнан баска нең бар өзи, сен сорлынын? Олай дейин десек, енди пүткил баспасоз де сол олигархлардың колында ғой!

Арсен Саманчин мине усындай пәскешликке баратырғанын, кек етип, қыр көрсөтөтп атырғаны ушын өзін-өзи жаман көрип кетти, иштен сөгінер, өзін жабайы маклуксан, деп атар еди... Ол басы берик көшеге түсип қалған еди. Хәммесине биротала аныклық билдирер уақыт енди келип жетти. Кимдур айтқан скен: зор-зордың алдында жым болады, зордан-зор шығады. Массалық мәденият буған усаған кыялпараз кимселерди женшип таслады, бас көтериүге хал жоқ енди... Ерташ Курчалға болса, хәммә тән берди, оның алдында кул болып ийилди. Каншадан-қанша ресторандары, эстрада жәмәәтлери, стадиондары, реклама агентликлери, телеканаллары бар онын! Булардын бәрине адамлардың көз алдында, нызамлы түрдә ийелик етеди, ол емес не, акыры, массалық мәденияттың нешше-нешше толкынларын хәрәкетке келтирген хәм Арсен Саманчинди де, оның «Мәңги калыңлык»ында бир шетке ылақтырып таслап, жүзеге шыкпайтуғын қылып қойған...

Сәл кейинирек және бир аўырманлык желкесине түсип, тулабеденин тоқтаусыз езин, азап бере баслады: ол сол бир нәлетий Ерташ Курчалды өлтириүди қас етті. Енди бул тоқтауды билмес ош алыу туйғысы жан алкымға келип, оны бир мәүрит те тынышына қоймас, жүрегиниң төринде өртенип атырған бул шок тынышлык бермес-тек те өлтир, дер еди. Бүгин онын пикир-кыялы сонда еди. Ишки бир әзизликтен өртенип атырған жоқ на екен бундай кәхәр-гәзеп? Оны бул ашыу пүткилдәй бууып алған, дем алдырмайды, қысқасы ол өзін тап бир қақпанға түсип қалғандай сезер еди. Тәғдир ме екен? Мухаббат сезимлери ишинде

жүзеге келген мине усы көтеринки қыяллы пикирдин нәтийжеси қорқынышлы тәризде тамамланады, деп ким ойлапты? Лекин үсти-үстинә бастырып кирип қиятырған кара күнлер арасынан да жақтылык шығып, бирден кеуиллер жарасып кетер, инсаный парасат пешен Айлана Самарованы исендирсе, пикиринен қайтарса, болады ғой, деп ойлар еди. Оны Мәңги калыңлык алдында биргеликте жалынып-жалбарынууға, тауларға шығып, от жағыуға, Хейдельберг әрманлары мәзи қыял болып қалғанлығы ушын кеширим сорауға, көз жаслар төгип, кеуиллерди босастырыуға көндириу мүмкин ғой, дер еди.

Лекин онын менен, хәттеки, қонырау етип те, сөйлесе алмады. Балки бир есаптан усы да дурыс болған шығар, онын бул пикир үстинен қалайынша мысқыллап күлетуғынын көз алдына келтириу мүмкин. Бул жигит мийин өптен жеп қойыпты, деп айтыуы да хеш гәп емес! Лекин бәри бир қыялы узақларға алып қашар еди: егер де тауларға барып биргеликте Мәңги калыңлык руўхы алдында тәубе етип, ийилиу имканияты тууылса еди, аспанды түүалыққа шақырып айтар едим, мәңгилик инәмынан уаз кешиу ушын мухаббаттын хеш қандай себеби жоқ хәм болууы да мүмкин емес (және қыялпазлыкқа берилип кетти, космослык кеңисликлерди шарлай баслады). — Себеби, мухаббат бул сүйискенлерди мәңгиликке қарай ийтермелейтуғын бирден-бир жол хәм мухаббат туйғылары мөкәнларын қастан бузыу, қарабаханаға айландырыу-мәңгиликте қорлап, кәуип астына қойуу менен барарбар нәрсе. Өйткені мухаббат өлмесликке қарай талпынуу, хәр ким қудайдың өзи төрепинен пешанасына жазылған бул соқпақтан өтип барады... (Тек те ким қандай адым атып өтеди-мәсселе сонда). Бирақ және басына қаншадан-қанша гүналар тағылар еди! Кимге керек булардын хәммеси? Акыры, голливудша жасауды көлсәйтуғын (ана бир Ерташ Курчал Айлана хәккында фильм шығарыуды ойлап жүрген скен) жулдыз қосықшы толығы менен шоу-тамаша бизнеске тийисли болған уактын таулардағы, әлле қайлардағы әруақларды күтиу, Мәңги калыңлык ушын бийқардан-бийқар исирап етсе, сол жараса ма? Құлқили!

Қулаасы, алдында қурттай да жақтылык көринбеди.

Тәғдир «Евроазия» ресторанында оған анық усыныс қылды, екиленип отырыуға хәсла орын қалмаған еди. Буну жуумақлаушы хәрәкет десе болар еди. Қурал табыудан басқа хеш бир шара жоққа усалды... Лекин қасерден, қалай етип тапсын? Ахмақтың машқаласы! Неге әмир хеш ойланып отырмастан адамды усындай алды-арты берк көшеге киргизип қоя береди? Егер сондай болса, не ушын турмысты аяусыз аудар-төңкер қылып таслау, онға-солға

карамай хэмме нәрсениң маскарасын шығарып, өртөп-жандырыу керек? Пайдасы бар ма? Жаның алкымына тығылып, акыргы сөзиниңи айтыуын калды, болғаны!

Арсен Саманчин бул кешени сондай, өзи менен өзи пәтийжесиз алысып, ой-пикир таласып өткерди. Бес қабатлы жайлар жалпыламай уйқыға кеткен, онын хәулиге қараған жалғыз терезесиниң шырағы ғана жанар, бир өзи терезе алдында тұрып, жүреги сығылғанынан қапаланып, қайғы-хәсиретли ойларға берилип, озин әдде кимниң ықтыярына таслап, акыр-ақыбет өз жанына қыянет етиүге кондирмекши болып атырған ойлардан қайтарып, қатты тергер, жер жүзиндеги ең аұыр жынаят—адам олтириүге жол қоймаслықтың шарасын қышырар еди. Лекин өзінде қайнаұытлап тұрған өш алыу нийетин сирә жене алмас еди. Сонлықтан тынымсыз өртенер еди...

Жаабарс та сол кеште бәлент тауларда, асырым стегинде өргенип күйер еди. Жалғыз жәниұардын көзине үйқы келмес еди. Дүнья оннан пүткиллей жүз бұрған, дәрти-дүньясы қаранғы, хәсирет-қайғыға батқан еди. Ол жулдызларға қарап қәхәрли улыр еди. Жулдызлар көп, бәри жарқырап нур шашады. Сол жулдызларға бас алып кетсең, олар бир-бирин күнлемейди, қысы-жазы аұызбиршиликте, мұдамы бирге...

Сол заматта Арсен Саманчин де жулдызларға тигилип қалған еди. Онын да жулдызларға ушып кеткиси, басы-аяғы жоқ ойлардан қутылғысы келген еди...

Бирақ ойларға берилмесликтин хеш бир иләжы жоқ, кәулинин түбинен бир пикир жылт етип өтти: әжағам Ардақ Саманчинге айтсам ба екен? Саўда адамларынын арасында Ардақ Саманчинниң таныслары көп. Бурынғы терапевт-врач, снди ийт бағыу менен шуғылланады, Орта Азия овчаркилерин жетистирин, оларды Европаға, көбирек Германияға сатар еди. Бул овчаркилерге ышқыпаз, карийдарлар көп еди. Кейни көринбес еди. Ийтлерди сырт енге шығарып сатыу хужжетлерин Ардақ өз ўақтында пызамлы таманларын орнына койып таярлады. Қулласы, мине усындай шынығыўлар менен тиришилик стер, үш — мектепке қатнайтуғын перзешти—бир қыз хәм еки улы бар еди. Қатыны Гүлнара—бурынғы мещестра. Олар базар қатнасықларына сай болып кеткен. Гә хәзил етип, гә шыны менен Ардақ: «Ийтлерге сәйкесленип атырман!»—деп қояды.

Олардын қаланың шетинде хәудилери болып, жер-суў, ийт-ханалар... шапарактың мүтәжине жарайтуғын «Жигули» машинасы бар.

Ардақтың өзи туўры, тәрбия көрген, жумыстан қаппайтуғын оқымысты адам. Тек те туўылған журты — Туйық-Жардағы туўысқанлары оннан қапа, ийт бизнесин сирә жақтырмайды. Уят нәрсе, дейди. Намысы келеди. Оқып, оқып дипломлы врач болды, енди болса ийт туўдырып, ийт сатып жүрипти. Жәхән базарында усы жақсы ма? Үлкен апасы Катийша аўылда тұрады, Ардақтың исбилерменлиги хақкында гәп кетсе, онын жини атланады. Ийтбилермен деген гәптен Катийшаның жүзи төмен, руўхы нәс болып жүреди. Аўылларда ийтти базарға шығарып сатыуды хеш бир қыялына келтире алмайды: қаерге карама, ийт, хәули де ме, көшеде ме, атызда ма, хәмме жерде ийт, саған керек пе, көлегенинше ал, оны базарға шығарып сатып бәле бар ма? Бүйтип кете берсе, ел шышықлар да базарға шығады, өлип кеткир тышқанларды да сатады. Лекин Ардақ бул гәплерге итибар бермейди, өз билгенинен қалмайды, дурыс, аўылға да бармайды, артықмаш гәп-сөзге тақаты жоқ.

Лекин көрисип қалған пайытларында әжаға болып, Арсенге пәндиу-нәсият айтыудан тартынбайды: қашанға шекем жалғыз баслы болып жүресен, бала? Ұақияны созып не қыласаң? Мүнәсип хаял-қызлар қалада да, аўылларда да көп, кудаға шүкир. Болар не болды, баяўы снди, бириши рет әўметин келмелти, хеш гәп, бир өмир хаялсыз қақайып жүре алмайсаң гой. Пикир-ойың да басқаша, шет тиллерди билесең, танымалы журналистсең, өз-өзине сгеменсең, хәзир бул нәрсе модаға айланып қалды. Қаерге карама, сени конференцияларға мирәт етип шақырады... өз-өзинди баппан жүресен. Лекин бойдақлық, жскебаслық жамаң, акыры сен монах, яки дәруиш емесең гой.

Жоқ, курал мәсселесинде Ардаққа аўыз ашпаған мақул, неге кереклигин сорастыра берип, жаныңды алкымыңа әкеледи. Ол оғыры ырастөй адам, врачлардын бәри сондай ырастөй болады. Дурыс, Ардақ гейде арақтан таслап та тұрады. Дурыс, бундай пәзик иске аганды араластырмағаның мақул. Нийетиниң не екенлигин билеп қалса, әле-әлгешше бул иске жол қойдырмайды...

Сол кеште, ярым түнде жалғыз, терезеден жулдызларға бағып, ол мине усыларды ойлады. Жаз күнлери аспанда олар оғада көп болып көринеди. Кәне снди сондай жасасаң: «шугланды шаш та, гәп-сөзинди қой»...

V

Ергелеп оны телефон қоныраўы оятып жиберди. Орнынан хош көринкиремей қозғалды, зорға телефонға жетип барды, бараман дегенше тынып қалар деп еди, уйқыдан көзин ашар-

ашпастан телефонды тынлагысы келмеп еди. Лекин кимдур токтаусыз коңурау ете берди. Бир жагынан сонысы да дурыс болды, кыяллардын жокары пәрўазлары хэм алак-жулак түслерден соң күнделикли жаратылыс тәшўишлерине де енисий керек еди, мине басламасы болып, тынымсыз коңураулар еситилмекте. Коңурау етин атырган әмскиси Бектур ага болып шықты. Жакын туўысканы болған ол тез-тезден коңурау етип, хабар алып турар еди, еп әхмийетлиси, ол хакыйкый искер (кәнкей бундай адамлар көп болса) адам еди, бийкарга Туйық-Жардагы колхозга, тап ол таркағанша көп жыллар даўамында баслык болмаған. Кейин де искерлигин жоғалтып коймалы. Аншылыкты жолга койса, үлкән табыс табыу мүмкиншилигин түсинди. Узенгилеш таўларында танымалы аншы исбилерменге айланды. «Мерген» деген фирма ашты. Жумыслар бир канша жүрисип кетти, кейинги пайытларда шет еллик карыйдарлар көбейип, «Мерген» фирмасынын жолламасы менен шет еллик аншылар келетуғын болып калды, шет еллик аншыларды мирәт етиу хәм баска түрли хужжетлерди рәсмийлестириуде әмекисине Арсен Саманчин де көмеклесип турар еди.

Егер ертеректен сол телефон коңурауы шырылдамаған болса еди, ерк хәм акыл-хуштың бул шексиз, женип болмас азаплары, өз-өзин үзликсиз қыйнаулары онын ушын кандай болып тамамланарын ким билсин. Сонындай бир қыйын аўхалда Арсен хеш ким менен сөйлесиуди көлемеди, трубкадан Бектурған Саманчинин кәдирдан даўысы келгенде, ол көрискенде гәп не хаккында баратуғынын билип, дәслеп оны кейинирекке, пәсинге карай созбакшы да болды. Алдын бираз есине келсин, бираз акыл-хушын жыйнап алын, көлбиңде жүз берип атырган ләрселер бираз пәсейсин. Лекин еле тийкаргы гәпке өтпестен тек бир гапа сәлемлесип, хал-аўхал сорастирганында-ак Арсеннин қыялына жарк етин бир пикир келди, акыры қуралды хеш бир жанға айтпай, ап-ансат колға киргизсе болар еди гәй, бул нәлетий машкала усының менен шешилер еди гәй. Ол бирден өзин қустай женил сөзди. Әмекиси менен көпке созбай ушырасыуға ыразы болды, өзим дәслептен коңурау етпегеним ушын, кеширим сораيمان, деп ойлан койды.

Тәбийий нәрсе, орталарындағы гәп Арсен жүрегине түйип койған ош алыу пийстине байланыслы емес еди. Олар ески туўысканлардай, бурынғы жай-парахат гәплерден, Бектурған Саманчинин аншылык пенен байланыслы жумыслары хаккында сөйлесип отырды.

— Хе, бармысан, Арсен, сени кешелен бери излеп таба алмайман,— деди Бектур ага өкпелеп, аксакал Бектурған Саманчинди

адамлар хурмет пенен усылай шақырар еди. — Қай жақларда жүрисең, өзи? Қолындағы телефоның да ислемейди.

— Бектур ага, хәзир каладамысыз?

— Қалада болмай көерде болайын, сениң менен сөйлессейин, деп келдим. Не, араб коңаклар бизге барса аўына келетуғынын умыттын ба? Хәммә хужжетлерди өзин туўрылап едін. Оларға саған усаған алым, дилмаш керек, исенимли көниге. Сен болсан исти созғанын созған, не нәрсе кесент берип атыр. Ең бийгәрез, ең еркин, егемен өзин емесписең, акыры. Ал енди не? Барлығын умытып кеткәнбисең?

— Ондай емес, Бектур ага, есимде турыпты.

— Онда неге созып отырсаң? Мениң иснигеним сенсең. Уақыт та аз калды. Жети күннен кейин араб коңаклар келеди, сен болсан мыңк етпейсең.

— Тәшўишленбең, Бектур ага. Мен телевиденисге үлкән көрсетиу таярлап атырган едим. Шет ел журналистлери келген еди. Кәўетер алман, араб коңакларға өзим дилмашлык егемен, хәзирги тил менен айтқанда, өзим мөсәджер боламан. Мудамы қасында бирге жүремен.

— Ондай болса қудайға шүкир! Әмекинди хурмет қылсан атанды хурмет қылғандай боласаң. Бәрекелла! Баска аншылар келеди-кетеди. Лекин бундай араб коңаклары таўларымызға енди келип атыр. Өзин билесең, олар қуданың жердеги саялары сыяқлы. Бар-жоғы жети күн калды. Таўлар, асырымларда көп нәрселерди таярлауымыз керек! Ең әхмийетли, аў мәўсими қиятырыпты, жолбарыслар асырым артындағы жазғы жайлардан бизин Узенгилешке қайтады, хәрекетинди ислеп кал!

— Көрисейик, Бектур ага! Хәзир саат тоғыз. Олбирде ушырасайық. Кәер қолай болады?

— Сениң үйиң қалай болар екен?

— Бопты, оған шекем шай қайнатып қояман...

— Мейли, Арсен, шайға әўсре болып жүрме. Неўе, мен әлде кандай мийманба едим? Өзин бир бойдақ жигит болсан. Туўысканлар сени деп көп тәшўишленип атыр. Сен болсан...

Бопты, мейли. Оң бирге жетип бараман.

— Келиң. Бектур ага, күтемен.

Трубканы орнына койып, Арсен Саманчин женил түрсинди. Әтирапына алаңлап қарады. Бир нәрсе есине түсип, Бектур Саманчинин шофёрының қолындағы телефоның терди. Өзи жақсы жигит, жиң машинаның қыяметин минш, әмекисип алып жүреді. Аты да өзине жарасқан, Ийтбай. Гейде Арсен оған хәзиллесип қояды: «Ийтбай дегени—ийткә бай адам» солай ма. Ийти бай болса, ийеси де қуры қалмайды, оған да бир нәрселер тийисип

турады. Ох, бай болыу әрманы хеш кашан умытылмайды, адамлар не деп тәрийиплемейди буны... Жолға шығып атырғаныңызда, маған билдирип койың, деп Ийтбай менен келисти.

Сонын менен Арсен Саманчиннің кеули бираз орнына түссе де, ялына тағы бир ой келди. Аға, тууысқаны Бектур Саманчин айтқан иске ыразы болыу, жокары дәрежелі қонақларды күтип алыу үшін оған көмеклесиуи керек. Араб нефть магнатларының биреуі—Хасан, Саудиядан, ал Мысыр—Кувейттен, олар бир-бири менен тууысқан скен. Қус тутыу, ат шабыу, жыртқыш хайуанларды аулауға олар ышқыпаз екен. Қар қапандарын аулау үшін атланып атырған бай дәулетли аншы қонақлар, әлбетте, жалғыз өзи ауға бармайды, олардың өтирапында көп адамлар—хызметкерлер, қорықшылар, жол баслаушылар болады. (Сошысы да бар, қар қапандыңдай зор хайуанлар дүньяда басқа хеш жерде қалмаған. Жақын Шығысты ғой айтып отырмаса да болады, олар бул жерлердин жазийра ыссысында жасай алмайды, олардың Ұатаны бәлент, аспан сүйер таулар, бул жерлердин жазы мудары салқын, қысы болса қахаман сууык, соның үшін да қар қапандары-жолбарыстардың терилери теңи-тайы жоқ шырайлы, хәр бири алтын бахасына тең келеди...) Олардың хәммеси өз ау қураллары менен келеди. Буннан шықты, олардың бирдейги дилмашы хәм жолдасы Арсен Саманчин де қуралданған болады, оған да, итимал, мылтык, яки тапанша беретугын болса керек. Тапаншаны кейин өзише алып қалады, бир баханасы мине усы. Аулары онынан келсе, қонақлар оған тапанша сыйлық қылса, өжеп емес. Ау таусылыуы менен-ақ ол таулардан үлкен қалаға түсип келеди де, ойлап койған нийетин иске асырады.

Әмекисиннің қонырау еткени әйне кеуилдегидей болды, бул оны бираз сергсклендирип койды, түнги жүректі ләрзеге салыушы ой-қыяллардан кейин, әдеттегидей, халатқа қайтарды. Арсен Саманчин пикирлерин жәмлеп, өзин қолына алып, соның менен мазасын алған кәуәтерли ойларға шек койды, ялына алған жексурин режесин арқаға сүрип, өзи менен өзи келисимге келгендей болды. Хакыйкый ис пенен шуғылланыу керек еди. «Болды, болды, Арс, есинди жыйна!»—деп женди өзин-өзи. —Хәзир буны ойлайтуғын уақыт емес, пүткиллей мийинди жеп қоймаған шығарсаң, ақыры, Арс!» Айдана оның ашыуы келген пайытларда еркелетип, оны усылай атар еди—Арс, деп айтар еди, бул болса оны, Айна, деп сүйер еди. Усы бахтияр демлерди еслеп, ол хәсирет пенен ауыр гүрсинди. Сонда Арсен өзин самаллар койыу жапырақларын ушырып кетип, сыйдамланып қалған теректей сезди. Жетимсиреп қалған жүрек пенен қалайынша жасайды...

Енди, дәрхал иске кириспесе болмайды, кашанға шекем өртенип, күйиу мүмкин, кашанға шекем өзин тирилей гөрге тығыуы керек? Жумыс деген шексиз, үйилип жатырыпты. Редакциялардың тапсырмалары менен баслап койылған, лекин асығыслықта ақырына шекем жеткизилмеген қаншадан-қанша ислер компьютердин ишинде турыпты. Булардың топланып қалуына өзи айыпты: хәр түрли темаларды жаратыуға урына береди, нәубеттеги массалық макалалардан баслап, суу-энергетика машқалаларын да көлемге ала береди, тағы басқа бир қатар темаларды да нәзеринс алып койыпты. Нәтийже ше? Оның жумыс столында хеш кашан шала жазылған материаллар үйилип жатпас еди. Бул хәр халда егемен журналистпен, деп керилип жүрестин ақыбети болса керек. Ол еркин! Хеш кимге ссап бермейди, хеш бир адам оны терген, тексере алмайды. Жасайды, кеули көлегендей етип... Соннан да жумыс болды ма?

Өлген мухаббат, өлген идея өртеген жүрегин азаптар отына жағып жибермеслик үшін, Арсен Саманчин өзине-өзи төтсепки берип, өз кейпияты руухын жокары көтерер еди. Қурып кеткир капитализм өз күшин көрсетип атыр! Хеш нәрсе оның жолына тосық бола алмайды, бели жинишкелик етеди. Улыума алғанда бул жерде капитализм не қылып жүринти? Гәп сонда, идеяшы тап бир товар сыяклы сатып алып, оны товар сыяклы сатыу мүмкин скен, идеяның жолын пүткиллей тосып койса да, болар скен, пұл менен хәмме нәрсени иске асыруға болады. Сен болсаң, бул параятқа өзгессен—сатылмайсаң, сатып алмайсаң, сен еркин-ықтыярлы кошпендиликтен қаңғып жүрип, келип қалғансаң, өне енди қапшығынды толтырып ала бер. Қошқарлардай машлайынды қарсылдатып ұр, хәммеге бир өзин қарсы тур. Басың кетпесе, көне бер, басқалар тек те пұл менен барлығынан қутылып кетеди. Хей, бәри-бир, урыс па, урыс, оннан қашып, қутылып болмайды. Лекин хәзир емес. Хәмме нәрсениң, үлкен бе, киши ме, өз жол-жорығы, усылы бар. Лекин хәзир уақтынша буның барлығын умытыу керек! —Ол солай, деп өз-өзин исендириуге урынар, хәзир Бектур аға жетип келеди, хәммеси және басқаша болып кетеди, деп үмит етер еди. Онда күн төртибинс пүткиллей өзге бир мәселе шығажак, алдыңғы омирдин басқа бир машқаласы биринши дәрежеге өтежак. Ортаға исбилерменлик хакқында әхмийетли гәпдер түсежак, оларды талқылау талап етиледі.

Арсен Саманчин өз-өзине булар жөнинде тәселлс берер скен, тап бир Мәңги қалыңлық алдында ақланып, оны жубатып атырғандай болды. Ол оған усыныс қылар скен, өзи емес, тек те өзинин хауазы—скинши бир пускасы, қыялый сойлеп, сыбырлап атырған сыяклы сезилди, тап қалыңлық қыз көзге көринбейтуғын

есик артында турып, онын Хрущёв дәуиринен калган жети кабатлы жайындағы лифттин сыкырлысы еситип атырғанға мезгеди. Ол калыңлық кызға еситилер-еситилмес дауыс пенен сыбырлап, кеширим сорар еди: асыкпа, тағы бираз күт. Құда көлессе, әлбетте, бунын бир шарасын көрсемиз. Сонда мен сени, Айлананы, классикалык ырғақлар менен суугарылған улды музыка менен байланыстыраман! Айлана сахнаға шығады, ал сен оннан алысыракта, пердсизин артында турасан, хэммесин өзин көресен хэм еситесен. Тек те азырак сабыр ет. Оннан кейин өзин ойлап көр, айып Айланада ма? Өз ыктыяры менен бизди таслап кетпегенин түсин, бир пайытларда сени урлагандай, оны да урлап кетти, лекин енди бул баска урлау, хәзир мине ұсылай етип урлайды, жолдан уралы, алдайды, бузады, сатып алады. Илгери заманларда сулуу хаялды атқа мингизип алып калса, ендиликте оны доллар толтырылған кап үстине отырғызады, кейин хаялдың өзи жортып кете береді. Тезликті асырып, доллар үйирлерине өзин урады, үйирлерди миллионерлер-миллиардсерлер баскарады, хәр бири өзинин бөлек үйирин бағады, көбейттиреді, бас саын асырады. Тиришилик сондай. Баска жол жоқ, хэмемиз базарда араласып жүремиз. Бунда хеш кимнің айыбы жоқ, бәрин жолға салып атырған базар экономикасы. Егер былайынша ойлап карасаныз, айыбымыз жоқ емес, бар. Бизди бүйтип жасауға көйтип мәжбүр етип атырған болса, солай бойсынып, күн кеширип атырғанымыз ушын айыпдармыз. Ох, мен және сиясат пенен социология тоғайларына кирип кеттим. Тек те сен буларды жүрегине жақын алма, бул төшүишлер саған артыкман. Рети келип калғаны ушын бир кеулимди аптым дә. Мени кешир хэм маған исен, күт, куда көлессе, тағы да көрискеймиз. Як, асыкпа, бир заман тур. Және бир нәрсе мұдамы тула-беденимди кемирип жатады. Хәр төреплеме ойланып карасам, Айлана ол бетлерде өзин қалай сезип атырған скен, бәрше рекламаларда көрсетилгеніндей, эжайып сахналарда көрингеніндей, хакыйкаттан, бахытлы ма скен, яки жүрегинин бир мүйешинде шок бар ма скен, тәубе қылар ма екен, үзликсиз көз жас төгип жатар ма екен? Тилекке қарсы, меннен кашып жүргенине карамастан, оған бәри-бир аңсат болмаса керек, дүнья көзимизге баскаша болып, тауланып көринген сол Хейдельберг бағындағы ушырасыуларымызды хеш қашан ұмытта алмаса керек. Сен өзин оны кордың ғой, хей, Мәңги калыңлық, бахытлы мөүриллер уақтында үстимизден шықтың ғой, мине ски жакка айрылып та кеттик...

Ол ұсылай сес шығармай, сессиз мөкашларға қарай сыбырлар, хэмде тағы ақыл-хушымды жыйыстырар деп, өзине тәселде

берер еди. «Есинди жый, есинди жый, тыншымаған басың сени қаяқларға баслап кетип баратыр? Неге мурнынды хәр нәрсеге тығып атырсаң? Ким менен беллеспекши болып атырсаң. Тыр жаланап өзинди отқа, шокқа урасаң, нелерди жазып атырсаң, болмағыр сөзлерди сатасаң, олигархларды езбекши боласаң, заманымыздың долларбайлары болса, эжаған Ардақ айтқандай, дүнья базарында айланып-бирлесип жүринги, сен бул кызык гөпти бир мақалаңда ислетип те жибердин, лекин хеш ким буган итибар бермеди. Олар сени түкке де алмайды, базарда орны болмаған адам олар ушын бир тийин, дийуана, ийт сыяклы қәдири жоқ. Гейде адамға сондай болып түйиледи, қудайдың өзи сол долларбайлардың хызметинде шығар, деп ойлайсаң, өйткени ол олардан көзин алмайды, абайлайды, ардақлайды. Не, дурыс емес пе? Буннан шықты енди Қудай — бүгин дүньянын банкири. Токта, токта, не деп былшылдан атырсаң, о, Қудай, қудай бендеси, — мендей гүнөкар адамды өзин кешир!».

Жазала хэм кешир! Эх, бундай ақ гарғаны, «өлшемге сыймайтуғын» нәскешти бул дүньяда изи қалмауы ушын, кейин ол жасады ма, жасамады ма, болжап отырғанша, океанға атып жиберген макул. Бирак мине сол бир аламзат көүминин тили менен түсиндирип болмайтуғын ипләс, тасландылар өлсми хэм озлерин патаслап атыр. Демек, ұсыннан «социологиялык жуумак» келип шығады: хасла тыншымас, ярым жили-сүрей, дәуирдин келбети, себеби бүгинги күнде, өзел-өзелден киятырған жағдай сыяклы, бир нәрселер үйлеспейди, аспан хэм жер арасындағы жаратылыста үзиліске түседі, келиспөушилик хуқим сүреді, жер жүзинде хакыйкатлык хеш қашан орнамайды... О, куда, мен тағы шеннен шығып кеттим... Өзимнин үйдеги ислерим басымнан асып атыр еди, ал мен болсам...

Ол үй-ишин жыйнастырууға киристи. Бектур аға искер адам, жұмысқа жууапкершилик пенен қарайды, бир нәрсе жакпаса тууры бетине айтады. Сонын ушын хожалығында мұдамы тәртип-интизам сақланады. Жалқау, ис кошжақпасларды қасына жақынлатпайды, майда-шүйде нәрселерге де итибар береді: хей неге қыйды жолдың шетине тоқтин? Тез жыйнастырып ал! Неге сеинц гүлин бир жакка қыйсайып тур, мәс пе, сеин өзин қусап? Дәрхал туурыла! Хей, неге атызындағы салманы шошқаханалдан бетер сасытып жибердин, тазалап қойыуға қолың тиймейдиге, нәкас! Ауылдасларын мұдамы тәртип-нызамға шақырып жүргенди, тууры ислейди.

Соларды еслеп, Арсен Саманчин үй-ишин асығыслык пенен тазалауға киристи. Оқылған-оқылмаған газеталар, жылтырак

журналлар хэмме жакта жылтырап жатар еди, оларды жыйнастырып, бир жерге таклады. Айнаның шаң-тозаңын артты, айрыкша, коңыр түсли пианиноны жаркыратып тазалады. Пианино жүдө шырайлы нәрсе, онын үйиндеги ең кымбат баха буйымнын өзи сол, онын үстине бул өжайып музыка эсбабына Айдананын колы тийген, якшы күндөрдө онда жагымды намаларды шерткен. Бир емес, еки мөртебе. Пүткил түн бойы, ярым акшамга шекем, гөззал ырғақларды ойнаган.

Арсеннин өзи хәүескер, ядында калганын шертеди. Айдана болса шесбер аткарыушы. Адам ол шерткен намаларды еситип тоймайды — оннан мудама узак Европаның жангырык сазы келеди. Арсенди Айдананың нәзик коллары таңландырар, олардан өз-өзинен бийиктыяр сыйкырлы музыка шыгып атырганга, көзлери болса, нур шанып турганга мөзгөр еди. Арсен Саманчин бастырып келген ойларга төтепки бере алмады, сагыныш эблен кыйнады, пианино алдына отырып, Айдананың сол пайытларда шалған намаларын еслеуге урынды. Және хәсиретке батты. Енди ол хеш кашан бул жерге келмейди, пианинонын алдына отырмайды... Онын кишкене гана үйинде пианинодан төсөккө шекем — баржогы үш адым хәм ол жердин музыкасы пүткиллей баскаша... Арсеннин көлби Айдананы саткын, деп айта алмас еди, лекин әмелде болса тап усындай аұхал еди, соларга карамастан ол Айдана Самарованы хеш кимнин күши жетпейтуғын тәғдирдин курбаны, деп ойлауды кәлер еди.

Телефон коңырауы шырылдады. Бектур әмекинин айдаушысы Ийтбай скен. Ол биз жолга шыктык, деп хабар етти...

Күтип алыуы керек еди. Арсен Саманчин бир неше минуттан кейин, кийиниң, мойнына галстугин тагып, хұрметли аксакалын карсы алыу ушын хәүлиге шыкты. Бурынғы уақытлары үйге бундай бәлсепт мөртебелли мийман келсе, оны хұрмет-иззет пенен күтиш алар, атынын жылауынан тутып, кәрияны колтыгынан сүйеп, еринен түсирер, айыл-кайысларын босатып, атына дем берип, арпа салар еди...

Хәзир мийман автомобильде келсе, бензиниңнен хабарлар болып турады...

Хош, биз кыялымызга келтирген ат, арпасын жеп турсын, арадан бес минутка шамалас уақыт өтти, хұрметли Бектур аға жалт-жулт еткен Япониянын күдиретли кара жипинде жетип келди, двигатели алты жүз ат күшине ийе, шырақлары жаркыраган заманагөй машина хәүлини кесип өтип, есик алдына келип тоқтады. Мине сондай, хәр кандай тоскынлыктан биймәдел өтип кете беретугын күшли жишлер таўларымызда көбирек болсын.

Лекин хәзирше Араб Әмирликлеринен сатып алынған Бектур ағаның бул машинасы пүткил Туйык-Жар уәлаятында жалғыз еди, улыўма кәдимти «Жигули» хәм «Москвич»лер де аўшыларда бармак бүгип санарлык болып, бул тәбийий бир хал еди, себеби халыктын жағдайы төмен, хәттеки колхоз уақтындагы аз-маз тоқшылықтардан да жүда болып калған еди.

Ол уақытта халық аўыр дизгишленген, лекин солай болса да... Ал хәзирги пайытта болса хәр ким колынан келгенше урынып-талпынып атырыпты. Кимнин басы кара мийнеттен шықпайды, ким көердеси несийбесин шөплейди, кулласы, алдында жылт еткен жарык жок. Исбилерменлик кыл, дейди, ал көнс усы исбилерменлик, — картошка капла, пишен ор, тағы не бар? Еркинлик бар, дейди. Лекин жетиспейшлик бар жердеги еркинлик неге жарайды, болмагыр куры гөплер. Хәзирше аўылдын барлык кыйыншылықтардан өтиў дәўири, деп сылап-сыйнап келеди, өне, базарга өтип алсақ, ол жағы май жақкандай зырылдап кетели! Күте тур! Бир тентектин тапқан гәнине каран: базарга сай балаларды туўдырсақ, кейин жаксы болып кететугын кусайды! Бир кылмаған исимиз болып усы калған еди! Аўылда жасаушылардын машинасын айтпай тура қояйық, бабамнын заманларындагыға усап ешкете жүк тасып жүрипти. Ырас, кишкене автобуслардын шықканы жаксы ис болды. Жаслар болса, бири калмай қалаға кетти, ол жерлерде цыганлардай жұмыссыз шожып жүрипти...

Лекин исбилерменлик заманынын сақаўатынан пайдаланып атырғандар да табылып турады. Хәттеки таў асырымларынан жабайы палды жыйып, базарга шығарып атырғандар да аз емес, бурынлары бундай хәсла болмаған еди. Палды бурынлары саўға ретинде беретугын еди, саўда-сатыққа хеш кашан алып шықпас еди, акыры пал үлкен-кишиниң тәбиятына жараса желинетугын шийринлик... Бул да бир рети келгенде айтылатугын гөп тә...

Соның арасында Бектур ағаның өзи жипта келип калды. Мине ондагы саўлат, мине оны хакыйкый үлкен адам десе болады. Бектур Саманчин хеш кимнин кыялына келмеген исти иследе — аңшылык бизнессин жолга койды, жыл даўамында жұмыслар кызғып жүресе баслады. Мәўсимге карап түрли жабайы хайуанлар аўланды, булар ишинде пегелур хәзир «Марко Поло» деп аталатугын таў аркарлары да, кийиклер де, айыўлар да, бүрkitлер де бар, мине енди айрыкша аў дизимине кар каплашлары, жолбарыс аўы да кирди, ең дораматы зор аў... Жарайды, Бектур аға, қайылмыз, жолын тапқанына кара, акыллы адам дә...

Машина тоқтады, Арсен асыға-үсиге жиптин салмакты есигин ашты. Бектур аға жылмыйып күлиўи менен пәске түсти де,

колын созды, олар кәдирлаңларша кушакласып користи. Аўа, көзге көринген, саўлатлы киси, келбети, кәлди-кәўмети, айрықша сулыў сакалы өзине оғыры жараскан. Олардын урыўында бәрше ерсклер усындай айбатлы, азамат адамлар болған, сол есалған Арсен, тек те Арсен, баска Саманчинлерден парк кылып, сакал-мурт коймайды.

Олар узак кушакласын, жакын каналасларға тәп дәстүр бойынша төрт коллап көрисип турды, бир-биринин желкесинен кағып, еринлеринен күлки кетпей, йилип хурмет көрсетти. Бираздан кейин Бектур аға колын көксине койып сөйледі:

— Кудаға шүкир, саў-саламат дийдар көрестик! Қанша болды көрисиленгимизге, Арсен, еки айдай болған кусайды, яки оннан да көп пе?

— Аўа, агажан, шамамда үш айдай болып калды.

— Әне, көрдің бе! — деди койыў қасларын керип Бектур аға. — Мен ўакты-ўакты қалаға келип турыппан, лекин сени тутыў жүдә кыйын, ишим. Мәйли, енди бизиң менен көбирек бирге боласан. Өзин түсинессең бул жағын.

— Аўа, агажан, түсинесмен бәрин. Көрисиленгимиздің себеби, түрли ислер менен бәнт болып калдым, олардан қашып қутылып болмайды. Ұақыт болса, айтып беремен. Мине ушырасканымыз жаксы болды.

Әлбетте, ол Айлана менен араларында болып өткен ўакыяларды, сол себебли ким менен қатты бәсқилесиўге туўры келгенлигин, оны пүтқилдәй бир шетке сүрип таслап, сүйиклисин тартып алып хәм улыўма жәмийет турмысынан шетлетиўге урышғанлығын айтып отырмакны емес еди, соның менен бирге, кеўлине түйип жүрген мақсетлерин де баян етиў нийети жок еди. Әлбетте, бул сирә туўры келмейди, себеби бунда тәп пүтқиллей баска нәрсе үстинде баралды, исленежак жұмысларды келисип алады. Бектур аға Туйық-Жар таўларынан сол жұмысты питкерейин, деп қалаға келген. Қонсы-қобалар оның апақ-шанақ көрисип турғанларына қарап, таң қалысар еди. Жыртық қалталы шалбар, үстине майка кийип жүрген ски шаққан бала, биреўи ийт жетеклеген халда аўзын арандай ашып, Бектур ағаның жипин тамаша ете баслады. Набада бул хәўлиде хәр қыйлы рендеги машиналар туратуғынына қарамай, олар бул жипке хәўсс пенен тигилип калды. Олар бир-биреўиниң бүйирлерин түртисип, бир нәрселерди айтып жуғырласты: кишкентайлар мине усындай зор машинаға минип, қала көшелеринен өтиўди, хәммениң хәўесин келтириўди қалер еди.

Буның барлығын Арсен жипке бир қарағанда көрди хәм буннан кеўли көтерилип, бойы жеңил тартты.

Өзинди қоршаған омирде куўаныш хәм ҳақ кеўилликтиң бар екенлигин сезсен, қәлбинди хоширей кейңият бийлеп алады. Сондай жағдайда: сизге жаксы болса, бизин хәмменизге де жаксы, деп айтқын келеди. Сол бир жаз танында хәўа соныңдай дәзетли хәм тынық еди, еке жоқарыға толық көтерилмеген куяш өтирапты өзинин шуглалы нуры менен жақтыртып, аспаныў-замийиле жасаўшы бәрше мақлуклар өмирине сол заматта бахыт инәм етип, соның менен пүтқил инсан шадлығына шерик болып атырғандай еди.

Кәне енди жарық дүньяда хәмийше усындай уйғынлықта жасасан. Бирак айтыўларға қарағанда, қандайда аспандағы буллар арасынан бизге мудамы әлле қандай бир көз тигилип туратуғын кусайды. Мейли, тигилес тигиле берсин...

Олар жұмысларының пүтқил майда-шүйделерине шекем айтысып кеткенде де, мине усы кеўиллилик хәм өзине иссиў туйғысы бир минут та Арсен Саманчинди тәрк етпеди. Бектур аға өзине исеним менен сөйлер, ақыллы усыныслар билдирер, оның тәбияты, ис-хәрекетлеринде хожалық ислерин жаксы билетуғыны ашық көзге тасланып турар еди, оның келтирген дәлилери, билдирип атырған пикирлерине қосылмаўға иләж жок еди.

Ол бәрин ойлап, шамалап, тийқарлап, режелестирип койған, аў қылыўға руксат бериўши рәсмий хәўжетлер лицензияланған, онда қар қаплаңлары, жолбарысларды аўлаў айрықша атап өтилген, қанша атыў мүмкинлиги белгилеп койылған, хәттеки дәрматынан алынатуғын салық мутлары да умытылып қалыпбаған еди. Араб мийманларға да усы бир шәртлер мәлим етилген еди. Арсен Саманчиннин өзи өткен бәхәрде олар менен инглис тилинде дүзилген шәртнаманы рәсмийлестириўге жәрдем берген еди. Сәл болмаса, бул ядынан да шығайын деген екен, лекин мине енди өмелде ис баслаўға туўры келеди. Бул жерлерде инглис тили үйренилмеген, бул хеш кимниң қыялына да келмеген, Бектур Саманчин бул тилден пүтқилдәй бийхабар болғаны ушын араб мийманлар менен инглис тилинде сөйлесиў, дилмашлық етиў толығы менен Арсен Саманчиннин мойнына жүкленген еди...

Әлен-икрамлылық бойынша да, Бектур Саманчиннин өз өмир төжирийбесинен келип шығатуғын жуўмағы да сол еди, араб мийманлар менен өзи ортасында дәлалшылық етиўдәй ансап болмаған нәзик иске, гүманланатуғыны жок, баска биреў — әлским емес, тек те Арсен ғана жарар еди. Себеби бундай жоқары дәржелеге мийманларға өниўайы дилмаш емес, айрықша билимдан, қызықлы әңгиме беретуғын адам керек болар еди.

— Соның ушын, иним Арсен, саған бул исте ата-бабалардың руўхы мәдетқар болсын, сен мархум ағамның улысан, оны куда

айтауғын гәптерге таулықлар оншама исенс бермейди, мысалы олар гүлди сатыу хәм сатыш алыу мүмкиншилигинс оғала таңлашып қарайды! Кимнің қыялына келипти дейсиз, гүл сатыу! Ақыры гүлдер өтирапымызда, тәбият кушағында өсип, жетилседи, атта кетип баратырып сүйсиниң қарайсан оған, балалар шал болсын, деп сауға етип беріу мүмкин оны, лекин гүлди сатыу — оғыры күлкіли ис. Еки тууысқан Саманчишлердің гәптери тауларда өзгеше жасаушы — қар қапданларына тийисли болып, енди буннан ксйин бизнестин қолы бул хайуанларға да жетип барған еди.

Ауды шолкемлестириу режесин қағазға сызып атырған үлкен әжағасын тыңлап отырып, Арсен Саманчин булардың хәммеси, тап бир театрларыдай ойластырылып айтырғанына хайран қалар еди, тек те бунда сахналастырыушы режиссёр-бурынғы колхоз баслығы, ол хакыйқаттан да геллеси ислейтуғын адам еди. Ол усыныс етип атырған ау усыллары хәм жол-жорықлар хакыйқаттан да драматургия уакыяларын еслетер еди. Мысал ушын, Бектур Саманчин хайуанларды дузакка айдап келтириудин жолын шебердик пенси ойлап тапқан, сондай еткенде, сырт еллик аншылар ен бахалы жолбарсларды таңлап атыу имкөниятына ийе болады. Әжайып пикир, таң қаларлық тау ауынын режесине кулақ салар екен, ол зорлап болса да, өзиниң мийине буны жайластыра баслады, ақыры тез арада буны араб мийманларға бирме-бир, ункыл-шункылына дейин түсиндирип беріуи керек еди, Арсен Саманчин енди бийшара жолбарысларға ашынып, оларға рехими келе баслады, хәзир болажак трагедиядан бийхабар олар өзиниң Тянь-Шан тауларында биймәлел жүрген шығар, деп ойлады. Оған сондай болып түйилер еди, егер бул хайуанлар, әлге қайларда, адамлар тығылып жасайтуғын үлкен қалада, Хрущёв заманларында қурылған көриксиз жети қабат үйдиң тап-тар бөлмесинде отырып, ски кимсе, тап бир қудайдай, алды бурын болжап, олардың тәдирин саатпа-саат, хәттеки минут-минутына шекем шешип атырғанларын билсе еди — уакыт барында әлге қашан Гималай тауларына қарай қашып кеткен болар еди.

Пикир-еркин күс, гейде уяға қарай ушса, гейде космосқа қарай ушады. Мине, және геллесинс әлге қаяқтан қонап, лекин әхмийети бойынша адамгершиликли бир пикир бастырып кирип келди: оларды, тау барсларын, бул көфинтен қалай етип, хабарландырса болады? Лекин бул нәрсе қыялына келгени менен, бундай биймәниликке хәсла жол қойып болмас еди. Ондай жағдайда бизнесс не болады? Хәттеки, қыялда болсын, жауыз мақлуқларды сақлайман, деп урынып, бизнестин басына суу қуйыу керек пе? Егер ырастан да, бундай уакыя жүз берс

қойғанда, дүнья әлге қашан аудар-тенкер болып кетнес не еди? Хәмме нәрсе жәхәннемге кетип, адамзат өз-өзин жеп болар еди. Соның ушын хәсла бундай етип болмайды, мүмкиншилик хәм хак жол тек те, тек те бизнеске қаратылады, қалған бәрше ис, сонынан, «оннан кейин» болады. Усыған уқас бир гәп ауыздан шығып көрсин, аяғын аспаннан кетип, өлгенин жақсы. Ол солай ойламаған болса да, лекин бул пикир мийиниң қараңғы түпкирлеринде тууылды, ким билсин, бәлки, оған нәрұардигардан соңдай бир жаза жиберилди ме, ол барған сайын нәсиятгөй болып барағырған Бектур ағаның сөзлерин тыңлап, «Мерген» исбилермен аушылық фирмасы баслығының көрсетпелерин ингилсше кылып, дәптеринс жазып ала берди, себеби булар хұрметли мийманлар менен ислескенде, оған бағдарлама болып хызмет етер еди.

Бектур Саманчин болса, сол демлерде Арсениң жүрегиниң түпкирлеринде нелер жүз берип атырғанын, хәтте, қыялына да келтирмес, оның геллесинде қандай пикирлер қайнауыптан атырғанын билемс еди.

Адам улыуымалык ис-жумысқа байланысты нәрселерди саламат ақыл менен талқышан өткерип атырып, өйне уакытта ақыл жетпес қам қыяларға берилип отырыуы мүмкинлигин ким геллесине келтире алар еди дейсиз, буны, хәтте, түсиндирип беріудин өзи мүшкил еди. Егер таудын арғы жағында самал есип атырған болса, берги жақтағы тереклердин шақалары да хәрдайым қыймылдай бермейди.

Бектур Саманчин өзиниң усынысларын, бар дыққатын бир жерге жәмлеп, исеним менен хакыйқый қаналаслардай жүрегине жақын алып, оған баян етип берер еди. Ол қағаз бетинде режелерди сызып көрсетер, таулар менен далаларда жыртқыш хайуанларға қойылатуғын гезелердин си қолай жайларын белгилер еди. Жабайы хайуанларды дузакка түсириу өтетуғын жайды бир неше жақтан, жақсысы, үш-төрт жақтан бир уакытта орап алыу керек болар, жыртқыш мақлуқларды керек тәрәпке айдау ушын бир найыттың өзинде хұжим етип, хәр қыйлы қорқынышлы дауыслар шығарып, сүрен салыуға туура келеди. Әлбетте, ислер керисине айланып кетиуи де мүмкин. Лекин хәр қандай жағдайда да, кеминде бес-алты айдаушы, жүйрик атларда, хайуанларды ен бир қолай уакытта, белгиленген орынға кууып барып, қоршауға алыулары керек. Шет елден келген аушылардың әумети келсе — бул мийман күтиүшпидердин де ислериниң жүрискени: түсетуғын пул орталан бөлиң алынады. Соның ушын ау кеуилдегидей өтсин деп, хәмме бирдей жан күйдиреди.

Бектур Саманчин усундай жууанкершиликли жумыс исенип тапсырылған, өзи басқарып турған ауылласларынын атларын

айтты. Оның айтыуына, атлы айдаушылар хәзир таярлык көрп атырған, атларды шынықтырып, кураллар менен барабанларды сазлап атырған екен.

Олар бираз ўақыт шай ишип отырды, олар гә аўдан, гә тиришиликтиң баска маңқалаларынан сөйлесер еди, туўылған үлкеде түрли-жумыс, тәшўишлер жетерли еди. Минс усылай ексўи әңгимелесип отырғанда, адамның ақылын дал етип қоятуғын қызык бир ўақыя болып өтті.

Жаз айлары келгенде, үйлердин әтирапында, хәўлилерде кептерлер хәм қарлығашлар көбейеди, олар көп қабатлы үйлердин балқонлары хәм текшелери астында жасайды. Хеш кимнің олар менен иси болмайды, гейде кептерлер бирли-ярым адамлардың итибарын тартпаса, қарлығашларға хеш ким қызыкпайды, олар кәлегенинше ушып-қонып жүре береди. Гейде тода-тода болып, гейде бирли-ярым болып ушады, темир қанат болған палаңларын уяларынан алып шығып, қыйқыў салып, ушыўға үйретеди. Мейли, тири жанлар емши-еркин уша берсин, қарлығашлар қуслардың ишинде си бир нәзик хәм сулыў, адамларға тәшўиш келтирмейтуғын қус саналады, олар ашқоз шымшықлардай емес... Буны қараң, минс сол қарлығашлар менен хайран қаларлық бир ўақыя жүз берди, бәлки, таң қаларлық, деў де қыйын шығар...

Аға менен ини озлери менен озлери бәнт, бийкәтер әңгимелесип отырғанда, ашық терезеден үй ишинс ски қарлығаш кәпелимде ушып кирди. Егер билместен, күтпегенде ушып киргенде, олар дәрхал сол заматта ашық терезеден шығып кеткен болар еди. Лекин олар шығып кетиўди қыялларына да келтирмеді, керисинше, қанатларын кен жазып, бөлме ишинде тынбай шарқ урар, жуғырласар, қышқырысар еди.

— Ой, қарлығашлар ғой бул! — деп хайран болып, хәтте орнынан да тұрып кетти Бектур аға. — Мудамы үйге усылай етип ушып келе бере ме?

— Яғ-аў, биринши мәртебе. Бурышлары хеш ушып кирмеген еди. Сыртта олар көп, о жак, бу жакқа ушып жүреді. Жайдың басында уялары болса керек, — деп түсиндирди Арсен Саманчий.

— Бир нәрседен қорыққан ба? Терезени кеңирек ашып қой, шығып кетеди.

Арсен терезени кен ашты, лекин қарлығашлар кишкене қара көзлерин жылтыратып, олардың төбесинде тынбай ушар, тынбай жуғырлар, шығып кетиўди қыялларына да келтирмес еди. Қандайда бир нәрседен қәўетерленип атырғанға усайды. Әлле бир нәрселер оларды адамларға жақынласыўға мәжбүрлеп атырған болса керек, бул үйге бир нәрселерди айтыў ушын ушып киргендей, қандайда бир нәрседен хабарландырмақшы сыяқлы... Арсенге сондай болып

түйилди хәм буннан ошы қүлки қыстады. Саманчин ағай болса, отырғыш артында асылып турған сүлгини алып, қусларды ашық терезе тәрепке қарай қуға баслады. Қарлығашлар топарласып терезеден сыртқа шығып кетти...

— Бунысы қызык болды ғой, — деп басын шайқалды Бектур аға. — Бизде не ислери бар екен? Мейли, уша берсин, тағы бираз жұмыс ислейик, ўақыт жүдә аз қалды. Сениң қашан баратуғыныңды, аўыллас аўшылар менен қашан ушырасатуғышыңды келисип алсақ. Оннан кейин есип менен шәртнама да дүзиўимиз керек-аў, ақыры!

— Бизге шәртнаманың не қажети бар? Шәрт емес.

— Жок, жок, хәзирги ўақытта сондай қылыналы. Исибилерменлик шәртнамасыз болмайды.

Арсен Саманчин буны бийкарламақшы болып, оның не кереги бар, ағажан, сиз әкемнің орнына әкемдейсиз, сизге исенбей кимге иссемен, деп турған еди, қарлығашлар жәнс бөлмеге ушып кирип, үйдин ишинде шарқ урып, айлана баслады.

— Хәў, — деп хайран болды Бектур аға, — тағы кирип келди ғой? Бул неси екен?

— Аўа, олар бир нәрсени уктырмақшы, яки ақырына шекем гәпти еситнекши, оларды қызыктырған әлле бир нәрсени билмеқши болғандай, жәнс үйге қайтып киргенине қара, сол ўақытта Арсен Саманчинге бул ўақыя сондай болып түйилди хәм ол бир нәрсениң тәшўишин хайран қаларлық тәризде шегип атырған қусларды түсинип, қылықларын тамаша қылғысы, шуғырлағанларын қайта-қайта еситкиси келди, лекин Бектур аға оларды қуўын шығарып, терезени жаўып қойыўды сорады. Сүлги менен қусларды қуўын, терезе көзлерин илдирип қойыўға туўра келди. Арсен бөлмени суўытыўшы үскенени толық иске түсирди. Бектур аға ысыда қыйналып қалмасын деди.

Лекин арадан бир минут та өтпестен қарлығашлар терезе артында тағы пайда болды, айнарға такалып пыр-пыр ушып, тоқтамастан шуғырласты, олар адамларға бир нәрселерди мәлим етнекши болып атырғандай, әжиптәўир хәрекетлери менен хабарландырмақшы болғандай, өзлерине итибар бериўди сорап атырғандай еди.

Бектур аға желкесин қысып, гүбирленди:

— Буларға не болды ексип? Жақсылыққа ма, яки жаманлыққа ма? Мейли итибар бермейик. Перделерди жаўып қой, бәлки тынышланар.

Терезениң перделерин жаўып қойыўға туўра келди.

Аға-ини өз ислерин тағы да бираз талқы етти, лекин Арсениң сырлы қарлығашлардың хәрекетлери таңландырып, онда өкиниш

пайда етти. Илгери хеш кашан куслардын бундай кылыктарын көрмеген еди.

Бектур Саманчин иниси менен биймөлөл сөйлөсүп алганына пүткиллей ырза болды, каналасларынын жалгыз баслы өмир кепирип атырганына төшүштө екенлигин де айтпай коймады, лекин Арсен мудама карлыгашларды ойлап отырар еди.

— Дурыс, дурыс, ислерин жаман эмес Арсен, — деди ол онын көзлөрине тик багып, — бөрөкелла. Тек те шайын бойдак адамдики-дө. Ой, капа болма. Гөп шайда да эмес. Лекин кашанга шөкөм бойдак жүрөсөң? Атты камшыла бала. Ебин тапканлар бес-алты мөртөбө үйлөнип атыр. Және телевидениеге шыгып, мактанып та кояды, сен болсаң бир мөртөбө сүрнүгип, эле бойынды тиклей алмай жүрүссөң. Ер жигиттин иси бундай болмайды, Арсен. Сен эле жас жигитсөң, акыл-хушун өзинө жетерли, хеш кимден кем жерин жок, экен рөхмөтлү сениң менен мактанган болар еди, дурыс, асып-тасып атырган жерин жок, лекин мойнынды ишиңе тартагууну да жагдайла эмессен. Пүткил тууган-тууысканлар сениң тойыңды күтүп отыр. Мине, мен таярман, бир үйүр жылкым бар, саушыларга калың мал кылып берем, колессең, калага айдап өкөлип береди. Күлмө. Жаксы катын-кызлар калада да, ауылда да көп. Биреуин таңла. Уакыт боска өтүп кетпесин... Өзин де бул нәрселерди жаксы түсінсөң.

Арсен жылмайып күлөр, коллап-кууатлап басын шайкар, гөптин багытын баска тәрәпке бурууға урунар еди. Бирден агайдын кыялына бир пикир келип калды:

— Маған кара, Арсен, бөлкү, анау карлыгашлар бийкар бул жерде ушун жүрмөгөн шыгар, я? Бөлким, олар да, үйүндө келип болганын көлөп турган шыгар? Бойдактын үйү — зимистап! — Ол өз хэзиленин зауыкланып, шакадаклап күлди. Лекин Арсен оған былай жууап берди:

— Келиншеги бар үйгө не жетсин.

Агасын узатып атырып, жөнс кыялга берилди: «Келини бар үйгө не жетсин!». Бектур Саманчин болса, бул пайытта әмелий бир пикирди ойлап атырган еди. Артып-тазаланган, бүгүн шырайы хәр кашангыдан да өзгөчө, жылтылдап турган өзинин жип машинасынын касында Арсенин шаң-тозан баскан «Нива»сын көрүп, ол былай деди:

— Кулак сал, Арсен, өгөр хөммеси режемиздегидей жаксы өтсө, акыры, сен де усындай жип сатып алыууң мүмкин. «Нива»да сонша жүрдин, жетер, орманың калмады. Совет замандарынын машинасы, хасында бул да жаман эмес. Лекин хөммө нәрсе заманына карап, энди сен мине бундай жиплерде жүрсөң, жарасады, ишим.

Арсен Бектур агага миннетдаршылык билдирди:

— Рахмет, агажан, рахмет, көнө көрө бөрөйик эле, жип тауларда жаксы жүреди, билемен, лекин, ол бизге буйырса, эле көрө бөрөйик. — Ол тагы ишинен «келини бар үйгө не жетсин» деп сыбарланды хөм гөпти баска жакка бурды: — Ал, Ийтбай, жаксы дем алдын ба? Кайылман, дөрт көрмө хеш кашан. Тау жоллары адамды шарпатып кояды, хәр ким буған шыдай алмайды.

— О-хо, бизлер Ийтбай менен не-не жолларды басып өтпедик, есапласа канша болалды, билессең бе? Уш жүз мың шақырым!

— Уш жүз мың косуу кырк болды! — деди Ийтбай мактангысы келип.

Кейин олар кушакласып, хөңласты, Арсен жиптин артынан колун былган калды, кыялында бөрөкулла сол бир сөз гүширенер еди: «Келин бар үйгө не жетсин!».

Арсен Саманчин сырты карлыгашларды еслеп, хәр төрөплөмө жүрөги сыгылар еди, себеби буны өзгөчө бир нөзик төрөплери де бар еди. Буны ол хеш кимге айтпакшы эмес еди, күлүки болып түйилиуи мүмкин еди, тек те Айдана гана бул уакыяны дурыс түсүнип, буны сөзим менен талкы өтсө алар еди. Айдана, итимал, бул уакыяны көркөм шығармага айландырууды, либретто яки косык етип жазууды мөслөхөт берген болар еди. Екеуинин арасындагы жүректи төрөбетер пишама сөүбеттерде ол усындай күтилмеген темаларды жактырар еди. Бул сүйүскөн кеуиллерди бир-бирине жөнө де жакынластырады. Бундай гөплөр араларында аз болган ба! Энди болса, телефоннан да онын дауысын есите алмайды. Бунын менен иси болмай, уп-узун «Лимузин»де, узаклап кетти де калды. Өйтпегенде бул оған сырты елши-карлыгашлар хаккында айтып берген болар еди. Кызык, кандай хабар айтпакшы еди бул куслар?

Ырас, бир неше күннен кейин булардын бөрөшеси умытылып кетти. Туйык-Жар тауларындагы ауга таярлык көп уакытты алып, жумыслар күнөн-күнге көбөйүп бара берди, лекин сөл кейинирек, туууылган ауылына келгеннен сон, бес күн өтүп, ол өзинин күндөлүк дөптерине: «Көринбес есиклер, яки триндарлык бөлөсө» деп аталган трагедиялык эссени жазып койды.

Неге энди бийхазар карлыгашлар минс усыны айтып сергеклендирип, буунан хабардар кылмакшы болган екен? Лекин олар буны кайдан билген? Күлүки. Ахмакшылык. Ятган шығарылган нәрсе. Сондай болып түйиледи. Хәзирше сондай сыякты. Бул тек хәзирше гана... Лекин бул жазуудың Арсен Саманчинин күндөлүк дөптеринде пайда болууы кележекте болжау еди. Хәзирше аспан хөм көк жийек тынык, хеш кандай көүөтөр, жууыр-жууыр жок,

себеби хәммеси исбилерменлик режиссиңде көрсетип койганындай, өз жолы менен баратыр еди.

Ал ол болса, тәғдирдин өзіне атап койган жазмышларынан бийхабар қайғы-хәсиретке батып жүрер, Айлананы көре алмаслығы, оған таңқаларлық қарлығашлар хәккындағы хәкыйқатлықты түрриң етип айтып бере алмаслығынан хәсирет шегер еди. Сонда не, айтып бере койғанда, ол дәрхал жууырып келер ме еди, кәне-кәне сол әжайып-кәраматлы қарлығашлар, деп сорар ма еди? Бул гәрип, сорлы бийшара ес-хушынан айрылып қалмаған ба өзи?

Буның менен бир қатар, баска бир гәрип бас, гезенде жыртқыш Жаабарс Узенгилеш тау асырымы стегинде, сол жерге тап бир дууалап койылғандай әбигер тартып, езилип жатар еди. Нени күтип атыр ол? Оны алдында не күтип атыр?

VI

Еки күннен кейин Арсен Саманчин өз «Нива»сына отырып жолға түсти. Араб шахзадалары — Хасан хәм Мысырдың келиуине санаулы күнлер қалған еди. Хаслында олардын толық исмлері бираз узын, оны ядлап алыудын өзи мүшкил еди. Бираз хәзирше Хасан хәм Мысыр деудин өзи жеткиликли еди. Олардың аңшылық қызығышылығын қандыруу үшін Арсен Саманчин тууылған журтқа жол алды, оның алдында Тянь-Шан тау дизилмелери, алыс Туйық-Жар таулары мүлгиң жатқан еди.

Жол узак — бес саат кеминде жүриу керек. Бираз бул жол оған жақсы таныс, айрықша машина миниуди үйренип алғалы берли ол күн ара буның менен дусласып туратуғын еди, лекин соған карамастан, хәр сапары бул жерден өтиу, өзинше бир имтиханға айланар еди, жол ярымына шекем асфальтланған, оннан арғы жағы тас аралас топырақ болып, тегисленбеген, тау жанбауырлары үстинен өтер еди. Кейинги пайытларда қала хәм оның этирапларында көбейген заманағой сырт еллик машиналар алдында пүткилдей көрениш болып, ескерип қалса да, «Нива» еле жол танабын қууыар еди.

Хәзир ол қаланың шығыс тәрәпинен жүрип барар еди. Жол бойындағы айланба көшелер, қурып, питкериле алмай жатқан жайлар, бағыу-бағшалар, ауыллар ишинен өтип, илгерилеги колхоз хәм совхозлардын далаларына алып шығар еди. Ол бетте сахра, тау алды төбениклері басланады. Олардың артында, алысларда Тянь-Шаньның бәлент қарлы дизилмелери көзге шалынады, ол жерлер жасыл тоғайзарлықлар хәм қорқынышлы қырларында дүнья турғалы берли жолбарыс хәм қапандардың урпақлары — жыртқыш барслар жасайды, енди қарай гой, бүгинги

күни олар халық аралық аңшылардың нәзерине түсип, қызыклы ау түрине айланып кеткен.

Арсен Саманчин аспан менен өпискен сол тауларға қарай, тууылған журт қайдасан, деп «Нива»да зымырап барар еди. Кейинги жылларда ол жақларға түрли тиришилик баханасы менен жақын тууған-тууысканларының той-садақалары, жана жайларға көшип барыу мересимлери мүнәсибети менен уақты-уақты барып турар еди. Ол өзи менен тууыскан — апасиникине барып қонбақшы. Жездеси темирши уста, лекин темиршилик пенен хәзир күн көрип болмайды, апасы: жийсиниң Усқан үлкен жигит болып қалды, үйленетуғын пайыты келди, соның ушын қосымша үй салыуымыз керек, деп қаппаннан бери айтып келеди. Егер хәммес ислер жайында болып, ау жақсы өтсе, қуда кәлесе, апасына жана үй салыу ушын пул береді. Тууысканлықтын үрип-әлеті сондай...

Бул сапары Арсен Саманчин киши журтқа, не десек екен, айрықша бир уазыйпа менен баратыр, бурынлары хеш те бундай хәдийсе болмаған еди. Бул жерде хәммеге бес бармақтай жақсы таныс, хұрметли исбилермен әмекисиниң мирәти хәм усынысына ыразы болып жәрдемге қиятырғанын Арсениң ауылласлары да бир ауыздан мақуллаған еди: әмекиси болса, қуда қайырын берсин, аспаннан доллар шашамап, деп турған болса, қайсы ахмақ оннан үлесин алып қалыуды кәлемейди? Сондай тентек бар ма? Бундай қолай ғана дәрәмат араб аңшыларынан, дурысырағы, өзимиздин тау жолбарысларынан келип түспекши, қаран, көз көрип, қудак сөитпеген ис, енди жабайы хауанлар базар сауда-сағығына кирипти: бизин қар қапандарымыз-барслар болмаса, мийманлар таудай пулларды сарыплар ма еди?

Бундай үлкен пуллар ортаға тасланса, ким кеудине нени алғаны менен кимниң неше пуллық иси бар? Хәр кимниң тәшүиши өзіне жетеди, ал өзгелердин атызында шоп көгермесе де, мөйли. Соның ушын да Арсен Саманчинниң дилмашлық етиуине ыразы болғанлығышын тийқарғы себеби менен хәр кимниң иси жоқ еди.

Жолдың айрықша, кескин бурылысларында үстилерине лыққа толы шийки зат тийеген, Қытайдики, дейтуғын үлкен, айбатлы жүк машиналары буның жанына келгенде, сондай жаман қыйсап еди, Арсен хәр сапары олардан аман-есен өтип алса, Қудайға шүқир айтып, жеңил нәнес алар еди: Арсен рульде отырып, тезликти бақлап, қарсысынан қиятырған машиналардан көзин үзбеген қалда қиятырса да, мине сол жол қыйыншылығы ишинде оның геллесинен бир сорау сирә шықпас еди: енди бул жағында қалай жасайды? Не қылсын енди? Тек те усының өзи болса хеш гәп еди? Оны қайта-қайта қәлбине бастырып кирген қайсар

пикир тоқтаусыз кыйнап, үсти-үстине жүрегін өртер, буннан кейин ол хәр сапары өзін жоғалтып койгандай болар еди. Арсен Саманчин рульде отырып та, тынышлана алмас, оны «акырғы жуған синдромы» кыйнар еди, (ол өзінде мұдамы тутанып турған, оты сирә пәсеймеген өш алыу ийестин солай атар еди), мине усы нәрсе оны пүткілдей ишлей кемирип барар еди. Ол өзін жене алмай атканына, бул аўхалға муўанык кслетуғын баска бир руўхый сезимди табыўға парасаты жетпей, өззилек етип атырганына, қалайынша бул дәрсекеге түсип қалғанына хайран қалды. «Бир найытлары мсхрибан, рехимшил адам деп танылған едим, — деп еслеп койды ол, — енди билсем, соншама бос, ләтте екенмен. Бурыннан кәлиплесип қалған үрин-әдет ишимди кемирип атыр, базар идеологиясы да маған жат екен, мени сүрип, шығарып таслап атыр... Социалистлик тутымнан кутылып, базар дегенине жолықтык. Базар менен тил табыспасаң, сени өлтиреди. Лекин набада сени өлтirse, сен де олтир. Базар дегенимиздин «акырғы қатал жуўабы» мине сол. Ол тек сөз бенен өз-өзин жылаўлады, гүналады, қылықтарының үстинен мыскыллап күлди, бирақ жүрегинин төринде хеш бир тәўбеге, коширимге келмеді. Ол «акырғы жуўап»ка толық ҳакым бар, деп есаплар еди.

Солай етип, ол «Нива»сында таў аралықларынан ишкериге кирип баратырған екен, хаслында, егер бар болса, Қудай умытып койған, я өзлери билип турып Қудайлы умытқан, өзине усаған қалалы адамлардың тодалары кем-кем узакласар, жүрегін хәсиретке салған қәўетерлер хәм дилгирликлер, қайғы хәм хәсиретлерди өзи менен бирге алып барар еди. Эх, қурын кетсин, үш мәртебе бул қала Айдананы буннан айырған, оны массалық мәденият камакханасына алып кеткен! Көрдиниз бе, массалық мәденият темир торлы түрмеге айланады екен, оның үстине бул түрме хакыйқый түрмеден қалыспайды: ол жерде қараўыл жоқарыдан қарап турса, видеокамералар орнатылған болса, ал бул жердеги бизнес — қараўыллар сутка даўамында қасында жүреді, есиқтин артында, пердениң сыртында, лимузин салонларында турады... Ал тәғдир камакханасына тасланған, өмир түүесилгенше таўларда гезип жүретуғын Мәңги қалыңлықты олар қадағалай алмас еди. Қалаларда оның менен хеш кимнин иси жоқ... Оған сахнада көриниўге, адамлардың қәлбине, санасына кириўге руксаг жоқ...

Лекин қала Арсен Саманчинин өзін хасла еркине жибермес еди, жол-жәнекей оның қолындағы телефонына тынымсыз қоңыраўлар келип турар, оларға қолын рульден шығармай жуўап бериўге туўры келер, гейде пәлекеттен сақланыў ушын жолдың шетине шығып турып сөйлесер еди. Қоңыраўлар бул ўәде берген макалалар хәм гүрринлесийлерди күтип атырған

редакцияларға тийисли еди. Оларды жазып бериў мүддетлерин аррағыракка сүрер, айырым хәлден тысқары қайсар редакторлар хәм телебаслаўшыларға болса, мен дем алысқа шыққанман, буған өзимнин толық хакым бар, хәзир үш хәптелик сапар шегип жүрипшеи, хәзир де қаладан алыста, жолда кетип баратырман, соның ушын нәўбеттеги көрсетиўди кейинге кошириўинизди соранаман, деп жуўап берер еди. Улыўма нәўбети күтип турған бул маиқалаларды өз ара кслесип, кешиктириўге еристи. Лекин еки жанып-күйип турған мәселе бар екен, оларды кейинге қалдырыўдын иләжы болмады.

Қоңыраў етиўшилер телефон аркалы болса да, бәсскиге түсиндириў бериў, мәселеге қатнасыўын талап етти. Себеби оның актуал, жәмийетшилик мәселелер бойынша шығыўларына бир қатар критикалық усыныслар билдирилген, соған байланыслы баспасөз хәм телешолюўларда дәрхал оның жуўабын бериў зәрүрликке айланған еди. Бундай аўхал биринши мәртебе болып атырған жоқ, түрли мәселелер бойынша өзинин пикирин сыпатлап, бәсскиге кирискен пайытлары көп болған еди, лекин редакцияда отырып, сол жерде мәселе шешиў — бир баска, узакта турып, телефоннан пикирлерди айдынластырыў — ол пүткіллей басқаша. Бирақ буннан қашып, кутылып болмайды. Ол жол шетинде тоқтаўға, мәселени шешиўге мәжбүр болды. Телефонда өзине жақын адамлардың бири «Жаңа жол» газетасынын бас редакторы Қумаш Байсалов оның жуўабын күтпекте еди.

Олар баспасөз ислеринде бир неше жыллардан бери бирге ислесип келер еди.

— Маған қара, Қумаш, — деди ашыўы келип Арсен Саманчин, — тағы қандай асығыс ис шығып қалды? Саған айтып едим ғой, мен хәзир жолдаман. Қайтып барайын, соннан кейин сөйлессимиз.

— Хабарым бар, Арсен. Лекин мен билип койсын, деген едим, Медиа-форумда шығып сөйлегенин ялында бар ма, сол хакқында...

— Әлбетте, есимде.

— Билсеп егер, бир қанша өзимиздин жергиликли дин ғайраткерлери — олардың ишинде мусылманлар, христианлар, хәттеки еркин баптистлер де бар — ашық хат жазыпты. Мен саған айтқан едим, қулақты қатты бурама, деп.

— Ал, сол иләхиятшыларды не нәрсе буиша тәшүишке салыпты? Олардың өписип қалыўына ис нәрсе себенши болыпты? Бурышлары олар бир-бирине қолын созбастан жүретуғын еди...

— Сен хәмменин қоз алдында Қудайдың барлығына гүман келтирдин, хәмме еситти буны. Хатта айтылыўынша, Пәрүардигарлы өзинин «Қалам»ына бағындырып койыпсан.

— Хаў, хаў, бул қалай болды? Бул нени аңлатады? Менин «Калам»ыма бағынышлы болса, оның Пәрүардигарлығы көерде қалады? Бул не деген дузы жоқ гәплер.

— Бас тартқанды қой, Арсен. Сен қаякка баратырғаныңды билетуғын едің. Олар еңди сениң тәубе етиуінди, пикир-ойыңды опиуайы жанылысыу емес, бәлки хакыйкатлықты саналы түрде бузыу, деп тән алыуыңды талап етип атыр.

— Токта-токта, қандай пикир-ой?

— Алматыдағы өткен медиа-форумдағы шығып сөйлегениң ядында шығар?

— Хәзир ойлап көрейин... Ол қашан болған еди өзи, аўа, май айында.

— Дурыс, жигирма бесінші жигирма жетисине шкем.

— Ал яқшы, кейин не?

— Жақсысы өзиң есит, олардың қарсы пикирин оқып берейин.

— Бопты, оқы!

— Телефонның отырып қалмайды ма?

— Хеш гәп, және зарядқа қояман.

— Онда оқыйман: «Солай етип, биз жәхән динлери территориялық орайларының ўәкиллери, биргеликтеги ойласыулар нәтийжесинде бир пикирге келип, айтамыз, белгили журналист Арсен Саманчин «Евроазия» медиа-форумы конференциясында тарийхтың көнпендилик дәуирине тийисли, жалған философиялық, хаслында әйиемги әсирлер текстине сүйенип, оннан мысал келтирип, қудабийзарлық еткенлерин қаралаймыз, буған қарсы өз наразылығымызды билдиремиз, бул өзиниң мазмуны бойынша атеизмнен де бетер көуишли. Хей, еситип атырсаң ба сен?»

— Еситип атырман, еситип атырман.

— Қойинги жағында есеннен коширме-мысал келтирсеңди. Лйтпақшы, есинде ме, конференциядағы бәрше шығып сөйлесулер телевиденис арқалы көрсетип барылған еди? Асықпай тур, мен саған хәзир сонда айтқан сөзлеринди оқып беремен. Олар буны өз хатларында келтирген. «Итимал, усының менен бирге менде хәзирги ФХК ларының улыўмажәхән шеңбериндеги әхмийетине өзине сай жантасыу, өзине сай түсиник болыуы мүмкин. Соның ушын мен дәуирдин кәлиплесип қиятырған хабар мөкәнларының күнделикли актуал әхмийети хәм де жууапкершидигин еслетип өтиу менен ғана шекленип қалмай, Сөздин өз-өзинше универсал қымбатын хакыйқый мәнисте аңлап жетиу ушын бул жерде ески тенеулерге мүрәжат стиуди лазым көрсемен хәм бундай түсиниуди узак өтмиш заманларының кошпенди данышпанларынан мийрас аламан. Атап айтқанда, номад дәуирине тийисли қазақ-қырғыз

поэзиясының салмаклы бир хикметин мысал стил келтирип өтемен, бул жәхәндеги хәкимран динлердин акыйдалары пайда болмастан бираз алдынырақ айтылған. Оның аудармасы сондай: «Сөз — космос кеңисликлеринде Қудайды бағалы. Сөз Әлемдин сүтин сауады хәм сүт пенен әуладтан-әуладқа, заманлардан-заманларға өтип бизлерди бағалы. Сол себепли де, Сөзден тысқары я Қудай, яки Әлем жоқ хәм дүньяда Сөз күшинен артық күш жоқ, дүньяда қызғыны хәм қудирети оннан өтетуғын жалын жоқ». Усы бир бахасы улыўмалық хикмет сол заманлардағы көшпели данышпанлар, сол заманның дүньяға ат үстинде турып қараған баксы-акындары төренинен айтып кетилген.

— Ал бизиң молдаларымыз хәм попларымызға бул жерде не жақпай атыр?

— Олардың бир аўыздан айтып атырған гәпине қарағанда, қалайынша пүткил масса алдында телевиденисде Қудайды бундай ашықтан-ашық, сүрбетлерше инқар етип шығыу мүмкин?! Түсиндин бе, буны?

— Аўа, дурысын айтсам, олар буншалыққа барар, деп ойламаған едим. Хәр халда кеңирек пикирлер деген едим, лскин мен иссинимен менен өз пикирде тураман.

— Яқшы, онда айт, бизлер не қылайық?

— Нени макул көрсеңиз, қыла берин.

— Макул, Арсен, сен жолда болыуыңа қарамай, қонырау еткенимнің себеби сол, биз диндарларымызды қоллап-қууатлаймыз хәм дәрхал олардың хатларын биринши бетте шығарамыз. Сен де буны тууры түсин, сениң менен қайта қуруу дәуиринен бери қолды қолға берип ислең қиятырмыз, бирәк биз егер хәзир сол исти илемесек, газетамыз финансылық көмектен маҳрум болады. Бизге буны ашықтан-ашық айтады. Дөңгелесимизди болса, ким тесип қоятуғынан өзиң жақсы билесен.

— Билгенде қандай. Ол жалғыз сизди «теспейди», күн өтпей пүткил ийне-мәдениятты «тесетуғын» болады. Пүткил дарамат оның қолына өтеди, хәмме оннан жасауға мүмкиншилик сорайды.

— Демек сен бизден қапа болмайсан ба?

— Яқ, хеш қандайда. Баса бер. Мен өз ой-пикирлеримди дәлиллесип, жақлап шығаман. Хакыйқат мұдамы жүзеге шығалы.

— Яқшы, о`кей! Арсен, мен асып-тасып атырғаным жоқ, түсин, соның ушын... Есинде ме есениң алдыңғы мақалаң, ол да «тесетуғынларға» жақпаған еди.

— Қайсы мақала?

— Россияда шыққан еди гой.

— Э, хә-хә!

— Тасмасының өзи откир еди. — «Байлық хәм хәкимиятка телбелерше умтылыу!» Эне макала! Тас дәуиринен бизин күнлеримизге шекем...

— Аўа, шыккан еди сондай макала, — деп қыска жуўап берди Арсен Саманчин гәпти көпке созбай, бирак өзи сол мақаланың өз уазыйнасын бежергени, белгили бир тайпадағы адамларда наразылық туўдырганы хәккында ойлады. Мине, олар дин гайраткерлерин иске салды, олардын нәзәби келип бас котерди. Булардың бәринин артында және усы Ерташ Курчал деген кимсе турышты. Арсен буған хәсла гүман келтирмес еди. — Бопты, Кумаш, — деп қосып қойды ол қол телефонын ийеги менен қысып атырып, — ойлап көрмен тағы. Енди жолға түсиўим керек. Кәрискенше, Кумаш!

— О'кей! Арсен, мен саған ақыл үйрете алмайман, лекин әтиранында сен хәккында қозғалып атырған гәплерден сергек бол. Хатты шығарамыз. Баска илажы жок. Диндарлар бизди тыныш қоймайды.

— Қайсысы олардын диндар? Хәммеси жүзски кимселер!

— Айттым, қойдым. Өзин таўда туўылып өкенсен, кәерде көтериледи, кәерде қыя, кәерде жар скенин билесен. Хәк жол!...

— Рахмет. Мен кеттим, — деп жуўап берди Арсен Саманчин достынын бул тилеги нени аңлататуғынын ойлап, жолда ықтыят бол демекши ме, я болмаса баска әхмийетлирек турмыслық гәп пе?

Кейин редакциялардан тағы да еки мәртебе қоныраў болды, лекин олар бас қатырарлық емес еди...

Машинасына май куйдырын алыў ушын, Арсен тоғайзар, айланба жолға кирди. Жолда гә көтерилип, гә қыялап, пәске түсиўдин өзине жараса заўқы бар, ски тәрәпинде гәззал коринислер ашылады, лекин рульде отырғанда, айрықша сергек болыў керек, машина да қыйналады. Пүткил дыққатты машинаны айдаўға сарплап, Арсен Саманчин соның менен бирге өзинин медиа-форумдағы шығыўы баспасөзде бир жақлама, гәрәзли талқы қылышып атырганы хәккында ренжиген халатта ойлар еди: ол түрли әнжуманларда бир неше мәртебе машқалалы мәселелерди көтерип шығып сөйледим, лекин мине, бундай уйыстырылған қарсылықлардың бириши мәртебе ушырасыўы. Хәмде бул хәммеге билдирип, көрсетип, тынышландырып қойыў мақсетинде исленбекте. Ал Арсен Саманчин болса, хәп ким билмейтуғын, кеўлине түйип қойған, сол қорқынышлы нийетти әмелге асырыўды кешиктирип, жұмыс пенен жолда кетип баратырса, баска бир кимселер ссап-сансыз байлықлары менен әтирапындағы барлық нәрселерди езип-женшип, басқалардың басына түскен қайғылардан

шайқаўшылық етип, пайдаланып, буны аңлығын қоймайды, изинен куўып жетип, илеялық күшли сокқы береди. Олай болса, буған да қарап қалыўдың не керәги бар, араб мийманларынын аўы тамамланғаннан соң, қолынан келгенин аямаўы керек...

Бундай аўыр ойлардан қутылыў аңсат емес еди. Жолға түскенине төрт сааттай болып қалды, барған сайын көз алдында бадалықтан таныс, кәдиран көринислер көзге тасланар еди, илгериде ўәлаятта ең ири колхоз хожалығы хәм үлкен аўыл болған, өзи туўылып өскен Туйық-Жарға бир саатлық жол қалған еди. Арсенин басынан болса, хәмийше сол бир азашлы ойлар шыкпас еди. Қызык, ол туўған мөкан ишинен қанша енисип бармасын, өзин хәр тәрәптен қоршап алған, ерки беккем, ақыл-хушы жайында турған үп-үлкен адамға жараспайтуғын, тап бир жас балаға төң әрман оны тоқтаўсыз тәрәзле бийлеп алар еди: ол хәзир-ақ, мине усы жердин өзинде, бир минут та кешиктирмей, Айдаша менен көрисип, сөйлесиўди қолер еди. Кәне енди, бул мүмкин болса! Туўылған аўылға бирге кирип барса, не леген әжайып болар еди, рульде отырып оған барлық нәрсени түррин етип берсе, бул жақларға не ушын баратырғанын айтса, ох, қандай жақсы!... Жолға шығыўдан алдын оған қоныраў етип түсиндириўге урынды, лекин буның пүткиллей илажы жоқлығын билсе де, оның «Алло» деген сестин еситкиси келди, тилекке қарсы, жолға шығып баратырман, деп, бир аўыз жыллы сөз айта алмады, буған оның енди өзгешерек тәғдири мүмкиншилик бермеди, себеби бул тәғдир енди пүткиллей ең ағла тамаша жаратыўшы сол шоуменге тийисли болып қалған еди... Мине сол шынлықтан узак, тозғыған қыяллар ишинде оған тек те Айдананы усы жерде, жанында, деп қыялына келтириў хәм оның менен қыялғы сәўбет қурыўды әрман стиў имкәнияты ғана мүмкин болып қалған еди.

Сонда ол Арсенге желкеси тийип турғандай түйилер еди. Ол дыққат пенен отырар, бунысы оғада шырайлы еди, оның шырайлы болыўы да тәбийий, ақыры хәр қандай хәл ушын шырайлы болыў — тиришиликтин бирден-бир шәрти, инсан бснделери ушын өмирдин мазмуны сондай болып келген. Артықмаш кемтарлыққа көжет барма. Айаға, аўа, хәкыйқаттан тәбият гәззал хүсни-жамал инәм еткен, бой-сыны, кәдди-кәўмети, гүлсей келбети, қап-қара кирипкер астында жайнап турыўшы көзлери, келте етип кестирилген, желкесине түсин туратуғын, гейда аркасына таралатуғын, гейде миңсиз жүзлерин сахна перделери сыяқлы жаўатуғын шашларын айтсең! Хәўазы ше? Оған сондай тынық өткир, гәззал даўыс берген Алла таалаға шексиз рахметлер жаўсын

Солай емес пе, Аяа? Ох, кешир мени, буны еслетип отырыўдын сирә кәжети жок. Билемен, билемен, айындарман, кыйналаман, бас ийемен, азап шегемен. Акыры сен шаккан-шоуменниң колына түстин, сен ол жерде кәлеген ўақытта қосатуғын, кәлеген ўақытта алып таслайтуғын дискке мегзес един. Ал мени болса, жылди стип, сергиздан-зар еттин. Лекин буны кейин айтаман...

— Токта, каякка? — деп дирилдеп кетти Арс. Бирак нашар қасынан ғайып болған еди...

Ауылда қаншалан-қанша туўған-туўысқанлар күтип отырыпты. Өжапасы, темирши жездеси, қарындас-инилери, аталас, урыўласлары, басқа да әғайинлери хәм ен баслысы — Бектур ағаның өзи: ўақыт тығыз, араб мийманлар бес күннен кейин жетип келеди, күнлери, сааты анық — он жетинши июль, саат он жетиде Әўлиеата аэропортына қонады. Бәрше мәселелер аэропорт хызметшилери менен бирге Интернет арқалы келисилген, бир тода қағазлар тақланған, тек те ушып кетиў ўақты ашық турыпты. Бул ўақыт ишинде самолёт-экипажи менен бирге аэропортта, Бектур ағаның сөзи менен айтқанда, «айропортта»-болады (айтпақшы, араблар ушын арнаулы самолёт деген нәрсе, тап сен есигиндеги «Нива»нды мингендей бир гәп), қысқасы, бәршеси бизнес-реже бойынша таярлап қойылған. Арсен болса, мине баратыр өз «Нива»сына минип, ырас па, өтирик пе, Қуда биледи... Бирден нашар оның жапында тағы пайда болды...

— Кәсрге кетип баратырсаң, жол болсын, Арс? — деп сорады ол

— Ох, кеширереси, Аяа, — деди күтилмегенде жолдан шығып баратырған машинаның рулин тез бурып, туўрылап атырып Арс. — Саған қоңырау етип хеш ала алмадым. Сен бүгин Хейдельберг бағына кийин шыққан көйлегинци кийинсен-дә, есинде ме? Ол саған жүдә жарасады.

— Оны сақлап қойғанман. Сен ушын жасандым-дә, Арс.

Сонда Арстың даўысы өзгерди:

— Ол жаққа барамыз, бул жаққа барамыз, лекин кел, анык бир сөйлесип алайык. Бир нәрсе ислеу керек Аяа.

— Кәлейсең бе, мейли сөйлесейик.

— Саған күтилмеген бир хәдийсе болыўын кәлсемеймен, бирак билеп қой: соңы шатақ болыўы мүмкин. Сениң өмириңе буның байланысы жок бирак...

— Не өзи, не нәрсе. Ал сениң өмириңе байланысы бар ма?

— Тек мениң смес.

— Не болып атыр, Арс?

— Қарап тұрсам, сен ақыллы, күшли, шырайлы хаялсан. Иләхий музыка ырғағында айтыўың ушын саған иләхий хәғаз

берилген. Лекин сен Қуданың сеннен күткенлерин ақлайсаң ба? Енди сениң Қудайың басқа, ол бизнес Қудай, оның аты Ерташ Курчал, Курчал-Мычал-нәлет жаўсын оған! Ол әпиўайы, семирип атырған бай болса мейли еди, өзи менен өзи, Ерташ Курчал болып жүрс берер еди. Лекин ол шоумен-тамаша кийиминдеги шайтан. Ол өз қолында болмаған хәмме нәрсени жамаң көрсиди. Дәрхал билеп алдым буны, оның ким екенлигин байқадым...

— Алдыңа қара, Арс!

— Кәўестерленбе, Аяа, барлығы жақсы болады.

— Неде болса жақсы болсын. Бир пайытлары мақтанар едир-рульде маған тен келетуғын адам жок деп.

— Бәлки солай шығар. Лекин гәпим шала қалды, сен кулак сал, мен дәлилдеп беремен. Ол жыртқыш мақаламның мәнисин аңлаған, бир көриўден: «Байлық хәм хәкимиятка телбелерше умтылыў» деген темадан-ақ кимди нәзерде тутқанымды сезген, мақала Москвадағы газетлада басылған еди.

— Мен еле оқығаным жок, Арс. Лекин, айтыўларға қарағанда онда хеш кимниң аты көрсетилмеген екен.

— Хеш бир кимсени тилге алыў нийетим де жок еди. Зөрүрлик болмады. Онда гәп заманға улыўма сай болған, бир мәселе — байлық хәм хәкимиятка умтылыў күшейгенлиги хәққинда барады. Билесең бе, бул жерде паркы жок, хәкимиятты туўрыдан-туўры ийелейди ме, яки оны пулға сатып алады ма, онысы да, бунысы да бола береди. Нәнес алыў ушын хәға керек болғанындай, хәкимиятка да байлық, пул керек, демекши едим. Байлық, пул болса, хәкимиятты талап етеди, нәпестин-хәғасы талап еткениндей. Өмир сондай стип қурылған. Байлық хәм хәкимият бир-бирисиз жасай алмайды. Байлықтың қураллары арқалы хәкимиятка талпыныў, яки хәкимиятка талпыныў арқалы байлыққа ерисиўдин кәўинши тәрәпи сонда, бул жерде мақестке қалай болмасын, қандай жол менен болса да жетиседи. Бунда хәр кимниң пешанасына жазылғаны болады: кимдур рәхәтке ериседи, басқа бирсәўлер ғарғысларға миясар болып гөрге киреди. Ана бир кимсе мақалала оның хәққыйкый бет-келбети ашып тасланғанын дәрхал сезген...

— Ой, Арс-әй, сен тек те лекция оқып берсиўиң керек ғой. Жақсысы жолдан көзинди алма, рульди де беккем ұсла!

— Тәшўишленбе хәсла. Менинше, сен өзинше, көп узамай иссеперсен: байлық хәм хәкимият бул — қарында биригин кеткен, сиям пышықларындай нәрсе.

— Сен не, социализм жақсы демекшимисең. Оның қандай екенлигин бастап өткердик, билемен?

— Гәп онда емес.

— Болмаса неде?

— Гәп сонда, сенин менен биз базар кудайларына курбанлыкка берилген бенде болдык. Сен буған не дейсең?

— Өзин билесен ғой, мени мәжбүрләме, Арсен...

— Неге үндемей калдың? Қапа болып атырсаң ба?

— Маған кара, тоқтат машинаны. Болмаса секирип түсемен. Болды! Маған аңсат деп ойлайсаң ба? Хәммесин өзін менен көрс жаксы түсиниң турыпсан. Мәселә былай койылған: я мен жулдыз зәңгисине мишиң, пон-шоу бизнесиниң кен майданларында ат шабаман, яки романтизмниң идеяларына берилип, күним тилеңшиликте өтеди! Жүрсимди нәршелеме, билесең ғой, картайған аға-анам, хәттеки напака да алмайды, кызым болса, олардың қолында қалған. Оны өзгелердин қолына бериўди кәлемеймен, мениң болса, ўақтым жок, жұмыс басымнан асып-тасып атырыпты. Билемен, мени ойлайсаң, қайғырасаң, билемен, еле Мәңги қалыңлықтың дәртинде жүрипсең. Лекин сен жалғыз өзін қыялпаразлық етип жүрсең, мен не ислеўим керск? Яқ, яқ, биз екеўимиз, яқ...

— Яқ дегениң не? Не деп атырсаң өзи?

— Биз энди басқа көреспеймиз.

— Неге?

— Қулақ сал, мен саған сыншыл бир хаял болып көриниўим мүмкин, лекин энди айтпай иләжим жок. Сөз басқа, ис басқа. Сен дүнья дұрыс жаратылмаған, деп бир өзін дәрт шегип жүрипсең, саған қуһан азап шегип атырғанлар көп. Ал оның болса, бизнес-гареми бар, онда маған усағанлар аз емес. Пул көрсетсе, хәмме оның алдына ийилип, жуўырып барады хәм де кашан шақырар екен, деп күтсең. Дұрыс, сен эстрада хәм лимузинлер хәкимдарын жактырмайсаң, оның менен әлпиң алыспайды, ал сошпан не бопты? Ийт танымайтуғын адам еди, энди даўрығы дүньяға таралып кетти! Бизнес оны көкке көтерди. Күш күдирет оның қолында. Бар гәп сол!

— Аўа, ырас, Айдана, бар гәп усы! Сен хақсаң. Басқа гәптин көжети жок. Хәммеси ырас. Лекин мениң бағыһағымды ол көрмейди. Сен де буның ушлық-пушлығын көрип қаларсаң, деп кетип баратырман, алысқа. Саған не болды? Өкинбе, қүйип-жанба. Айыплы сен емес, сени өзиники стип алған базар экономикасы айыплы! Оның Қудайы — пул. Оның ийелемеген жери жок. Күйинбе. Асықпа, сен қаякка? Токта! Қаяктасаң? Кайдасаң?

Лекин хаял көзден ғайып болды. Айдана Самарова өзи менен хәзир ғана бирге отырғандай, ырастан да, машинадан секирип, түсип кететуғындай еди, энди көзди ашып, жұмғанша жоғалғандай.

Арсен хеш нәрсени түсинбей, хайран болып қарады. Сен есин жыйнап, маңлайына бир урып, аўзын қыйсайттырып күлип, басын арман-берман шайқап, жолын даўам етти, әдеттегидей өзін қыялпаразлықта айыплады, ядына келген нәрселерге инанарын да, инанбасын да билмеди. Лекин санасында жүз берген бул пикир таласы, орталарында болып өткен бәсекинниң бас айыпдары иске аспаған, буны әбден мәс қылған мухаббат хәм сағыныштын өкинишли гәзеби еди. Оның қыялында жүз берген ақыл жетпес хәдийселер қаншама биймәни хәм күлкиди болып түйилмесиң, дүньядағы қайсы бир тири Жан оның жүрегиндеги түтинди билмесе, ол ойлап койған истен пүткиллей бийхабар еди. Хеш ким... Ал билгеннен сол болса... Лекин әхмийетлиси бул емес, бул басқа мәселә... О дүньяда, хәтте душпанлар да бир-бирине қол берип көрседи екен хәм бир-бирин қушақлап, баўырына басатуғын қусайды, сондай гәп бар...

Соның арасында Арсен Самаңчин таўларшағы туўылған аўылына жақыпласар, Туйық-Жарға тикке көтерилген жолдан барар, шифер менен бастырылған таныс тамлар, аўылдың атызлары, дийўалларға телмирип карап, көзи қуўанар, хәўлирип, хәзир ғана қыялында тозғыған тәшўишлерди умытар еди, ақыры бул жерлерге келметенине де ярым жыл болған, мине энди жарлы, көрсиниш болса да, өз кәдирдан аўылына тири хәм сау-саламат кирип қиятыр, буннан сәл бурын қонсы аўылда, жолдың айырмасында машинасына бесзин қүйип алды, себеби, бул жерлерде толы бак пенен жүриў де әхмийетли еди.

Әлбетте, оны бул жерде күтип отырған еди. Ол машинасында хәўли тәрәпке кирип барғанда, әжапасы Катийша хәм жездеси Орман үйдин ишинен жуўырын шығып, оны қушақлап, биразға шекем баўырынан шығармай турды (темиршиден қызған темирдин ийси келер еди), әжапасы бир майдан быжып та алды, ийт саўдасатлығынан наразы екенлигин де есинен шығарып, Ардақтың хал-аўхалы, бала шағасының аман-есенлигин сорады. Хәмме шад, кеўилли еди. Туўған-туўысқанлары оның араб мийманларына дилмаш болып келгенин билер еди. Бес минуттан кейин Бектур ағаның да қарасы коринди, буны күте-күте оның көзлери төрт болған еди, оны да түсиниў мүмкин, себеби Арсен Самаңчинсиз ол өзиниң қол-аяғын жоғалтқандай сезер еди. Бектур аға атта отырар, желкесинде жабыңғыш, аяғында етик, басында үшлик ақ тумак, ат пенен жол жүриўге таяр еди.

— Арсен, сени күтип отырған едим, өз ўақтында жетип келгениң жаксы болды,— деди ол қырылдаған даўысы менен.
— Жұмыс барып атыр, хәмме таяр. Көптен күткен хұрметли

мийманларымыз факс жиберген экен, көрсөң, деп өзүм менен алып келдим. Ертең окуп, аударарсан. Бүгүн биймөлөл аяк-колыңды жаз, деминди ал. Жумыс дегениң толып жатырыпты.

Олар тағы бир майдан энгимелесип отырды, шай ишилди, өжапасы хэммесин таярлап койган экен, соның арасында оны көрмөкши болып консылар келди. Көшө, хәүлидси келген балалар «Нива»ны айланып тамаша етер еди. Айрыкша, бир класста бирге оқыган балалыктан досты — Таштанафган менен корисип калганы оның ушын күтилмеген жаңалык болды. Оның хақыкый исми Таштанбек болып, афган урысында откерген үш жыллык эбигердиктен соң оны аўылда Таштанафган, деп шақырар еди, үйинде болса, оннап да кыскарак етип, Ташафган дер еди, урыстан ол бир неше жеринен женил жаралар болып келип, коксине нышан тағып, аман-есен кайткан еди. Оның атын аударатурын болсак, «тастай катты афган» деген мөни шығады. Таштан-«денеси тастан катты» дегени. Тас естелик, деп айтады: тастан жасалган естелик мөнисинде. Таўлы кыргызларда көп таркалган исмлердин мөнислери де усыган укса: Темирбек, Темирхан, Темиркул... Темирдей беккем, женилмес болсын, деп арман еткен, әлбетте. Жер хэм аспан атамаларына тийкарлап, ата-анасы тәрәпинен жақсы нийет етип берилген бул исм оның өзине хөмийшө жараскан еди (ол хақыкаттан да, тастай беккем, азамат жигит еди, жас өспирим дәўиринен ак аўылдын палуанлары менен түрес тутып, беллесиң жүрер еди), мине энди аўылласлары оның хөрметин орнына койып, Аўғанстанның бийик таўларында өткен саўашларда, небир сынақларды басынан кеширип, хақыкаттан шыныккан жаўынгер жигитти Таштанафган, деп шақырар еди. Арсен Саманчин менси екеўи балалыктан өгайин, мектеплес, сабақлас, урыўлас еди. Кейин жоллар айрылды. Арсен жаслык, студентлик жылларын Москвада, Ленинградта окуп откерди. Таштанды өскерий хызметке шақырып, пияда бөлим менен бирге Аўғанстанға жиберген еди, ол ўалаят аўылхожалык техникумының агрономия бөлимин питкерип атырган еди. Кудайға шүкир Уаганга аман-есен кайтып, өз колхозында калып иследи, арада кайта курыў дәўиринин өзгерислери болып өтти. Аўыллык орынларда жерлерди меншиклестириў басланды. Таштанафган бөрше журтласлары киби майда аўылхожалык жумыслары менен шуғылланып, дурысын айтканда, күн өткизип, тиришилик етип жүрди, сол гезлери хэмме жакта аўхал сондай еди, атыс аўылларда болса баз-баяғы. Өжапасы, аўылласлары оны көйтип сағының күткенлерин айтып бергенде Арсен Саманчин мине усылардың бөрин бирме-бир еследи.

— Бәрше жакын карындас-урыўласлар сени күтип отыр. Таштанафган үш мәртебе келип кетти. Сени сорады.

Арсен хэмме менен корисип, хал-аўхал сорасыўға зорға үлгерди. Консылар хэм Бектур ағаны есапка алмағанда, бөрше аўылласлары оған, әдеттегидей, бай аға, деп емес, заманагөй етип, «шеф» деп хөрмет пенен катнас жасар еди. Көп өтпей, Таштанафган да кирип келди. Олар кушакласып, көристи. Сәлемдести. Кориспегенине еки жыл болғанын еследи.

— Калалылардың хәр биринің колында телефон, көлгенинше сөйлеседи. — деп кеўлиндесисин айтты Таштанафган. — Бизлердин болса телефонларымыз жок. Кашан болатугыны да нөмөлим... Бул куракым аўылға электр келген, шоралар заманынан естелик. Кол телефоны болса, тек те хожайында, оның ски жәрдемшиси — Бөрибий менси Жапарбек те бар, сен оларды танийсан, олар менен бирге мектепке катнар елик.

— Аўа, билсемен оларды, — деп жылмайды Арсен хэм ески достын коллап-куўатлағандай болды: — Кол телефон хақкында гөп еттин, араб хапзадалары менси аўды өткерип алайык, сен де, әлбетте, дараматтан куры калмасаң керек. Шсфимиз Бектур аға калаға келгенде сени барсларды белгилентен жерге айлап барыўшылардың жетекшиси, деп айтты. Төбешиклерден тырмасып жүриў, асырымлардан өтиў, бар даўысың менен кышқырып, шаўкым-сүрен салыў ансаг ис смес, Бектур аға сизди жүдө көдирейди, Аўғанда төжирийбе арттырғансан. Үлесин де соған жараса төмен болмаса керек. Кол телефонға да, баска нөрселерге де, табысың жетеди. Барслар дузакка түссе болғаны.

Таштанафган бир түрли етип ийнин кысты:

— Көрсийик, не болар скен, тағы да гөйлесемиз. Арсен, гөпиме күлме, лекин кар барслары таўларымызда оғала аз калган, жүдө сийрек гөйлеседи, балалыгымызда бизге канша ертеклер айткан бул кашланлар хақкында, кол телефонлары болса, калаларда картошкалар сыяклы, кап-кабы менен жатыр. Хәр кимнің дәрти хәр кыйлы.

— Гөйин шышында туўры гөй, — деп оның пикирин макуллады Арсен Саманчин, — лекин поезд өз изи менен бара береди. Еле өзин коресен, бул энди ертекке усамайлы, барсларды араб аңшыларының алдына өзин айлап өкелесен. Хәзир бул жүдө үлкен бизнес.

— Аўа, әлбетте, зор бизнес. Гөп жок.

— Аксакал Бектур аға хайўанларды бес адам айдайды, деди. Сен олардың бригадирин екенсен. Хэмме өзиннің көлигинде болады, көлик атқа бөлек хақы төленеди.

— Аўа, биз бес адамбыз, — деп тастыйыклады Таштанафган. Атларымыз да шыдамлы. Жырткышлар инсан аяғы тиймеген таў-таслар, үргинли карлардан айдап барылады, зәңги хақысын да бөлөк төлөсс болар еди, бизнес болганнан кейин бизнес-тә. Мәйли, ертең көрисемиз.

— Болады, ертең кел.

Бирак Таштанафган хәүлиден шыға беристе бир нәрсени айтыу есинен шыккандай, ойланып, токтады. Кейин артына кайтты.

— Арсен, асыкпа, бир гәп калып кетипти.

— Яқшы, яқшы, айта бер, кулағым сенде.

— Шетке шығайық. Билесен бе, сен бизиң өз адамымызсан, биз хәммемиз усы жерденбиз, Туйыклықлармыз. Арабларға не, таўларымызда аў кылып, кейин жөнөп кетеди, биз не қылыўымыз керек, соны ойласайық. Биз бесеў ара айдаўшылар есниң менен бирге отырып, шын жүректен бир гәплеспекши едик. Тағы қашан бундай жыйналысатуғын пайыт келеди? Айтпақшы, аксақал саған ат таярлап қойыўымызды буйырды, сен де араб мийманлар менен бирге ат шабасаң ғой. Аттың саған зорың тапладық, көресен өзиң, жабыўы да өзине жарасқан — хәммеси зор. Аксақалдың гәнин жерде қалдырмаймыз! Әне сол атыңды да саған көрсетемиз, өзиң минип, сынаўдан өткizesен, арасында шай-пай да ишемиз...

— Жүдә макул. Ташафган, мен де сизлерди сағынғанман. Қашан дейсен? Ұақыт жүдә тығыз екен. Аксақалға да, айтып қойыўымыз керек.

— Әне, қордиң бе? Ертенге ұақтың қалай? Араблар он жетинши сәнеде келеди, бүгин он екиси, күн жақынлап киятыр. Ертең корискенимиз макул, болмаса, үлгермеймиз. Таўға шығып кетемиз. Мурын сүңгиретуғын ұақыт болмайды. Әх, бар-жоғы еки араб келди дә, биз нүткил аўыл болып аўере болып жүрипиз... Бүгин күтемиз, сени шопан жигитлер көзлери торт болып күтип отырыпты.

— Яқшы, мен аксақалға да айтып қояман.

— Айтып қоя бер. Лекин тек те сондай, бир класста оқыған жорам менен корисмен, деп айт. Бирак дастурхан жаймаймыз, бул кейин, жигитлер солай деп атыр, ишип-жеўди кейинге қалдырдық, хәзир әхмийетлирек жұмыслар көп.

— Тәшүишленбе. Ташафган, мен де ишкиликке ышқыбаз емеспен! Жақшыда «Евроазия» ресторанында бир стакан толтырып арақ ишкенин айтып мақтанбақшы болды да, және буның артында ким турғанын еслен, гәзептен тилин тиследи. Бизлер хәммемиз теңдеслермиз, бир мектепте оқығанбыз, отырып сөйлессек арзыйды.

— Ырас айтасаң, Арсен, жигитлеримиздиң биреўи — бұрыңғы оқытыўшы, сен оны билесен, бирге оқыған едик — аты Саксон.

Есинде ме, оны Саксаған — дуўдар шаш деп шақырар едик. Ол билим журтын питкерип, физикалық тәрбия муғаллими болып жүрген еди.

— Хе-е, әлбетте, есимде.

— Әне усы Саксон — Саксагай жылкы бағын жүрипти, оқытыўшының нулына күн көрип болмайды.

Арсен не деўди билмеди, үндемей қоя қалды. Ташафғанның тығыны ашылды:

— Саксон жүдә жақсы инсан, лекин турмыс оны ырастан қыйнады. Гезенде, шайқаўшы болып еки жыл жүрди. Ишинде дәрти көп. Кел, бир майдап отырайық, мына бир орынлықта. Еки аўыз Саксон хақкында гәп айтып берейин, асықпай есит.

— Турмыс оны ырастан қыйнады.

Мәйли, отырайық. Айта бер.

— Саксон бир ұақыяны мудама айтып жүреди. Исенбесен ант ипиўден де таймайды.

— Не ұақыя екен?

Ташафган бираз үнсиз қалып жуўап берди.

— Бул шайқаўшылардың бармаған жайы, кирмеген тесиги жоқ. Саксон да көп бөлелерди еситкен сыяклы, өзинен де қосып-шатып гәп айтып жүреди. Араб мәмлкетлеринен жүдә наразы болып сойледи, бул әмирликлер кара майдың арқасында жүдә байып кеткен, жәннетте жасағандай әмир кеширеди дейди. Тегин кара майдың үстинде отырып, дүньяда оның нарқын күн сайын көтериң атыр. Жердин қанын сорып, мийнет етип, машақат көрмей, қурыдан-қуры байып бармақта, дейди.

— Хе-е, буны хәмме биледи, хәзир нүткил дүньяда сол гәп, — деп қойды Арсен Саманчин. — Нефть, долларлар хәммеден үстин шығып атыр.

— Ол айтқаның дурыс. Сол араб байлары басқалардың түсинде де кирмейтуғын хәр қыйлы ислерди қылып атыр-дә. Билесен бе, олар ең қымбат баха автомашиналардың жарысын өткерер екен. Оны көрседә десен-ши? Сахара қумлықларында.

— Сахара қумлықларында дейин бе?!-деп таңланып сорады Арсен. — Ә-хе! Бундайын еситпеген екенмен! Таўларда, қумларда, қыйын шараятларда жарыс уйымластырады, буның өз ышқыналары бар, деп, еситер едим, бул олардан да асып түскен сыяклы.

— Кәшекей, тек усы ғана болса! Арсен, көрген адамлардың гәплери бойынша, Саксагай бизге айтып берди, телевидениеде де көрсетти, — иснесиз бе, жоқ па, жибли болып қала жазладық! Көзимиз уясынан шығып кетти. Бул жарысыўшылар жипке хасла минбейди екен! Және қандай жиплер десен-ши, бундайлары

еле бизде жок, хөтте аксакалымыздын жиши де әмирликтен бе, Кувсйттен бе, алып келинген болса да, лекин олардикиндей емес. Әне сол жарысуышылар өзлеринин сувержиплерине отырып алып, машинанын бас-аягына карамай, төбшиктен-төбешикке асады, — бизде оларды «шоккы» дейди, гейде тикке пәсликке ушып түседи, гейде тагы кум шоккысына көтерилип шығады, тап ана тахта үстинде, теңиз толкынларында жүрген адамдай. Не деп аталар еди сол толкын үстиндеги тахта ойыны?

— Сёрфинг, шыгар деймен. Ал, ксийн ше?

— Солай десен, финишке ен акырында жетип келетуғын жип олардын пәзеринде әүметсиз саналып, оны жазалайды ексн. Олар әүметсиз жиптин үстине бензин куйып, шакалаклап, күлип, ермекке жағып жиберер скен. Өзлери секирип, ойынга түсип, шарап ишип, кеуилхоншык стер екен. Бул соншамалык ахмактык кылык экнлигин теллелерине де келтирмес скен. Хеш нәрсе болмагандай, ертенине-ак жаңа жип сатып алады, бул оларга хеш нәрсе емес, ойын-күлки еткени таңа қалады. Сонын менен таңа биз илгеридеги сахрада аш-жупыны, түйе минип гезген, Қудайдан түйесин аман-есен сақлауды жалынып-жалбарынын сораған, сахрада әлип кетпеслигин өтиниш еткен бедуинлер смеспиз деп, өзлерин өзлери исендирмекши болады. Хәмме гәп, Арсен, олардың кара май кудықларынан тоқтамай атылып турған миллионлар хәм миллиардларда. Неге дүнъяда бундай болып атыр? Хеш ким буған жууап бергиси келмейди. Биреулер ермек ушын жипларды жағады, басқалар, мине мысал ушын бизлер, балаларымыз мектепке катнауды ушын аяқ кийим алып бере алмаймыз.

— Түсинсмен, — дели дауысы семип кеткен Арсен Саманчин.

Ташафғанның акырғы сөзи оның жүрсин тырнап өтти, ол өзин қолайсыз сөзди. Ол бундай гәп болыуын күтпеген еди. Ол жак, бул жактан гәплесип отырсақ керек, деп ойлаған еди. Кызып кеткен Ташафғанның хәуирин басыу нийетинде ол былай деди:

— Өзинди бас, достым, қызба. Мен түсинемен, лекин бундай етиу шәрт емес... Бир күн келип ысырап еткенлер жазасын тартады, турмыстын сабагы көп.

— Маған не! Мен өзимди басып алғанман. Сен Саксагайдың буларды кәйтин гәп еткенин көргенинде еди, шашлары тикке турып кетеди. Жер жүзиндеги бундай әдалатсызлыкты сирә акылына сыйдыра алмайды. Әмеллеп жубағамыз, өзине келтирсемиз, жасыратуғын жери жок, жүз грамм куйып та беремиз.

— Аўа, әлбетте, бунысыз болмас. Лекин кел, артықша шауқым да көтермейик, — Арсен оның желкесинен қағып койды. — Менинше

бул мәмлекетлердеги адамлар канша бай-дәулетли болмасын, хәммесинин акыл-хушы өзине жетерли. Ана тойып секирип не ислерин билмей жүргенлери болса, күтпегенде бир жерге жыйылып калып, шоклык еткен шыгар дә. Токлыкка шоклык дейди гәй акыры. Қудайдың есап китабы бар. Лекин өзин ойлап көр: олардың мәмлекетинен бизге де тийетуғын бир нәрсе бар шыгар: барс аўы жүрессе, хеш ким қуры алақан калмас.

— Аўа, аксакалымыз истин көзин биледи, хәмменин басын бизнес артельге бирлестирди, жаман болмас акыры. Көремиз. Аўшынын әүмети самалдай бир келип кетеди.

Арсен Саманчин оның пикирин хәзил менен кууатлады:

— Биз хәммеден бұрын қар қапланларымызга рахмет айтып, бас ийиуимиз керек. Таўда жолбарыс болмаса, бизге бул аў қайда. Бектур ағаның питимлери қайда!

— Гәнин тууры, — деп жууап берди Ташафған. — Буннан шықты, биз барсларды пуллап атырмыз дә... Илаж канша? Барслар менен питим дүзип болмайды гәй.

— Пай қатырдын да, сен де! — деп күлип жиберди Арсен Саманчин. — Барслар менен питим дүзиу деген гәпти сирә еситпеген едим. Қайылман! Рахмет саған. Енди демимизди алайык. О'кей?

— О'кей! Бираз уактынды алдым. Күн батып баратыр. Деминди ал, текте бир өтинишим, ертең, әлбетте, көрисемиз. Есинде тут. Сенин минетуғын атынды алып келемиз.

— Мақул, Ташафған. Қалада бундай пайытта таныстырамыз, дейди.

— Әне, әне, сонын өзи таныстырыу... Аксақалға сондай деймиз, таныстырыу өткисемиз. — Кейин кетиуге мейиллесип сорады: — Агта жүриу ушын етигин бар ма? Болмаса-табамыз.

— Тәшүиндесбе. Кәерге киятырғанымды билеп, ески етигимди ала келгенмен. Кийилместен жатырған еди.

* * *

Арсен күндизги жұмысларынан шаршап, кешқурын тууысқан-лары үйинин төрине салынған төсекке жатпақшы болып турғанда, аксақал Бектур аға қол телефонынан қоңырау етип қалды. Ол мен хәзир тау алдындағы Дасторқан деген жердемен, араб мийманлар биришин күни усы жерге түседи, деди. Бунда хұрметли мийманлар ушын дала мәнзилінде жаң таярлау аңсап болмайды. Ертең түстен соң ушырасып, күнделик жұмысларды бежеремиз, деп олар келисип алды. Әўлиеатала үш күннен кейин саяхатшы аңшыларды каншай етип күтип алыуды мәсләхәтлессиу керек еди. Мийманлар жетип келиуден, Арсен күн бойы олар менен болыуы

тийис. Бул да аңсат ис эмес. Аў енди өз жолы менен, лекин шет еллик бул мырзалар нелерге кызығалы, миңез-кулыклары кандай, өзи кандай адам олар, буларды көйтип билип алса болады?

Бул ўақытта Арсен Саманчин өзине жүкленген ўазыйпанышын кеўли менен бежеріўди қыялына келтирип койған еди, коңыраўдан соң пикири онын бурынғыдан да беккемлене баслады, арала Таштанафған менен болған сөйлесіўди де қыялынан бир қатар откизип, көзи жумылып, уйқыға кетти. Неге Таштанафған буншама күйип-писип жүр? Оғада таң қаларлық жағдай...

Жаздың сол күни, сол саатта таўлар ишинде, қарлы шокқылар хәм узынына созылған дизилмелерди аралап жанбаўырларға койыў зимистан түн қараңғылығы түсти хәм тап қыстағы сыякты суўық турды. Бул мөкашларда күн көриўши бәрше жанзатлар сол кештен тап таң атқанша жым болып қалды.

Тынышлық талап стилетуғын ўақыт. Бул жерлер тәбиятында хәмме нәрсе усылай көлишескен, олар тынышлыққа шақырар еди: аспанда ири, жақты жұлдызлар парлап, шокқылар үстинде турды, буллар да бир-бири менен биритип, бөлекленип жүзиўден тоқтап, бәлент дизилмелер бойлап созылар еди, жамғырдан дерек жоқ, таў дорьяларының сүренли шаўқымы басылғандай болды. Узенгилеш асырымының жанбаўырында болса, ызғырық жел есер, бийшара Жаабарс жанын тынышландырыў мақсетинде қыйыршық таслар арасынан жүрип, түнги жатақ үшын қолайлы орын излер еди. Бийшара ақыр сонында асырымнан өтип кете алмады, жаз паслы да өзиниң скинши дәўирине кирди, ал ол болса, бул жерлерге шапқылап келер, басының аўған жағына қарай жүрер, гә жоқ болып кетип, тағы да пайда болар еди. Мине усы рет те ол бунда түнемекши еди. Бул кеште тоғайзарлықта қуслардын жуғырлысы тынбас, олар үн қосып сайрасар еди, бул Жаабарсқа жақпады. Түнги байыўлы-тункукук оларға қосылып, гұлдырап-гұлдырап сес шығарар, қуслар болса оны итибарға алғысы келмес еди... Лекин алыслардан елес-елес еситилип атырған адам сеслери мақдукты булардан бетерирек кәўетерге салар еди. Кәерден шығып атыр бул хаўазлар? Бул таўларда сергиздан-себил болып гезиўши Мәңги қалыңлық усы дөгсерек-әтирапта пайда болғанлығын Жаабарс егер билсе еди, аўа, бул сол Мәңги қалыңлық. «Қайдасан? Қайдасан? Жуўап бер! Бул мен-Мәңги қалыңлықпан. Бул мен сени шақырып атырған, сен тәрәпке жуўыраман, қайдасан, қайдасан?» Бул сапары жылап атырған еди Мәңги қалыңлық, ыңырсынын, нала шегер еди: «Ўай, ўай, енди не болады? Не болады?» Несен ол буншама қоркып кетти? Кеўли сизди ме бир нәрсени?

Жаабарс Мәңги қалыңлықтын хәсирет-қайғысына шыдай алмады, орнынан турды да, басы аўған жаққа кетти... Оған ис? Жалғыз Қудайға ғана аян бул ис...

VII

Буны қаран-әй, туўрыдан-туўры болмаса да, басқа бир жол менен ақ, бул Қудайдан өзгелерге де мәлим екен. Мәңги қалыңлықтын мөкашларынан алыс-алысларла турып, бул жерлерде бир нәрселерди әмелге асырмақшы болып атырған кимселер бар еди, олар Туйық Жар таўларында қар қапаландарын аўламақшы еди.

Сол күни ергелеп Арсен Саманчин тик аяғында еди. Буннан жүз жыл илгери тарқалған әниўайы бет-қол жуўатуғын үскенеге қолын тутып, жуўынды, сақалын қырды. Ол өзине кеўли толып, бираз сертек сезип, таза сүлгиге сүртинип, сыртқа шығып, қуяш нурларынан илхам алыўды ойлап турар екен, сол заматта қолындағы телефоны шырылдап қалды. Ол терезеден сыртқа қарады. Хаўа таза, гөззал еди, айбатлы, бәлент таў дизилмелери тап бир уллы сүүретшиниң қолы менен сызылғандай көклерге бой көтергенин көрип бир майдан лал болып турды. Ол ақсақал Бектур аға шақырып атырған шығар, деп ойлады, бәлки тезлик пенен исленетуғын бир жұмыс бар шығар, лекин телефоннан сап ишлис тилинде сөйлеп атырған хаўаз еситилди. Арсен хайран болып қалды: бәлент таўлар арасында бундай болыўын қыялға келтириў қыйын.

Даўыс шаққан хәм бәлент шығып, сөйлесіўге шақырар еди:

— Сәлем! Қайырлы таң! Сизлер бетте хәзир таң атқан шығар? Кеширерсиз, сиз мистер Арсен Саманчин боласыз ба?

— Аўа, аўа, мен өзимси! Ким бул?

— Сизин кәсиплесиниз боламан. Мен мырза Хасанның халық аралық байланыслар бойынша баспасөз хаткеримен, мениң исимим Роберт, әниўайырағы— Боб Лукас. Танысып алайық. Сиз ишлисшени, шамасы, жүдә жақсы билер екенсиз. Жергиликли адамлар менен мүносибетлеримизге жәрдем берсеңиз, сизин үлкенизге ушыў ушын таярлық көрип атырмыз. Сөзлеримди еситип атырсыз ба?

— Жақсы еситип атырман. Әлбетте жәрдем беремен. Сиз хәзир кәерден қоныраў етип атырсыз, хұрметли Боб?

— Кәерден болар еди, қәдирдан Арсен! Әмирликлерден қоныраў етип атырман. Хабарыңыз бар, хұрметли мырзалар бир топар хызметчилери менен — врачлардан тартып аспазларға шекем бирге алып жүрседи. Соған таярлық көрип атырмыз.

тийис. Бул да аңсат ис эмес. Аў снди өз жолы менен, лекин шет еллик бул мырзалар нелерге кызығады, минез-кулыклары кандай, өзи кандай адам олар, буларды кәйтип билип алса болады?

Бул ўақытта Арсен Саманчин өзине жүкленген ўазыйпаны шын кеўли менен бәжериўди қыялына келтирип қойған еди, қоныраўдан соң пикири онын бурынғыша да бәккемлене баслады, арада Таштанафған менен болған сөйлесиўди де қыялынан бир қатар өткизип, көзи жумылып, уйқыға кетти. Неге Таштанафған буншама күйиш-писиш жүр? Оғала таң қаларлық жағдай...

Жаздың сол күни, сол саатта таўлар ишинде, қарлы шокқылар хәм узынына созылған дизилмелерди аралап жанбаўырларға қойыў зимистан түн қаранғылығы түсти хәм тап қыстағы сыякы суўық турды. Бул мөканларда күш қориўши бәрше жанзатлар сол кештен тап тап атқанша жым болып қалды.

Тынышлық талап етилетуғын ўақыт. Бул жерлер тәбиятында хәмме нәрсе усылай кәлиплеккен, олар тынышлыққа шақырар еди: аспанда ири, жақты жұлдызлар нарлап, шокқылар үстинде турды, буллар да бир-бири менен биригип, бөлекленип жүзиўден тоқтап, бәлент дизилмелер бойлап созылар еди, жамғырдан дерек жоқ, таў дәрьяларынын сүрсили шаўқымы басылғандай болды. Узеншилеш асырымының жанбаўырында болса, ызғырық жел есер, бийшара Жаабарс жанын тынышландырыў мақсетинде қыйыршық таслар арасынан жүрип, түнги жатақ үшын қолайлы орын излер еди. Бийшара ақыр сонында асырымнан отип кете алмады, жаз паслы да өзиниң скинши дәўирине кирди, ал ол болса, бул жерлерге шапқылап келер, басынын аўған жағына қарай жүрер, гә жоқ болып кетип, тағы да пайда болар еди. Мине усы рет те ол бунда түнемекши еди. Бул кеште тоғайзарлықта қуслардын жуғырлысы тынбас, олар үн қосып сайрасар еди, бул Жаабарсқа жақпалы.

Түнги байыўлы-тункукук оларға қосылып, гұлдырап-гұлдырап сес шығарар, қуслар болса оны итибарға алғысы келмес еди... Лекин алыслардан елес-елес еситилип атырған адам еселери мақлукты булардан бетерирек кәўетерге салар еди. Кәерден шығып атыр бул хаўазлар? Бул таўларда сергиздан-себил болып гезиўши Мәңги қалыңлық усы дөгереқ-әтирапта пайда болғанлығын Жаабарс егер билес еди, аўа, бул сол Мәңги қалыңлық. «Қайдасан? Қайдасан? Жуўап бер! Бул мен-Мәңги қалыңлықпан. Бул мен сени шақырып атырған, сен төрепке жуўыраман, қайдасан, қайдасан?» Бул сапары жылап атырған еди Мәңги қалыңлық, ыңырсынып, нала шегер еди: «Ўай, ўай, снди не болады? Не болады?» Нелен ол буншама қорқыш кетти? Кеўли сзди ме бир нәрсени?

Жаабарс Мәңги қалыңлықтын хәсирет-қайғысына шыдай алмады, орнынан турды да, басы аўған жаққа кетти... Оған не? Жалғыз Қудайға ғана аян бул ис...

VII

Буны қаран-өй, туўырдан-туўры болмаса да, басқа бир жол менен ақ, бул Қудайдан өзгелерге де мәлим ексн. Мәңги қалыңлықтын мөканларынан алыс-алысларда турып, бул жерлерде бир нәрселерди әмелге асырмақшы болып атырған қимселер бар еди, олар Туйық Жар таўларында қар қапандарын аўламақшы еди.

Сол күни ергелеп Арсен Саманчин тик аяғында еди. Буннан жүз жыл илгери тарқалған әпиўайы бет-қол жуўатуғын үскенеге қолын тутып, жуўынды, сақалын қырды. Ол өзине кеўли толып, бираз сертек сезин, таза сұлгиге сүртишип, сыртқа шығып, қуяш нурларынан илхам алыўды ойлап турар екен, сол заматта қолындағы телефоны шырылдап қалды. Ол терезеден сыртқа қарады. Хаўа таза, төззал еди, айбатлы, бәлент таў дизилмелери тап бир уллы сүўретшиниң қолы менен сызылғандай көклерге бой көтергенин көрип бир майдан лал болып турды. Ол ақсақал Бектур аға шақырып атырған шығар, деп ойлады, бәлки тезлик пенен исленетуғын бир жұмыс бар шығар, лекин телефоннан сап инглиц тилинде сөйлеп атырған хаўаз еситилди. Арсен хайран болып қалды: бәлент таўлар арасында бундай болыўын қыялға келтириў қыйын.

Даўыс шаққан хәм бәлент шығып, сөйлесиўге шақырар еди:

— Сәлэм! Қайырлы таң! Сизлер бетте хәзир таң атқан шығар? Кеширерсиз, сиз мистер Арсен Саманчин боласыз ба?

— Аўа, аўа, мен өзимен! Ким бул?

— Сизин кәсиплесиниз боламан. Мен мырза Хасанын халық аралық байланыслар бойынша баспасөз хаткеримен, мениң исим Роберт, әпиўайырағы — Боб Лукас. Танысып алайық. Сиз инглицсени, шамасы, жүдә жақсы билер екснсиз. Жергиликли адамлар менен мүнәсибетлеримизге жәрдем берсениз, сизин үлкенизге ушыў ушын таярлық көрип атырмыз. Сөзлеримди еситип атырсыз ба?

— Жақсы еситип атырман. Әлбетте жәрдем беремен. Сиз хәзир кәерден қоныраў стин атырсыз, хұрметли Боб?

— Кәерден болар еди, қодирдан Арсен! Әмирликлерден қоныраў стин атырман. Хабарыңыз бар, хұрметли мырзалар бир топар хызметчилери менен — врачлардан тартып аспазларға шәкем бирге алып жүреди. Соған таярлық көрип атырмыз.

— Жүдө макул, биздер де таярлык көрүп атырмыз. Лекин бизин тау төрөплөргө телефон кылганыңыз, биз ушун күтилмеген жагдай болды. Бул жактан да коңурау ете берсиз бе? Бунын жолу кандай, кеширерсиз, Боб?

— Бул оннамалык кыйын ис эмес, кәдирли Арсен! Жер жолдасы аркалы байланыс. Биз орбитадагы жер жолдасымыз аркалы хәр кандай узактагы жерден дүньянын кәлеген жерине коңурау етиүимиз мүмкин. Кәлген жерден, кәлеген жерге. Мине, хәзир сизин менен сөйлөсүп атырмыз, узак Азия тауларынан бизге жууап кайтарып атырсыз. Таулардагы капланларыңыз жолдасы байланыс оларга да хызмет ететугынын, ау пайыгында көриүте жәрдем беретугынын кыялларына да келтирмейди. Якшы, бул хәзил. Кеширин.

— Хеш гәп, хүрметли Боб, күлисип турган зәлел етпейди. Лекин жолбарысларга дус келгенде, алдын ала не болатугынын билиу кыйын.

— О, әлбетте! Ауда ең әхмийетлиси — көбирек олжаның болууы. Капланлар, тап бир жолбарыслар киби — биримлеп саналады. Саны канша көп болса, дараматы да соған жараса үлкен болады. Араб аңшылары ушун болса, бул спорт пенен барабар. Сиз де, биз де аудын жақсы болууынан мөпдармыз. Көбирек барс болсын, тери болсын! Бизге жақсы болса, «Мерген» ау фирмасына жақсы болады. Онын абыройы дәрхал көтериледи.

— Әлбетте, Боб.

Буны каран-ә, деп ойланып калды Арсен, хабар технологиялары енди жабайы хайуанлар өмирине жетип барынты, олардын жасау мөкәшларын аспаны нөлөктөн турып баклайды. Таулардагы жырткын маклуқлар жолдасы байланыс оларга да хызмет етип атырғанын билсе еди, текте тилекке қарсы, бул жақсылыққа қаратылған емес-тә.

Узактан-ақ сөйлөмшеқлиги сезилип турған баспасөз хаткери Роберт Лукас ашық кеуил адам болып шықты. Хәмме гәп оргаларында жұмыс жөнинде барды. Аушылардын өз әсбал-үскенелери, қурал-жарақлары менен байланысты ұазыйналарды сөйлөсип алды. Мийманлар өз жоқары мәртебесине жараса «Боинг-737» самолёты менен ушып келеди, экипаж да соған минөсип болады.

Ортада болып өткен сөйлөсик тийқарында базы бир мағлыұматларды Арсен Саманчин ақсақал Бектур ағаға жеткізиу ушын дәптерине жазып алды. Ақсақал Дасторқан мәнзилинен қайтып келиуи менен сол күни ушырасатуғын еди. Ақсақал келиуи менен хабар етемен, деген.

Соған шөкем Ташафған басшылық ететугын айдаушы жигитлер менен қориседи. өзине аталған атты көрседи, соң бираз сөйлөсип оғырады. Арсен бул ушырасууды өзи ушын әхмийетли, деп есаплар еди. Бир ссаптан хәммелери теңлес болса, басқа бир жактан, үшеуи де — Арсен, Ташафған хәм дуудар бас Саксагай бир класста бирге оқыған, басқалары олардан еки-үш жас киширек еди. Бирак ең әхмийетлиси — хәммеси әке-үкедей болып кеткен, ақыры бир пайытлары бир мектептин партасында отырған еди. Айтпақшы, жақында усы жерден отип кетип баратырып, мектептин шиферы отырып, қыйсайын қалғанын көрди, ишине негедур зил кирди, хәр кандай жагдай болмасын, кәдирдан мектеби мудамы көзине басқаша-ысық көринер еди. Лекин бул енди басқа бир гәплер.

Ташафған хәм Саксаг дуудар бас оны алып кетиуге келгенде, Арсен ертелөп мине усыларды қыялынан өткізер еди, лекин мәлим болды, бирадарлар мектеплес туйғылары йош урып ғана емес, басқа бир мақсетлерди де гөзлеп келген, әлбетте. Арсен буннан пүткиллей бийхабар еди. Жол-жөнекей Ташафған хәзил-шыны аралас былай дели:

— Арсен, жора, хәзир биз — хәмме теңлеслерин бойдақпыз.

Арсен буган аң-тан болды:

— Хау, бул не дегенин? Неге енди бойдақ болады екенсизлер?

— Токтама, жүре бер. Хайран қалатуғын жери жоқ. Хәзир айтып беремен.

Саксагай дуудар бас бул гәптин мәнисин билетугындай ыржыйып қойды хәм басын шайқалды:

— Хәзир бойдақ екенимизди пүткил ауыл биледи, болмаса сени мектепке емес, үйге мийманға шақырған болар едик.

— Қойынлар сол хәзилди!

— Саған хәзил етемиз бе, Арсен? Сен үлкен адамсаң, ишимизден шыққан, — деп сөзин дауам етти Ташафған. — Мектепте хәзир хеш ким жоқ, хәмме дем алыста, қарауылдан бүгин бизге кесип етпейин сорадык, арақ пулын бердик. Ол үйине кетти. Соннан пайдаланып, биз мектепте ушырасууды қарар еттик. Атларымыз хәудиле турынты. Бойдақ болып жүриуимиздин себеби сол, хәял-бала-шағаларымыздың барлығы тауда, жазғы мәнзилимизге көширгенбиз. Ақсай дәрьянын жағалауларын еслесең керек, хәзир жаз айларын усы жерде өткіземиз. Әуелги ұақытларда пүткил ауыл сол жаққа жазда көшип барар еди, мал-халды жайлауларда бағар еди. Биз усы ұақытларды қумсап, жазды тауда өткермекши болып, шаңарак-шағырларымызды сол жерлерге орнаттық.

— Жақсы ғой бул жүдә, — деп онын сөзин тастыйықлады Саксагай дуудар бас. — Еркіндик! Қаяқты кәлсөем, сол жаққа бараман. Қолхоздан қутылғанбыз.

арасында төртін-интизамның жақсы жолға қойылғаны көрініп тұрар еді. Таштанафған тап бір әскерге саркардалық қылғандай бұйрық береді, о жаққа бар, бул жаққа кел, сол жерде тұр, алып кел, алып кет, ашып қой, жап, олар булардың барлығын кеуілдегидей бежереди. Арсенге бул да мақул коринди, әдетте, аұыл жигит-желенлери мине усындай топланысса, басларын шийшеден ала алмай қалады, булар болса хәр төреплеме сергек хәм шаққан. Булардың барлығы исеним хәм дослық кейпиятын пайда етер еди, Арсен Саманчин өзине аталған атты минип, мектеп дөгерегин айланып шықты. Көк ат жүдө күшли, ери беккем тартылған еди. Ташафғанның өзи бул атты үлкен хүрмет-изсет пенен жетелеп келди:

— Әзиз бирадарымыз Арсен, мине бул сенин жорға атын, кеше айтқанындай оны саған инөм етемиз. Аяғына стик кийип алғаның жақсы болыпты. Мине жылаұын тұт, отыр, оны минип араблар менен бирге жүрессен, биз болсақ керегинше жолбарысларды айдап келемиз.

Хәммеси күлисти.

— Рахмет, — деп миннетдаршылық билдирди Арсен аұылласларына. Мен де араб мийманлар мәс болып кетиуи ушын хызмет етемен. Сонда бизге де жақсы болады.

— Енди жүр, класымызды барып көрейик. Қандай уақытлар еди я, оқытушыларымызды айтпайсан ба! Хәзир ше? Муғаллимлер тарқасып кетти. Биз болса, барларды нышанаға алыу менен өүеремиз. Қудайлан соны сораимыз... Биреулер самолётларда аншылық етиуге келеди, биз болса, жанымызды жаббарға берип, солардың хызметинде жүремиз.

Хәммс бұны басын ийзеп мақуллады. Арсен өтирапқа қарады, хәули жым-жырт, мектеп боп-бос, ертленген атлар байлап қойылған, аспанда қуслар ұшып жүр, адамлардың жүрегінде болса, шамасы, тынышлық жоқ еди, бұған таңланатуғын жери жоқ, кеше Таштанафған жол-жопскей тис жарып айтқан гәплерди басқа көп адамлар және де аншырақ етип, наразылық билдирип айтып жүреди, былайынша карасаныз, олар хақ, аұхал ырастан да өзи сондай... Кәерге карама, машкала...

Дәлизден ашық қалған класларға көз таслап отырар екен, Арсен көнген бери онлау жұмыслары бунда исленбегенине итибар берди, мектеп иши караусыз халға келген, бирден-бир исленген ис-парталар жаналанған, ески ашылып-жабылатуғын тахта парталар орнына, енди сүйенип отыратуғын стуллар хәм столлар қойылған еди. Класс тахталары да жаңаланған еди, көриниси соны айтып тұр...

Ташафған саатына қарады.

— Ал енди ағайиндер саат он бир болыпты. Уақыт өтип баратыр. Арсен, өзимиз оқыған класста отырып, бир гәплесип алайық.

— Сол шәрт пе? Жақсысы бизин апамның үйине барайық, биймәлел отырып сол жерде гәплесемиз, орын хәммеге жетеди.

— Жоқ-жоқ, Арсен, хәзир мына бул жерге, өзимиз оқыған класска кирейик, мениң саған айтатуғын гәпим бар.

— Онда мәйли, сен не дессен, сол. Мен мийманыңызбан.

— Кир ишкериге. Жүзбе-жүз отырып сөйлескенимиз мақул.

Олар ашық терезе алдына отырды. Узактан таулар көринер еди. Бир майдан үндемей қалды. Арсен Саманчин аұылласлары жұмбақлы етип, өзін неге хууилдеген ески мектепке шақырып келгенин биле алмай хайран еди. Сонда Ташафған хәммеге дықкат пенен айрықша көз жууыртып, терси гүрсинген халда, бир жөтелип қойып, шамасы, алдын таярлап қойған сөзин баслады:

— Арсен, саған бир гәпти айтақшыман. Есит.

— Тыңлап турман, ағайиним. Не болып қалды өзи? Жакын тууысқаның өлди ме? Мениңше, хәммс ислер жайында болса керек. Хәммсмиз усы мектепте оқығанбыз я?...

— Жоқ, Арсен! Гәп кәсрде оқығанымыз, қайсы аұылла жасағанымызда емес... Гәп пүткиллей басқа нәрсе хақкында. Сен бизин ағайинимизсен, миймансан, бирак бүгин бизин қолымыздасан, биз саған неге бул жерге алып келгенимизди айтамыз. Бул жағында не болатуғынын саған мәлим етип қоямыз.

— Токта, токта! «Бизин қолымыздасан» дегениң не? Жүйрик ат әкелтисиз, рахмет. Мен қалаға кетемен, ат усы жерде қалады. Мен өз машинамада жөнәймен...

— Кетесен бе, қаласан ба, Қуда билели.

— Қандай? Түсиникли етип айт...

— Соған жыйналып отырыппыз. Гәп мойынға тирелген пышақтай өткир болады.

— Ұху! Бұны қарап-ә! Сизлерге не болған өзи, несе, мени жили қылақшымысыз, я Таштанафған сен жили болып қалдың ба?

— Қызба, кепир, гәним басқашарак шыққан болса... — Жүзи қызарып-бөртин Таштанафған орнынан қозғалды, оның жигитлери де, гүбирлесип, сыбырласып қалысты. Сол пайытта мектеп хәулисин қорықлайтуғын күшик әушилдеп үрди, әдетте мүлгин жататуғын ийт тынбай қаба баслады.

— Дәрхал барып, қарап кел! — деп буйырды Таштанафған шетте отырған жигитке. — Хеш кимди жиберме, бул өтиранта хеш ким болмасын. Күшикти кууып жибер. Еситтин бе? Жакын өтирапқа хеш ким жоламасын.

Ан-тан болып қалған Арсен Саманчин орнынан турып кетпекши болған еди. Ташафған алдынырақ қолын оның желкесине таслады

да, бир нәрсе айтпакшы болып аўзын жыбырлатты. Арсен бир силкинип онын колын желкесинен алып тасламакшы болды да, кетиўге бейимлести. Лекин тап мине усы замагга ийт тынымсыз үрип, ашык терезеден класска еки жул карлығаш атылып ушып кирди де, кәўетерге түсип, жуғырлап, шырылдады да, шарк урып айлана баслады, бир неше күн илгери Арсеннин үйинде жүз берген хәдийсе бул жерде де тап соныңдай болып тәкирарланды, демек карлығашлар бир нәрсени айтпакшы, хабарландырмакшы болар еди. Арсен ар-сар болып калды. Сонда шахмақтай жылт етип бир пикир қыялынан өтти, бәлки бул тәдирдин бир нышаны шығар, негеси бул сол баяғы карлығашлар тағы пайда болып, оған елшилик қылмакшы, кандайда бир кәўип-кәтерлеп хабар бермекши? Оның жүрегине гулгула түсти.

Қуслардын тынбай жуғырлаўы, шарк урып төбеле айланыўы емиш-еркин сөйлесип алыўға мүмкиншилик бермеди. Сонлықтан дәслебинде карлығашларды куўды, лекин олар бәри-бир қайтып келе берди. Және куўып, терезени жаўып таслады, лекин карлығашлар хәммени лал қалдырып, жуғырлысын әбден хәуижте шығарып, өзлерин терезе айнасына пыгырлап ура берди, оның үстине ийт те қанша куўмасын, қатты бапышан, хәўлиге тоқтаўсыз кирип келе берди. Сонда пүткиллей шыдамы таўсылған Саксан луўдар бас шыдамай былай деди:

— Жүриңлер, арғы тәрәпке өтейик, ол жердеги бөлме, киширек болса да тынышырақ. Болмаса бул тентек карлығашлар тыныш қоймайды. Олар усы тәрәпке уя салған, соның ушын тынышсызланып жүрипти. Кеттик.

Олар келеси бөлмеге өтти. Бирақ енди Арсен Саманчин басқа адамға айланған еди. Оның кейпияты көтерилип кетти, бирақ өзин жыйнастырып алды. Ол айдаўшылар хәм Таштанафғашнын өзине қарсылық көрсетпекши емес еди. Ырасын айтқанда, ой-қыялы басқа жақта еди. Жүрегин бир сезги тилкимлеп өтти, тап оның әмириңде әлле бир нәрсе жүз бергендей, тәдирин өзгерттип жиберетугын, айрықша, бәлки жүдә кәўетерли бир жағдай болатуғындай еди. Лекин не? Хәш ким бундай сезгинин мәнисин шаға алар ма екен бул дүньяда?

Басқа класс бөлмесине өтип, карлығашлардын жуғырлысынан қутылған соң Ташафған, шамасы, Арсен менен жеккеме-жекке сөйлесиўди қарар еткен еди. Ол өз жигитлерине былай деп әмир етти:

— Маған қаранлар, бундай етемиз: биз Арсен менен гәпимизди усы жерде даўам еттиремиз, сизлер хәммениз қелисилген жайға барып турасыз, хәш ким бул жерге бас сукласын, хәш кимди

жолатпанлар. Қултай, сен атларды нәўбет пенен сүүғарып кел. Үлкен жар жанында салма бар, билессең.

Оның буйрықлары дәрхал орынланар еди, тап бир әскерлердикиндей. Аўған тәжирийбеси өзип көрсетип турар еди.

— Әне, енди Арсен, гәпимизди хәш ким еситпейди, соның ушын биз сени усы жерге алып келгенбиз. Саған не ушын бундай иске қол урғанымызды айтып беремен. — Ол Арсен бир нәрсе деп сораўын күтип жымыйды, лекин Арсен үндемей басын қымырлатып қоя қойды. Соннан кейин Ташафған гәпин даўам еттирди: — Глобализация не екенлигин, хәр биримиз тири қалыў ушын оның музыкасына қалай ойнаўымыз кереклигин саған түсиндирип отырыўдың хәсла қажети жоқ.

— Жүдә жоқарылап баратырсаң, — деди Арсен Саманчин. — Глобализация — пүткил дүнья шенбериндеги жағдай. Жақсысы, жұмысты сөйлессейик.

— Мен қайтип түсингенимди айтып атырман, озиң де билесен ғой, дүньяда аса кеткен байлар бар, жасыратуғыны жоқ, оларды олигархлар, деп атайды. Тап бир аспаннан түскенге усайды олар. Мейли, әўметип берсин. Лекин Қудай — бизнес Қудайына айланып кеткенин кандай түсиниў керек? Ал енди дөгәрек өтираптағы миллионлап адамлар оларда бар нәрселердин мыннан бирине де ийе емес! Буның менен қалайынша келисиўге болады? Қаның қайнап кетеди.

— Буннан қутылыўдың жолы бәсеки, лейди, — деп жуўап берди Арсен.

— Бәсеки деген де хәр қыйлы. Егер әлде ким қудиретли, асып-тасып баратырған дәўлетли болса, биз қолымызды қаўыстырып отыра беремиз бе? Не ушын бизге қиятырған ана бир араб аншылары кәлесе, бизин таўларымыз бенен қоса өзлеримизди де сатып алыўға қурбылары жетеди-дә, бизлер оларға жанымызды жаббарға берип, қар қапандарын айдап келиўимиз керек?

— Сен басқа жаққа өтип кеттиң, Таштанбек, бәсеки — ислен шығарыўдан басланады. Бунда технологиялар хәм исипи күшлер де жүдә әхмийетли. Олар раўажланыўды тәмиинлей алады ма, артта қалмаслық ушын...

Лекин Таштанбек оның гәшин бөлди:

— Басқа жаққа дегениң не? Мен туўры кетип баратырман, сен де биз бенен барасаң. Тамам! Егер жасаўды қалесең, бүгиннен баслап бизин менен бирге боласаң. Биз хәсла артқа қайтпаймыз. Арабларды тиреўге аламыз. Неге бакырайып қалдың? Мәзи гәп деп ойлап атырсаң ба? Хәш те ондай емес! Олар өзлеринин шийрин жанлары ушын қанша сорақ, соншасын береді...

— Токта, токта, есин жайында ма?! Не деп сандырақлап атырсаң?

— Неуе ақыллы есин бір өзін бе? Ақыл деген де хәр түрлі болады. Биз хәммесин ойлап, анык есаплап шыққанбыз. Сен, Арсен, кулағыңа куйып ал: өмир саған қанша мүддетке берілген болса, сен бір өмир бизиң менен бирге қаласаң, басқа есиниң хеш қандай иләжың жоқ. Тап бир телевидениелегидей биз бенен гиреүге алынғанлар ортасында байланышы боласаң. Бизин хәрекетлеримизди баскарып барасаң.

— Неуе? Неуе? Яқ, пүткилдей ақылыңды жеп қойыпсаң. Неге маған бул келиспеген исти орында, деп атырсаң? Соның ушын мени усы жерге сүйреп келдин бе?

— Қорықпа, бул жерде бизди хеш ким еситпейди. Және бир мәртебе айтаман: сен арада байланышы боласаң. Кейин сени бир өмир мақтанып етил жүремиз.

— Гәһине қара буның! Сениң әлебинди берип қойыу керек екен. Неге маған келиспейтуғын бир нәрселерди усыныс етип атырсаң? Дүғанстанда тилиң шыққанға усайды, маған бундай былшылды гәһлерди айтқанды кой. Еле де кеш емес, аўзыңды жум, бул ахмаклықты умыт. Геллене бул пикир қаяқтан келип қалды? Халык аралык жәнжел шығармакшымысыз? Қалаларымызда еркинлик хәм демократияны қорғап, демонстрацияға шығып атырғанышын өзи саған аз ба? Басқалардың халы не кешегуғының ойламайсаң ба? «Мерген» фирмасын тунғыйыққа ийтерип жибермекшимисен? Гиреүге алыу бизиң үрип-әдетимизге жат нәрсе. Ойланып ис тутыу керек, ақыры.

— Аўа, ойланыу керек. Халык аралык жәнжел шықпасың. «Мерген» фирмасы жардан куламасын. Жәхән миллиардерлериниң гегирдегине пышак тирелмесин. Демек, буннан кейин бизди жокшылыққа гиришдар етиу мүмкин екен дә? Балаларымыз саўатсыз болың қалса, мөйли ме? Өмирде сондай болып атыр өзи: байлардың байлығы океанға сыймайды, жарлылардың жокшылығын оксан көтермейди. Үрип-әдетлеримизге келгенде сен жанлысып атырсаң, Арсен. Халык рәўиятларында гиреүге услап турылғанларға барымта алынғаны айтылады, есиннен шықты ма? Жылқы, кой-ешки палаларын айдап алып келип, араны ашык қылған, байлық ортада бөлистирилген.

— Буны тағы да узак даўам еттириу мүмкин, Ташафған. Кеше есиниң пикирлерин маған ерси болып түйилген еди, лекин мен сен ойлаған иске шерик болмайман.

— Қалай ойласаң, бул сениң исин, Арсен. Мен буған әжепдсибеймен. Лекин гиреүге алғанымыздан соң, олар менен

сен ис алып барасаң, оларға мениң айтқанларымды жеткизип турасаң, себеби хеш қайсымыз инглис тилин билмеймиз. Бул бизин айыбымыз емес. Биз әтирапта курал-жарағымызды таярлап турамыз, қалғанын сен бежересен, Арсен. Биз бахтымызға келген бул ышқыбаз анпыларды үнгирге айдап киремиз, сен болса, оларға барымта хәр бир алам басына он миллион доллар, улыўмалык есапта болса, жигирма миллион доллар екенлигин хабар етесен. Биз бес адамбыз, сениң менен алтау, хәр биримизге тийетуғыны — үш миллион үш жүз мың доллар. Бул бизге үш мәртебе жасаўға да жетеди. Саған енди билмедим. Бәлки, үйленип аларсаң хәм бәрше еркеклер қатары өз жуптын менен жасарсаң? Қудай саған да ул-қызлар инәм етер.

— Болды, келиспейтуғын гәһлерди айта берме. Ташафған өзиңди бас, хәр тәрепке ойлап көр. Сен тап бир мениң ыразылығыма алғандай, сөйлси атырсаң, мени сениң буйрықларыңды бежеруе таяр, деп ойлап атырсаң. Хеш қашан, хеш қандай пулға мен бундай жұмысты ислемеймен. Мен терроршы емеспен.

— Биз де терроршы емеспиз. Жигирма миллион қолымызға тийиун менен (олар ушын бул пул еки тийинға барабар) арабларды босатып жиберемиз. Сен де қутыласаң. Лекин кейин қай жерге барасаң? Бирақ бул кейин...

— Хәзир де ықтыярым өзимде. Мен сениң тодаңа кирмеймен. Алтының бөлмайман. Болды, гәп тамам. Бийкарға былшылдаудың қажети жоқ...

— Жок, сен жанылысып атырсаң. Енди ықтыяр өзинде емес. Усы пайыттан бастап сен бизин алтыншымызсаң.

— Мен буны қәлемесем ше?

— Егер қәлемесен бул жерден шықпайсаң. Сениң гөриң усы жердин өзінде, хәулиде, улыўмалык хәжетхананың артында болады. Ләм, бел, гүреклер тайын. Афғанда мени бийкарға майырған емес, мен де бираз адамларды майып кеткенмен. Дауысы шықпайтуғын тапаншамыз да бар. Бәрше шериклерим түрли куралларды ислете биледи, гранатомёттан да ата алады. Артықша кемтарлық қылыш турмай, айтып қоя қояйын — мен өзим бул ислерде көп пискенмен, қолымнан хәммеси келеди. Улыўма бул жерден қалай келген болсаң, солай кетпейсен. Бул биз сени жамаң көргенимиз ушын емес, өзин түсинип турыпсаң, басқа иләжымыз жоқ. Сен бизге бир арқан менен байланғансаң. Биз терроршылардан емеспиз, дүнья байлықларының өзимизге тийисли бөлегин аламыз, болғаны, басқасы менен исимиз жоқ.

— Болды, жанға тийип кетти. Мен кетемен.

— Отыр! Өз классасыма қол көтериуе мени мәжбүр етсе.

— Аһа, мен де хәзир соны ойлап турған едим. Бул жерде сабақта отырганымызда, төнепис пайытларында кууысып ойнағанымызда, көп заманлар өтип усындай болатуғынымызды қыялымызға келтирген бе едик? — Арсен Саманчин орнынан турып терезеге барды, онын көзлерин ашып жиберди.

— Неһе, хаһа жетпей атыр ма, — деп сорады Таштанафған.

— Аһа, бууылып кетип баратырман, — деп жууап берди Арсен. Лекин айнаны таза хаһа кирсин, деп ашқан жок, қарлығашлар және ушып келер, деген нийетте ашты, тап бир олар ушып келип оны қутқаратуғындай. Бирак уақыт өтип барар, лекин олардың карасы көринбес еди. Демек тәғдирдин жолы баскаша болып тур...

Ташафған болса, өзинин өжетлигинде тағы да хәуижге минди, бул онын кем-кем каталланып баратырған жузиен көринип турар, ол гәпти тик қанжарға мөззетип урар еди:

— Кулак сал, биз сен ойлағандай мийин жеген ахмақлар емеспиз. Сенин ыразы болмаслығыңды, әлсен де бундай ис қылмаслығыңды билер едик. Ақыры, сен буны жынаят деп билесен.

— Өзи де солай ғой! — деп кесип айтты Арсен Саманчин. — Сондай деп ойлаудың өзи де жынаят!

— Болса бола берсин. Не деп ойлайсан, өзін билесен. Лекин биз бәри-бир сол исти қыламыз. Сен бәри-бир биз бенен бирге боласан, я бир сапта, я болмаса мойнына мойынтырық салынған халда — бул жағы сенин өзине байланыслы!

Арсен Саманчин столды бир урды, әдетте, мектеп балалары тилинде айтылатуғын «ыштанын басына шыксын!» деген мақалды айтып қыпқырмакшы болды, лекин өзін иркти.

— Егер мен ыразы болсам ше?

— Столды урма. Кандай ақыллы болсан да, бизди жолдан кайтара алмайсан. Хәзир бул жерге Қудай келгенде де биз шегинбеймиз. Гәпти айландырма! Үлесимиз аспаннан түсип турғанда, оны қолдан шығарып алыу барып турған тентеклик. Жигирма миллион жолда түсип жатпайды!

— Дурьс, жерде жатпайды. Лекин сени балалығыңда жақсы көрин, хәмме Таштанбек, деп шақырар еди. Енди ше? Бир жақтағы үлестин басын ауыртасан, қалайынша бул сенин үлесин болсын? Бул туурыдан-тууры талаушылык хәм басқыншылыктын дәл өзи ғой! Мәселе қаякка шығысып кететуғынын ойла!

— Үәй, сауатлы бирөдарым-өй! Қаякка болатуғын еди, ақыры. Жигирма биринши әсирдин барлык ақылғөйлери кетип баратырған жаққа-дә! Үйирдин алдында биринши болып сен барасан! Ол мөкәшһин аты — глобализация. Ол жерде хәр кимге пүткил дүнья байлығынан өз үлеси тийисли.

— Ақылыңды жеп қойыпсан. Глобализацияға бул жерде бәле бар ма? Ол пүткиллей басқа нәрсе. Түсиндирип отырыуға уақыт жок. Лекин сенин «глобализация» корқынышлы бир нәрсе!

— Тәшүишленбей қоя ғой. Бизин өз билгенимиз бар.

— Не екен ол? Кәлеген банк ийссин желкесинси услап силкиү ме, неге менин башмағым жыртык, деп?

— Ох сен, уақ сен! Банк ийелерин кәуендерликке ала жақсан ба?

— Э, маған салса скеуинизди бир кемеге отырығызып, глобализацияның кутырған долларына дуушакер етер едим, сонда онын не екенлигин билер единиз.

— Қой-ә, не деп атырсаң! Банк ийеси хеш қашан менин менен бирге бир кемеге отырмайды. Онда оған зөрүрлик жок. Өзинин еки мың жолаушы сыятуғын үлкен кемеси бар. Байлардың өз глобализациясы бар — бәрше байлықларды қалдырмастан өллестиреди: бизин глобализациямыз баскаша — байлықларды бөлип алыу хәм қаерден болмасын өз үлесине ийе болыу. Тауда арабларды тутып алып, олардан өз барымтамызды тартып алыу — бул бизин хақымыз.

— Маған қара, Таштанбек афған, сен ахмақ бала емессен, мен билемен. лекин бундай гәплерди айтыуға қалай гилин барды? Хуқық дейсен? Қандай хуқық? Талау хуқықы ма? Түсинбеймен.

— Түсинбегеннин макул! — деп шарта жууап берди Таштанафған терезеге қарап турған Арсен Саманчиннин артынан, Арсен бөле желкесин көтерип, тонқылдады:

— Бул гәплерин мениң ушын артык. Басқа еситиуди кәлемеймен.

— Кәлейсен бе, кәлемейсен бе, бирак асықпастан ойлап көр. Онысыз сирә иләж жок. Сен қақпанға түстиң. Лекин бир өзін емес, хәм мемиз қақпандамыз. Енди артқа жол жок. Бизди талаушы, дедин-я! Өтмишти есле: егер консыларымыз жайлауға жайтанының, дорьядан суу ишкенинин хақысын төлемесе, олардан бизин аждатларымыз барымта талап қылған, адамларды гиреүге услап турған хәм соның ушын үйир-үйир атлар, қарамал, қой-ешки падаларын алған. Хәзир жагдай баскаша. Бизди талаушы, басқыншы дейсен бе, уры-қаракшы дейсен бе, өзін билесен, буған әхмиет берип отырмаймыз. Биз сенин менен бир-биримизди хурмет етиуимиз, яки етпеуимиз мүмкин, биз буған да итибар бермеймиз. Сеннен тек те бир нәрсе талап етиледі — байлықларын қаерге қоярын билмей атырған миллионер өзін хақ деп билип, ауыр жынаятды иске бел байлағанына қатты өкишеди. Ол басқа не пенен машғул болыуы керек шығар, лекин барлығы енди кеш, шамасы поезд әлис қашан кетип қалған. Жигирма

миллион доллардын дөртү мыңлаған шаманлар толасынын төнриге сыйгынып, ойынға түсип дуға оқыуынан күшлирек еди.

Таштанафган онын пикирлерин оқыгандай, ортадағы тынышлыкты бузды:

— Маған кара, Арсен, сакалын агарып кеткенше ойлай бересен. Лекин канша ойлама, сенин аўхалын өзгерип калмайды. Сен босагадан атлап болдын, энди жанынды сакла.

— Биреудин жасау-жасамаслыгын неге сен шешип атырсаң? Ким саған бундай хуқык берди?

— Хэмме гөп сонда, энди алдымызда еки жол бар: я сен биз бенен бирге боласан хэм биз хэммесиз, сонын ишинде сен де, өз үлесимизди аламыз — я сен бизди мәжгүн етип, исти уайран кыласаң. Онда ашыгын айтып коя койгын: сеннен өш аламыз, жаныннан уаз кешесен. Биз жаныннын аман болууын көлеймиз. Лекин буны өзин шеш.

— Буншама «үлес-үлес» деп ах урасан! Бул хеш кандай үлес емес. Бул талаушылык хэм барып турган жынаят.

— Болды, жетер! Урыста хәрскет кылып калган утады. Мен Аўганда болдым хэм базы нәрселерди үйрендим. Бизин режемизди жаксылан еситип ал. Хүрметли аншы конаклардын ушып келиуи, оларды күтип алыу, хүрмет-итибарын орнына койуудын биз, бес кисиге байланысы жок. Биз отын тасып келгенлерге усаймыз: отты жагып беремиз, баскасы менен исимиз жок. Бирак биз атлы адамлармыз, ат мингенде, өзимизге хан, өзимизге бекпиз. Арсен, сен конаклар менен күни-түни бирге боласан. Жумысынды хадал өтей бер, бизди ойлама, биз өзимизди еслететугын пайыт келгенде, хэмменин кусы төбесинен ушады. Хеш иләжы жок. Баскаша етип болмайды. Лекин хүжимге өтиу буйрыгы берилгенде, буйрыкты тек те мен бермен, сен хызметке таяр болып тур, биз бир саптамыз. Хүрметли конаклар жетип келгеннен кейин, әмекин Бектур аганикинде дем алады, ертенине Қоламтау деген мәнизге барады, бул бәлент таулар ишиндеги жай. Жолдын ярымын Бектур ағанын жипи менен баска машиналарда басып өтеди. Оннан аргы жагы атларда жүриледи. Хэммеси бастан-аяк ойласылған, барлығы таяр, атлар ерленген, миниуге таяр болып турады. Арсен, жаксылап түсинип ал, булардын бәрин жағдайды биз бенен бирге, бир кыйлы түсиниуин ушын айтып атырман. Сен дилмашлык кылмасаң колымыздан хеш нәрсе келмейди, лекин бизсиз ислер жүриспейди. Биз конакларды кашан, кәерде, кәйтип колға аламыз? Кандай усыл менен оларға табан кирей төлетемиз? Сен буны билгин келеди, дурыс па? Неге үндемейсен?

— Билмеймен. Кейин айтаман.

— Болты, дәслеп саған колымызда бар нәрселерди айтып койгын. Агыу ушын ен жаксы куралларға ийемиз. Бул анык. Барсты куры кол менен аўлап болмайды. Бәлент таулардағы кар капланы хәр кандай жолбарыс, арысланлардан көре коркынышлырак. Өзин билесен, кәлеген ширкта жолбарыслар, арысланлар, бөрилер хэм баска да жырткыш хайуанларды сырнай шертин ойнатады, секиртеди, лекин үйретилген тау капланларын бир де ширкте көрмейсен. Лекин кашлан териси жүдә кымбат турады, сонын ушын онын сауда-сатлығын жолға койып атыр, кагазларда оны «бәлент таулардағы айрыкша сортлы» деп атап өтеди. Жолбарыслардын барлығына рахмет! Неге сөйлемейсен? Мейли, сөйлемесен сөйлеме, мени көп былшылдап атыр, деп ойлап атырған шыгарсан. Бәлки сондай шыгар. Лекин жумысты сондай билиу керек, кейин хеш жерде бапланбайсан. Гейде кумырскаға сүрнигип кетесен, пил болса кашып қутылып калады. Құлкин келип атырған жок па, Арсен?

— Хәзирне, жок.

— Енди кәерде хэм кашан оларды колға түсириуимиз хаккында айтсам. Бул жерде және бир нәрсе бар, итибарға алып кой: таудағы аўға Кувейттен бир канша бәлент хауаз шығаратугын үскенелер жөнетилен, узак аралыктан турып сөйлесиу ушын, бул жерде телефон емес, сол жәрдем берели, ол таудан бул тауға карап гәшлесип турамыз. Телевизорларда көрсетеди: демонстрация пайытында сондай кышкырады. Мине сол дауысты күшейттириуши әсбапларды тағы не деп айтатугын еди. Есинизде жок па?

— Рупор ма?

— Як, және баскаша.

— Мегафон.

— Әне, тууры. Сенин өз рупор мегафонын болады. Бизде жититлердин хәр биринде бар, атта шауып баратырып бир хауаз бенен бакырысамыз. Аў пайытында хэмме гөп-сөзлер хэм буйрыкларды дәрхат инглис тилине хэм инглис тилинен бизге аударып бересен. Жолбарыслар кашыуға орын таба алмай калады. Герен болады. Мен соны айтпакшыман, барлығы саған байланысты. Ана бир сөз бар гөй, не еди, соны айтасан: олай ет, былай ет, егер кылмасаң, бууып өлтиремен, ипләс. Таштанафган маңлайын жыйырды. Арсен Саманчин ол ультиматум хаккында сорап атырғанын билер еди, лекин айткысы келмеди. Лекин бәри бир аныуға тууры келди:

— Ультиматумды айтып атырсаң ба?

— Аўа, әлбетте. Тилимнин ушында турган еди, хеш еслей алмадым. Хәзир хәзил-мазақтың уакты емес, лекин бул жерде бизин жас акынымыз былай қосык айтады: «Менин атым

Ультиматум, желдей ушып бараман, дус келгенлер жолымда, куллык етсин маған». Ахмакларша айтылган гәп, лекин «Мениң атым Ультиматум» дегени маған жағалы. Лекин бул мәзи айтылган бир гәп. Тийкарғысы — мине сол ультиматум. Гиреүге алыушылар ан-тан болып қалады. Оларды үнгирге айдап келемиз, куралдарын тартып аламыз, пешиндиремиз, көне жалаң аяқ тауларда адым атып бир көрсин... Және тәкирарлап айтаман. Арсен, сениң түсинип алыуынды көлеймен; я биз жигирма миллион өндиремиз, я мен үнгирге көмилген пиядаларға қарсы минаны партлатып жиберемен. Ол әлде қашан орнатылып қойылған.

— Сен еле үнгирге мина көмип қойған ба едін?! — деп хайран қалып сорады Арсен Саманчин.

— Аға, мен бул ис пенен Аўғанда шуғылланғанман. Мениң ультиматумым өне сол! Жигирма миллион жөнетсең-кутыласаң, болмаса-партланып шил-пәрше болып кетесең! Сен неге бүйтип қарайсаң? Өзин билесең ғой, мен ақыл-хушым жайында адамман, лекин бизиң тауларда бундай имканият бир мәртебе ғана болыуы мүмкин, басқа хеш қашан қайтарылмайды. Жолбарыслар асырымның ол жағына қашып кетеди. Мейли, гәптин постеллесине келейик. Неге мен хәммеси тек те саған байланыслы деп атырман? Себеби барлық бұйрық хәм көрсетпелерди сен мегафон арқалы инглиз тилинде, бизиң тилимизде хәм үлкен-киши бирдей түсинетуғын рус тилинде жеткизип турууын керек. Анығы аўды тек те еки алам — еки мийман қылады, сен мұдамы олардың жанында боласаң, бизиң атлы бес жигит дөгереқ-әтирапты орап турады, басқа хызметшилер арқа төрепте жайласады. Сениң әмекиң Қудайдан әўмет сорап жалбарынады. Мейли, дуға қыла берсин. Биз болсақ бул арада сениң менен биргеликте, Арсен, мениң бұйрығым менен қонақларды үнгирге айдап киремиз, куралсыздандырып, ен әхмийетли гәпти ортаға қоямыз, тутқышларды азат етиу ақыбетинде алағуғын барымтамыз жигирма төрт саат ишинде нақ пул есабында қолымызға тийиуи тийис. Ультиматумды бежерюу үшін бир күн-бир түн уақыт бериледи. Шәрт сол: уақыт буннан артық созылмайды. Я пул нақ келеди, я бас нақ кетеди. Арсен, мине, жым турыпсаң, булардың бәрин түсинемен, саған жақпайды, лекин билгин келип турған болса керек, саған тағы түсиндирин өтейин. — Таштанафған хақықаттан да көп нәрселерди парасат пенен ойластырып алар еди. — Сен буларды әмелде қандай қылынады, деп ойлап атырсаң. Гәп бундай. Олардың Жақын Шығыстағы банклеринде қысы-жазы, кеше-күндиз миллиардлап нақ пуллар сақланады. Олар үшін жигирма миллион доллар-шырт етип түширгендей гәп. Пулларды бес минут

ишинде, бес миллионнан қылып, алпысқа-сексен қутышпаларына жайластырып береді. Хәр бир қутының аұырлығы жигирма кило болады, хәммеси болып, сексен кило. Қәйтп алып келинеди? Самолётта тоғыз саат ушылады. Олар бұйрық берсе, хәммеси сол заматта таяр болады. Таулардағы үнгирден бул мағлыұмат оларға қалай жеткизиледи? Өзин билесең ғой, олардың қасында жолдас арқалы байланыс жасайтуғын телефонлары бар, мұдамы қасында жүреді хәм көлеген жерге қонырау етеди, хәттеки космосқа да. Олардың қонырауларын өзін тексерип тур, мұдамы қасында бол, бир минутта узақлап кетпе. Сен хеш аұыз ашпай атырсаң. Арсен, бул жәнжелли, жынаятлы иске бас қосқын келмей атырған сыяқлы. Лекин көрип турыпсаң ғой, мен хәммесин ойлап, есанлап шыққанман. Не деп ойласаң ойла, лекин мениң бұйрықларымды сөзсиз орышлауына туура келеди. Буның үшін ақырында өз үлесинди аласаң. Егер буннан жийиркесең, бизге бериуин мүмкин, биз жоқ демеймиз. Бул сениң өз ықтыярында. Неге мыңк етпей турыпсаң? Яқшы, мақсетке жетиуе сенде хеш қандай түман қалмаслығы үшін және бир нәрсени айтайын: қонақларды тутып, үнгирге айдап кириуимиз де, бастан-аяқ есанлап қойылған. Олар дәслеп Қолөмтау жанында, шокқыға жақын, үнгир ишинде жайласады, әтирапта хәмме нәрсе көринип турады, бес жигит бул арада бир қар қапшанып жақыныраққа айдап келеди, ойлауымша, бул қолымыздан келеди, биреуин көптеп берди көз астына алып қойғанбыз, оған өзимизше «үлкен бас-қуирқылы» деп ат бергенбиз. Жүдә үлкен қапшаң, геллеси тап толысқан айдай, қуйрығы арқандай созылып жатады... Жазы бойы Узенгилеш асырымы етегинде тентиреп жүрипти, жәниуар, тап бир нәрсени күтип атырған сыяқлы. Биринши нәубетте оны айдап келемиз, пайытын тапсақ, шамалы жаралар етип қоямыз, қашып, бизден узақласып кетпесин. Кейин Жақын Шығыстағы ен ири пул ийесин үнгирге айдап кириуе өтемиз, бул үнгирде, әдетте, шоанлар падаларын тау жайлауларына алып өткенде гейде түнеп қалады. Мәйли, бай жигитлер бул жерде отырып бираз дем алсын. Тап мине сол уақытта, Арсен, көлейсен бе, жоқ па, ен қыйын исти бежерюин керек. Мийманларға бизиң ультиматумымызды сен жеткересең. Биз болсақ, қолымызда автоматымыз бенен үнгирди қорықлап турамыз. Жигитлерди жақсылап оқытқанман, үйреткенмен, сен болса, ханзадаларға хәр бири он миллионнан табан кирей төлесди, буны жигирма төрт саат ишинде орынлау кереклигин айтасаң, тек те усы шәрт пенен тири қаласызлар, дейсең. Кейин үнгирден дәрхал шығып, дәслеп инглиз тилинде, кейин өзимиздин тилде бар

күшин менен мегафонга кышкырасан, араб мийманлар гиреуге алынды, оларга табан кирей төлеу шөртлери баян стиледи, дейсен. Табан кирейдин каншалыгын айтпайсан, тек те айрыкша жагдай дагаза кылынганын билдиресен. Я конактар, яки бизин адамлар орнынан кылт етпейди, үнгирге жакын келиуге урынганлар рехимсиз түрдө атып тасланады. Егер жигирма төрт саат ишинде шөртимиз орынланбаса...

Арсен Саманчинге бурынғы классасынын надурыс нийетлерин еситип отыруу огада ауыр еди. Лекин ис басланып кеткен, хеш нөрсени токтатып калуудын илөжы жок. Ол ишинен Таштанбекти катты айыплар еди, сонын менен бирге, кызык, сондай гиреуге алыстай огада мүшкил исти бастан-аяк жүдө пухта ойлап, шөлкөмлестирип атырганына бир төрептен лал калар еди. Ол бурынғы классасынын гайратлы хөрекетлери, гөзөп менен жанып турган көзлерине карап, бундай күш-кууат хөм катал карар жаксылык төрепке бағдарланбаганына кыйланар еди. Сонын менен бирге Арсенин кыялынан баска, коркынышлы хөм әжайып-караматлы пикирлер дизилисип өтөр еди. Ол курып кеткир Ерташ Курчалдын да усы үнгирге түсиуин, гиреуге усланганлар катарында отырууын, бул да жетпегендей, оны Арсен аркасына теуип-теуип киргизиуин көлөр еди. Булай етип ойлау уят, аянышлы хөм баскыншылык еди, лекин не кылсын, бир ойлап койды дө. Усы келбети курғыр тамаша бизнесмени коркып, датласа еди, сонда Мәши калынлык хөм Айдана Самарованын жолын тосыудын кандай болатуғынын билер еди, оннан хөтте бир тийин да табан кирей алып отырмас еди, пешанасына оқ тийиуин күтип отырсын, нөмөрт... Жөне жол-жөнекей кыялынан усы әжептөуир пикир лып етип өтти, демек карлығашлар бийкарға буншалык жан күйдирип жуғырламаган, сергеклендирмекши болган екен-дө. Минс, хөммеси дурыс шыкты... Күлкили дө, кайғылы да... Енди кайдасыз, карлығашлар?

Күн пөсинге жакынлап калган, лекин Таштанафган тынбай сөйлөр, шамасы, сөзлери менен өзин өзи жөне бир мөртебе исендирмекши, исенимин беккемлемекши болар, енди ол гиреуге алыудын нөтийжелери кандай болатуғынын айтар еди.

— Сен Арсен, бизди тек те олжа алыуға нийетленген адамлар деп ойлап атырсан, кейини не болады, төрт куты долларды көтерип каякка барады, не кылады, бунын менен ислери жок дерсен, солай ма? Акыры гиреуге алынганлар босатып жиберилгеннен кейин, таяр турган арнаулы бөлимлер хөммеси бизге карап тасланады, түсиникли нөрсө. Арсен, буннан тәшүишленбе, буны да ойлап койганбыз. Бизин жети саат ауысык уактымыз болады. Ауысык

уакыт не екенлиги хөм онын бизге не бертугынын билиуди көдейсен бе?

— Көне түсиндир-ши, Себеби бул гөплер мен ушын бүйректе топланып калган тастай. Мен Сенин менен пүткиллей баска нөрселер хаккында гөплөссөм деген едим. Сен болса, өзин казган ураға түсип алып, хеш нөрсени көзин көрместен хөр жакка талпынып атырсан.

— Сенинше биз урада жаткан болсак, онда сен дө биз бөнен бирге сол урада жатырыпсан. Биргеликте өзимизди коргаймыз. Ауысык уакыт хаккында саған болса мыналарды айтайын. Биз өз максетимизге ерискеннен кейин, араб мийманлары ушын төленетуғын табакширейди Коломтау жырасына, үнгирге жакын бир жерге алып келгеннен кейин, биз хөммеси жайында екенлигине исеним пайда етип, сен сонда мегафонын менен тау төбөсине шыгаан-да, инглиц хөм бизин тилимизде дауысыннын барынша биз ортада ауысык уакыт дагаза етемиз, деп айтсан, ауысык уакыт жети саат екенлигин билдиресен. Гиреуге алынган адамлар сау-саламат үнгирде калады, оларга суу хөм аукаг бериледи, биз болсак өз жолымызга түсип кетемиз. Сен жөне соны мәлим етесен, тап мине усы минуттан баслап жети саат ишинде үнгирге кириу хөм шығыу калаған етиледи, ол саат орнатылган шөшен миналары менен жайдастырылады, олар тек те жети саат өтемен дегенше зареренленеди. Бул гөпти сен үш мөртебе төкирарлайсан. Бул бизин акыргы сөзимиз болады.

Акырына шөкем күтсин. Бул уакытта биз брезент калталарға (оларды таярлап койганбыз) кутыларды екеуден салып, ски атка жүклеймиз дө, көзден гайып боламыз. Атлар таяр. Бектур аганын атлары зор. Булар араб мийманлардан тартып алынган атлар. Биз Удентилеш асырымы төрепке карап, жүк тийселген атларды жетелеп, көзди ашып жумғанша кетип боламыз. Жолларды жаксы билемиз. Коркынышлы хеш нөрсө жок. Асырым алдында бизди жазгы жайлаудан келген бала-шагаларымыз жөм болып күтип турады. Келисин койганбыз. Көүетерленбе, бирәлар.

Арсен Саманчин мынк етпеди. Усы бир коркынышлы конарыушылык режеси каншалык пухта шөлкөмлестирилгенлигин теренирек түсинген сайын өзинин неге дуушакер болганын сезе баслады. Ташафган толасынан, олардын питнесинен мен оған катнаспайман, деп аңсатлык менен кутылып болмайды, себеби буны өз режелерине шерик етип, сонын өзи менен ак онын кол-аятын байлап таслаган еди. Енди жөхөннем еситгине бирге кириу гана калган еди.

— Э, сен бунша корка берме, — деп буны жубаткандай болды Таштанафган. — Бул иске төүскел кылса арзыйлы. Оған сени

ашык-айдың, алдам-калдамсыз, дурысын айтып, тартып атырман. Тауларда қар көшкенде, сондай болады. Хәмме нәрсе көшкі менен поске кулайды, тек те бир неше куслар гана ушыўға үлгерип, кутылып қалады. Бәлки, биз сол куслар шығармыз?

Арсен Саманчин желкесин кысты:

— Маған буның кызыгы жок. Өзин билесен. Мен баскаша ойлайман.

Сол пайытта күтилмегенде, онын кол телефоны шырылдап қалды. Екеуи де шоршып түшти. Арсеннин англисшелеп жууап бере баспағаны Таштанафғанды және де сергеклендирип жиберди, ол тап бир нәрсени түсингендей, онын қасына жақынлады. Арсеннин жүзине дыққат пенен тигилди. Арсеннин жүзи болса, бул пайыт жанланып, және бурынғы халына қайтты. Сөйлесіу бес минуттай дауам етті. Ол сөйлесіуден тек те «Хе, Боб, яқшы, Боб!» деген сөзлерди гана анлаған Таштанафғанға араб Хасанның баспасөз хаткери Роберт Лукас қонырау еткенин, 15 июльда үш адамлык таярлау топары ушып келетуғынын, олар бәлент қарлы тауларда кийилетуғын альпинистлердин жана шыққан әнжамлары хәм баска ау әсбап-үскенелерин жиберетуғынын түсиндириди. Буны «Мерген» фирмасы кенсесине факс аркалы да мәлим етер екен. Және үш адам менен бирге ау хакқында фильм жаратыу ушып еки кинооператор да келеди екен. Лукас оларды күтип алыуды өтинип, сорапты.

— Әне, көрдің бе, ис басланып кетти, — деди хәрекетшен халатта Арсен. — Ертен Әулиеатаға, аэропортқа, жетип барыуға туура келеди, лекин буны хожайын менен келисип аламыз. — Ол Таштанафған менен сөйлесикти жуумақлау ушын орнынан турып, классе ишинде ол жақтан бул жаққа жүрди, терезеге нәзерин таслап, ойланыңқырап былай деди: — Болар енди, Таштан, мен хожайын менен тезирек көрисиуим керек.

— Ол Дасторқанға кеткен ғой, еле жетип келмеген шығар.

— Тез арала келип қалыуы керек, — деп гүмилжи етип айтты Арсен Саманчин. — Улыўма, мейинше, бираз гөллесип алдык. Енди жұмыс қалып кетпесин...

— Әлбетте, әлбетте. Лекин си зөрүр исти ислеу керек. Сеиде хеш қандай гүман қалмаслығы ушын, Арсен, тағы бир мәртебе айтайын: хәмме ис бизин режемиз бойынша барыуы керек, баскаша гәп болмауы тийис. Қыялында не гәп, буны өзин билесен, лекин мениң айтқанымды ислеуге мәжбүрсен, бул — олим алдындағы сонғы мәүритке усайды. Мени алжасып атыр, деп ойлама! Мен жылди де, емеспен! Тәним сау, ақыл-хушым жайында. Сен бизин менен бирге байланғансаң. Сени

көмсип атырғаным жок, керисинше, сен инсан сыпатында меннен жоқарыраксан, хұрметлирескен, лекин аўхал сондай болып қалды — мениң буйрықларым дәрхал бежерилиуи зөрүр. Наразы болыудын уакты өтті. Биз сени бул жерге шақырып әкелмедик, аўылға өзин кирип келсин. Есинде тут; биз басқынпы емеспиз, лекин ертең бизди сондай, деп айтысады. Биз өз үлесимизди алып атырмыз, болғаны. Баска жол жок.

— Яқшы, — деп онын сөзин бөлди Арсен Саманчин, — көрип атырысан ғой, сени дыққат пенен ситтим. Сен мени мәжбүр қылып атырыпсаң, не екенлигин өзим шешемен.

— Әлбетте, сенин орнында болсам, мен де солай етер едим. Лекин гәкирарлап айтаман: биз қайтнаймыз. Хәр биримиз өз үлесимизди аламыз, сонын ишинде сен де, лекин биз кеткеннен кейин, арадан бир хәште өтеди, онда биз Памирдің Аўған гәрепинше боламыз. Ол жаққа алып өтиу менин мойнымда, ол жерлерди билемен. Хәзир жаз. Әлбетте, өтип кетемиз. Сонын ушын бала-шағаларымызды бирге алып жүремиз. Оларды қалдырып болмайды. Бизин орнымызға оларды жазалайды. Саған әнсат бойдақсан, еле бәри алдыңда. Гирсуге алыу жағдайында бала-шағамыз Узенилеш асырымын жағалап өтип, бизин жолымызға шығын турады. Лекин шанарак ағзаларымыздан бир де киси Қолюмтауда не болатуғынын билмейди. Бунын оларға байланысы жок. Биз шегара асып кетемиз, өгиз бағыушы аўған қырғызлары арасынан жай табамыз. Кейиншелик балаларымызды Қытай, Хиндистан яки Пакистанда оқытамыз, жоқары мағлыұматлы қыламыз. Буган енди пулымыз жетели.

Және телефон шырылдады. Бектур аға екен.

— Сен кәерлесен? Жаналықлар бар ма?

— Хәзир мектептемен. Бул жерге Таштанафған менен келген едик. Оқыушылык найығларымызды еследик. Маған ат алып келди. Жаксы ат екен, рахмет, бай аға. Жаналық сол, баспасөз хаткери Роберт Лукас қонырау етті. Ертенге таярлау топары келеди екен. Үш адам. Еки кинооператор, қонақлардың өзлери бир күн кейин ушатуғын қусайды. Аўа, мен тез кенседе боламан, хәммесин ислеимиз, тәшүишленбеп, бәри орнында, хәммеси айтқаныңыздай болып барагыр.

Арсен әмекиси Бектур аға менен сөйлесип турып, өзи бул жерде түсип қалған аўхал тууралы аўыз ашпағаны Таштанафғанды бираз тыңшылаптырды. Арсен Саманчин де хеш нәрсе билмегендей, былай деди:

— Хожайын, жетип кел, деп атыр, билесен ғой, жұмыстың көп екенлигин. Бошты, тамамлайык енди сол гәплерди. Мен кетейин.

— Макул. Бир белгимиз сол, мен сол күни өзімнің совет дәуірінен қалған сержант шапқимди кийімен, қаснақты, қызыл жийекли. Соны кийген болсам, демек, бәрше мениң бұйрығым бойынша жұмыс істейді. Түсиникли ме? Және бір гәп. Анық қулағында тұт! Бизің исимизди ұайран стиўге урынба. Жаман болады, хеш нәрсеге қарап отырмаймыз. Я кирей төлетемиз, я қонақлар аў пайытында, яки үнгирде өлтириледи. Оннан жуўмақ шығара бер. Сен әмскине мыңк етип аўыз ашатуғын болсан, бетерине жаман болады, хеш ким қалмайды, хәммесин атып таслаймыз. Егер қашып кетемен, десен, жолда-ақ қуып жетемиз, болмаса, қаладан да сени тауып аламыз... Сеннен қатты өтিনিш, бул гәптерди түсин, тағы қайталап отыруға мәжбүр етпе. Басқа иләжы жоқ. Тамам! Гәп питти. Хәзир онша асықпа, бул жерге жигитлер келеди. — Ол терезеден сыртқа қышқырды:

— Хәй, Култай, қәне, шақыр балаларлы! Бул жерге кириңлер.

— Не қереги бар? — деп хайран болды Арсен.

— Хәзир билесен.

Мектеп пенен хәулини қорықлап тұрған жигитлер төртеуі бірден ишкериге кирди. Олар класс ишинде бирқатарға дизилгеннен кейин Таштанафған Арсенди көрсетип, сәркардалық қылды:

— Гәп бундай: сөйлесип алдык, хәммеси шешилди. Енди хәр бириңиз келиш, оған тийисли өз сөзинизди айтың.

Арсеннің алдында дәслен дуўдар бас пайда болды:

— Тек те сондай, айтылғандай болады! — деп өзін шетке алды ол, кейин алдына басқалар келди.

— Тек те сондай, айтылғандай болады!

— Тек те сондай, айтылғандай болады!

— Тек те сондай, айтылғандай болады!

Ең соңында Таштанафған сорады:

— Ал, Арсен? Түсиникли ме?

— Тап сондай. Әскершесите сондай: бұйрық Қудадан бәлент.

— Буны Аўғанстанда басқашарак айтар еди. Бұйрықсыз күн көрме, қыздың алдына да жуўырма. Енди бизлер алтаў болдык. Иске кирисейик. Арсеннің өз ислери бар. Саксан мениң менен байланыста болып турады. Култай, Жылқыш, Жандос — үшеўиңиз кеште разведкаға барасыз, ертең түске жетип келиңлер. Қарандар, жолбарысларды көерлерден табыў ансатырак. Анаў үлкен бас, узын құйрық қапланды асырым бетте көрсенлер, қытығына тийменлер. Лекин оны Қолөмтаў жырасына, қойтип, қайсы төрептен жақынырақ айдап келиў жолын қыдырыңдар. Қуралларыңыз қолыңызда болсын, атларды ықтыят тутыңдар. Аў басланғанда, хәр биримиз дурбин менен көерде туратуғынымызды анық белгилеп

алайык. Қәне, атланыңлар. Гилтти қарауылға беру есинизден шықпасын, ол бир жерде ишип жатырған шығар, табыңлар.

Олар сол заматта мектеп хәулисисен таркасты. Арсеннің атын да алып кетти. Арсеннің өзи «Мерген» фирмасының кенесси жайласқан бұрынғы колхоз клубына жол алды. Ол жерде буны Бектур аға күтпекте еди. Арсен Саманчин еле жүз алым да атыўға үлгермей атырып Таштанафған артынан атта жетип келди де, ерден секирип түсип, аттын жылауын тутыўы менен, қасына жақын барды. Ол тағы сол сөзлерди тәкирарлады. Тағы док урды: өзгеше не қылсан, пешананнан оқ жейсен. Пул жетип келген жағдайда, хеш бир зиян көрмейсен.

VIII

Сол педин пайытында олар екеуі тау алдындағы Туйық Жар ауылының қыялап кеткен бас көшесинен барар еди, бойы теппеген, жасы да бир-бири менен бара-бар еки бұрынғы класслар араларында болып өткен аўыр сөйлесиклерден кейин хеш қандай келісімге келе алмай, бир купья гәзленген истин нәтийжесине өзлерин-өзлери байлап, аўшылық кенесси төрепке барар еди, олардың биреуі жалланыўды кәлемеген Арсен Саманчин, екіншиси оны жалланыўға көндирдим, деп қыял сүрип қиятырған Таштанафған еди.

Алдыларынан биреу ат жуўыртып шықпағанда олар еле де сол қорқынышлы гәпти дауам еттирген болар еди. Атлы адамды Бектур аға Таштанафғанды тауып келиў ушын жөнеткен екен, шамасы бир жұмысы шығып қалған. Атлының аты Оразкул екен, ол атынан жерге түсти. Арсен Саманчиндей үлкен адам, буның үстине Бектурған ағашын әмкиси көшеде жаяу баратырған бир пайытта өзине ат үстінде отыруды ылайық көрмеді, бәлким. Енди олар үш пияда болып, еки жылауы жетекленген ат ортасында Арсен барар еди. Бул бир тәғдирдин хәкимине уқсар еди. Ол кейин ала буған исеним пайда етті. Еки ат ортасында Туйық Жар ауылы көшесинен пияда өтиў сол заматта оның шегине түскен еди.

Олар о яқ, бу яқтан сөйлесемен дегенше жаяу, я ешек миңиш өтип баратырған аўылласлары менен сәлемлесип, биймәсел көдем таслар, көпшилик аўылласлары хәулилеринен бойып шығарып қарасар, оны шақырар, хал-аўхал сарасар еди. Олар ушын Арсен Саманчин оғала белгилі адам еди, көпшилик оның Туйық Жарлық екенін мақтанып етер еди. Бир хәулинің дәруазасы жанында отырған кемпир сарасыў ушын орнынан турды. Жигитлер де иркилди. Тап сол уақытта тап бұйырып қойылғандай қолына

бир фотоаппарат ұстаған шаққан бір нашар көрдендур тап болды. Бұл жүдә келіскен, жүзі ысық-қарапәрсен, шақалақлап күлетуғын, көзлеріңше нур парлаған бір хаял болып, шаңының түрмеклешгени, жинси шалбар кийгени, үтине жағасы ашық, жеңил, келте спорт көйлегің кийгендігіне қарағанда, шамасы бұл жерге басқа жақтан келгенге ұсар еді.

— Сәлем, Ұәй, бунша шырайлы жүріп киятырсыз-әй! Арсен ағамыз ортада, сизлер ат жетеклеп ски жағында! Үш азамат! Мәйли ме, сизлерди сүўретке алсам, зор сүўрет шығар еди. Минс, көресиз! Жок, тоқтап турманлар, жүріп келе бериндер, мен үлгерип түсіріп аламан! Бұл санлы фотоаппарат!

— Санлы? — деп хайран қалды Арсен Саманчин. — Жетіскенлік! Қайылман!

— Мен қалада саудада жүремен. Атым Елес, қонсы районның ауылынанман, бұл жерде апам туралы, кессел болып қалыпты. Өне, өне! Жакын турышлар, жылауды келте тутынлар. Өне сондай! Қайылман! Мен де «Мерген»ге баратырман.

Нашар қолларын сиккип алып, шаққан хәрекетлер менен оларды сүўретке алар екен, Арсен Саманчин бірден күтилмегенде өзін жеңил сезе баслады, гейде нашар узақтан турып, қолын узатып, оның жараланған кеулин дауалап атырғандай еді. Таштанафған менен орталарында болып өткен гәптен соң жүрегине азар берип атырған кеширмелер, енді жеңиллескендей еді. Сонда бір мәүрит ишінде мийи жарқ етип ашылғандай болды, адам өзіне исеним менен жасауы үшін «дүнья өз орнында турыуы» қаншама зөрүр екенін сезді. Соның үшін ол хаял тынбай, тоқтамай және, және сүўретке алыуды көлер еді, соның үшін хаялдың атын да дәрхал еслеп қалды. Елес-еслеу ме екен, еске алыу ма екен, ядғарлық па екен, ол соған жақын мәніске тоқталы. Оның атының өзі ақ жарқын хәм дәллігі менен аламға жаналық бағышлар еді.

Елес сол ўақытта булардан, бір майданға асықпай турыуларын сорады-да, санлы фотоаппаратының кишкене экранындағы таяр сүўретлерди көрсете баслады. «Қаранлар, жүдә өжайып — үш бахадыр!». Хәмме миннетдар болды. Ташафған: «Бұл заманның техникасын қараң-ә!» — деп қойды. Арсен Саманчин хаялдың атын айтып, оған өтиниш қылды:

— Рахмет. Елес! Келиңдер, хәммемиз бирге түсемиз. Бірақ ким сүўретке алады?

— Ұәй, не деген зор! Сизин менен сүўретке түсиу арманым, — деп кеуілленип, кууаныш пенен сөйледі нашар, жолдан өтип баратырған жигитти көріп қалып, оннан өтиниш етип атырып.

— Хәй, Балабаш. Кел, бизди сүўретке алып қой. Мына бір түймесин басасаң.

Жигит жан, деп ыразы болды. Хәммеси бір қатарға дизилиети. Арсен менен Елес ортаға турды, ана екеуі аттын жылауын ұстауы менен шетке жайласты. Арсен нашар менен жанба-жан турар екен, оның жумсақ, жипектей хоширей денесин хәўес етті. Елеске тағы да жақынырақ жантасты, қыз өзің алып кашпады, бір майдан ол да мәз-майрам болып турар еді. Жигит түймені басып, шыртылдаған хауыз шыққан соң, Арсен асығыслық пенен былай деди:

— Рахмет, Балабаш. Лекин, кел, тағы бір мәртебе ал. — Сонда олар және бір-биринс жипектей жабысып қалған еді.

Кейин олар қайтип түскенин тамаша етті. Елес шеннен тыс кууанышта еді:

— Ұәй, бунша жаксы екен, Арсен аға, зор түсіңсиз. Тап бір арман сткеншей.

Кишкене экрандағы сүўретлерди көзден кеширер екен. Арсен сорады:

— Елес, бұл сүўретлерди алса болады ма? Қашан?

— Әлбетте, Арсен аға, тез арада оларды шығараман. Сиз еле усы жердесиз ғой?

— Хәзирше усы жердемен. Мергеншилик бизнеси менен шуғылшанып атырмыз.

— Мен де бүгін-ертен усы жерде боламан. «Мерген» өзлери хәм қонақлар үшін сүўретке түсіриуимди сорады. Хожайын және бір нәрсени өтиниш қылған. Қонақлар үлкен аўдан қайтқаннан кейин, олар үшін аўылда қосық байрамын өткизиуим керек. Қызлар қосық айтады. Төмен аўылынан Баялы ақын келеди. Мен де қобыз ырғағында бір қосық айтпақшыман.

— Ырастан ба? Демек, концерт болар екен-дә? Имқан болса биз де көремиз.

Олар бирге кетти. Арсен жол-жөнекей сорады:

— Елес, неўе, сиз сүўретшилик қыласыз ба?

— Ой, яқ, бундай емс. Илгериде китапханада ислеитуғын едим. Пединститута бір пайытта оқығанман. Өз автобусымыз бар еди, онда ўәлаятқа китап тасыр едик, автобусты библиобус дер едик. Кейин хәммеси тамам болды. Библиобусты өзлестирип жиберди. Айлықтың жағдайы өзинизге мәлим. Айына он бес долларға жасаудың сирә илажы жоқ, соның үшін басқа ислерге урынмуға тууры келди.

— Түсиникли. — деп гүбірленди Арсен, сонда Ташафған оған жүдә тұман мене қарар еді, көрип атырсаң ба, аўхал қандай екендігін, демекши, шамасы. Адамлар айына он бес доллар алады, миңе бұл жакта болса жигирма миллион нақлай турыпты, сен болса мурныңды жыйырасан!

Оразкул кетти. Таштанафган болса, Бектур ағанын хызметине тезирек барайын, деп атына миниўди ойламас еди. Арсен Саманчин хайран болды. Мәйли, өзи биледи, асыкпаса, асыкпасын, деп ойлады Арсен. Жакында ғана араларында болып өткен гәплерди еслегиси келмесе, буны не деп атаўға сөз таба алмас еди. Егер кудыкка еки адам түсип кетсе, бири пәске, екиншиси жокарыға тартса, олар қандай қылып қутылып шыға алады?

Хайран қаларлық жағдай, Елес көрегенлик пенен, көпелімде, бир нәрсени сезип қалды ма екен? Ол тосаттан қалай пайда болды? Таслап кетилген, жалғызлықта қалған, өз ықтыярынан тысқары машақатлы жағдайға түскен бийшара бир жигиттин хәсирет-қайғысын өзи билмеген халда жениллестириўди қәледи ме екен? Тәғдирдин пешанана жазған сызығынан қалай қашып қутыласан? Ол жүрегин ортеген кеширмелеринен азат болыўы үшін «Бул жерден тезирек, узағырак кет, ойлама» деп үмитсиз тәризде өзін-өзи исендирмекши болар еди, нәзеринде жанында тосаттан пайда болған, хеш нәрседен хабары жоқ Елес оны қутқарыў үшін, бул түнсиз тунғыйықтан алып шығыўға келген сыяқты, бир исеним онда кем-кем беккемленип барар еди...

Жолда Елес түрли қалаларға катнап, көтере саўда-сатық ислери менен шугылланғанын бастан-аяқ баян етип берди. Поездға минип, Әулиеатадан Саратовка шекем, кейин самолёт пенен Москваға барады, ол жердеги базардан түрли товарларды арзан нарқта сатып алып, қымбатырак нуллайды, он-онбес пайыз пайда көреді-соған жасайды. Хәзирше саламатлығы буны көтереди. Елес айтып берип атырған хәмме гәплер негедур оны тынышландыра, кеўлине шадлық бағышлар еди. Неге бундай, бирден неге усындай аўхалға түсип қалды, буны Арсен Саманчин өзине түсиндирип бере алмас еди. Күтилмеген тәризде хәзир ғана дус келген бул мийрим шәпәәтли, бийхазар хаял неге оны өзине мәргиядай тартады? Арсен қызды еле дурыслы билмесе еди, лекин соған қарамастан Елестен муҳаббат хәм ышқы сезимлери тарқалып атырғандай еди, өзи өзлигинше қалыўы зөрүр болған, қорқыныш хәм хәлсизликтен өзін өзи жоғалтып қоймаслығы керек болған бир пайытта тәғдир инәм еткен айрықша саўға еди бул. Ол хәзир екеўи «Нива»ға отырып, қайдасан қала, деп, жөнәп кетиўди қәлер еди, қалайда мәнзилине түн жарпында жетип барар еди. Ол жерде болса жарқыраған шырақлар, жаңлаған музыка...

Бирақ хәзир аўыл көшесинен өтип баратырған оларға хәмме ашық кеўил менен қарасар, ийт-күшиклер алдыларына шапқылап шығар, асхана морыларынан түтин буўдақлап, адамлар дәрўазаларынан шығып қарар хәм аманлық-есенлик сарасар еди. Олар бурынғы қолхоз кенсесине жетип келемен дегенше, Арсенин

хаялға айтқан бирден-бир гәпи сол болды: мени «сен» деп айт, деп өтениш қылды, жасымыздың нарқы да онша үлкен емес, сонын үшін бир-биримизди «сенлесек» қолай болалы, деди. Кенсенин алдына жеткенде болса, оннан бул жерде еле көп уақыт болған ба, деп сорады.

— Мен сени қанша керек болса, сонша уақыт күтемен, Арсен. — деп жуўап берди Елес.

— Сенин болғанына шүкир, — деди ол.

Кенселе де, көшеде де, хәўли ишинде де адамлар көп еди. Пүткил аўыл шет еллик аңшылардың қелиўин күтип атырған еди. Хәмме ашыр-топыр болып атыр. Балалар кенсе әтирапында шаўқымласып, ойнар еди. Тәңришилиқ дининин тәрепдары өзине жакын адамларды Узенгилеш таўларына қарата дуўа оқытып, ибадат қылыўға шақырып атырғаны хаккында бир-бирлерине әңгиме етер еди: иләйым, таў самаллары аңшыларға мәдат берсин, таў жолбарысларын қаранғы индеринен айдап, сыртқа шығарсын, дер еди. Аўылдың молласы тәңри тәрепдарына наразылық билдириўден тартынбады: оны тыңласан — Пәрўардигарға, Алла таалаға сыйыныў керек екен, самалларға емес. Лекин булардың барлығы бири-бириникине жакын, улыўмалық гәплер еди. «Мерген» фирмасында болса, хожайын Бектур аға басшылығында аўға таярлық көриў менен бирге хұрметли мийманлар хәм олардың қасындағы хызметшилерди жайластырыў және хызмет көрсетиў бойынша кеңес өтип атыр еди. Бәрше еркеклер, хаял-қызлар барабар қатнаса туғын, лекин ендиликте ески дүзим социализм менен бирге өтмишке кетип, жоқ болған қолхоз мәжилислеринен кейин биришши мәртебе усындай жыйналыс өтип атыр, деп жокары жуўапкершилиқ пенен сөйлер еди ғарры-қартаңлар. Бул жыйналыс улты таў қапданларынын «көрсетпеси» менен өткерилмекте, деп хәзил-дәлқек етер еди, олар.

Кимдур жұмыс пенен бәнт, кимдур тамаша етип араласып жүрер-бәлки мени бир жұмысқа шақырып қалар, деген нийеттегилер де жоқ емесе еди. Бундай жағдай Арсен Саманчинге жакпады. Көп аўылдасларын талай уақыттан бери көрмеген, олар менен, мине енди ушыраспақта еди. Тек те бир нәрсе оны тақатсыздандыра хәм ишлей езер еди: ол да болса, аўылдасларынын Таштанафганға мүнәсибети, аўылдаслары оны ашық кеўил менен күтип алысар, хұрметин жайына қояр, айрықша итибар менен қарасар еди. Ол да өзін соған жараса тутар еди: былай қарағанда, тез арада бәрше аўыл халқын таң қалдырып қойыўға ылайық хеш бир купыя онда жоққа усар еди. Аўыл хаяллары Таштанафган хаккында шығарған қосықты айтып бергенде, Арсен оғда қыйын жағдайға түсти:

*Хәй, хәй Аўған, хәй Аўған,
Инәм ет сен маған кәрүан,
Кәрүан менен бараман,
Сеннен бала тууаман.
Бир тийиш да алмайман,
Карным тойса, болганы,
Хәй, хәй кәрүан, хәй кәрүан,
Хәй, хәй Аўған, хәй Аўған...*

Арсен Саманчин бираз ойланып калды, иседе болса аўылдың бийхазар хәзил-күлкиләри булар ушын қорқынышлы қосықларға айланып кетпегей дә... Хәзирше, тыныш, лекин түп-тийкарында көз көрип, қулақ еситпеген қәуип-қәтер жасырынып жатқан бир жағдайда Елестин «кәрамат» (буны ол өзінше услай ойлады) сыякты тосаттан пайда болыуы, қаншама тәбийий көринбесин, оған бир қараўдан-ақ, ашығы-бийқарар болып қалыуы Арсен Саманчин тәрсипинен тәдирдин бир инәмы сыякты қабыл етилип, бунын көпке созылған жалғызлығы жүрскти пүткиллей күйдирип, өмирдин тәсири қалмаған сахраға айландырған бир пайытта жүз бергени басқаша әхмийетке ийе еди. Хәқыйқаттан да усы күни болып өткен ўақыяларда қутқарыушы хызметин атқарған бул ушырасыўды Арсен Саманчин өзінше сондай бахалады. Оның аўылласлары ушын бул ўақыяда көзге тасланатуғын, әдеттен тысқары бир нәрсе жок еди, әлбетте. Сонын ушын олар буган көзиниң қыйығын салып та, итибар бермеди, ол хәсла дыққатты өзине тартпады. Елес хәрдайым бул жерге апасын көриу ушын келип турар, қонсы Төмен аўылының қызы болған ол буларға озлерикикиндей қәдирлан болып кеткен еди. (Шынында Төмен аўыл, Пәски аўыл дегенди билдирип, Сибирьдеги Тюмень үлкесинин аты усынан келип шықпаған ба екен, деп ойлап та қойды).

Әмекиси ақсақал Бектур аға менен аўға байланыслы ислерди көзден кеширип шығып атырып, Арсенин қыялына сол мәхәл басқаша пикирлер келер еди: хәзир дәрхал орнымнан турып, шығып кетсем бе екен, Елести шақырсам ба екен, қолынан услап, жетелеп апамның еситинин алдына апарсам ба екен. «Нива»ға отырып, таўлар хәм сахралардан өтип, машинаны қалаға қарай айласам ба екен, деп ойлар еди, қала өзимиздики, бизге үйреншикли болып кеткен дүнья, шамасы, қызға да бул дүнья сирә бийғаша емес шығар. Ол өзи хайран қалып және бир нәрсени сезді. Айлана да, оның жаўыз басшысы Курчал да, негедур бир майданда умытылып кетти, ядынан көтерилди, оны еслеудин қызығы қалмады... Хәслында жулдызлар да сөнеди, душпанлар да тунғыйыққа кетеди...

Хәқыйқаттан, қәне ели Елес пенен бир қалаға жөнеп кетсе, тап бир океанлар ортасында кишкене қайықта жүргендей музыкалар, рәнбәрән шуғлалар толқынында шайқалса, әне сизге бахыт! Токта! Ә, онда әмекисине берген үдеси не болады, тууысканлық буршы қайда қалады, бул жерлерге, ақыры, соның ушын келмеди ме? Жок-жок, кетиуге болмайды. Бул жақта еле Таштанафған хәм гиреуге алыныушы шет елликлер, оларға таярланған үнгир де бар. Бул көүетердин басы, ертең бир күн ол неге айланады? Усындай аўхалда не ислеу керек? Хеш бир адамның иси жок... Егерде билсе еди...

* * *

Бирак бул жерде жалғызлық хәм қорқыныштан әбигер тартып, азаплар искенжесине қонлигиуши мақлук та жок емес еди. Ол да болса, Усынгилеш асырымы жаңбауырларында сергизданлықта гезген Жаабарс еди. Кейинги күнлери бул жерлерде әлле қандай атлы адамлар көрине баслады, олар көзлерине дурбин тағып, бир нәрселерди қыдырар, қолларындағы трубаларын сүрен салып, қыйғыртар, таўларды дәрзеге келтирер еди. Мине және үш қиси келип, атта гезип жүр. Және бир нәрселерди тексерип көреді, қыйғырып, шаўқым салады. Жаабарс болса, бир панаға жасырынуы орнына қашнай тура береді, үлкен теллесин бәлсиг көтерип, қуйрығын желкесине дейин жеткизеди. Жаабарс атлылар өзін нәзерине алғанлығын, оны өз ара «үлкен баслы узын қуйрық» деп атаитуғынын не билсин. Әне-әне, тағы сол жерлерде гезип жүрипти...

Сонла Жаабарс бууылып, ынранып, ырылдады: «Неге, неге келдиңиз? Сизге не бар бул жерде? Кесент бермен, тез арада таўлар қулайды, сиз де оның астында қаласыз...»

* * *

Кешке жақын Арсен Саманчиннин шыдамы таўсылды. Елес пенен жалғыз ушырасып, көрискиси келди. Хожайынының гөплеринен мәлим болды, кешки пайыт оның ўақты бос еди, үзликсиз дидмашлық иси ертен басланады. Ертелеп Әўлисата аэропортына жетип барып, таярлау топары менен кинооператорларды күтип алыуы керек еди. Оннан кейинги күни болса хұрметли аншылар келеди. Оларды бастап-аяқ сөйлесип, Арсен бәрин жан дөптерине жазып алды. Ол шығып кетип баратырғанда артынан Таштанафған жетип келди.

— Маған қара, Арсен, хәзир кетип баратырған болсаң ядында тут, ертеңге атыңды алып келеди, ол мудама апаныздикинше турады. Бәрқулла ерглеули.

— Мәйли, алып келсин. Мен атты минип кордим.

— Куралды қашан алып келсин? Мылтығың болады. Тапанша деген едің. Ол да болады. Автомат береміз. Және ана репродуктор...

— Жаксысы бүгін емес, ертен әкелсин. Кешкурун саат алтыларға, биз хожайын менен Әулисаталан кайтып келемиз. Куралларды менин өз колыма тапсырсын.

— Әлбетте, өз колыңызға тийсиди. Хожайынның буйрығы сондай, тилхат бересен. Сен не деп ойлап едің? Айпақшы, Арсен, тағы бир әхмийетли гәп бар. Жүр, сәл шетке өтейик.

Олар кенсенин арғы адамсыз бөлиминен өтип, о як бу якка барып, келе баслады.

— Енди мине ең баслы нәрсе, — деп баслады Таштанафган гәшин, — хәзир хәммемиз өз жолымызға кетемиз, кейин, шамасы, таўларда көрисемиз, Молатаста. Ол жерге сен қонақлар менен бирге барасан, оған шекем биз ол жерге жайласып боламыз. Гә пияда, гә атта жай қыдырамыз. Мен Аўғанстаннан қалған қызыл қаснаклы шапқимди басыма кийиуим менен хәммесин саған қандай айтқан болсам, сондай етип бежер. Есинде болсын: баска кийилген шәпки бул — буйрык.

Арсен Саманчинниң кулағы шыңылдап кетти, мийине қап урды.

— Тыңла хей сен бала! Не қылмақшысан өзи? Иркид, кейин кеш болады.

— Не деп атырған? Дунья паразитлеринин жигирма миллионына жанын ашып атыр ма? Шопанларымызды ойламайсан ба?

— Байлықты бөлистириу бундай болмайды.

— Ә-ха, революция акалы, реформалар аркалы демекшисен, және сол, омырғанлар омыра бередиди. Биз күтип отыра берер екенбиз-дә!

— Сенин қылып атырған исин — басқыншылық! Түсинсенши, акыры!

— Мейли, бола берсин! Биз кәйтсек те, өз үлесимизди аламыз.

— Хәзир тартысып отырмайык. Сен гөзлеген нәрсе хәммемизди гөрге тығады. Олардың өз қорықшылары бар. Қан төгиледи.

— Буған тәшүишленбе. Егер айтқандарымызды инглис тилине аударып турсан, сени жин де урмайды.

— Мен өзимди айтып атырғаным жок. Айтсам ба екен, айтпасам ба екен. Кулак сал! Неуе сени жекпе-жек урысуға шақырыуым керек пе?

— Жекпе-жек болса, жекпе-жек! Сен бизниң глобализмнен келетуғын үлесимизден айырмақшымысан?

— Хе, тағы сол ма? Глобализмди тыныш кой, қаншама хак болсан-да!

— Мәйли, ондай болса, Арсен, сен өз билдигинди исле, мен өз билдигимди қыламан. Еле ўақыт бар. Үш күн. Шәпқим таяр. Хәзирше, хош! Кейин, кетип баратырып, Ташафган артына қайрылып, енесин қасып былай деди:

— Хәзир мен өзинди қандай сезип атырғанымды билемен. Егер усы пайытта бир-биримиз бенен жети журт еситетуғын етип сөгисекенимизде, бәлки, бираз женил тартар ма едик. Лекин мени де ойлап көр, аңсат па маған. Сууға шүмип кеткин келеди, бирак жасау керек. Жасасан төгин-шашын жаса. Шайтанлар бизни үстимизден күлседи, жетер енди! Балалардың мектепке барыуы ушын үсти кийимлери жок, жарлымыз, қаладағы гезенделерден парқымыз қалмады. Жыртык шапан кийген шопанлармыз. Сизлер газеталарда сол ипләслардың гәпин сөйлейсиз, мине енди олар жаксы билин қойсын: биз енди ол бай кимселердин гәгирдегинен аламыз!

— Сен не, басыма шәпки кийсем тамам, хәммесин тутып, бир жаклы етемен, деп ойлайсан ба? Оннан машкала артса арталы да, кемимейди. Дуньяға баска көз бенен карап атырған.

— Ә, қурып кетпейди ме, сол көз-пөз, өзинин машқалалары менен... Менин басымда шәпки болады.

— Оны кийместен бурын ойлап көр.

— Өзин ойлап көр. Якшы, хәзирше.

Тәшүишлери және де артып, бир-биреуин хәсла түсинбей хәм келисимге келмей, тарқалды олар. Деген менен Тянь-Шань таўлары баўрайында жүз бережак ўақыяның ақыбети не болатуғының ишлей сезинип, қыялына келтирер еди. Ол жерлердеги асырымлар, шокқылар, тау үнгирилериңде, каранғы инлерде жасайтуғын қар қапқандары да, бул жағдайларда, өзлерине байланысы болмаған халда, гирсуге алыу ўақыясына шерик болып қалыулары мүмкин еди. Лекин қар қапқандары пиқирлей хәм жуўмақ шығара алмағандықтан бул нәрселерди қаяқтан билер еди, акыры.

Тап мине усы заматта Арсен Саманчин де хеш нәрсени ойлағысы келмеди. Хәр қалай ол жалғыз өзи қалып, бир майдан қыял ағысында ғарк болып, ишлей женил тартып гүрсинди, жүдә терен қәуестерли хәсирет азабынан бир мәүритке басын көтерип, қутылып шыққандай, жана әрмаилар әлемине сүнгиди. Лекин, мухаббат мине сондай, күтилмегенде, алдынан пүтқиллей таярлық көрмей атырып, қозди ашып жумғанша бастырып кирип келиуи мүмкин бе?

Яки бул басқыншылыққа шерик болғанымдай, жабайы қәуип-қәтер астында қалған оның бийшара кеўлине тәғдирдин инаяты, инамы ели ме бул?

Елес болса, оның жүрегинен не кешіп атырғанын, тап бір билгендей күтіп тұрар, өзі терезеден басын шығарып, шақырар еді:

— Мен бұл жерлемен, Арсен!

Мәлім болды, жігіт тап ұсыны күтіп тұрған екен. Олар дебишлерінен бір ауыз сөз шығар-шықпастан, шын кеуілден бір-бірін түсінегойды, қыз хәзір апасының үйіне өтетұғын, Арсен болса, «Нива»ға отырып, хәуліге қарап айдайтуғын, соң екеуі баслары аұған жаққа, ұзақ-ұзақларға сейіл етіуге кететұғын болды. Ең қуанышлысы сол, қыз оның ийестерін қолдан-қуаттар еді. Арсен хәуліге жетіп келгенде, Елес таяр болып, оны күтіп тұрған еді. Ол желкесінде кишкене ғана сумкасы, қолында гитара хәм мақпал одеялоны ийніне салып, жүзі гүл-гүл жайнап шығып келді.

Олар бір-бирине тығылысып отырып, жөнсіп кетті, бір-бірлеріне тоймай қарасар, өзлерін бахытлы сезер еді. Опадар «Нива» оларды қутлы дөңгелеклерінде, бахытлы жоллардан алып өтер еді. Барлығы тап бурышғыдай, әлем өзгермеген сыяқлы көрінгені менен, ол аңлап болмас дәрежеде басқаша еді. Ал олар болса, бұған сүйсініп, таңланысып қарасар еді. Міне усы бірден өзгеріп қалған әлемде хәмме нәрселер шұғлаға мегзер, сүүреттегі гөззал көріністер сыяқлы жән-жағынан жақты беріп қойғанға ұқсар еді.

Олар жапырылып келген бахытқа мәс болып, өтирап-әлеміне үлкен адамлардай емес, тап бір нәрестелердей нәзер таслар еді, қыздың жасы жигирма бестен асқан, жігіт болса отыздан өткен, көп жақсылық хәм жаманлықтарды көрген, басларынан тойлар, жәнжеллер хәм ажырасуларды өткерген, енділікте өтмишлерін артта қалдырып, жана өмір ушын қайта тууылған еді. Олар бұл жолда өзлерін жаулап алған мухаббат туйғыларынан өзге нәрселерди көрмес еді. Бұл қыял, ямаса өз-өзін алдау емес еді, бәлкі, тәғдір тәрәпинен бір мәртебе берилетұғын жән хәм руұхтың ашылығы еді. Жақын хәм ұзақ көрінген бәріше нәрселер, тау дизилмелері хәм далалар, қуяш хәм дәрәя, дөңгелек астына төселген топырақ биргелікте баслары ылаққан жаққа кетіп баратырғанлығы ушын да, оларға ұшлы хәм пәрәуан болып көрінер еді. Елес жанында мехир таратып отырғанлығы ушын Арсен Саманчин егер мухаббат екі жан ортасында өз ара найда болса, инсан тәғдірлерін қорғаушы өмірдің жоқары хақықаты тап міне усында, деп ойлар еді.

Романтизм трагедиясыз сада хәм алдамшы бір нәрсе деп есапланар еді. Ондай емес хасла, романтизмді уғыныу жолы басқаша, оның қуяшы басқаша, аспаны басқаша. Лекин, бұл

басқаша әлемді тек те мухаббат бағыш етилген инсан ғана биледи. Бийқарға айтылмаған ғой, мухаббат — бұл жүректің нурланыуы.

Арсеннің желкесінен аұыр жүк түскендей болды, бунын қалай жүз бергеніше өзі хайран қалар еді. Айдана себепли ана бір шайтан Ерташ Курчалды буншама жаман көріу, буншалар азап шегіу, буншалар өз етін өзі жеу... Бунын барлығы енді басқаша көрінер еді. Бунын үстіне Ташафғанның мәққар хәм жауыз мәқсетіне қосымта болып отырыуы... Енді бірден, өмірінде илгеріде болып өткен бәріше нәрселерди хәп заматта ұмытыу, Елеске кеуіл беріу, қәпелімде оның өміріннің ажыралмас бөлегіне айланыу. Бәлкі, қыз хақықаттан оны азат етіу, түпсіз тунғыықтан қутқарыу ушын жиберілген сыяқлы еді.

Арсенді руұхландырған поэтикалық сезімлерге қосылып, бахыт қуанышларына толып тасқан хәм буны жасырып отырғысы келмеген Елес былай деди:

— Арсен, қара, бұл таулар менин мухаббатымды күткен еді, соның ушын да мен тез-тез бұл жерге келер едім. Усындай болыуына ақылым жетпесе де, мен де интизар болып күтер едім... Бизін бұл тауларда рәуият айтып жүрсиді, Мәңгі қалыңлық сергиздан-себил болып гезіп жүр, деп.

— Оны айтпа, Елес, хәзір жылап жиберемін!

— Ұан, рұльди беккем ұсла! — деп күлді қыз. — Бирге кетіп баратырғанымыз қандай жақсы!

— Егер сүйіскендер бахытлы болса, олардың өмірінде бұрынлары басынан нелер өткен болмасын, бұл пүткілсіз өхмийетлі болмай қалады. Хәммеси бийқар етиледі хәм жабылған иелер архивлерге жөнетиледи, өйткени өмір жанадан басланады, есап жанадан ашылады. Арсен солай ойлар еді. Тек те буларға көз тиймесін!

Бирақ ол қаншалар бундай қыялпаразлыққа берилмесін, кеуілінен бәрі-бір басқа пикир де өтер еді, бахыттың изінен қайғы мұламы ерісіп жүрсиді. Демек, тәшүишсіз бахыт хеш қашан болмас екен-дә. Міне, хәзір де не қайтып соған келе береди, қандайда бір қәуетер жүрегіне тәшүиш салады: араб мийманларының аұхалы не кешеди? Оларды Ташафған хақықаттан да гиреуге алса-ше? Тағы бір мәртебе оны бұл жолдан қайтарыуға ұрынып көремең, қонбесе ше, онда не болады? Автомат оқлаңып, қонақтарды қорғауға алады ма? (Бектур аға өткен сапар бұған да автомат беріуді үәде етті). Басқыншыларды атып таслап, кейін өзі де оққа ушсын ба? Хәммезамандарда да миллионлаған жартылар бәрқұлла байларды көре алмаған, олардан жиіиркенген. Енді мына таң қаларлық пикирге қаран, сондай болып тұрып,

өзлери миллиардлер болууды көлейди. Кулласы, не деп ойласан, ойлай бересен, лекин не ислеу керек, кандай жол тутса дурье болады? Биз бир арканга байланып болдык. Таштанафганнын жигитлери хәр нәрсеге таяр, баскыншылыктан кайтпайды. Үлкен пулдын жолында хәмме нәрсеге баралды, маклукка айланалды. Лекин жырткышлар олжаны тәбияттын өзинен алады. Булар болса, жынаят көшесинен үлкен пул излейди. Таштанафганнын гәшине кара: аўзынды ашып отырма, иркилместен алға бас! Мине, тилекке карсы, бурынғы достым, классласым Аўған урысын көрип жаўыз болып кетти, енди глобализацияны көре алмайды, кимнің болса да, жанын алыўға таяр. Түпирдим саған, ахмак! Умыт булардын бәрин, түпир хәммесине!... Күтилмегенде, баска бир өмир турмысына кирип киятыр, оны жана максетлерге талпындыражақ.

Олар дәслеп аўыл шетинде жайласкан бензоколонкаға келди, бул жақын арада Елестин баска анасы жасар, саўда-сатық ислери менен Елес бул жерге тез-тезден катнап турар еди. «Нива»ға жанар май алғаннан кейин олар және жолға түсти. Жолға түсерде Арсен машинаны сондай етип бурды, тап бир таўлар арасында қаланың үлкен жолына шығып алатуғындай көринди. Машинаны бир майдан тоқтатып, ойға шүмин отырды.

— Не болды, Арсен?— деп қызығып сорады Елес. — Биз сол тәрепке барамыз ба?

Арсен үндемеді, басын шайқалды, жылмайып қойды, қыздың көзине тик қарап, хәзил ме, шын ба билип болмаитуғын тәризде, былай деди:

— Елес, егер карсы болмасаң, сени қалаға алып кетпекши едим!

— Ырастан ба?

— Аўа, сени алып кашпақшыман, ески заманлардағыдай. Не дейсен?

— Неўеге?

— Сенин менен бирге болууды көлеймен.

— Журналист-урлықшы! Демек мени гитарам менен бирге әлле кашан алып кашқан скенсиз-дә?— деп шақалақлап күлди Елес. — Қайылман! Әрманым еди! Мәйли, жол басла! Машинаның өзи қаякка барууды билмейди!

— Боқты, келистик онда, солай ма? Лекин, хәзирше таўларда болайық. — Арсен Саманчин бул сөзлерди айтып, машинанын рулин дәрья бойындағы тоғай тәрепке кескин бурды.

Ол жағы тап бир кино калрларындағыдай, тез-тез, зымырап өтті. Олар пайызлы мөканға тез арада жетип келди. Гитараны қолға алыуды естен шығармай, дәрхал жайласып алды. Қуяш

көп узамай баға баслады, таўлардын арасына дәслепки салқын түсти, жаз паслы өзинин сонғы дәуирине кирген еди. Таў дәрьясы сыйқак таслар арасынан атылып ағып атыр. Олар путалардын курғак шақаларын жыйып, от жақты. Елес хайран қаларлық шаққан қыз екен. Хәмме нәрсени тез хәм сыпатлы таярлап қойды. Дәрья бойындағы путалардын салқын саясына жумсақ одеяллы төседі хәм бир заматта үсти-басларын шешип, шетке ылақтырып, олар бир-биринин баўырына енисип ғарк болды, кушақласып, буларға мехрибан көк аспанға қарай қанат қомлап ушты, аспан оларға хәуес пенен қаралды. Олар жер үстинде емес, теллені айландырып жиберетуғын түпсиз космосқа көтерилди, кейин және бир майданда жерге қайтты, бул жерде тәбият кушағында хәр нәрсе, хәр бир гия хәм хәр бир жапырақ оларға үнлес хәрекетте еди: төбесиндеги путалар гә пәс таманға түсер, гә көтерилер, дөгеректеги гүл-шешеклер елпип ескен самаллар менен ыргалып, гә жерге қарай бой созып, булардын жүзлерин сыйпап өтер, силкинер, титирер, кушағына тартып, куўанышын бөлискендей болар еди. Тәбият олардын мухаббатына қызғын қатнаста болды. Әсиресе, таўлардан күшли екин менен тасланып, ағып атырған асаў дәрья олардын ышқы-сезимлерине үн косып, ығрақ шалар еди. Дәрья бурқасынлап тасар, өкирер, ах урар, ынранар, кейин бир майдан тынып алар, кейин тағы ышқы халатына түсер, жағыс пенен аймаласар еди. Қуяш болса, бәлент көк аспанда сүзип, таў шокқыларын, онын өркешлерин өзинин қызғыш нурлары менен жақтыландырар еди. Қулар ушып кетип баратырып, дәл болып турып қалар, әтиранға жуўырып жүрген тышқанлар, бир заман тоқтап, басларын айландырар, кулақларын тик көтерип, қарамықтай көзлери менен жалт-жулт қарасар еди. Сүйискенлер болса, жәннетте оларға бағыш етилетуғын мәўритлерден дәззет алып, уақты-уақты кушақларын босатып, қол уласыўы менен дәрьяға түсер, онын бурқасынлаған ағымына сүнгип рәхәтленер, бир-бирине суў сеўип ойнар, олардын тәнлери оғанда гөззал, жүзлери шексиз куўанышлы еди. Кейин және бир-бирлерине хасла тоймай, путалар саясындағы жәннетий төсеклерине бойын таслар, қуяш та өз жолынан қалмай, таў өркешлеринин артына жасырынар еди.

Мәнни қалыңлық болса, олардын бахыт-ығбалып жүректен сезинип, таўдан-таўға өтип оларды дөгереклеп жуўырар. Елес гитарасын алып қосық айта баслағанда, бәлент шокқы үстинде отырып, қосыққа кулақ түрип, жылап жиберер еди, ишинен гүбирлентен саза шығар еди: «Мен де соны әрман еткен едим... Қайда, қайдасан аншы жигитим? Қашан, қашан табаман мен сени?»

Өбден шаршап, кушакласыш отырып, олар жүдө көп нәрселер хаккында сөйлөсөт алды, лекин өтминштеги өмир хаккында илдө, деп аўзын ашпады. Енди ўақыт олар ушын өйне минс усы сааттан, өйне минс усы күннен басланар еди. Арсен хөзил кылды:

— Билесен бе,— деди ол, — мен бул таўлы сай енди «Елес сайы» деп аталыўын көлер едим! Сен буған не дейсен? Мен география жәмийетине сондай усыныс киргиземен.

— Мәйли, бир урынып көр, Арсен. Көремиз, кимнің усынысы өтер скен. Мен бул сайды Арсен сайы, деп атаўды усыныс етпекшимен! Бүгин екеўимиз тап бир жас балалардай болып қалдық. Кел, кел мен сени Арсенбек, деп шақырайын, сен болса мени Елесгүл, деп айт, балалығымда мени солай айтып шақырар еди.

Олар көп нәрселерди сөйлөсөт алды, бундай ышқы халатында қаншама орынсыз болып түйилмесин, хәттеки, сиясат та тоқтайды. Бирақ хәмме жерде сиясат бар хәм хеш ким оны шетлеп өте алмайды, өз-өзинен гөп айланып дийханшылық хәм шарўашылық өнимлерине талап кемейип кеткени, бунын акыбетинде аўылларда жарлылық хәм жұмыссызлық күшейтени, бийталашылықтын нәтийжесинде урлық, мәскүнемлик сыяқлы жарамас әдетлер хәуиж алып атырғаны, хәттеки нәшебентлик раўажланып баратырғанына күйинди. Адамлар иләжсызлықтан «Мерген» аўшылық фирмасының бизнесине жабысып, оннан үмит етип атыр, бул жерде хәзирше жұмыс бар, хакы төленеди. Көпшиликке бул көл келип атыр. Аўылдағылар шет елден бай аңшылар келип атырғанына куўанышлы. Бул жақсы емес, десениз, аўылдағылар қапа болады, деди Елес. Өзин бозшының мәкисиндей төрт төрөнге жуўырып саўдагершилик етесең, аз ба, көп пе дарамат табасан, не сиди биз азырық пул ислеп тапсақ жаман ба? Арсен, әмекин үлкен адам, халыққа не деген жақсылық ислеп атыр. Лекин бунын ертени не болады?

— Өзим де шақырғанын еситип, аяғымды қолыма алып жуўырып келдим, лекин жаным ашыйды, Арсен,— деп даўам еттирди сөзин Елес. — Мә, гитараны ушлап тур, сени еситсен, деп бир өмир қосық айтқым келеди,— деди және Туйық Жарға қайтыў ушыш орынларынан қозғалған ўақытта. — Биз экология хаккында гөп еткенди жақсы көремиз, ал өзимиз болса...

— Гөплерин дурыс, Елес, буларды түсинемен, өзим де қыйналып жүрипшең,— деп қызға қосылды Арсен. Бул хаккында тоқтамастан былшылдаймыз. Гөпти дәстан етеміз. Сәл пулдың ийси шыкса, есимизди жойтып қоямыз, экология бир шетте қалып кетеди. Сен бул себепли бийқарға өзинди езип отырма, буған сен айыпдар емесен. Аў қылмайсан гөй, тек те ойын-күлжини шөлкемлестирип

бересен, болғаны. Мен енди аўшылар ишинде боламан. Бектур ағаға сөз бергенмен, уәдемнен шығыўым керек.

— Түсинемен сени, Арсен, жаным. Мени кушакла, не деген өжайып! — Олар және бир-бирин посаларға көмин таслады. — Лекин сен бул истен бас тартқанында, бул жерге, таўларға келметенише де, бәри-бир... Кара қазан сенсиз де бүдкилдеп қайнай береді.

— Асықпа-асықпа! «Мерген»ди бир шетке қоя тур-шы, лекин менин кеўлим сезген еди, байқадым, билген едим, сени ушырататуғынымды! Хаслында тек те сени деп келген скенмен бул жерге, Елес.

— Ох, сол гөпти айтыўынды қаншалар күткен едим! Мен де, сени деп, бул жерге келип қалдым, Арсен! Барлығы дурыс шықты.

— Жақсылықсыз жаманлық жоқ, деген гөп ырас скен. Ол жағын айтсан, бунын ушын таў қаптанларына рахмет айтыўымыз керек. Бул жерге бизди олар шақырып келди,— деп күлип жиберди Арсен.

— Ырастан да барларға рахмет! — Олар және кушакласыш, бир-бирлерин ышқына сүйе баслады.

— Қунақ сал, Арсен, акыры, сен Барссан, ал мен болса — Барсайымман!

Ырастан ба? Шынында, өзи солай.

Сонда күтилмеген бир пикир мийине оқтай урылды хәм бир минуттай көўстерден қатып қалды: «Егер бизлер де барс болсақ, онда халымыз ертең не кешеди?»

Елестин хөзил менен айтылған гөпи жүдө әхмийетли бир нәрсени қозғайды. Кейинги күнлер ишинде бираз тәшүишке түсип қалған, бирақ бул хаккында хеш кимге аўыз ашпаған болса да, таў аўылында аўшылық тиришиликтин тийқарғы дерегише айланып атырғаныны оны көўстерге салар еди. Халық ушын аўылхожалық өнимлерин жетистириўдин әхмийети жоғалған, пүткил итибар жабайы хайуанларды аўлаўға қаратылған еди. Егер усындай аўхал даўам еттиреле берсе, аўшылық бизнеси бир неше жыл ишинде таўлардағы бөрше жәниўарларды, акырғы шымшыққа шекем қырып таслайды. Хәммесин хәм бириинши гезекте таў қаптанларын қырып таслағаннан кейин пени аўлайды олар? Жана базар экономикасы шараятында жергиликли товарлар ислеп шығарыўды жолға қоймай турып, жарлылықтан қутылып болар ма еди?

— Соларды ойласам, жүдө қыйналып кетемен, Арсен, лекин биреўге айтыўға жүрегим шыдамайды. Билесен бе, хәтте араб аңшыларының келиўине плакатлар көтерип шықсамба скен, деген қыялда едим: «Қаптанларымыздан қолынды тарт! Барларды

тыныш қойың! Жабайы хайуанларымызға тиймен, оларды сақлаң!»
Лекин буны қыялға келтиріп те болмайды, өз адамларымыз бизди тасборан етип өлтиріп жибереди, бизнести токтатыуға сирә жол қоймайды! Шет еллик байларға ау ұйыстырыудан басқа хештене қалмады! Жок, олар түсинбейди хәм аяп та отырмайды. Дурыс па, Арсен?

— Ауа, хәзир сондай, айтқанына қосыламан. Лекин тағы бир рет кайталанса, бул иске бас көтерсе болады. Бул бизнес аўдың төрезисин туўрылап қойуу да керек ғой, я? Хәттеки, Ауғанстанда да ғиябенлик өсимликлер далаларының көлемин қыскартыу үшін басқа егиндерди қобейтиу хәрекетине кирисип атыр. Хәзир бул хакқында баспасөзде көп жәрияланбақта.

— Арсен, сен маған бахыт ссигин аштың. Қәлблеримиз бир-бирине жакынласты. Сондай бир пайытта орынсыз темада гәп тапқаным үшін мени кешир. Лекин, билесен бе, мен өзимнин саўда-сатық ислерим менен түрли жерлерде боламан, хәмме кандайда бир төризде базар экономикасына бейимлесип атырғанын көремен, лекин бизин таўларда болып атырғандай турпайы төризде емес. Яқшы, бүгин шет еллик байлардың жәрдемінде қаржы топладық, дейик, кейин ертенге не болады? Тек те аўға берилип кетип, мийнет етпей қойсақ, тез арада тап-тақыр болған, өлген тәбият ишинде ски қолымызды мурнымызға тығып қала беремиз. Кешир мени... Тилиме тас байлап қойсам болар ма еди. Мен сени жаксы көремен. Сен бугаң исенесен бе?

— Исенемен! Кеширим сорап отырма, оның қәжети жок, Елес. Сөйлесиуге арзыйтуғын тема, мен де көп нәрселерди қосымша етиўим мүмкин еди, бирак кейинирек сөйлесермиз және... Кеттик. Қараңғы түсип қиятыр. Еле сөйлесетуғын сөзлеримиз жүдә көп. Бир-биримизге жакын болып қалдық, нәзеримде өмиримиздин жана музыкасы шертилип атырғандай.

— Арсен, мен артқа отыра қояйын, машина айдауыңа кесент бермейин, гитарада жаңаша хәм ескише намалардан әсте шертип бараман. Мәйли ме?

— Әжайып усыныс! Бул жалғыз мен үшін бағышланған концерт бола қойсын. Жан-тәним менен есетемен. Сени жеткізгени үшін гәдирге шүкирлик етемен.

— Не үшін?

— Сен үшін, Елес!...

Ох, бул жер сахна емес екенлигин қыз билгенде еди. Арсен Саманчин сыр бермей, өзін туғып отырыу қаншама қыйын болып атырғанын аңлағанда еди, жолбарыс айдаушылардың нийетлеринин бузылғанын, глобализмнин хакыйқый душпаны, қызба, надаң

Таштанарған өзинин әскрий шәпкисин кийип таярланып турғанын, бул машакатлы гиреуге алыудың басланыуы скенин, бунын ақыбети не болатуғыны, не менен тамамланатуғының болжай алғанда еди... Өзинин қандай беккем қакпанға түскенин қыз балаға ағызбай-тамызбай айтып болар ма еди... Бул қакпаннан қутылыудың иләжы бар ма екен? Нәлет жаўсын усы аў бизнесине! Хәммени — адамларды да, хайуанларды бәнт етип байлады, өлим халына келтирди қойды. Лекин ышқы тилине зибан енген жағдайда да, бул нәрселерди ол қызға хасла айта алмас еди, бугаң батылы бармас еди.

Күн батып барар еди. Тәбият ашық-машықларды қоллайды, деген гән ырас болса, олар буны өзлери басынан кеширип көрди. Кейинге қайтып баратырғанда, мухаббаттын хұрметине пүткил дөгерек-әтирап оларды қоллап-қуўалады.

Таулар ақшам көринислерин тыныш хәм уллылық пенен қарсы алар, олар билинер-билиңбес таң шуглаларына мылыңар, тау шокқыларының өткер хәм ушлы қырлары рәнбәрән рещлерге шомылар еди. Тынық көк аспан баўрында тау дизилмелери өз ара назлы еркелеп, ашпақ ақ булытлар менен уласып, тиллесер еди.

Сол күни я самал еспеди, я жамғыр жаўмады, жазийрама жаз хұким сүрер еди. Булардың бахтына әжайып-кәраматлы, тәкирарланбас, есте қаларлық күн болды.

Пәске түсип «Нива» асықнай, әсте-ақырын жүрип барар еди, асығатуғын пайыт емес еди, бир-биреўлерине ыштық сүйискенлер сейилдин тағы да даўам ете бериўин қәлер еди, бул зериккеннен, уақытты солай бир өткерий емес, көклерден инам етилген иләхий демлер еди, олар үшін, бул мәўритлерди олардың екеўи де зар-интизар болып күткен, өмиринин ен қымбатлы демлери киби қарсы алған, сонын үшін не нәрсе өткен болса, бәри бирдей ұмытылған, себеби хәзирги күн жана өмир дерегин келтирген еди. Жаксылыққа болсын, қалайда. Алдында, ертеннен баслап оларды нелер күтер еди? Бул хакқында олар еле ойлап көрмеген еди, ышқы сезимлерге берилип, алдында турған айралық алдында олар хен нәрсени ойлауды қәлемес, толы бир бахыт олардың барлық дүньяларын ийелеп алған еди.

Елес артқы орынлықта отырып, гитараны әсте-ақырын шертер, Арсен таныс, йошлы ырғақларды қәлбине жайлап, «Нива»ны бурын үстинен көп өткен жоллардан айлап барар, жол енди оған басқаша, таныс емес болып түйилер еди. Себеби бул жолдан ол пүткилтей жанарған адам сыпатында, сүйикли яры менен бирге өтер, сонлықтан да ол басқа нәрселерге дыққат аударыуды, әйтеўир бир затлар үстинде бас қатырыуды кәўлине сыйдыра алмас еди.

Ұакты-ұакты олар бир-бирлерине шок хәзил-дөлкөк кылып, кеўлин көтерер, бир-биринин еле ауызларынан сөзи шыкпай туруп түсинисер еди.

— Машинаны бирден кала тәрәпкә бурып жиберсем, кейин не болады? Сен не дейси?— деп сорады Арсен дәрхал артына бурылып.

Елес оған карай жақынлап, жылысты да, еситилер-еситилмес етип сыбырлады:

— Не десен де, мен таярман!

Сол бир кууанышлы демлердә Арсен Саманчин бир нәрсегә жүдә хайран калды: оны тынымсыз кыйнаған өш алыу хаккындағы жауыз кыяллар әсте-әсте кейин шегинди, ол гүналан узағырак турыўды, оны нүткиллеи умытыўды көлеп калды.

«Курып кетсин сол жарамас Курчал! Жұлдыз болып кеткен болса да, онысыз, Айданасыз жасау қолымнан келеди, аўа, қолымнан келеди. Сондай арзымас бир адам деп, жыллите айланып отырыппан я?! Болды! Барлығы тамам болды! Өмирдин баска кууанышлары да баршылык!» — деп ойланар еди ол. Және бир нәрсе кыялынан өтті: «Мәңги калыңлык болса хеш кашан умытылмайды, Енди мен жана күш жыйнап иске кириссем болады...»

Арсен Саманчин Елеске үйлениу хаккында хакыйкый хәм тийкарлы пикир жүргизер еди. Олардың минез-қулықлары да, өмирге болған көзкараслары да бир-бирине сай еди, бул нәрсе бир карағаннан көзге тасланып турар еди. Елес бираз оқыған, әдеп-икрамлы, жүзи ысык хаял, күш-қуўаты ишине сыймас, сошын ушын өзин саўда-сатыкка урған еди: барына шүкир етип, маза кылып шай ишип, тек саўдасына қатнап жүриўди кыялына да келтирмес еди. Егер Елеске үйленсе, туўған-туўысканларынын гәплеринен де қутылар еди. Айрықша «Черчилль әмски» — Бектур аға, Ардак хәм баска жақын аға-ини, туўысканларынын баслары аспанға жетер еди. Әлбетте, буннан баска тағы бир мәселе бар — Елестин өзи бундай тәғдир өзгерислерине каншама таяр хәм каншама ыразы болар екен? Ақыры, оның өз машқалалары болыуы мүмкин гой. Ер адам сыпатында, әлбетте, биринши болып өзи оған сөз салады. Қыздын ыразылығын алыуы керек.

Әлбетте, бурынғыдай хәзил етип емес, анык етип, мине тап хәзирдин өзинде, еки бастан «Мерген» фирмасынын ислери менен бул жерде жүрер екен, усыныс етиу мүмкин, деп пикир етер еди ол, Елестин жағымлы сазларына кулак түрип отырып. Бирак бахыт ушын мудама төлем төлеуди талап ететуғын өмир, оның нийетлери жолында тоскынлык етиуден тоқтамас еди. Арсен

Саманчин Таштанафған хәм оның жигитлери тәрәпинен таярланып атырған жауызлык хаккында ойламаслыкка өзин каншама мәжбүр етиссин, лекин бәри-бир бул нәрседен сирә кашып, қутылып болмас еди: ол мудама Таштаннын еси кирип калар, алдында миллион-миллион доллар пуллар жиуа кылып, ым қагып турған болса да, көз көрип, кулак еситсеген бундай питнеге жол коймас, сум нийетинен қайтар, деп өзин исендириуге урышар еди. Ақыры, туўылған ауылына канша ауыр қайғы, хәсиретлер келтиретуғыны, мәмлекеттин абырой-салтанатына халык аралык шеңберде өшнес дак түсиретуғынын терең түсинип жетер, бир мәрте келетуғын имканияттан найдаланып калыу пикиринен ўаз кешер, инсапка келер, деген нийет көлбинин бир мушын хасла тәрк етисе еди.

Сыйкак бир гәп болып еситиледи-дә, лекин хәр сапар курамалы, жеке машқалаларды шешиуге туўры келгенде, сол нәрсеге исеним етесен киси, хәр халда биз жасайтуғын дүнья таң каларлык етип дүзилген. Жаратылыстан карама-карсылықлар да, жәртекленген халында, мудама олардың ишинде араласып жүреди.

Таштан өзин глобализмнин душпаны етип көрсетеди. Лекин бул душпанлык-террордың бир түри. Карап, оның өзине кандай бәхәне тапқанын.

Маркешилер оны қоллаған болар еди, Бийкарға емес, бир сапары оның: таўлардың өз Че Геварасы болыуы керек, деген сөзлери. Лекин Че Гевара қаякта, бул қаякта! Доллардың сел таскыны өз жолында хәр кандай идеялар хәм көзкарасларды ағызып, сүрип кетиуге таяр турғанда, көне оны жолынан қайтарып, исендирип көриң-ши!

Адасып-ылағын кетти, бул маңлайы сөрлар. Түсиникли, жарлылык батпағына бағын жатыулы ким көлейди дейси?

Болды, жетер! Түнир, булардың бәрине хәм кетер жерине барып кал! Қаякка барасан? Сен жанынды қуткарып кетерсен-дә, басқалардың халы не кешеди? Оның геллесине сирә ақылға сыймас пикирлер келер еди. Ол Елести күлдириу ушын, машина тормозын басты да, жүзине жасалма айрықша түс берип, соралы:

— Набада кандайда бир себеплер менен мен таўларда жасап калсам, уңгирлерде гәрип болып жүрсем, сен буған не дейсен?

Елес бул сөзлерден өзин жоғалтып коймады, оның арткы бетинен, желкесин кушақлап, баурына беккем басып, жуўан берди:

— Егер бирге болсак, мен таярман!

— Бул жүдә жуўапкершиликли, Елес! Менин қасыма от. Он шақырымдай жол калды, сөйлесип барамыз.

Ол «Нива»ны тоқтатты, Елес машинадан секирип түсип, алдыңғы орынлыкка отырды, сол замағта оның кеўли және де таскынлап кетти.

— Неүе, сен ырастан да үнгирде жасауды көлейсен бе?

— Ким билсин! Жаксысы сен айт-шы, сен кандай кылып дәрхал менин менен бирге ол жерде жасауға жүрсөк еттин? Әййемгише жасаудан қорықпайсаң ба?

— Ақыры, Арсен, сен сезбей атырсаң ба, саған жүдә-жүдә унауды көлеймен.

— Мен де саған сондай.

— Ондай болса не кылыпты, тауларда жасай беремиз, бир-биримизди сүйемиз... Лекин бәри-бир сен маған айт-шы, үнгирде күн кеширетуғын болсақ, сен не ие пенен шуғылланасаң?

— Өз үстимде ислеймен. Саған лекциялар оқыйман. Тәңришиллек деген тәлиймат бар. Оның тәрәпдарлары көк аспанға табынады.

— Буны бул жердин молдалары билеп койса, келип үнгириниңиң аўзына тас қалап кетеди. Сонда не болады? Лекин үнгирде бир өзін болмайсаң, мен жанында қаламан.

— Онда қәуәтерленетуғын жери жоқ. Молдалардың басқа ислери көп, өзлерине жетип атыр. Бир дәруиш пенен не жумысы бар? Дүньяның тәшүишин шешсин.

— Мениң дәрдий-қыялым тек те сен. Пүтқил әлем дегенде тек те сени түсинемен!

— Дәрдий-қыялым дегенде нелерди нәзерде тутып атырсаң?

— Мен перзентли болыуды жүдә көлеймен. Баланды жетеклеп жүрсем деймен. Ол да балалықтан сениң үнгирдеги лекцияларыңды еситип жигит болсын.

Мен таярман. Сондай болыуын көктен тилеймен. Елес сен мені кешир, егер орынсыз сорап атырған болсам, айтшы, перзентли болғанбысан?

Елес тилин тислеп қалмады, дәрхал қысқа жууап берди:

— Жок, ықтыят болғанман.

— Енди ықтыят болып жүрме.

— Ондай болмайды. Керисинше, мен де көк аспаннан сораيمان, бизге шырайлы бир бала инам етсин.

— Қыз болса да, маған бир дүнья сүйениш.

— Маған да! Қызлар балалықтан ақыллы-хушлы болады.

— Турған гәп! Әне, хәмме гәплерди келисин алшық, нийетимизди қағазға түсирип, қол қойыуымыз қалды, — деп хәзиллести Арсен.

— Әжайың нийетлер! — деп тастыйықлады Елес.

— Онда хужжет таярлаймыз.

Алыстан аўылдың қарасы көринди. Қараңғы түскеннен кейин хәмме жақта шырақлар жана баслаған еди. Сол заматта бірден телефон шыңғырлады.

— Уай, мени шақырып атыр! — деп шөршынып, силкинди Елес хәм артқы орынлыққа қарай еңкейип, ол жерде жатқан куртқасының қалтасынан кишкене телефонын алды.

— Ғындайман? Сенбисен, Зейнеп? Аўа, мен тауда жүрген едим, ол жақта телефон байланыспайды, хәзир Туйық Жарға жетип келдик. Аўа, еситип атырман. Болады-болады, мен өзимниң факсимнен жууап күтип атырған едим, не болды? Он тоғызыншы сәнде ме? Оншама тез? Яқшы, ойлап көремен, қоңырау етемен. Яқшы-яқшы, әлбетте, еки саатлардан кейин. Хәзирше, Зейнеп.

Елес қол телефонын тағы да қалтасына салып қойды. Әудисатаға жақын Чулған қалашасынан бирге саудаға баратуғын достысы қоңырау кылыпты. Олар төрт шерик, Елес оларға басшы екен. Тап бир пионер вожатыйдайман, деди Елес. Саратовта майда көтере сауда орайы бар, сол жерге барып келиуим керек. Түрли түстеги товарларды алыуға шәртінама дүзгенбиз, оларды алып келип, бул жердеги дүқанларға, базарларға тарқатамыз.

— Неүе, кетесен бе? — деп сорады Арсен қәуәстерленип.

— Қалесен, сени өзим апарып қояман.

— Яғ-ә, әүере болман. Әудисатадан поездда барамыз. Тек те мен, бизди Саратовка бир хәптеден кейин шақырады, деп ойлаған едим, енли ертең кетиуиме тууры келеди.

Олар жым болып қалды. Арсен машинаны тоқтатты. Ертеқ киби қысқа, жәннетгий өмир мәүритлерине бирден күтилмегенде күшделикли турмыстың тәшүишлери кирип келди. Былай қарағанда тацланатуғын жери де жоқ, хәр кимниң өзине жараса машқалалары. Лекин олар өзлерин бийик аспаннан қатты жерге құлап түскендей сезер еди. Буның барлығы бес минуттай дауам етти. Сонда Елес ишен кәйипте былай деди:

— Арсен, мен шериклериме телефон қыламан. Бул рет Саратовка менсиз барып келсин.

Лекин Арсен оған артықмаш машқала туулырыуды көлемеди.

— Мен билмеслигим мүмкин, Елес. Лекин, мениңше, ортадағы шәртінаманы бузыудың қәжети жоқ.

— Арсен, — деди Елес оның желкесине қолын қойып, — екеуимиз ушың хәр нәрсеге таярман.

Олар хәзир бир-бирин, тап бир теңиз үстиндеги еки шағала сыяқлы, сестинен, қанатларының женил, билинер-билиңбес хәрскет етиулеринен түсинер еди. Солай болса да, Арсен Елести оның апасының үйиниң алдында түсирип кетиуден бурын, мен буннан бұяғында өмиримди сенсиз көз алдыма келтире алмайман, деп айтыуды, дурысырағы, соны билдирип қойыуды зәур, деп тапты. Лекин мағорды өшириуи менен-ак тағы телефон шыңғырлады.

Бул рет Арсенин телефоны шақырмакта еди. Хожайын экен. Кæрдесен, деп сорады. Туйык Жарға хәким Жонишбаев келди, деди. Рәсмийлик бойынша, хурметли шет еллик мийманларды хәким де күтип алыуы, кутлыклауы керек экен. Кешикпей тез кенсеге жетип кел, деп талап етти хожайын. Хәким менен ертен Әулисата аэропортына баруу, жол илажларын келисип алыу керек экен.

Күнделикли жумыслар мише усы тәризде олардын сырды дуньясына тағы бир мәртебе есик кағып кирли. Асығыҗа туура келди. Мудамы телефон арқалы байданысын турууға келисти. Арсен сынау ушын сол жердин өзинде Елестин телефон номерин терди, сол заматта телефон дауыс берди.

— Хурметли Елес Батыровна, — деп хурмет пенен шақырды Арсен, тәшүишке салғаным ушын кеширин. Бул Арсен Саманчин деген адам. Ол сизге конырау етпей тура алмайды, сизсиз жасау мүмкиншилигиниң ийе емес. Буған не дейсиз, Елес Батыровна?

Елес Батыровна жууап ретинде мыйык тартып койды:

— Аўа, хурметли Арсен Саманчин, мен өзим сизге телефон кылып тураман. Конырау етпегенше тыныш таппайман. Рахмет сизге Мухаббат Мухаббатович!

Олар телефонларын өширип, тап бир мәнгиге айрыдысып атырған адамлардай бир-бирлериниң жүзлериниң телмирисип карап калды.

— Мен күтемен! — деп хошласты Арсен Саманчин.

— Мен де күтемен! — деп жууап берди Елес.

Арсен пәске түсип, жууырын, айланып өтти де, Елеске есикти ашып үлгерди, хәули алдында тас қаранғыда олар және жүзбе-жүз турып калды. Сол пайытта Арсен енди Елессиз сирә да жасай алмайтуғынын аңлады.

— Менин хеш кетким келмей атырыпты, — деди Елес. — Кызларды көндириуе хәрскет етемен.

— Мейли, өзин билесен, Елес. Илажын тапсан жүдә жаксы. Болмаса үш-төрт күн хеш гәп емес, өтеди-кетеди. Сенсиз мен бул жерден кетпеймен.

— Бәлки Саратовтан тууры Бишкекке келсем бе экен?

— Вокзалда күтип аламан. Тек те конырау ет. Егер аў тез тамамланса, жүдә макул, егер созылса-шыдармыз.

— Аўа, түсинемсиз.

Олар бир-бирин сүйип, бекем кушакласып, хошласты.

Арсен Саманчинниң «Нива»сы көздең гайып болып кетпегенше Елес колын былғап турды. Арсен болса, Елестин кәүмети киширейип, тап көринбей калғанша айнадан көзин алмады.

Арсен бираз узақлап кеткешен кейин, көнелимде онын ядына бир нәрсе түсти, ол бирден жардан кулағанға мезеп калды: хеш нәрсеге қарамастан хурметли мийманлар тиреуе алынса, онда аўхал не кешеди? Буны акыры хеш кимге аўыз жарып айтып болмайды гой, хәтте Елеске де... Айтсаң, гаў көшкиси хәмме жакты уайран кылып таслайды, «Мерген» фирмасынан нәмиу-нышан да қалмайлы. Айтпасан, оннан да бетер... Не қылса болады?

Арсен Саманчин ашылык кенсесине келип, хожайынның кабинетине кирип баратырғанда, қабыллауҳанада жәрдемшилер арасында Гаптанафғашын да турғанын көрди. Ол биринши болып сәлемдести:

— Сәлем, Арсен, жетип келдиң бе? Жур, хожайын күтип калды. — Ол хеш нәрсе болмағандай, Арсенди қолтықлап алды. Есиктин алдында оннан сорады:

— Хәкимниң исми-шәрипин билесен бе?

— Жоқ, жаксы таныс емеспиз.

— Курчибек Алтаевич, Жонишбаев Курчибек Алтаевич. Еслеп калдың ба? Және бир гәпти билип қой: хәким өз кенсеси атынан мийманларға саўға таярлап атырған: ски бүржит.

— Түсиникли. Сен бул жерде не қылып жүрипсен?

— Не қылар едим? Мен әпиуайы айдаушы емеспен, әхмийетли иелер шығып калғанда хожайын мудамы мени шақырады.

— Түсиникли.

— Елес пенен жаксы қыдырып келдиң бе?

— Сенин не жумысын бар?

— Койсан-шы! Ол жаксы қыз, саған мас келеди.

Олар сәйлесуи менен кенсеге кире берди. Әдетке көре Арсен Саманчин дәслеп хәким менен көристи. Ол салтанатлы, толықтан келген, жасы қырықлардан асып қалған, костюм кийип, мойнына галетук таққан қиси экен. Қандайда бир әнжуманларда бир-еки мәртебе көрискенин еследи. Кейин әмекиси Бектур аға менен сәлемдести, Гәпти хәким баслады:

— Сени бул жерде күтип турған едик, Арсен. Базы бир нәрселерди сәйлесип алыуымыз керек.

— Мен таярман, Курчибек Алтаевич. Менин тийқарғы жумысым — дилмашлык етиуден ибарат. Сөзбе-сөз аударып беремен.

— Билемен-билемен. Дилмашсыз бул жерде ис итпейди. Бирак биз ушып тек те дилмаш емесен, Арсен. Әмекин Бектурған аға сондай хурмет-итибарлы адам. «Черчилль аға!» Мақтаныш етсек арыйды! Бай ағамыз бурынлары қолхоз жумысларын да жаксы алып барған, енди бүгин аўшылык онын қолында. Архарлар, барлар бар. Сен болса баспасөздин жетекши хызметкерлериненен! Баспа сөз патшасы десе де болады.

Бул хәзилге хәммә күлди. Кейин оғада әхмийетли гәп басланды. Көбирек хәким пикир билдирди.

Дәсләп ол бүркитләрди мийманларға саўға етиү мересимин қандай шөлкәмләстириү кереклиги хаккында мәсләхәтләсти (араб байлары тау бүркитлери хәм лашынарды хәдләп тыс жаксы көреди екен. Уәнгилеш аўшы қусларын өз журтларына жаным менен, деп алып кетеди). Қуслар салтанатлы жағдайда саўға етиледи: басына қалта кийдирилген бүркит мийманның телетин қолғап кийген қолына қолма-қол узатылады, қуслар өткис пәнжелери менен мийманның қолын жаралап қоймауы керек. Мәселә бүркитләрди қалай етип саўға етиүге барып тақалды. Буны олар Туйық Жарға келгенинде өткисиз макул ма, яки аўдан кейин, журтына қайтқан пайытларда бергени жаксы ма?

Таштанафған асығыслық пенен өз пикирин билдирди: мийманларды олар ушын ең әхмийетли истен, яғный аўдан шетләтпейик, саўғаны болса, хәммеси тамам болғаннан соң, жөнәп кетеринин алдында, рәсмий түрдә тапсырса орынлы болады. Оны Бектур аға хәм басқалар да қоллады. Хәким Жонишбаев та бул пикирге қосылды. Бунан руўхланған Таштанафғанның тили қышыды, саўға тапсырыу мересимин ески үрип-әдетимиз бойынша өткисейик.

Мересимдә шаманлар қатнасын. Аўшылардын үрип-әдет дәстүрлерин көрсетсин.

— Бизин сондай шаманларымыз бар. Аўшылықтын үрип-әдет дәстүрлерин келистирип, орны-орнына қояды, қосықларды айтып, аласлайды. Оларда ислер хаккында баянланып атырғанын мийманлар билгиси келсе, әне сонда сен, Арсен, инглизшеге аўдарып турасан. Бәлки, алдынан шаманлардың айтымларын еситип көрерсен, олардын алжы-гүлжи сөзлерин аўдарыу аңсат емес.

— Мейли, ойлап көремен, деп ашыуы келип жуўап берди Арсен Саманчин, Таштанафғанға не болғанлығын аңламай. «Кәне енди пикиринен қайтқан болса? Қандай зор болар еди, я? Лекин лақыллатып атырған болса ше?»

Таштанафған болса оның тәшүишке түскенин көрип, бетерирек былшылдыны көбейтти. — Шамалбаш лақаплы бир шаман хаккында әңгимә етиүге кирисип кетти.

— Бизин Туйық Жар тамаңларда, бир шаман бар, Курчибек Алтаевич. Бундайы хеш жерден табылмайды. Бектурған аға, сиз билесиз гой, Шамалбашты. — Аға күлип басын ийзеди. Арсен, сен де еситкен шығарсан? Аўылда үлкешпен-кишкенеге шекем аттын қасқасындай мәлим. Егер бир ашылысып кетсе, оны тоқтатыу

қыйын! Әне оның аласлауын қорин! Диқир-диқир ойыңға түседи, аспанға шапшыды, гур-гур қышқырады:

*Көрмейсиз бе, әй, сизлер,
Таулардың қулағанын?
Көрмейсиз бе, әй, сизлер,
Тереклер жылағанын?
Көрмейсиз бе әй, сизлер,
Дәрья кейинге, ағар,
Бул ис, кеўлиме жағар.
Пада қылып хәммеңди
Қораларға айдарман!
Бұлар мениң қолымда,
Қарсы турмаң жолымда!
Жығылып аяғым,
Бас ийиң таяғым!
Мен — Шамалбаш, бәрин билемен!
Мен — Шамалбаш, зор боп жүремен!*

Хәммә күлип жиберди. Район хәкimi Жонишбаев кеўилли түрдә сорады:

— Ссипинне сол Шамалбашты мийманларға көрсетсек бола ма? Лекин Бектур аға аяғын тиреп турып алды:

— Хеш керсиги жоқ! Қасына жакынлатыуға болмайды! Шамалбаш хәр қыйлы қылықлар көрсетеди, қорқытады, оның сандырақ сөзлерин аўдарыу керек. Не дейсен, Арсен, бундай биймәни ислерге қол урыудың қажети бар ма?

— Аўдарыу қыйын емес. Лекин бүркит саўға етиү — салтанатлы мересим, басқасына дыққат аўдарып отырмайық.

Бүркитлер — қуслардың зоры, олар тоты қуслар емес гой...

Хәммә шақалақлап күлди. Кейин тийқарғы мақсетке өтті. Сыртқа қаранғы түсти. Бектур аға сигарасын «Черчилльге» мегзес тутандырып, район хәкimiне еңши негелдур «Жаабарс режеси» деп аталған илажды баян етип берди. Хәммә өзинин ис дәптерине сондай етип жазды: «Жаабарс режеси». Онда төмендегилер тийқарынан белгилеп берилди: аэропортта мийманларды күтип алыу, оларды Туйық Жарға алып келиу, жайластырыу; қорықшыларға хәзир жыйылып отырған бөлмени бериу, азанғы шай-халқас хәм тауларға шығыуға таярлық. Тауларда қонақ жай орны таярлап қойылған, мийманлар ушын арнаулы шатыр орнатылған, бәрше қолайлықлар көзде тутылған. Асырымларға жеткисетуғын автомашиналар таярланған. Қатар қаласынан жүк самоләтының бортында Америкада исленген «Хаммер» машинасы

да келеди хәм мийманларға хызмет етеди. Кейин автомашиналар өте алмайтуғын тау ишкерисине хәмме атка минип барады, атлардың барлығы жолға таяр, аяғына таға қағылган. Ең соңында пияда жүриледи, шоккылар, төбешиклерден жаяу өтиледи, лекин енди бул аншылардың өзіне байланыслы. Район хәкими менен ушырасыўда «Жаабарс режеси» бойынша төленетуғын мийнет хақы хақкында мағлыўмат хәммени қызықтырды. Онда бәрше көрежетлер, соның ишинде, отын, атлар, ер-турманлардың пайдаланыўға алыныўы, хәттеки ошакқа жағылатуғын отын-шөп те нәзерде тутылған, бул хақыйқый мәнистеги бизнес-реже еди. Ол Туйық Жарлықларға қатты тәсир қылды. Олар да енди базар экономикасының не екенлигин аңлады. Хәр бир қәлемин пул.

Адамлардың кейбияты көтерилди. Район хәкими қызығып, Бектур ағадан сорады:

— Беке, аксақал, реже жақсы ойланып дүзилшти, лекин «Жаабарс» деген атты көрден алдыңыз?

Сигарасын буркытып, Бектур аға жылмайды:

— Жаабарс хақкында бизде сондай қосық айтылып жүреді, бул жерде оны хәмме биледи. Арсен, сен бир мақаланда буны жазған едің, солай ма?

— Сондай, Беке, халық дәретиўшилиги хақкында жазған едим.

— Өзиз Курчибек Алтасвич, сол қосықтың барлық сөзлери өсимде қалған, руқсат етсеніз айтып берейин:

*Секиреди Жаабарс таудан-таўға,
Қалға түскен олжасы оған сауға,
Тәбият оған күш берген таусылмастай,
Кеўили тоқ, хәр күни шығып аўға.
Сизлерге де сондай ғайрат тилеймен,
Адам улы улы мәртликті уқсын-
Араңыздан батыр Жаабарс шықсын!..*

Район хәкими шапалақ урды:

— Әне соннан шыққан екен ғой! Жүдә қызык! Буннан шықты, аксақал Беке, хақыйқый Жаабарс өзиниз екенсиз, сау болың!

Бектур аға ийнин қысты,

— Онша емес. Бизнеске келгенде, бәлки журтымызда бир нәрсе қылып атырған шығармыз. Лекин хақыйқый Жаабарс батырлар, булар — жасларымыз. Мына бизиң Таштанафғанды алып, егер қар қапандарын тауып, айдап келсе, нағыз батыр Жаабарс сол! Батыр жигит!

— Рахмет, рахмет! — деп мәс болып гүбирленди Таштанафған.

— Тағы бир Жаабарс батырымыз, бул бизиң Арсенбай, тил билеши жигитлеримизден, менин ишим!

— Менин қай жерим Жаабарс? Мен бир неше күнге жалданған дилмашпан, болғаны. Дилмашлар батыр бола алмайды, — деп хәзиллесип, басын алып кашпақшы болды Арсен Саманчин.

Бираз күлесип алды. Қууаныш хәм өз ара дослық мүнәсибет жолбарыс ауы қарсаңында адамлардың кейбияты бираз көтерилгеннен дерек берди. Сахнаға тийкаргы қатнасыўшылардың шығыўы ғана күтилер еди. Оларға әўмет күлип бағалы ма, яки жоқ па, бул кейин мәлим болады, ақыры тәғдир не нәрсени рәўа көреді, өзи биледи, хәр қалай бул аушыларға ғана емес, аў қылыныўшыларға да толық тийисли. Хәзирше бәрше ислер жайында еди.

Район хәкими Жонишбасев жақсы кейбиятта қайтты. Ол хұрметли мийманларды күтип алыў ушың туўры аэропортқа бара туғын болды. Ол жерде жергиликли хәкимият атынан оларды қутлықлайды, бүркітлерди қайтип хәм кашан тапсырыўды жол-жөнексей шешеди, ақыры, аўдың неше күн даўам ететуғыны еле мәлим емес, оның пикири сондай.

— Буган араб мийманлары қандай мийнетдаршылық билдиреди, буны қайтип қарсы алады бул — олардың иси, мийман өзиниң аты менен мийман дә, — деп әдеплилик пенен түсиндириди Бектур аға.

Хәмме хәкимди узатып салыўға сыртқа шықты.

— Рахмет, — деди ол хошласып турып. — Шай иштик, сөйлестик, саат тоғыз болып қалды. Мен барайын енди, — деп ол саатына қаралы. — Ұақыт тез отип кетти. Қызык гүррин болды. Жүдә шайдалы мәсләхәтлеринизди еситтим. «Жаабарс режеси» жамаң емес. Узакты гөзлеп исленген. Яқшы, сау болың, Бектур аксақал, аэропортта көрискенше. Әўметинизди берсин!

Олар қушпақласып, қол алысып, хошласты. Ауылдасларының ашық кеўли Арсен Саманчинди тап қалдырды. Бунда бизнестин де өз орны бар, деп ойлады ол. Ақыры, басқасын бир шетке қойған жадайда да, нефть магнатлары болған бай адамлардың сақыйлығынан үмит етип, хәкимнен баслап хәр бир адам өзін бул иске қандай да бир тәризде байланыслы етип көрсетиўге урынар еди.

Лекин бул дәстүрий омирдин өпиўайы бир көриниси дә. Бирақ Таштанафғанның өзін тутыўы адамларды таңландырап еди. Ол өзін соншама мәлдар, белсенди хәм қадирдан етип көрсетер еди, қандай жаўыз питнеси (бул да мәлим мәнисте базарға байланыслы) әмелге асырыў шийетинде жүргени хеш қимниң қыялына да келмес еди. Оның хұджаны оянбады ма

екен? «Иләйым жақсылық төрепке өзгерген болсын» — деген үміт пенен ойға шүмді Арсен Саманчин. Бірақ онын жүрегін көуөтер төрк етпес, жақсы өзгеріс жүз бергенін тастыйықлаушы қандайда бір уақыяны күтер, туұрыдан-туұры сорау бериүди көлер, лекин хәзирше буның илажын таба алмас еди. Онын үстине Елестен төшүишленер, оған қонырау етиүди режелестирип, буннан бурын бәри-бир Таштанафған менен сөйлесип алыу зөрүр, деп билер еди. Таштанафған болса, хәким хәмде Бектур аға менен хошласып, аты байлаулы турған атхана жаққа карай жүрди. Ол атты казыктан босатып, енди ерге отыраман, деп турғанда, Арсен Саманчин қасына келди.

— Кулак сал, — деп тоқтатты ол бурынғы классасын, — ана бир әскерий шәпкинди кийиу мәссеси не болды? Оны кийесен бе?

— Көуөтерленбе. Хәммеси жайында болады.

— Жайында болады, дегенің не өзи?

— Айттым ғой, көуөтерленбе! Болды! Асығып турыппан.

Таштанафған бурынғы классасын сондай етип әжеплендирип, жөнөп кетти. Буны кәйтип түсинсе болады? Хәзир ғана ол тағдирди төп алып, көк аспанға диз шөккендей болын, сонындай сүйкімди хәм мүләйым көринген еди: қаран, енди онын сөйлескиси де келмейди. Бир төрептен оны түсиниу мүмкин, оған бастан-аяқ ислеп шыққан режесинен тайыныу аңсат емес, бул оннан жүдө үлкен шыдамды талап етеди, сонын ушын бундай болыуы тәбийий. Қуда исин оңғарсын! Есине келип қалса, әжеп емес. Аўла, жақсысы өзін Жаабарс батырлай көрсетсин.

Арсен Саманчиннің өзине де бул жағдайлар аңсат емес еди, әтирапта болып атырған аўхал менен санасаман, деп өзін пүткиллей қолайсыз сезер еди. Ақыры, бундай аўшылық исбилерменлиги тәбиятка қаншама аўыр зиян жеткізетуғыны хәккында хеш бир адам илә, деп аўыз ашпас еди. Не болса, о болсын, дер еди хәмме. Сонындай әжайып, ислери жүрисип турған исбилерменнің әмекиси болғаны ушын Арсеннің өзи хәм тили байланған, мыңк стпей кемтар болып отырар еди. Базар экономикасы өзиниң кең жайылған түрлерине адамлардың өзін ғана емес, олардың жүреклерин де жәмлеп алады. Бурынырақта Бектур аға бир уақыяны әнгиме етип берди. Күндиз күни қандай жұмыслар барлығы менен қызығып қалған аўылласлары арасында усы жерлик бир қызыкшы да болып, ол жүдө хайран қаларлық пикирди айтқан екен. Онын пикиринше, жолбарыс аўы майда, арзымаған бир ис қусайды. Басқа бир, буннан пайдалырақ нәрсени ойлап көрейик, депти ол. Неге таўлардағы қарларды сатыу мүмкин емес? Не деп сандалап атырсаң, есинди

жый, деп сонда оған тәселле берген екен, Бектур аға. Сонда ол адам гәпин дәлиллеп бериуге кирисип кеткен қусайды: хәзирги дүньяда хәмме нәрсе сатылады хәм сатып алынады. Таўларымызлағы қарлар — бул дәрьяларымызлағы суулар. Пүткил Орайлық Азия бизиң таўларымыздағы мәңги қарларға мүтәж. Ақыры көкке тирелип турған таўлар бизлердики, қарлар, муздықлар да бизлердики. Жазықлықларды суўғарыу, пүткил зүрәт жетистириу, халықтың суў ишиуи қаяқтаң шығады! Бәри бизден! Солай екен, берип атырған суўымыз ушын хәкы, пул талап етейик. Неге нефть, газ хәм басқа түрли энергия ресурслары жүдө қымбат бахаларда сатылады хәм бул мәселеде хеш кимге рәхим көрсетилмейди, биз болса өзимиздің бийбаха суўларымызды тегин берип атырмыз, суўсыз жазықлық далаларда өмир тоқтайды, буны билсе де, хеш ким бизлерге рахмет айтып атырған жоқ! Ана пәстегилер бизлерди адам есабына алмайды. Солай екен, жолбарыслардың изинен не ушын кууып жүремиз? «Мерген» фирмасы аўшылық пенен шугылланбай, суўымызды да сатып, пулласын, хәммемизге пайда болады. Сол бир қызыкшы киши усындай таң қаларлық идеяларды жанып-күйип, айтыпты. Минс бул да базар экономикасының тәсири. Хәй, бала, өкпенди бас, деп зорға тынышландырыпты оны. Ақыры, суў Қуданың ишамы, бәршеге теңдей жеткізген несийбеси...

Бул уақыя анекдотқа ұсайды, лекин онын тийқарында хәзирги заман уақыясының базар өлшемлери жатырған жоқ па...

Усыларды қыялынан өткізип, Арсен Саманчин рульге отырды, лекин моторды иске қоспай, Елестин телефон номерин тере баслады. Онын телефоны бәнт еди, шамасы, барлық дослары менен саўда-сатық ислерин сөйлесип атырған болса керек. Арсен онын хаўазын еситқиси келди. «Жаабарс режеси» хәккында ойлар екен, сол күни өзи сөйлескен адамлардың ишинде жалғыз Елес ғана бареларды жаўызларша аўлауға қарсы шыққанын есledi. Дурыс, төп нобай пул ислеу үстинде баратырғаны ушын аўылласлары оны сирә жақламайтуғынын Елестин өзи жақсы аңлар еди.

Солай болса да, хәр қалай бундай ислерге бийпарк қарамайтуғын бир ғана инсан барлығынан Арсеннің төни женил тартқандай болар еди. Арсен қыздың даўысын еситиүди, өзиниң есетиниң де оған жетип барыуын көледи. Қайта-қайта қонырау егер, бірақ жууаң ала алмас еди.

Апасының үйине қайтатуғын уақыт болған, оны ол жерде күтип атырған еди. Ертең азан менен Бектурған аға менен бирге әэронаортқа барыуы керек, мийманларды күтип алыуы, кейин таўларға қарап жолға түсиуи, автомобильлерде, атларда

жүриу, сон пайыу-нияд, асырымлардан, тау шоккыларынан отиу, бөлентликлерге шыгыу, барслардын мөканларына жетип барыу, колда мылтык ушлап, жырткыш хайуанлардын изине түсиу, яғный ауды баслап жиберюу тийис — жумыслар сондай, бир-бири менен кабатласып атырған еди. Бектур аксакал буларды жуда жақсы түсинер, сонын ушын да, Арсеннің бул иске косылып атырғанына кууанышлы еди. «Хәр кандай дилмаш тауларға өрмелеп жүре алмайды, сен болсаң бунын әдисин алғансан, Урыулас жигитлеримиздин бәри мыкты болып келген. Қудай яр болсын...». Оның гәшинде жап бар, Арсен араб мийманларға теңлес еди. Олар болса, әлбетте, шышыккан альпинистлер, мейли, хеш гәп, аман болсақ көремиз...

«Улыума, хәрекет басланды» — деп күлки менен хәулиге жақындаған пайытта Горбачёвтың гәшин ядына түсирди Арсен Саманчин. Ал мухаббат болса — бул да хәрекет. Тезлик пенен басланып, ол Елестин кәуетерли төшүишлеринде өз дауамын тапты.

Саула-сатык пенен шуғылланатуғын досларын, Елес өз айтқанына көндире алмады. Саратовқа сапарды да токтатыу мүмкин болмады. Елес хәсирет шегер, телефоның колынан түсирмес, оны тынбай токка кояр, керек пайытта хауазы өшип, сүйгеним менен сөйлесе алмай каламан, деп кәуетерленер еди, акыры ертен қайласаң Саратов, деп жолға шығады.

Канина гезди ол дүньяны! Қаншадан-канина ауыр жүклерди колында, желкесинде ол жақтан-бул жаққа көтерип жүрди! Жолларда өлин қалмаслык ушын не-не қыйыншылықларды басынан кеширди. Поездлар өтиуге рұқсат етилген жерлерде бажы өндириушилер, ментлер тапқан күрттай дараматын колларынан тартып алар еди! Соған карамастан жолға шыға беретугын бунын кейинги, усы сапарға аяғы тартпады. Геллесине хеш акылға уграс келмейтуғын пикирлер жыйналып — тауларға барслар мөканына шықсам, аушылар арасынан еримди тапсам, оған тик карап турып — сени сонша күттим, сениң менен дүньяның түпкирине барыуға да таярман, мени алып кет, демекши еди! Бирак көпелимде жуз берген уакыя оны дослары алдындағы буршын өтеуге мәжбүр етер еди. Олар хәммеси, мудамы төрт адам болып жүриуге үйренген — Зейнеп хәм қонсы ауылдан ски хаял, өзге журларға бирге қатнайтуғын еди. Тек те усылай, бир-бирин коллап-кууалап ғана олар талаушылардын зулымынан аман қалар еди, жалғыз жүрген көп саудагерлер болса, түп дерексиз жоғалып кетер еди. Бунын үстине баклау жерлеринен өтиу ушын рәсмий рұқсаннама тек те Елесте болып, дослары онын жәрдемшилери болып есапланар еди. Сонын ушын Елеске бармаудың хасла илажы жоқ еди.

Сол кеште Елес муцайып, жылды хәм Қудадан өз бахтын көп көрмесликті сорап жалбарынды.

Көптен берли күтилген қонырау еситилгенде, олар хәне өз ишйрин туйғылары әлемине сүнгиген еди. Арсен өз ислери хаккында айтып, Елес те хәзир нелер менен машкул екенлигин әнгиме етип бергенинде хәм бир-бирлери менен тез арада көрисиуге үделескенде кеуиллери бир қашша қарар тапкандай еди.

Сол кеште тауларда толық ай жақты шашар еди. Дөрүиш Жаабарс когилдир тынық аспанда санмын жылтылдаған жулдызлар қоршаған, үлкең толық айға қарап бөлент дауыс шығарып, ынранып өкирер еди. Айға өз қайғы-ғамынан айтып жалбарынар, лекин аспан мәлийкасы буған жууап бермес еди. Ол қайларғадур басқа барслар жанына, олардын тодасы таман кетсе болар еди, лекин ол Узешгилеш асырымы өтирапына оны тап бир сыйқырлап, дууалап қойғандай басқа жақларға бет бурып кете алмады. Хәттеки, өтирап-дөггереклерле мине еки күннен бери тағы сол уш атлы адамнын гезип жүргени де, Жаабарстың апыуын келтирмес еди. Мейли жүре берсин, бунын олар менен не иси бар. Лекин, тилекке қарсы, олар оны «Үлкең баслы узын күйрык» қар қапаның дурбинлеринен көрип, тынымсыз гүзетип жүрер еди.

IX

Бектур ағаның «Жаабарс режеси» жумыслардын өз уактында бежерилиуин мүлтиксиз гәмийн ететугын еди. Шоқкемлестирюушилерге гәң берюу керек, реже хакыйқаттан да хәр төрешеме ойланылып исленген, барлығы есапланған, сонын ушын да ортада хеш қандай үзилис хәм аңламаушылық жоқ еди. Туйық Жар ауылында жасаушылардын хәммеси ауды таярлау хәм өткизиу ислерине жәмлелген еди. Сол күнлерде ауылдағылардын бәршеси қар қапандарына болатуғын аудың табыслы өтиуи хәм де ертеқердегидей побай дараматтын келиуин ынтығып күтер еди. Ауыл төшүишлер менен жасады. Хәммеси хурметли мийманларға ауда әүмет болыуын тиледи. Тек те барслардын өллери ғана басларына жақын арада қандай сауда түсетугынын билеситугын еди.

«Мергән» фирмасының болса, бәрше жумыслары айрықша дәрежеде өтиуин дауам етти, күши-түни мийманлар менен сәу-бетлесюулер Арсен Саманчиннің қатнасыуында алып бирылар еди.

Онысыз бундай нәтижелери байланыс, төрөплөр ортасында өз ара түсінбөсүлөргө ерисип болмаслыгына Бектур ага исеним арттырды хэм хәр еки сөздүн биринде, эмекисине миннетдаршылык билдирип турды. «Саған тағы бир мәртебе айтып қояйын, қадирдан ишим, Арсен, сен шет елликлер менен сөйлескисиде, олар тап бир жамгырдан кейинги гүлдер сыяклы жайнап-жаснап кетеди. Мен буны сөзлеринди түсінбөсем де, олардын көзлеринен билемей».

Хакыйкатында да бул сондай еди. Дәслепки қутлықлаулардан-ақ, сон және аэропортқа шығып, жолда кетип баратырғанда да, хәр түрли турмыслық хэм басқа мәселелерде сөйлесип баратырып, араб мийманлар хэм олардын жәрдемшилери сорауларға ақ көкиреклик пенен жууап берер еди. Өз нәубетинде Арсен Саманчин де күни-түни гә арабша, гә инглисше, гә қырғызша аударма етиуге тууры келип атырса да, бул бираз ауыр жүк екенлигине қарамастан, ислеп атырған жумысынан өзине жараса рәхәтленер еди. Дәслеп, таярлау топарынын, оннан кейин хұрметли мийманлардын келиулері, оларды күтип алыу, Арсеннин хызметлерине бола жақсы шөлкөмлескенлик хэм мәдениет дәржеде, артықша дәбдебе көтерилместен өтті.

Мийманлардын екеуи де, биймәлел, заманагәй пикирлеуши, тенлес, спорт пенен шұғылланатуғын, пешанасынан әдеп-икрам-лық нышанлары сезилип турған жас жигитлер болып, олардын бири—Кембридж, екіншиси—Оксфорд университетин тамамлаған екен. Хасан койуу мурт койған, Мысыр болса, сакалын тап-тақыр етип қырдырған еди. Көринип турғанындай, жыртқыш хайуанлар ауы олар ушын қахарманлық көрсетиуге бахана ғана емес, бәлки спорттың көуипли бир түри сыпатында еди.

Басламасына сол мағлыұматларды бақлаудын өзи жетерли еди. Арсен өз нәубетинде мийманларға бул мәмлекет таулар журты, бәлент таулардын ен шыны екенлигин, халқы хэм оның әдетлери, дәстүрлери хакқында айтып берди.

Туйық Жарға олар узын көруан болып келди. Алдында өз жипында Бектурған ақсақал, оннан кейин «Хаммер»де мийманлар хэм олар менен бирге дилмаш хэм жәрдем бериуши, мәсләхәтши сыпатында Арсен Саманчин, сондай-ақ қорықшылар, хызметшилер хэм телерепортажшылар барар еди.

Барлық Туйық Жаршылар мийманларды күтип алыу ушын көшеге шубырысып шықты. «Хаммер»дин көринисинен дәл болып қалған бала-шағалар көше бойлап жууырды, қапталында түрли көринистеги ийтлер шапқыласып жүрер еди. Бундай машинаны бурышлары олар хеш көрмеген, усындай бир қарамаат ауыл көшесинен өтип баратырғанына исениси келмес еди. Тек бала-

цағалар емес, айырым үлкен жастағылар да хайран болып қалды, олар миллионерлерди көремиз, деп ойлаған, ал қиятырғанлар болса, үстине спорт кийимин кийген әшиуайы жигитлер еди.

Күн исенинен ауды. Мийманлар жетип келиуи менен арнаулы таярланған үйлерге жайластырылды. Бираз дем алғаннан кейин, кеште зиянат берилди, мийманларға арақ инам етилди, ләкин олар ишпейтуғынлықтарын айтып, бул мерсимилерди ағ тамамланғаннан кейинге қалшырууды сорап өтиниш етті. Шығыста бийбаха деп қадирленетуғын қар қаптанларынын терилери қолымызға олжа болып түссе, кейпийат оннан кейин жарасымлы болады деди.

Орны келип қалғанда, Арсен Саманчин араб аушыларына Мәңги қалыңлық әңсанасын әңгиме етип берди. Оны гүррин етип берер екен, ол бийықтыяр толқынланып кетти, мийманларды да әбден қызықтырып жиберди, адамзат көуимлери арасында әзел-әзелден жоғалмай қиятырған қызғаныш хэм көре алмаушылық нәтижесинде бахытсызлыққа ушыраған күйеу хэм онын қалыңлығынын басына түскен қайғы-хәсиретке мийманлар қосылып қыйналды. Күйеу жигиттин атаклы аншы болғанынан тәсирленди, қалыңлығынын ата-анасына қар қаптанларынын бахалы терисин сауға етип әкелгенине қатты таңланды, мылтық болмаған заманларда жыртқыш хайуанларды аулау аңсат емеслигин айтысты. Қар қаптанларынын терисин сауға етиу хәзирги күнлерде де бар ма, деп сорады. Қар қаптанларынын териси жолбарыслар хэм әшиуайы қаптанлар терисине қарағанда бахалырақ есапланады ма, деп қызыксынды. Арсен Саманчинға олардың тек қызығушылығы емес, әдеп-икрам менен сәубетлесулері де жақты. Жол-жөнөкей, мийманлар Арсен Саманчиннен араб мәмлекетлеринде болған-болмағандары хакқында да сорап, қызыксынды, онын Мысырдан басқа елдерге бармағанын еситип, өз мәмлекетине мирәт етип, оған өз мирәтнамаларын усыныс етті, сизди хұрмет-изет пенен күтип аламыз, үлкемизди көрсетемиз, белуип ауылларына алып барамыз, дослығымызды беккемлеймиз, деп дыққат-итибар қаратты. Арсен шын жүректен миннетдаршылық билдирди. Заман журналисти сыпатында ол мийманлардын дүньянын оғада әхмийетли мәселелери бойынша пикир-ойларын, көз-қарасларын еситкиси келип турса да, хожайын сөйлесулерде жәмийетлик, сиясий темадағы гәплерди оларға айтып жүрме, деп койғаны ушын бул мәселелерге тоқтамады, мийманларды көбирек аушылыққа уқсас нәрселерге қызықтырууды нәзерде тутты. Әлбетте, бул дәрселеге хұрметли мийманлардын дүньяны түсинуу, билиуде өз пикир-ойлары болууы тәбийий еди. Бирақ жәмийетлик хэм сиясий көзқарасларға тийисли болмаған улыұма

жәхән машқалалары да бар. Мысал үшін, тәбиәтты қорғау, кәстерлеу. Гейде тәбиәт пенен байланысты хәдйиселер мәлим бир мәкан шеңберинде шегараланған болып көринеди, лекин онын тийкарында қандай да бир экологиялық машқала жатады, бул акыр-ақыбетте пүткил жер жүзинин тәбиәтына өз тәсириң тийгизеди. Арсен шет еллик мийманлар менен усындай көп нәрселер үстинде сөйлесуәди оғала қалер еди, лекин Бектурған аға оны ескертип, дели: «Биз үшін әхмийетлиси бизнес хәм миймандослық, дәслен жақсы мүнәсибет хәм әден икрамлық». Хәр халда әден-икрамлық шеңберинен шықпаған макул. Мийманның кеули шад болсын, өзин биймәләл сезсин, күлип жүрсин.

Арсен де соны қаледи. Лекин Ташафған деген зәхәрли тикенек жүрегине шаншылып, тынбай өзин еслетер хәм азап берер еди. Бир Қуда инсап бергендей, жамаң нийетинен қайтып, тынышланғандай болып көринеди... Өзин итимал, жалған, содай көрсететуғын шығар, бирәк...

Уйқыға жатарлан алдын мийманлар сырттан айланыуға шықты. Оларды таулардын түңги көринислери таң қалдырып койды — ай толыскан, жулдызлар жылт-жылт жымындайды, аспан тынық, ал олардын астында узак-узакларға созылып кеткен өркешли таулар.

Хасан оларды қолы менен көрсетип сорады:

— Арсен мырза, хо анау тауларда аншы күйеу жигит ау қылған болса керек, я?

— Ауа, сол жақларда жасап, ау қылып жүрген,— деп жууап берди Арсен Саманчин.

Мысыр да өз нәубетинде сорады:

— Мәңги қалыңлығыңыз да сол жақларда жылап, тентиреп жүрген бе?

— Ауа, ол хәзирге шекем өз жигитин излеп, шақырып, күтиуден шаршамайды.

— Сорлы!— деп қапа болып гүрсинди Хасан. Мысыр болса қызык бир гәпти айтты:

— Бәлки, ол дүньяға қандай келген болса, сондай сыпатта керек шығар? Егер тау шоққысынан тұрып телекамераға бөлент шыңлар үстинен жууырып баратырған сол қызды сүүретке алса, бул пүткил дүнья алдында символикалық фигура болып қалар еди.

— Әжайыш идея!— деп мақуллады Хасан. — Мәңги қалыңлықты онапарлық хәм мухаббаттын өлмес тымсалы етип көрсетиу керек. Ол хәр бир инсанға жақын болып қалады. Ақыры, мухаббат трагедиясы мұдамы қасымызда. Сиз бұған не дейсиз, Арсен мырза?

— Мен көптен бери «Мәңги қалыңлық» операсын қойыуды әрман етемен. Егер илажы болғанда еди... Сизин пикириңиз

мени және де илхамландырып жиберди. Ойларымыз бир жерден шыққанына оғала кууанышлыман.

Күтилмегенде «Мәңги қалыңлық» идеясы мине усылайышта және жүзеге шықты. Буны аудан соң асықпай талқылайтуғын болды.

Кейин хошласты.

— Қайырлы түн!

— Ертен көрискенше!

Арсен қыз апасының үйине қайтып, хәулини және бираз айланды. Мийманлардың гәплери Арсен Саманчинге қатты тәсир етти. Бундай болады, деп хәсла күтиеген еди. Еуропаша тәлим өз нәтижесин берди. Сонын менен бирге хайран қалып ойланды: олар қалайынша ийгиликли ислер менен аушылық нийетлерин бирге сана-сезимине синдиреди екен?

Бирәк уйқылайтуғын пайыт болған еди.

* * *

Сол түнде, сол сааларда бир неше жәниуарлар тау-тастарда тыныш түн койнында уйқыға жатты. Тек те Жаабаре ғана Уәнгилеш асырымында өзин қоярға жер таба алмас, айға телмирип өкирер, пәнжелерин тислер, өзи анламаған халда қәуетерли бир нәрселерди сезип, қәуипленер ели... Және алыслардан сол бир хәуаз келе берди. Уйқысы қашқан, Мәңги қалыңлықтын көзи илинбесе еди...

* * *

Әлде ким сол бир кеште өзинин жердеги малийкасын сағынар еди. Елестин халы не кешти? Дослары менен Саратов поездына жетип барды ма екен? Жете алмаған болса және бир күн күтели. Хәзир поездлардын қатнауы сийреклескен. Хәмме самолётта ушсам дейди. Елес танда қонырау етти, соннан кейин сөйлеспеди. Бир минут та бос уақыт болмады. Және сайла, дәрәя бойында бирге өткерген пайытларды еследи, ыпқы демлери сонындай ләззетли еди, сол бир бахытлы, шадлы мәуритлер қайта-қайта тәкирарланыуын, қайтың келиуин жүреги қумсар еди...

Түн өтти. Таңда хәуа өзгерин, аспанды булт басты. Тау дизилмелери үстинде әлде қайлардан пайда болып, бултлар топдана бәслады. Самал айланып, гә о таманнан, гә бу таманнан есер еди. Соңгы күшлери хәуа райы соншама қуяшылы болып, жаз салтанаты хәким сүрер еди, бир қарағанда ол мұдамы усындай болып қалатуғындай сезилер еди. Хәзир де, таң сондай,

каүетерлениуге кәжет жок еди. Женил, ушып жүрген буллар бир заманда пайда болып, және көзди ашып жумғанша кайып болып кетиулері хәш гәп емес еди. Хауа райындағы бул өзгерислерди жамгырдан дерек береди, деп болмас, шакмак, гүлдирмаманы күтпесе де бозар еди.

Тан ертеден жұмыс кайнады. Тек те үлгеріу керек еди. «Мерген» фирмасының қагазларында көрсетилгеніндей, «әхмийетли аўшылык» илажларына байланысты аламларды алып пығыу шарасы көриде баслады.

Мийманлар оқ өтпейтуғын «Хаммер»ге отырыудан алдын хәш нәрсе умытылып қалмадымекен, деп және бир рет тексерип шықты: мергенлер мылтықлары, автомат кураллар, дурбинлер, бәлент хауаз шығаратуғын мегафонлар, жокары бәлентликте хауа жетпей қалса, колланылатуғын әсбаплар, хәммеси орнында таяр еди...

Атта жүрестуғын мәңзилге шекем кыйналмай жетип барды, саатына 40—50 шақырым тезликте отыз шақырымдай жолды басып өтті. Барса, атлар таяр турған екен. Бәрше атлар пукта тағаланған, ерленген еди.

Жүклерди атларға артты. Бектурған ағанын өзи жұмысларды тексерип турды.

Араблар бир қанша пукта шабандозлар екен. Тауларда ат пенен жүриу — тегис ишподромда ат шабыу емес. Тауда атта баратырған шабандоз мудамы ерде тенсалмактылықты саклайды, тик қыялықларда гә ошнан, гә солдан топырак төгилип, кыйыршык таслар қулайды, сонда атлар адымларын абайлап атыулары керек болады.

Олар биринен сәң бири дизилисип киятыр. Усы жерлик шопан алдында жол баслап, адым атар еди, оның артында Бектур аға, кейин, мийманлар хәм олар менен избе-из Арсен Саманчин киятыр. Хәзирше олар биймәдел сөйлесип баратыр, лекин хәр бир адамның араларында аралык узақласқанда байланысты жоғалтпай сөйлесіу үшін мегафонлар да бар еди. Қорықшылар менен хызметшилер бираз артта келе берди.

Таулар кем-кем бийиклеп барар, айбағлы шокқылар өткир қырлары менен қорқынышлы асылып турар, жанбауырларының қыялықлары майда, шағал таслар менен қапланған, ат туяғы тийиуи менен сыпырылып төгилер, жүриу кыйынласар, лекин атлар бәри-бир жокарыға көтериле берер еди.

Енди бәлент таулардың жәниуарлары о як, бу якта көзге таслана баслады, дөгәрек отираптан бир неше мәртебе теке хәм арқарлардың үркек тодалары жууырып өтті. Жыртқыш

хайуанлардың әзелий қурбанлары болған усы қос туяклы жәниуарлар өз ықтыяжлары менен кайдарға дур жол тартар еди. Оларды дурбиннен бақлар екен, шакқан, өткир хәрәкетлерине кайыл қалар еди. Хасан атын тоқтатып, қасындағыларға қарай сөйледи:

Досларым, сизлерге қандай екенин билмедим-дә, лекин маған сондай түйилип атыр, егерде мына гөззал жәниуарлар бир жерге жыпылысып, барлығы басқа үлкелерге кетип қалса, жолбарыслар аш қалып, бир-бирин шайнап таслар еди, солай емес пе?

— Оған ақыллары жетпейди! — деди күлип Мысыр. — Буны билгенде олар қашып кетер еди.

— Бәлки, керисинше, тәбияттын өзи сондай ақыл менен жаратылған болса ше? — деп гәп қосты Арсен Саманчин.

Мийман аншылар мыйық тартып күлип қойды.

— Ырас! Тәбияттын данышпанлығына кайыл қалыу керек!

— Барслардың әумети — бизин де әуметимиз! Солай емес пе?

Олардың сондай бир-бирине хәзил-дәлкәк мәңисинде усының етин, сөйлесип барыулары, орталарында бийықтыяр дослык мүһәсәбетлер орнатылыуына хызмет етер, бул болса оғала зәрүр еди. Арсен Саманчин мийманлардың өзлерин илажы болса, еркин сезиулерин көлер, олар бул жақларға тек те аў, деп келмеген гой, ақыры, деп ойлар еди. Бундай жағдайларда адамлардың өз ара мүһәсәбетлери жүдә әхмийетли орын тутады.

— Хүрметли мийманлар, — деп усының етти Арсен аншыларға, — аўшылык фирмасының баслығы Бектурған аға өзинин сөзлерин сизлерге сситтириуимди соранып атыр. Хоў, анаў шокқының артында дем аламыз. Ол жерде шатырлар қурылған. Кейин сол жерде атларды қалдырып, арғы жағына пияда кетемиз.

— Биз таярмыз.

— Шикар өз аты менен шикар-дә...

Қуяш тас төбеге келген еди. Рахмет Бектур аксақалға, шаршағанды шығарыуға жақсы шараят туудырды, шатырларда отырыш қымыз ишилди. Таулардың бәлентлиги өз гәсирин көрсете баслады — дем алыу кыйынласып бара берди. Рюкзакларды ашып, курал-жарақларды желкелерине асты, мегафонлар хәм басқа да әсбап-үскенелерди колға алды.

Мийманлар аўыр жолды басып өтип, шатырларға дем алыуға жайластырылғаннан кейин, Арсен қолай уақыттан пайдаланып, жалғыз қалды. Бектур аксақал еки жәрдемшисинин көмеги менен атынан түсти, ол сакалын тутымлап, терен демин алар хәм мийманлар менен олардың жәрдемшилерин ескертти: бираз күтиуге куура келеди, аўды дәрхал баслап жиберіудин илажы жок, себеби еле жыртқыш хайуанларды айдап келиушилерден дерек болмады. Мийманлар бул хабарды жай парахат қабыл етти.

Альпинисттер хәм геологлардың айтыуларына, мине усындай таулы орынларда адамның «кәлбинде, оның руухый дүньясында» бираз өзгисилер жүз береди, адам жаңадан күшке енгендей болады, кейпийт баскаша түс алады, өтирап-дүнья баскаша тәсир етеди. Тауларда адам жақсырак, тынығырак пикирлейди, көп ибадатханалардың бәлент тауларда жайласуы ешейин емес, түрли динлерге тийисли бул муқаддес орынларда болғанлар буган гууа. Айтыуларға карағанда, жазыктықлар, пәс тегисликлерге карағанда тауларда адам кен, еркин, дурыссы пикир жүргизеди екен. Бәлент таулар айрықша хауаға ийе. Онда басын тап аспанның өзине тийиш турғанға мегзейди, кулашыңды жазып, қолыңды узатсаң, бултларға жеткендей болады, бәлент шоккылар терең тамыр урып, жер менен аспанға тутасып, тып-тынық муздықлар, ашпақ қарлар — қол астыңда, мөлдир суу-жылғалар пайда стип, әптап нурларында жарқырайды, өзінше жылұаланады, хауа да таза, пайызлы, оны симирип тоймайсаң, көксинне кәйтиш кирип, кәйтиш шыққанын анық сезип турасаң, тап хәзир ғана штаңғаны ап-аңсат көтерген адамға мегзейсен.

Бәлки тәбияттың өзи солай жаратылған ба, бәлки бәлент таулар койнында, инсан руухыатында өлгеше бир жағдай жүз береди ме, бунда ой-қыяллар да, туйғылар менен пикирлер де, бәри қарлы бәлент шоккыларға хәм де таулардың салқын самалларынан тәсир алады. Сол бир пайытларда Арсен Саманчин мине усындай жағдайларды басынан кеширди. Басқа бәрше тәшүйишлерден жырак болып, өз дәртін дүньясына өзи шүмип кетип, тап бир басқа өлемде жүргендей сезді өзін. Сол пайытларда оның қыялы бул жерде шатырда емес, әлде қайларды, алыс шөлдерди тезер еди. Негедур ол сол пайытта кулақты питкизип таслайтуғын узыннан узак паравоз шыңғырығы, жолаушы поездының бир епкинде дүрсилдеген дауысларын еситер, вагонлар менен теңлесип жууырып жүрер, қасынан жылтылдап өгип атырған айнарларға аландар хәм «Елес, хәй, хәй Елес, бул мен ғой, мен сени сүйемен! Сен мениң төззалымсан! Сен болсан Саратовқа баратырсаң, мен болсам таулардаман, лекин мұдамы сениң менен биргемен! Сениз маған өмир жок!» деп тынбай қышқырар еди. Студентлик жылларында усы жоллардан бәркулла Саратовқа өтер, кейин Москваға қапнар еди, ол Волга бойындағы Саратовты жақсы көрер еди! Қазақлар Сары-тау, дейди. Хәзир Елес сол жаққа кетип баратыр, ол қыялында қыздан: исине араласып кетип, сени жолдан қалдырғаным ушын мени кешир, деп атыр. Бирақ енди ол сол қызсыз жасай алмайды. Сонын ушын делбе болып, мухаббаттың қысқа дәстанын қайта-қайта қыялында

жаңландырар, ядына келтирген уақыяларға сонынлай сүнгип кетер ели. арзыу-әрманлар тап хақыйқат сыяклы көз алдында сәуленер еди.

Арсеннің қасынлағылардан хеш ким оның кәлбинде не болып атырғанын билмейди, қыялына да келтире алмайды. Тек те Елес ғана оны тынлар хәм еситер еди, ол тамбурда вагонның ашық есигише асылып турар, бир қолы менен устағышка беккем жабысып, екінши қолын кеп жазып, Арсен төрешке узатар еди.

— Арсен! Арсен! Сени еситип турман, көрип турышпан, сүйемен сени! Жетип ал, ескир, мен сени қакшып аламан!

Қыяллардың еркин самалларында целер жүз бермейди дейсиз! Ол зымыран баратырған поездқа илесіу ушын өзін атты. Оған не дейсиз, мине жетип те алды. Неге десениз, сүйискен ски жан буны шып кеуілден кәлер еди, себеби мухаббат ықласы иләхий күшке ийе, оған мәшғилик хәм өлмеслик жазылған, өйткени өл-әуләлты дауам сттириуіге шақырық.

Қуданың кәдеуі менен ол вагонға жетип келди, Елес оның қолынан туғы хәм ол басналдакка бир секирип шықты. Олар хәмме нәрсени умытып кушақласты.

— Жүр, кеттик, сөйлесемиз,— деди Арсен үсти-үстине нәпес алып. — Саған айтар сөзлерим сонша көп...

— Ұай, неге асығасан... Өкпенди бас, дем ал.

— Уақыт аз. Аұта шығыуымыз керек. Мынау мениң қолжазбам...

— Қолжазба? Не деп атырсаң, Арсен? Ұай, усы қолжазба, деп поездын изинен жууырын жүрсең бе, еле?

— Саған айтатуғын гәшим бар. Жүр.

Олар күнеде бир-бирине қарасып отырды. Арсен Саманчин Елеске мыналарды айтып берди:

— Бул қолжазба, Елес, мениң Саратовта жазған гүрриним. Жолла окырсаң. Екинши жәхән урысы дәуиринде болып өткен уақыялардан. Ол заманларда сениң менен биз еле дүньяға келмеген едик. Ата-аналарымыз да жаланааяқ, хәккелек атып жүрген жас өспиримлер еди. Қаншама жыллар өтті. Жаңа әсир кириди. Бул уақыяны сол өткен жыллардың сағынышы десе де болады. Ол бизге хеш қашан умытылмауы керек нәрселерди еслетип турады. Бәрше урыслар бул — өз ара қырғынлар, адамлардың бир-биреулерин өлтириуинен басқа нәрсе емес. Мәнги тынышлық дүньясына жол алар екен, хәр бир өлтирилген тири жап ким болмасын, генерал ма, яки әпиұайы әскер ме — пушайман болуы турған гәп. Мен усы ашынарлы жыллар хаккында «Өлтир-өлтирме» деген хәсиретли бир гүррин жазғанман. Хәзирги күнлери адам өлтириу темекини шегип, ылақтырыудай, ап-аңсат болып қалды.

Он жақтан да атады, шеп жақтан да, мен өзім де сол бөлеге гриппар болайын деп қалдым. Бул гүррин қуры бір ойын емес, жынайы ис үшін кереклі ұақыя да болып ссапланбайды. Өзімди, усы гүрринди қолымда көтерип, океанның астынан шыққандай сеземен, кейін миллион-миллион өлгенлер хәм өлтиргендер көмилген қабирстанға барып, оны оларға хәм өзіме оқып бергендеймен. Елес, сени өзімнің тоғайзарларыма ертип келгеним үшін мени кешир, лекин сен көнигели кітапханашысан, ненин не екенлигин жүдә жақсы түсинесен, мениң шубалыңқы пикир-қыялларымды жақсы анлайсан, мен буны айрықша қадирлеймен. Басынды ийзеп, гөпимди мақуллап атырғаның үшін рахмет, Елес. Өткен қыста туұры мен Байконурға, космодромға бардым, поездға отырып, маған космоста турып, ұзақ мүддетли космонавт Салижан қонырау етті. Оның менен досласып қалғанбыз. Мен сонда бір инсан хакқында шығарма жазбақшы болып жүрер едим. Ол хәр бір адамның космоста жасауы үшін сай келетуғын шараят жаратыуды қалайды. Бул хәзирше қам қыяд, әлбетте. Лекин бір күн болмаса бір күн адамзат, әлбетте, буған ериседи. Мен тағы да қыялпаразлық қылып атырман. Кешир. Өне сонда, өткен қыста сағыныш мени жолға баслады, темир жолда жүрмегениме де талай ұақытлар болған еди, жолда студентлик жылларымды еслеп кеттім. Байконурдан Саратов арқалы Москваға жөнедим. Терезениң алдынан кетким келмеді. Жылт-жылт еткен көринислерди хәуес пенен тамаша қылар едим. Мен сөйтип жүриүди, тынбай тамаша етиүди жақсы көремен. Не қылайын, сондай кеули бос адамман. Сонда өтмиш тенізге айланып, оның аяұсыз толқынлары жүрегимнің жағалауларына келип ура берди. Усы пайытқа шекем булар мени тәрк етпей, ишимде турған хәм өзинің ұақты-саатын күткен екен, мине енди жүрегиме жапырылып, кирип келди. Бул темир жолларда, сол поездларда нелер болған еди, енди нелер болып атыр, олар усы бір жерлерден өтеди. Казакстан шөллеринен жүрип, Саратовка жетседи, оннан Москваға барады,— деп хәсирет пенен ойладым мен. Жол сол, баратуғын, келетуғын поездлар да сол, хәрекет жөнелиси де өзгермеген: Батыс-Шығыс. Лекин бул жерлерде адамларға не болды, инсанның тәғдирлери қалай өзгерди, нелерди басынан кеширип атыр? Тап бір космостан алынған фильмди көргендей, жақын жыллардың ұақыялары көз алдымнан бирме-бир өтті: Арал тенизин жоқ етті, жүрек дағ әйледі, лекин бул ұақытта Байконурды қайтадан жақсылап қурды... Арада не деген нәрселер жатырыпты! Сонда мен буны жазыуға ант иштим. Бул ұақыяны буннан көп илгериде еситкен едим. Оны маған

Екинши жәхон урысы майыбы Сергей Николаевич жолда гүррин етип берген еди, ол штраф батальонында хызмет еткен бір адам еди. Гүрринде ол жас ғана жигит — Сергей. Мен онда студент едим, меннен жасы үлкен сәубетлесиме айрықша хұрмет-иззет пенен қарағанман, тап оны бабам сыяқты көргенмен. Мен тағы гәшти созып жибердим, ұақыт болса тығыз. Сергей Николаевич бизин вагонға Саратовта отырды, бул жерден Москваға еки күн жол жүриледі. Гүррин де жүдә ұзаққа созылды. Москвада оны кеселханаға шекем узатып салдым. Лекин «Өлтир-өлтирме»ни арадан он жыл өткеннен кейін жазыуды нийет еттим. Сергей Николаевич, яғный Сергей, бул пайытларда бул әлемнен өткен еди, оны сорастырып билдим. Шын жүректен ашындым. Қағазға түсиргеннен кейін, дурьсырағы, Сергей Николаевич маған айтып бергенлерин, басынан баслап жазып, баян етип шығып, бул нәрсени урыс майланларында қалған қабирстанларда оқыу кереклигин түсиндим. Билесен бе, Елес, сенин де бул ұақыяға қандай да байланысын бар. Хайран болып атырсан ба? Гәп сонда, сен де, мен де, мына бір тарийх та, бәри Шығыс пенен Батысты байланыстырып турған бір жолда — Саратовтан Москваға өтетуғын жолда жүз береди. Сергей бул жолдан урысқа кетти, мен мүдими Россияның уллы қалалары — Москва хәм Ленинградқа оқыуға қатнағанман, сен болсан саула-сатық ислерин менен бул жолда, усы поездда жүресен, енди бизди, хәммеизди бір нәрсе байланыстырып турыпты... Ох, тоқтап, тоқтап, мени, Елес.

Ұақыт қалмалы! Лекин саған түсиндирмекши едим, соның үшін изиннен кууып жетиүге урындым. Кейинирек айтсам да болар еди, шамасы, басқа ұақытта, сапардан тыс пайытта оғала келисер еди, лекин, тилекке қарсы күте алмайман, бул сенин менен, ушырасып қалғанымыз бенен байланысты, Елес. Дәслептен айтып қояйын: сен мени қутқардың, Елес! Маған не болып атырғанынан хабардар халда сен мениң жанымды аман сақлап қалдың. Усы жылдың бәхәринде мен «Өлтир-өлтирме» атлы гүрринимди басып шығармақшы едим. Мен урыстың әзелий тәбияты, инсанның әзелий минез-қулқы хакқында өз сөзим менен, билгенлеримди баян етип өтпекши едим. Хәр қандай урыс адам баласының исі хәм хәр қандай урыс әпиұайы хакыйқатлықты анлаған хәр бір адам үшін трагедия... Мен гүрринимде тап усы нәрсени айтпақшы болдым, лекин кейін өмиримде бір ұақыя жүз берди, мениң өзім де тап мине усы күнлерде рехимсиз хәм жауыз бір жынайтқа қол ұрмақшы болдым. Бул сан-санақсыз адам өлтириүлердин гезектегиси болып қалмай, усындай гүрринди жазған автор тәрәпинен жол қойылмауы тийис, ақылға ұғрас

келмейтуғын тәртинсизлик болар еди, жазғанда бир нәрсени айтып, әмелле пүткиллей басқаша ислерди етиў-көргенсизликке жатар еди. Сонын ушын хұждан азабына дуўшар болмайып, деп «Өлтир-өлтирме»нин қолжазбасын бир шетке жасырып қойған едим. Енди жүзим төмен. Жынаят қылсам, мен өзимнин идеямды бийкарлаған болар едим. Мине енди тәғдирдин рехими келди маған, Елес, сен мени адам өлтириў нийетинен қайтардың, бизин мухаббатымыз мен ушын жаңалық болды. Мен енди еркинмен, өзимнин алдымда жүзим жарқын, мине сол жарықлықты маған сен инам еттин. Кеше өш алыўды әдалатлы, деп есаплаган хәм оған бел байлаған едим. Бүгин бундай ислерге қол урмайтуғынымды жақсы билемен.

Үлгергенимше булардың барлығын саған айтып бермекши едим. Және бир гәп: мендеги үлкен өзгерис сениң менен ушырасқанымнан кейин басланды. Бираз ойланып қалдым: гейде бизге руўхый сәўбет, жүректе жыйылып қалған нәрселерди ашық-айдын баян етиўге парасат жетпейди, мен «Өлтир-өлтирме»де сонындай қәлбимнин қарарын айтыўға умтылғанман. Нәўқыран жигит Сергейдин жүректен шыққан сөзлери күнделикли ғалмағаллардан парық қылып, оны тыныш хәм жай паракат жағдайда оқыў керек, турмыс тәшүиндеринде билиў хәрдайым мүмкин бола бермейтуғын нәрселерди мархумлардың руўхы билсин, еситсин, исеним пайда етсин. Оннан да артық бир нәрсе, хәр бир адамның өз муқалдес дуўасы болсын. Мен айтатуғын дуўалар — усы гүрриннин сөзлеринин ишинде. Егер ол саған жақын болып түйилсе, кел бизге қосыл, қайғы-хәсиретти бөлисин алайық. Бул мухаббатта ен баслы нәрсе... Мен қойын дәптериме жазып қойдым, биринши оқылыўлар Москва әтирапындағы белгили Волокалам қәбирстаны хәм Брест қорғанында, соң басқа усыған мезгес көп жерлерде, сонын ишинде Европа зияратханаларында өтсин... Мен буны жүдә қәдер едим.

Елес мени кешир, көп сөйләп жибердим, бахыт мәўритлери ғана қысқа болады, ал мухаббат болса — еки инсан ушын мәңгилік шақырығы алдындағы айрықша жаңалық. Мен хәзир таулар қойнындаман, лекин сондай болса да, бирге бир купеде жүзбе-жүз отырғандай, сенин менен шын жүректен сөйлесип атырман. Булар қыял ойындары, әлбетте. Мине, бизин турған мәңгилімізге атлы шабандоз дүбирлеп жортыш қиятыр, ол Таштанафғанның жигитлеринен болса керек... Не қылатуғын едик, иске кирисемиз. Көрискенше, Елес, көрискенше, жақсы қал...

Ат минген шабандоз айдаушылардың бири Дуўдарбас екен. Ол тозанланған дуўдар шашларын желбиретип, мийманлар менен

сәлемлесті, соң ақсақал Бектур ағаға қарап былай деди: оны Таштанафған жиберипти, қар қаптанларының изинен түскенлигин айтыпты. еки жуң қаптанлы дүрбин менен көрсе болады, және бири, ириси — «үлкен баслы узун қуйрық» бақлаў астында гүзетип келинбекте, оны керекли жерге шекем қуып келтириў мүмкин. Таштанафған тағы бир нәрсени қатты өтиниш етипти: дилмаш Арсен дәслеп онын алдына барыўы керек екен, өзин тоғайға урып жасырынған үлкен барсты керекли орыннан турып қалайынша атыўды түсиндирип берер екен. Буны сөз бенен түсиндириў қыйын қусайды, өзи келип орнын көрсин, кейин аўшы мийманларға гөзлеўди көрсетсин. Бектур ақсақал буған ыразы болды.

— Маған қара, Арсен, сен хәзир мийманларға аў басланбастан бурын айдаушылар менен ушырасаман, деп түсиндирип қой. Хайуан жүдә мәққар, жыртқыш, хұжим қылып, кейин тоғайға қашып кетиўи мүмкин. Мейли, кәерле, қандай аңлып турыўды саған көрсетсин.

Мийманлар күтип турыўға қайылшылық берди.

Дуўдар бас жол баслады, Арсен Саманчин атқа минип, оның кейнине ерди. Хәр тәрәптен қалың пүталар қоршаған үлкен қыйыршық таслар арасынан өтин барыў жүдә мүшкіл еди, алап-ақыретлер менен төбешиклер арасындағы ашық жерге шықты. Асанда әлле қандай қуслар тодасы шарқ урды. Әтирап тып-тыныш. Дуўдар бас қолына мегафонды алып қышқырды:

— Таштанафған! Бизлер келдик! Еситип турсан ба? Хәзир бараман!

Ол мегафоннан жуўап берди:

— Мен де усы жердемен! Хәзир бараман!

Арсен дем алыў ушын аттан түспекши еди, лекин Дуўдар бас оны тоқтатты:

— Отыра тур, түспе! Әне ол, Таштанафған қиятырыпты.

Қапталдағы қойыў пүталар арасынан ат минген, мойныша мегафон асқан, желкесинде автомат Таштанафған шығып келди, ол басына қызыл жийекли әскерий шәпкисин басып кийген еди! Арсен қатып қалды. Таштанафған болса, шәпкисин бираз көтерип қойын былай деди:

— Қозниши аларғи! Бизлердин хәммемиз таярмыз! Бесеўимизде де автомат бар! Қолымызға жигирма миллион нақ береді, я болмаса хәмменин жаңы-жәхәннемге кетеди! Хәш ким аман қалмайды! Хәш кимди аяп отырмаймыз! Неге үндемейсен?

— Не депин? — деген Арсен Саманчиннин даўысы зорға шықты. — Сен үәде еткен едін гөй, тәшүишленбе, хәммеси жайында болады, деп.

— Жайында болганы усы. Иске кирисейик. Ана бир жакка кара— өнө сол, мен айткан Молаташ үңгири. Оған мина койылган. Сол жерге мийманларды айдап келемиз. Оларга менин хәр бир сөзимди англисчелеп айтып турасан. Глобализация хәммеге тендей. Байлыклар тек бизге тийисли, деп кам тәме болмасын. Биз өз хақымыз— үлесимизди аламыз. Көрдин бе, мына бир жерден үңгирге кириледи, аттан түс, ишине кир. Отыратуғын орын көп, гиреүге алынғанлар бир күн, бир түн усы жерде болады. Төлөм төленбесе мийрим-шәпаәт көрсетилмейди. Неге үндемейсен? Тилинди жутып жибердин бе? Мен саған ескерткенмен. Сен не, менин халүадай ерип кетиуимди калепше един? Оны күтпе! Ал, энди неге үндемейсен? Сеннен сорап атырман, менин буйрығымды дәрхал бежересен бе, яки жок па?!

Арсен Саманчин пәске түспекши болып турып, тағы аяғын зәңгиге тиреди. Таштанафган оны силке баслады:

— Тур орнында! Гәнимди жаксылап есит— сен дәслен оларды бул жерге алып келесен, биз олардын куралларын тартып аламыз хәм үңгирге айдап киргиземиз. Гәп бир, еркеклерше болады. Автоматларды желкелерине тиреп қоямыз. Менин буйрығым менен оларга жолдас телефонлары аркалы Дубайға ма, Әмирликлерге ме, көерге болса да, банклерине қоңырау еттиресен. Тезлик пенен бизге самолётта пул төлемлерин жеткизеди. Ультиматумның хәр сөзи мийинде мөрленип турсын! Олар не десе де, дәрхал маған аударып жеткизесен. Билдин бе? Кери жаңдайда биз сени тутқын етемиз. Оларды да, сени де жок етемиз!

— Асықпа, — деди тили зорға гүрмелип Арсен Саманчин, кутырған кимсени инсапка шакырыудын бийпайдалығын аңлап. — Сенин қарарын сондай болса, билип қой: егер бир тамшы қан төгилсе, өзіннен көр, мени кейин хеш нәрсе тоқтата алмайды!

— Қорқытпа бизди! Мен де қан төгилиуин көлемеймен. Жигирма миллион келеди, кейин булар тири кетеди. Бул менин сөзим! Болды, орынла! Жигирма минут уақыт беремен! Бир секунд та артық емес! Оларды айдаушылардың алдына барамыз, деп бул жерге баслап, алып кел. Сәл шетке адым атсан, атамыз. Биз хештенени жоғалтпаймыз! Есинде тут: сенин менен бирге сол ски мийман ғана келеди, барс ататуғын болып. Оларға барс усы жерге айдап келинген, деп айт, және бир қаншасын көз астына алып қойғанбыз, олар кейинирек аўланады де. Қалған бәрше адамлар усы жердин өзінде күтсин. Билдиниз бе? Тез бар энди!

— Хәзир, — деп түсиниксиз тоңқылдады Арсен Саманчин Таштанафғанның шәпкисине көз қыйығын салып, егер ол бурынғы классласының басында болмаса, хәммеси басқаша болатуғындай,

ол ауыр гүрсинди, үндемей атқа минди де, хәзир ғана өзи келген гәрепке жол алды.

Әтиранка өли тынышлық энди. Кәдди бүгиліп, ерге ентерилип шәккен Арсен Саманчин үңгирге мийман аңшыларды баслап келиу ушын артына қарамастан кетип барар еди. Оларды тутьп береди, өзи де қолға түседи. Пәске ағып баратырған жылғалардың шулдырлысы еситилер еди. Қандайда бир куслар төбесинен жыркылдап, ушып өтті. Шатырлар орнатылған мәнзилге қарап атықтыятылық пенен қыйыршық тасларды басып барар еди. Ол жерге жетиуге аз қалғанда, Арсен атты шокқы артындағы пұталықта жылауын тартып тоқтатты, зәңгиге аяқ тиреп, кәддин көтерип, әтиранка нәзер таслады. Он ийни бетиндеги мегафонды қолына алды, ердин үстине «қалан» автоматын қойды, қандай да бир нәрсе ислемекши болып оқталды. Бир неше минуттан сон таулар бойлап мегафоннан күшейип шыққан Арсен Саманчиннің шиіқилдеген сесті еситилди. Ол англис, рус хәм қырғыз тиллеринде кәхәр хәм ашыуға толы дауысы менен қышқырар еди:

— Еситинлер, еситинлер! Буйрық! Шет елден келген аңшылар! Сизлерге мың нәлет! — Мегафон оның хауазын бир неше мәртебе күшейтип, таулардың ишине жаңғыртып жаяр еди. — Бизин қар қаптанларымыздан қолыңызды тартың! Дәрхал бул жерден кетиндер! Хайуанларды атыуға жол қоймаймыз! Өзлериниздин Дубай хәм Кувейтинизге қайтың, бизин муқаддес тауларымыздан жоғалыңлар! Ендигиден былай сизин аяқ излериниз бул жерлерде болмасын! Тез арада көзден ғайып болыңлар, болмаса өлимге дуушәкер боласыз! Барлығыңызды атып таслаймыз! — Ол өз сөзлерин автоматтан аспанға тасур-тусур оқ үзип тастыйықлады. Таулар гүңиренди. Қандайда бир шокқыдан таслар пәске қулады. Сол заматта бир жақлардан тырылдап оқлар атыла баслады. Тәртипсиз тасыр-тусыр шауқымлардан Арсеннің аты қатты үркти. Ат күшли жулқынды хәм сол заматта оқ тийип, жерге қулады. Арсен Саманчин ат лашы астынан аяқлары қайрылып, зорға шықты. Атыспа күшейди. Бәршелер— таштанафғаншылар да, қорықшылар да, Бектур ақсақалдың адамлары да тап бир еслерин жойтып қойғандай, кураллардан оқ атты. Мине усы арасат топаланда мийманлар дәрхал атларға минип, тезлик пенен изине қайтты. Лекин Арсен энди буннан бийхабар еди.

Оқ тийген аттың қасында бүгиліп жатып, Арсен өзинин бир неше жеринен жараланғанын сезді. Желкелери, көкиреги, қабырғалары шыдап болмас дәрежеде ауырды. Ол жанының барынша пәске қулап кетпеслиги ушын өзін шетке тартты, сонда ол көз алдында қара қанға боялған үлкен барстың секиргенин

анлады. Бул Жаабарс еди. Ол жер бауырлап, алга карай умтылды, катты ырылдады, узаклап кеткиси келди. Арсеннин төбөсүндө куйун шайкала баслады, таулар зирилдеп козгалды, самал тамакты бууйп, дем алдырмас еди. Ол мегафон менен автоматты ылактырды да, жарашар хайуан гайып болган тәрөпкө карай жылысты. Ол өтирапта не болып атырғанын көрмөс хэм еситпес еди, кутырылган Таштанафган тынбай бакырар, үсти-үстине сөгинер еди: «Акмак! Саткын! Харам өлгейсен! Көрс алмадың бизлерди!»

Бектурган аксакал болса, өзін жерге атып, сакалын жулып ынранды: «Уят! Шерменделик! Эждатлардың ғарғысына ушырағыр, жүөернемек!» Тырракайлап кашып баратырған араб аншылары не деп кышкырып баратыр, оны бул таулар ишинде хеш ким биле алмады.

Өстө акырын оқ атыспа пөсейип, соң тынды, көп өтпей, бакыр-шакырлар да, еситилмей калды.

Хайуанлар хэм аламлардың басына бир майданда не салғанын Арсен Саманчиннин өзи билсе еди... Лекин энди онын бунын менен иси жок. Онын алган жаракатлары ауыр еди, ол буны сезип турыпты. Айрыкша кокиреги сзилип ауыра, кийимлеринин барлыгы канга малынган еди. Ол буган узак шылай алмаслыгын билер еди, сонда да өзін пана жерге таслауға урынды. Еңкейип, бүкнийип көдем таслар, аягына тура алмай жығылар, орнынан турууға зор берип урынар, дем жетпей бууылып калар еди. Бул куракым Молаташ үнгиринин каякта екенлиги ядында қалған екен, Арсен Саманчин сол үнгирди илажлап тауып барды хэм сибеклеуи менен ишине кирди.

Өне сонда ол оғыры айбатлы, хеш жерге сыймаған, үлкен тау капланынын сөнип баратырған көзлерин көрди. Бул Жаабарстың өзи еди. Жырткыш хайуан кымырламады. Алдына карай созылған нөңжелерине койған басын көтериуге де шамасы келмеди, бир кәлипте жата берди.

— Сен де усы жердемисен?— деди негедур Арсен, тап бир дәслептен оны таныйтуғын адамдай.

Жаабарстан тынбай кан ағар еди.

Инсан да тап сонындай жағдайға түсти.

Төндир тақазасы менен инсан хэм жырткыш өмирлери акырғы деминде аспан астындағы усы бир үнгирде табысып калды, олар қатара жатып өжелди күтпекте еди... Тап бир бул хөдийселерге хайран қалған сыякты айбатлы таулар үстинде гүлдирмама жар салды, онын иләхий жаңғырығы алыс-алысларға тарқалды: не қылып койдыңлар, деп атырғанға мегзес. Тағы усындай халатта бултлар ишинде шакмақлар жылтырады...

Мийман аушылар ағларынан түсип, машиналарда ауылға жетип келди, хеш ким менен хабарласпай «Хаммер»ге отырып, қорықшылардың қоршауында Әулиеата аэропортына жетип барды. Бул жерде оларды ушыуға таяр экипаж күтип турған еди, хэмме нәрсе энди айдынласа баслады.

Усынын менен «Мерген» фирмасынын халық аралық аушылық бизнеси бир майданда тамам болды. Бизнес-режени жер менен жексен еткен адам аксақал Бектур ағанын өмекиси екенине хеш ким исенгиси келмеди.

Туйық Жарлықлар гауырласып, хәулилеринен шығып, топданып, шауқым сала баслады:

— Шерменде болдық! Жүзимиз төмен болды!

— Арсеннің аяғын аспанға көтерип асыу керек! Отка жанып өлсин!

— Зор исти ұайран қылды! Пул ислеп табыуымызға жол қоймады!

— Оған адамлар емсе, жырткыш хайуанлар кәдирли, илая оны барслар шайнап өлтирсин!

Шауқым-сүрен кем-кем хәуиж ала баслады. Қутырған аламан Арсен Саманчиннің қыз апасынын үйине карай жапырылып барды, хәулиде қолына не түссе, аяғы неге жетсе, бәрін аудар-төңкер етиуге киристи, терезелерди, Арсеннің машинасынын айналарын, шырақларды шил-пәрше қылып сындырды, жууып, жипке жайып койған онын көйлеклерин дал-дал етип жырттып, шил-пәрше етті... Инисинин ноутбукин бауырына басып, сақлап қалыуға урынған апасын өлесі етип сабап таслады, жұмысын койып, жууырып келген, хаялын аламаннан қорғамақшы болған темирши жездесі дөңген тепки астында калды...

Бирден күтилмегенде аспаннан шелеклеп қуйған жамғыр хэм гүлдирмама тәртипсизликти тоқтатты, есин жыйған аламан өзине келип, үйли-үйлерине тарқасты.

Гүлдирмама сести өтирап-аймақты дәрзеге салды, шакмақлар аспан койнын тилкимлеп кетер еди, жамғыр күшейип тау шокқыларын хэм үнгирлерди жууып өтер еди.

Елес, тап бир биреу ядына салған сыякты, кешке жақын Туйық Жарлағы қыз апасиникине вокзалдан қонырау етті. Ол апасына өзиниң қол телефонын қалдырған, сенин қасында тұрсын, мен досларымның телефонынан қонырау етемен, деп айтып кеткен еди. Бурынлары хеш қашан бундай етпеген ол, бул рет негедур байланыста болып турууды кеулине алған еди. Поездың жүриуине ярым сааттай уақыт қалғанда, олардан хал-ауқал сорап қонырау етті ол, тауға кеткенлерден хабар бар ма.

яки жок па, деп сорады. Ол эле сорауын берип үлгере алмай атырып, апасы коркынышлы шаўкым салып кышкырды:

— Пүткил ауыл бузылган хәрре уясындай гүүилдеп атырыпты. Хәммесин сол Арсен кылды. Таўларда бакырып, мийманларды атаман, деп кууып шығыпты. Барсларға тиймең! Бәршениз журтыңызга кетин!— деп коркытыпты. Мийманларға карай оқ атыпты. Баскалар да оған карай оқ аткан кусайды. Бектур аға болса, басын тасларға урып, жарыпты. Хәзир пүткил ауыл Арсеннин апасышикине барып жәнжел-тоналан көтерип атырған кусайды. Арсеннин өзи жок дейди. Оны аткан ба, ямаса, өзи-өзин аткан ба, кулласы сондай. Еситип атырсаң ба, Елес? Неге үндемейсең? Саған не болды? Жууап берсен-ши, сен кыз?

Солай етип онын апасы ах урып, жылаўға киристи.

— Уай, не деген бахытсызлык! Елес есинен айрылды! Енди не болады? Ол Арсенди жан-тәни менен жақсы көрип қалған еди. Уай, не қыламан енди? — Ол шашларын жулып, жылай баслады.

— Хей, тилинди тыйсаң-шы!— деп жекиринип сөйледи онын ери. — Кышкырғанын менен не пайда? Елес келсе, оны Молаташқа алып бараман. Сен де бирге барсаң. Ауҳалын өзи көрсин. Кейин түсинип алады. Сен бүйтип күйине берме.

— Уай, уай, не қыламан енди? Кудай инам еткен сүйикли синлим, онын ауҳалы енди не кешеди? Молаташқа барсақ, балаларды не қыламыз?

— Хештенс болмайды. Олар енди үлкен. Еки күн шыдап турады, өзлерин-өзлери күтели. Мал-халға карайды. Коңсылар да көз-кулак болып турар...

Елес тезлик пенен жүк қалтасын желкесине артып, хәр бир сөзин дана-дана қылып айтқанлықтан, онын шериклери хайран болып қалды.

— Сизлер кете бериндер. Саратовка — мине менин хужжелеримди алыңдар. Мен тез ауылға қайтыуым керек.

— Биреу өлген бе?

— Мүмкин.

— Қайтып келгенде көрисемиз бе?

— Мүмкин.

— Биз не деймиз. Сен өз затларыңды алып кетиўге келесен бе?

— Мүмкин.

— Саған не болды? Басқа гәпин жок па?

— Мени тыныш қойың! Айтар гәпимди айттым! Менсиз бара бериндер. Болды!

Елес бул сөзлерди айтып, алды-артына карамай, алдынан дус келгенлерди ийтерип, түйип, жууырып кетти. Жолаушылар оннан өзлерин шетке ала баслады. Олар бунын халын билсе еди...

* * *

Ким билсин... Ким қыялына келтирсин, усы пайытларда нашар қайғысы бул мөканлардан өтип, шелеклеп куйған жамғырлар менен араласып Узеңгилеш тауларына жауатуғынын, ал ол таулар арасында онын сүйген жигити ғайып болып, енди бул сол асырымлардан асып, Мөңги қалыңтық пенен бирге: «Маған жәрдем бер, кәдирланым, сен ол жигитти көрдің бе» деп жууырып жүргенлигин...

Сол күни тау түңкирлеринде тап теўгим түскенше жамғыр тоқтамады, онын жанғырығы алыс-алысларды дәрзеге салып, сай хәм жазықлықларды сырлы шуғалары менен жақтыртып турды. Тынбай куйған жамғыр астында этиранты кем-кем қараңғылық қаплай баслады. Бул жазда жамғырлар буншама уақыт хасла созылмаған еди. Молаташ үңгири усынын тәсиринде және де қараңғырақ, тағы да сууығырақ көринер еди.

Лекин тәғдир тақазасы менен бул жерге бир кирип қалғанлар ұшын бунын хеш қандай әхмийети қалмаған еди. Бул соңғы мөңзилде олар— еки сорлы жан ушырасқан, соңғы нәнесин алып атырған адам хәм ақырғы демі таусылып атырған жыртқыш хайуан — қатарма-қатар жатырған еди. Төзлеп атылған оқлар тийди ме, яки қанғымай оқларға дус келди ме, кимлер кимлерди атты, буны ким анықлай алар еди енди? Буған карамастан, хәзир, еки жаннын түпсиз тунғыйыққа кетиўине есаплы гана минутлар қалған бир пайытында, бул нәрсенин хеш бир әхмийети жок еди.

Жаабарс бууылып, дем ала алмас, жараларынан тынбай сорғалап қан ағар еди. Ол пүткиллей күш-қуатын жоғалтқан халда, үлкен басын бийхал созылған пәнжелерине қойып жатар, тиллерде дәстан болған онын узын қуйрығы тап бир тасланды сыяқлы, керексиз нәрседей, жерде созылып атырған еди...

Арсен Саманчин өлип баратырған жыртқыш хайуаннын қасында, денесине-денесин тийгизип жатар еди, бул оған қолайрақ түйилген болса керек. «Мине енди, ақыр сонында, сенин менен көристик...» деп атырғандай.

Арсеннин жамбасынан аққан қан онын кийиминен өтип, үңгирдин таслы топырағына сиңип атырған еди. Ол эле ақыл-хушын жойтпаған, өмирдин бул ең соңғы мүмкиншилиги — қыял сүриўди илажы барынша узағырақ ұслап туруўға талпынар еди. Ол болып өткен уақыяларда өзинин қанша дәрежеде айыплы екенлиги үстінде ойлар еди. Бәринен бурын ол Елес пенен көрисиўди көлер еди. Екеуи қанша бахыт хәм мухаббатқа миңсар болды, мине енди булардын барлығынан айрылып қалмақта.

— Хош бол, Елес. Иске аспай калган арманларымыз ушын мени кешир... Ант ишкенмен... Хош бол, хош бол... Үлгере алмадым... Көзиме жас куйылып келип атыр... Мен айыпдарман...

Хүжданы кыйнап, ол намысына тийген араб миймандарға карата былай деди:

— Мен өзиз бенде, айыпдарман, мени гарған, маған канша сөз айтсаныз да арзыйды. Сөксениз де, мөйли. Лекин баска илажы жок еди, жалгыз усы жол менен сизлерди көүип-көтерден аман саклап калыуым мүмкин еди. Егер колыңыздан келсе, кеширимимди кабыл алын...

Өкесинин ишиси, кәдирдан өмекисине карата сөйлегенде ол уят хәм үмитсизликтен от болып өргөнер сан:

— Бектур агажан, бай аға, мени гарға, силе, не айтыуыңызга да ҳақыңыз бар. Меннен катты капасыз! Урыуымыздың атына дак келтирлим! Исиниз уайран болды. Баска жол калмағанын сизге калай түсіндирейин, акыры? Бул шерменделикти калай етип жуамап? Буған менин имканым бар ма? Мени кеширин. Лекин жауыз нийет пенен буған кол урмадым, бул ахмаклық та, көре алмаслық та емес... өмириниз узак болсын, агажан. Ол дүньяда ушырасыу миясар болса, өкеме бәрин түсіндиремен...

Ол туўған-туўыскаларып, кыз апасы Катийшаны, оның ери, темирши жездесин ядқа алды:

— Басыңызга не саўдалар салдым. Мени кешириндер... Мени өпиу етиндер...

Кыялында Ардак хәм оның балалары сөўленди:

— Мен уялып атырман, Ардак. Мени ойлап көп гам шекпе, баска дәрлерин де өзине жетип атырған шыгар. Балаларынды абайлап өсир. Мен изимде тырнақ калдырмай өтип кетип баратырман. Куда бермеди, не шара...

Арсен Саманчин Айдананың алдында да өзин гүнөкар тутты:

— Айдана, кешир, сенин жулдыз болып ушканыңды кешире алмадым. Лекин бул сенин жумысың. Мен опера сахнасында сенин Мәңги калыңлық болып шыкканыңды кәлетен едим. Енди тәдир сени менин тентекликлеримнен кутқарды. Ана Ерташ Курчалға хештесе демсе, мен өзим кейин оған айтаман. Ерташ, акырғы күнлерге шекем сениң алдында жүзим кара болып қалды, сени соншама жаман көрер, жийиркенер едим, хәттеки сени өлтириуди кеўлиме алып жүрдим, буның өз себеплери бар еди, әлбетте. Лекин пикиримнен кайттым, тәўбе қылдым. Мен ҳаққымда жаман ойға барма, кешир мени, бирөдар...

Бирақ Арсен бурынғы классасы Таштанафғанды ойлағанда, жүдә кыйналды, катты өксиди: Не десин? Жүзине кара жақсын ба? Нәлет айтысын ба?

— Мөйли, сен мени курбан қылдын. Лекин сенин кандай ауыр жынайтты гөзлегениңди хеш ким билмейди. Итимал, мен катты турмай, кәте қылған шыгарман, сени жолыңнан қайтара алмағаным, бул менин айыбым. Мен курбан болып кетип баратырман, сен болсаң кутылдын. Енди не қылыўды бир қуданың өзи билели.

Сизлер де мени кеширин ауылласарым. Арзымаған болса да, сизлердин пул ислеп табыуыңызга жол коймадым. Қуданың көлеуи сондай болды... Аяқ асты қылманлар менин атымды, намысымды, неге мен бул исти қылдым, бул жағы бир кудаға аян. Хеш ким енди буны билмейди... Хош болып, ауылласарым!...

Үлкен кар капланының деми үзилди. Кейнинен алам баласы да бир терең үхледи, оның да жаңы хауага ушты...

Ол соңғы демин алып атырып, акырғы минутларда алыс-алыслардан келген Мәңги калыңлықтын мунлы сестин еситти: «Қайдасаң, қайдасаң, сен менин аншы жигитим?» Кулағына шалынған бул дауыска ол сыбырлады: «Хош бол, хош бол, би енди хеш қашаң көриспеймиз!...»

Ай түнги буллар арасынан сығалады, самал жулкышып бәлент шоккыларға урар хәм ах урып үнгирлерде жоғалып кетер, буннан баска хеш бир сес-себир еситилмес еди...

* * *

Ертеңине түске жақын Молаташ үнгири әтирапында, күни кеше қорқынышлы уақыя болып өткен жерде, үш атлы пайда болды. Бир ер адам алдында, еки хаял оның изинде, артта киятырған еди. Булар Елес, оның кыз апасы менен жездеси еди. Олар Елесті өз көзи менен көрсин, исеним пайда етсин, тәдирдин исине тән берсин, деп бирге алып киятырған еди, оларды мәңги айралық күтер еди.

Жездеси Жура бул жерлерди бес бармағындай билер еди. Илгериде бурынғы колхоздың койшылық фермасына басшылық етип жүрген гезлери жоқары отлақларға шығар алдында бул жерлерге келер, Молаташ үнгири де билер, соның ушын Елес пенен оның кыз апасын дәрхал үнгирге баслап барды. Билинер-билінбес соқпақтан өтер ексн, дәслеп оқ тийип өлген боз атты көрди, оның лашы жамғырда бир күшнен артық қалып кеткени ушып карны қампайып, төрт аяғы төрт жақка созылып, тарбийып жатар, ер-турмацлары пыт-шыт болған, ериниң өзи бир жақка кыйсайып кеткен еди. Арсенин мсафоны менен автомат куралы ла усы жерде шашылып атыр. Жура аттан секирип түсип, олардын екеуин де колына алды. Ылақтырып жиберилген курал, өлшен ат Арсенин тири екенлигише гүман туўдырар еди.

Үнгирдин ишине аўыр бир нәрсени сезип, кеўилсиз кирди. Елес қалт-қалт етип дирилдер, қыз апасы онын қолынан беккем етип ұслап алған еди. Көзлерине тасланған нәрсе оларды лад қылып қойды; уйысып, қатып қалған қан үстінде жансыз адам денеси хәм өли үлкен жартқыш хайуан — қар қапланы жатар еди. Арсен Саманчиннин басы Жаабарстың төсине тығылып қалыпты.

Елес дизерлеп қулап, Арсеннің суыған қолын сылап-сыйпар хәм тынбай жылар еди.

Хаяллар биразға шекем көз жасларын тыя алмады. Қыз апасы Елестин басына кара орамал жапты. Жура үнгирден гә сыртқа шығар, гә ишкериге кирер еди. Ол хаяллардың өксигин басыўын күтер еди.

Елес пыркылдан жылап, қасында отырған қыз апасына былай деди:

— Хумар, сен мениң анамның орнындасан, сеннен жасыратуғын хеш нәрсем жок, Арсенге: «Бизин барсларымыздан қолыңды тарт!» деген плакат көтерип, демонстрацияға шығаман, деп айтқан едим. Аўылымызда бундай қылып болмайтуғынына ақылым жетпепти. Арсен сонда хеш нәрсе демеди, лекин жүрегине от түскен екен, мине ақыбети... Неге сол гәплерди айта қойдым, мен ахмақ?

— Қой, қапа бола берме, Елес, сүйіскенлердин арасында не гәплер болмайды. Тәғдир пешанамызға усыны жазған екен. Сен жақсысы бийшараны кәйтип көмиўди ойла. Ақыры туўған-туўысқанлары оны көмиў түүе, еситкиси де келмей атыр. Адам өлди. Бул сорлыны жыртқыш хайуанның өлигиниң қасына таслап кетиўге болмайды гой, ақыры!

— Гәплерин дурыс. Лекин мен Арсенсиз қалай жасайман? Бир әсир бирге жасар ма едик, бәлки, Россияда қатынлар монастыры бар, деп саўда-сатлықта жүргенде еситкен едим. Излеп таўып, сол жерге кетемен, күни-түни оның ушын дуға оқыйман, ибадат қыламан. Қудайым мени кешириўин өтиниш етип сорайман. Тек те бир нәрсеге қатты ойланаман, набада қудайым маған мийрим-шәпәәт етип, бахтыма бир перзент инам етсе-ше...

— Қудай жеткизсин! Буған исенимин камил ме?

— Негедур, күтип жүришпен. Түсимде көрдим... Егер болмаса монастырда өлип кеткеймен.

Сол уақытта таўлардың үстінде гүрилдеп, кем-кем күшейген даўыс еситилди. Олар үнгирден шығып, үшеўи бирден айланып ушып жүрген вертолётқа тигилип қалды. Ол бәлент шокқыларды аралап, асырымлар үстинен келер еди. Байлаўлы турған атлар үркип, тыпыршалай баслады. Жура оларды тынышландырыў ушын жылаўларынан тутып турды. Вертолёт айланып-айланып

көзден тайып болды. Шаўқым семгеннен кейин, Жура ойлы пишинде былай деди:

— Вертолёт бийкарга келмейди бул жерге. Бул тауларда ушму кәуипли. Бул жерде жүз берген уақыя район орайына жетип барған болыўы керек.

— Хаялы оның сөзин тастыйықлады:

— Бул олардын иси. Бизин тәшүишимиз өзимизге жетеди. Биз Елес ипен ойласып Арсенди кәйтип көмиўге бас қатырып атырмыз. Жура, сен не дейсен?

— Не дейтуғын едим? Көмиў керек, илажы барынша тезирек. Лекин туўысқанлары менен консылары көмиў хақкында тис жармады. Бакыр-шақыр, сөгис, ғарғаў менен хәмме әўере. Буның менен не нитпейди. Таўлардан аўылдың үлкен кәбирстанына мархумның денесин алып барыў оғада қыйын ис. Көп жерлерден денени зәмберге салып, алып өтиуге туўры келеди, буны бир неше адам ислемесе, басқа илаж жок.

Жура қандай қылып болса да, кәуим-қарындастары менен бирликте буны шешиў керек, деген жуўмаққа келди. Ырас, Арсен Саманчиннин бул қылған ислеринен журттын бәри наразы, хәмме гәзеп атына минип алған, лекин аламлар жүдә аса кеткен жаўыз жынаятшыларды да жерге көмеди.

— Ойлап көремиз,— деди пикирди даўам еттирип Жура, хәзирше ишкериге кирейик. Мен Арсеннин руўхына дуға пәтия оқымақшыман. Молла болмасам да, қолымнан келгенинше көремен...

Олар хәнс үшеўи үнгирдин ишине кирди. Мархумның қасында отырып жым болып қалды. Жура арабшалап бир нәрселерди тиловат қылды, өйткени бул жерлик бәрше адамлар киби диний қалималардың мәнис-мазмунын хасла түсинбесе де, кеўиллери тыншып мәлхәм болды. Үрип-әдет өз аты менен үрип-әдет тә, ақыры...

Мине усы хәўескер адам оқыған дуға-пәтия пайытында Елес ойланып қалды: бул қурақым жақсы, қыз апасы хәм жездеси дәртин бәлисип, кейнине ерип келди, болмаса әгирапта хеш нәрсе жок, мархум менен хеш кимнин иси болмай, ол дүзде жата берер еди. Оның ашыў-гәзеби менен ойлары сырттан шаўып келген атлар дубири хәм адамлардың даўыслары менен бөлинди.

Үнгирдин ишине бес алам бирден кирип келди. Булар Таштанафған хәм оның шериклери еди. Олар диге бүгин отырмады, тек те пәтияның питиўин күтип, тик аяқта қабақларынан қар жаўын турды. Пәтия питиўи менен Таштанафған шөрт кесип, сөз баслады:

— Молаташ үңгирине миңа көмилген. Сизлер дәрхал бул жерди таслап шыгыуыңыз керек. Себеби ол парланады. Тез болыңлар!

Бирак Жура карсылык көрсетти:

— Партлаудың не кереги бар? Бул жерде оқ тийип өлген Арсен Саманчин жатырыпты. Оны көмиңү зөрүр.

— Бунын менен бизин исимиз жок. Биз үңгирди парлатыуымыз керек. Өли дене тас тонырақтардын астында калып кетеди. Сол көмилгени жетерли емес пе?

— Бул көмилиңү емес!— деп наразы болып кышкырлы Хумар. Мен катын басым менен сизлерге айтып қояйын! «Алды бұрын адамды көмиуди, кейин парлатыуды ойлаң. Хәммемиз өлемиз. Хәмме адамлар, соның ишинде сизлер де, уақыт-сааты келгенде жерге қойыласызлар. Адамлардың бұршы сондай».

— Ақыл үйретпе! Тапсырма бар. Молаташ үңгири парланады. Биз соған келгенбиз. Сизлерге ярым саат уақыт беремиз.

Сонда жүзин жаңқан қара орамалын біраз шетке сүрип Елестин өзи тилге келди:

— Қолыңызды тартың бул истен! Адамның өлими үстинен күлмен! Бундай қылмыс ушын жууап бересиздер. Мен бұған жол қоймайман! Сизлердин өлген адамның денесин парлатыуға хеш қандай хакыңыз жок. Ол мересими исленип, жерге қойылады.

— Хей, сен өзин ким боласан? — деп қәхәри келип бақырды зорға шыдап турған Таштанафған. Оның қеше бул жерде қандай аяусыз жағдайға дуушар болғанын Елес қаяқтан биледи? Миненди ол өз классасының жансыз денеси үстинде жәлләдларша қатал өш алыу иийетинде күйип, өртенип атыр.

— Кимлигим менен не исин бар? Хәзир буны айтатуғын пайыт емес! Өлтирилген адам мине аяқ астында жатырыпты. Мен де өлиңге таярман. Мени өлтириң! Кейин парлатасыз, Көне, тез болың! Мен таярман! Партлат! Партлат қәне! Хәзир-ақ партлат! Мен оның менен мәңги усы жерде қалыуды қәлеймен!

Бул қорқынышлы жағдай не менен тамамланатуғынын айтыу қыйың, лекин ортаға Жура ақыл-парасат пенен араласты:

— Таштанафған, кулак сал, хаяллар менен бүйтип сөйлесиңү жақсы емес. Олар жақын адамын жойтып, түтенип турыпты. Өликтин төбесинде турып жәнжеллесиңүге болмайлы. Жүр, сыртқа шығайық, сөйлесемиз, не несеу кереклигин мәсләхәтлесемиз. Үңгирди парлатаман десен бұған биймәләл үлгересен.

Олар сыртқа шығып біраз уақыт жәнжеллесип турды.

Хаяллар өлгенлердин денеси үстинде жалғыз қалғаннан кейин Хумар, синдисиниң басындағы орамалын дурыслап, дүзетип қойып, әсте-ақырынлық пенен былай деди:

— Жылама, Елес, Өлгенлердин руұхы хәммесин еситеди. Өз гәинди айттың. Мархумның руұхы разы болды. Қалған жағын еркектер шешсин. Уай не деген хәсирет, не деген қайғы...

Елестин хәуазы қырылдап былай деди:

— Рахмет, апажаным. Сен хакыйқаттан маған анамдаисан. Хәзир ойланып отырыпшан, неге Арсенин тәғдири бүйтис кери таманға өзгерип кетти? Ақыры ол ен ақыллы, ен әлалатлы, хакыйқатшыл адам еди. Мен кишкене қыз пайытымда-ақ оның газеталарда жазғанларын оқыған едим, телевизордан сөйлегенлерин еситтим. Мен оны жанымнан артық сүйетуғын едим. Мухаббатымыз өшпестей болып түйилетуғын еди! Сонындай адам набыт болды! Жыртқыш хайуан менен бирге жатырыпты, бир үңгирдин ишинде. Жауыз адамлар оның естелигин де, денеси менен бирге жок етип жибермескиши. Партатаман дейди? Оншама не болған өзи? Бул оны қорлау емес пе? Мен ушын ол мукәддес, әзиз инсан, Тек те нәресте тууылса болғаны... Ул ма, қыз ба оның исми қалады, перзенти менен бирге жасайды.

Көп өтпей тәшүишке батқан Жура келди. Таштанды көндириудин илажы болмады, деди.

Ертенге шекем уақыт берипти, ақсақал Бектурған аға менен сөйлеседи скен. Ертең келемен, сонда хәммесин шешемиз, депти.

Кеште Елес от алдында отырып, тынбай соны ойлады: еслеу күндери оның мазарының басына перзентин жетеклеп барыу несиң етер ме екен?

Сонда алыс тау аралықтарынан Мәңги қалыңлықтын: «Қайдасан, қайдасан, жууап бер ашпы жигитим!» деген муңлы хәуазлары еситилген еди, ол өстен сыбырлап жууап берди: «Еситип турыпшан, еситип атырман сени, Мәңги қалыңлық. Мен де енди сендей болдым. Күйеүге шықпай атырып жесирге айландым, енди Қулайдан жалбарының сорап атырман, ол менин кеулимди қабартпай, қабирстанға перзентим менен баратуғын етсин».

Азанға қарай аұхал жақсы төрепке өзгерди. Итимал, тәубе, пушайманлықтың жолы алыс шығар, өзіндеги жамаңлықты жеңиу қыйың. Бұған уақыт керек, палан адамның жақсылық шақырығына кулак түриуи аңсат кешпейди, хәмме заманларда бул сондай болып келген.

Таштанафғанның жигитлери мархумның денесин салыу ушын табыт хәм ақ тауар алып келди. Денени асырымның жийегине дейин жеткериу керек еди, ол жерде машинада Бектур күтиң турар еди. Молаташ үңгирин парлатыу қалдырылған, яки кейинге сүрилгенге қуеады. Бектур ақсақал барстың өлигин сол жақта, тау ишинде көмиң таслауды буйырды.

Шымалдыкта отырмай, жесирге айланған Елес кара кийимде табыттын изине ерди. Онын артынан кыз анасы Хумар менен онын ери Жура атларды жетелеп келер еди.

Таштанафгаштын ишинде нелер жүз берип атырғанын хеш ким билмес еди. Ол да матам көрүанына қосылып барар еди. Айтыуларында, сонда онын да көзінде жас болған. Кейин өзине пүткиллей қадирдан болып кеткен әскерий шөпкисин басынан жулып алып, көринбес жарға қарай ылақтырыпты.

Елес болса жол-жөнөксі тәкирарлар еди: «Еситин атырман, еситип атырман сени, Мәңги қалыңлық. Мен еде қайтаман. Сени іздеп табаман, бирге көз жасларымызды төгіп дәрья қыламыз. Мени күт, тез жаңына жеткәймен...»

Сол күндери адамдар арасында мыш-мыш таркалы. Лекин оған иесниү кыйып еди. Таштанафгаштын ски жигити өлген барстын лашып үнгирден шығарып, тауға көмиү ушын Молаташка барса, «Үлкен баслы узын қуйрық» — Жаабарс ол жерден гайып болыпты. Түн-дерексиз жоғалыпты. Жаабарс. Пүткиллей жок болып кетипти... Кейин болса, айтыуларға қарағанда, ол тау-тастары көлеңке болып гезер екен. Хеш ким оны көрмеген қусайды. Лекин қалың қарлықларда онын үлкен пәнже излери мөрленип жатармыш. Жаабарс бәленг қар үйилмелерин хемийше жақсы көреді, оларды бойлап тынбай секирип, жортады. Не қылсын, пешанасы сондай, солай болып тууылған...

ЭПИЛОГ ОРНЫНА

Арсен Саманчин

(Елес Жаабарсованын жәриялауы)

ӨЛТИР-ӨЛТИРМЕ...

Гүррип

Тек те қуяш қанға боялмай қалар...
хәмде жүйрик тулар ийссіз шабар...

(Долы хаялдың болжауы)

Самолётты от ашып тұрған күшті зеңбирек оғынан шеткериге шығарып атырып, ушыушы көуеуерден қаншама қашықлағанын билемекши болып, пәске қарады. Төменде қалың тоғай онын самолёты менен бирликте қыялаған сыяқлы, жап-жасыл болып, төселіп жатар еди, кем-кем тоғай елкілдеп, түпсіз тунғыйыққа қулап кететуғынға мезгелди. Келеси мәүритте ушып баратырған самолёт қәлдин тикледі, сонда тоғай да хәп заматта өзинин тұрақлы орнына қайтты, ұзақтағы думанласқан көк жийек пенен ешисип кетти. Әлем өзинин бурынғы келбетин тикледі. Ушыушынын енди ғана кейпияты көтериле баслаған еди, тап сол заматта самолёттын қарсы алдында күтилмеген бир нәрсе пайда болды, ол көпелімде жүз берди, сонлықтан ушыушы әл хауада не менен дүгискенни биле алмады, қандайда бир көришиске ийе емес нәрсе пәт пенен самолётқа тири дугыжым денеси менен келип урылған еди. Машина кескин соққыдан елкілдеп кетти, сол мәүритте ушыушы алдындағыны пүткиллей көрмей қалды...

Бұлар ушып баратырып шам-шырағынан айрыла жаллаған, қутырылған есап-сансыз қуелар тодасы еди...

Ушыушы кара суу-кара тер болды. Штонорға қулап кетпес ушын, штурвалға беккем асылып, ол қабинашын терезедерине жағылған қанлы быламықтан жеркенип, қалпылдай баслады.

Қуелар гүздин келиуин күтпестен бұл үлкелерди бириншилерден болып таслап кетти. Олар жазын әйне қызғын пайытынды тода болып, және бөлекленип, түнде де, күндіз де ушып барар еди, ушқанда да уясындағы басып атырған мәйеклерин шығармастан, азық-ауқат сорап, мойындарын сөзған, еле гүмсықтан ауқатлашырып атырған паланандарын таслап барар еди. Ең соңында, түни менен қыйғырғанын қойып, батпақтың байыуылары изсиз кетти.

Тоғай хаиуанатлары тым-тырақай қаша баслалы...

Әтирпанта бир неше шақырымға созылған, кара түтин қаплаган тоғайзарлықлар жанын жатты, әсир бойы бой тиклеп турған тереклер, гиддимаң карағайлар қайнаұйтқа шыламай шатырлап қулады. Изли-изинен жиберилген артилериялық атылыстардан, миналардың жарылыуларынан, аспаннан түскен бомбалардың, танкилердин шабулларынан, оларға карсы ашылған отлардан дәрзәм алып, жер сиякишди... Жарылыулардан зақымланған дәрьялар кенарынан шығып, әтирпаш даланы хәм қырларды суўға толтырды. Қандайда бир танк суў толы терен қамбаға түсип кетип, ашық далацлықта, пушкасынын басын аспанға қаратыуы менен қатып қалды...

Мине бунын барлығы хәр күни қайталанар, ол бул шегарада, әскерий тил менен айтқанда, фронтлардын бетпе-бет келиуи себебли хасла тоқтай алмас еди. Фронт фронтқа карсы турыпты. Еки тәрәп те карсылаасынын шегарасын бузып өтпекши, шешийши соккы берип, душпан бекинислерин хәм тылын қыйратпакшы, тири күшлерин ныпқырт етпекши. Еки тәрәп те биринши болып бекинисти жарып өтиуди, биринши болып хужим жасауды алдына максет етип қойған...

Бирак бул ұазыйпаны бежерий хеш кимнин қолынан келмей атыр. Мине сондықтан күн қуры емес, позициялық урыс хәуиж алып, созылып атыр...

Ал уақыт болса, өз жөши менен өтип атыр. Тап-гүздин келиуише шекем, әскерий хәрекетлер театры, деп аталған бул кенисликте кураллардан атылған оқлар күндиз де, кеште де, жамғыр шелеклеп қуйған пайытларында да тынған емес... Қуслар сол жылы өзинин уяларына келмей ақ қойды, басқыланған шөpler гүллей алмады, дән бериуіге шамасы жетпеди.

Бирин-бирин қыйратыуды максет еткен фронт алды штаблары сол уақыт ишинде жана, тез иске асырылатуғын жобаларды ислеп шықты, жоғалтқан шығынлары хаккында, олген хәм жарадар болғанлардын саны тууралы купья мағлыұматлар берди, сонда еки штаб та, бир такылетте, соккы көрсетиу күшин көбейтиу зәрүрлигин дәлиллен, бир ауыз бенен өзлеринин Жоқары бас сәркардаларынан тағы да қосымша тири күшлер менен тәмийинлеуин, техника, курал-жарақлар жиберийин, биреуи жана өмирлик кендиклерди басып алыу идеясын әмелге асырыу ушын, екіншиси — сол кенисликлерди душпаннан қорғап қалуу ушын, сорар еди. Бирак олардын мазмуны не мәнисте болмасын, биринши хәм екінши жағдайлар итибарға алынып, қосымша күшлер келер еди, олар сауашларда азайып, тағы орындары толықтырылар еди...

Урыс ақыбетинде уайран болған жайдары жаз мөүсими тамамлана баслады хәм урысып атырған еки тәрәп ушын да, сонғы таярлық мүддети келип жетти, ең сонғы шек, буннан кейин топылыс басланып, жер үстинен тоқтатып болмас күш хәрекетке киреди — хужимге так турған қорған жылжый баслайды...

Тек те қуяп жүзи қанға боялмай қалатуғын бул уллы атланыста қуслар мөканын таслап кеткен бул үлкелерге тәғдир сол дәуирде, бәлким, усы кәүстерли уақия ушын жаратылған, есап-сансыз адаманды айдап қойды.

Олардын бири бул жерге әнтаблы Азияға тутасып турған Волга бойындағы Саратов қаласынан жиберилди. Әнелондағылардың барлығы да, фронтқа баратырғанын билер еди дә, бирак қайсы фронтқа, қайсы жерге баратырғанын билмес еди, ол жақары дәрежедеги басшыларға ғана аян еди, солдаттын бунын менен не иси бар — қайда жиберсе, сол жаққа бара береді... Биракта, буларды Москваға алып баратыр, дегенди айтты, онын аржағы белгили — фронт еди... Ырастан да, солай болып шықты. Бул атланысты алдын ала болжау онша қыйын емес еди.

Саратовтан күннин ақырында шықты, дем жетиспейтуғын тымық гүни жолдан сон, жаз дауамында Волга бойы сахрасынын әнтабында күйреп, сыйдамланып қалған жазықлық басланды, әтирпакқа карасан, гө жақынырақта, гө темир жолдан бираз иррағырақта жасып майсалы тоғайзарлықлар көринеди, қыл көлем ийеси дөреткен көринислерге мезгес, қарап көзинди ала алмайсан. Хәттеки, солдатлар хәм курал-жарақлар менен толтырылған бөимелердин ашық есиқлеринен жағымлы, салқын самал есе баслады. Соң тоғайлық жолға әбден жақынласып қалды.

— Қараң, не деген шет-шебирсиз тоғайзарлар басланды! Русь жери, ана Россия — деп гүбирленди, тап бир өзлери Россиядан емес, баска бир елатлардан киятырған сыяклы.

Олардын ишинде қатарларына қарағанда оғыры жас, сұлбырлау, үстиндеги солдат кийими әкесиники сыяклы гөлпылдап турған — Сергей Воронцов исмли жас өспирим жигит бар еди, вшодта оны, — дәруиш Сергей, ямаса Сергей ата, деп шақырар еди. Олай деуинин себеби, бул жигит Қудай хаккында еслеп, Қудай бул сүүрет емес, ал барлық, хәдийсе, деген еди, ал ол қандай хәдийсе екенлиги хаккында сөз болғанда, онын шын мәнисин хеш ким түсинбеди, лекин, тек сонын өзи мазақ қылыушыларға, онын үстинен күлип, ширкеу тили менен оны — дәруиш Сергей, деп атауға жеткиликли еди. Олар жүдә мөс болып қалды. Воронцовтын жасы жана ғана он тоғызға келген еди, сонын ушын бундай ақыллы баланың үстинен күлмей не қылысн. Ал ол болса, буған қана болмады, Сергей вагон есиқлеринин

ортасындағы бирикпедө саатлап турар, хәммеден көбирек сол жерде уакытын өткерер еди. Биреулер карта ойнап, ал баскалары кешеге вокзалда буларды узатып салуу мересиминен калған азы-кем ишимликлерди түүсөйүгө меиниллескен; бийкаршылык нәтижесинде коғалыстын шаўкым-сүрени менен араласып, хәр кыйлы өскөк гәплерге берилмекте, тағы биреулер — жолда уактын боска өткермейин деп, зериккеннен косык айтып атыр, ал Сергейди болса, өсик тәрәп көбирек кызыктырмакта — ол тусынан зырлап өтпн турған көриниске айрыкша итибар бермекте. Хәммеден көбирек, балага тән кызыгыўшылык пенен нәзер таслап турғанынын мәшиси-жаслыгында, мектепти пүткергеннен кейин, Москвага окуўга түсөйди көлегени менен, хакыйкый Россия жазыкыкларынан ол тунғыш мәртебе өгип киятырған еди, енди бунын барлығы өтмиш, поезд оны урыс майданына алып баратыр. Эшелондағы өмир өз алдына, ол козғалыста, жез шәйнәклерди алып, станцияларда қайнар суўга жуўыруу менен, солдат азык-аўқатларын жең, Волга бойындағы әскерий лагерде өткерген үш айлык азаплы күнлерди еске түсириу менен өтпекте. Сонда хәр сапары өзине таныс емес, бурын көрмеген, ал баскалар ушын тән емес нәрселерге дус келгенде, ол қасында турғанларды түртпн, анаған қарай-ғой, деп таңланар еди. Сондағы көргени: темир жолга жақын етип салынған, кесилген теректен тикленген аўыл, пишенлик өскөн айдынлы көл, қандайда бир өжет адам сыйырды минип баратыр, өне нағыз шабандоз, заводка жақын жердеги ашық майлаңда бөлент трубадан атлығып жанған нефть жалыны. Сергей бунын барлығын түсиндирип, жалын артықмаш газды сыртқа шығарып таслау ушын жағылады, мениң әкем жұмыс истейтуғын көрханада да усындай труба бар, дейди. Қараңғы, қысқы түнде, қар жаўып турған найыта бул оғада сулыу көринеди: қанырық қарлар айланып жүреди, ал аспанда болса — жактылы от. Жана жыл кешесинде олар анасы, қарындаслары менен жылынды тамаша етиўге шығар еди, аппак қарды қытырлатып, қол уласып жүреди. Үйине қайтып келип, жыллы, жап-жакты үйде тахмақлар айтады, анасы бөрек берип сыйлайды, қатал бухгалтер өкеси де бул түнде куўанышқа бөленеди. Өй, жыллы дәруиш-әй, енди хәммө күлисип атырғанда, тахмақ хакқында, бөрек туўралы ойлады... Фронтка кетип баратырған болса да!

Кишкене бир станцияга келгенде поезд бурынғыдан көре өсте козғалды, геўгим түсе баслаған еди Сергей хәмменин дықкатын бомба жарылған, сонлықтан қосымша жолга шығарылып қойылған жаракатланған паровоз хәм вагонларға қаратты. Оған хеш ким жуўап бермеді, лекин хәммөге бир ой келди: бомба астында поезд

қалай жанған екен, фашист самолётлары қалай хұжим жасаған, бул вагоннын ишлеринде нелер болған екен? Нешшесине ок тийген, нешшеси вагоннан секирген, нешшеси жанып кеткен? Бул олардын нәзерине дус болған урыстың дәслепки көринислери еди. Қабирстандағы сыяклы тым-тырыс ушырасты хәм тыш-тыныш таркасты. Махорка салыңған темекилерин ойлы пишинде түтетип, көпшилик үнесіз қалды.

Бирак жолда баратырғанда, Сергей кимниңдур қолынан тартып сөйлегенинде қызыклы уакыялар да болды:

— Анаған қара! Қудықлар, көрлин бе, дым қызык? Қудықтың үстинде қалпағы бар, қағазға сызып, бир нәрседен кесип ислегендси! Не деген сулыу!

Бул хәрекетине бола ол үстинен мазақлаған гәплерди еситти:

— Ал сен қудыққа қарама, оның қандай екенин не қыласаң! Сен апа қудықтан суу алып атырған қызға қара. Оның денесинин күнге күйгенин, бөкесинин қандай екенин айтырайсаң ба! Ал сен қудықты гәп етип турсаң! Әх, дәруиш, мен есиниң орнында болғанымда эшелоннан секирер едим, бирак қашқышға шығарып қояды дә!

Оғыры күлиспек болды!

Соны да айтыу керек, адамлар демнин арасында онын тап сондай анқау, салпаң кулак дәруиш, еле аўзынан сарысы кетпеген бала екенлигин билип алды, қарайтуғын жакка қарамайды, лекин Қулай тала бойлы берген, жаўырынлары да қакпақтай, ой-пикири де жаман емес, бирақта, хакыйкатына келгенде Сергей эле жас өспирим, уялшақ хәм таңқаларлық инсан еди. Сергейдин өзи де тейде бул мәселеге келгенде уялшақлықты әлде қашан артта қалдырған, басқаларын айтпағанда, хаяллар менен емин-еркин қатнас жасай алатуғын досларына қарап, күйинип, ойланып қояр еди. Ал ол ше! Мухаббатқа мөгзес қандай да бир тарийх басынан кешти, лекин ол да қолайсыз, күлқили болып тамамланды.

Мине кеше тағы да, вокзалда поездга минерде, оғада таңқаларлық, мүмкин, қызыклы, бәлким, әйтеўир-ақ шығар, бир уакыя жүз берди... Кейин пүтқил жол бойы ядынан шықпады. Адамлар бир көргеннен оның ким екенлигин, сумлығы жок дәруиш екенлигин билип алды. Бунын барлығы соннан...

Күтпегенде мынандай уакыя жүз берди, булардың бөлимлерин асығыс жәнететуғын болып, тап азанда сүрен көтерди. Неге булай еткенин айтыу қыйып, лекин буйрық сондай еди. Урыс болып атыр, барлығы усынын менен түсиндирилетуғын еди. Буйрықтың аты бурық. Хәммени тезлик пенен жыйнау керек. Көп узамай олар қала өтирапындағы лагерден жаяу әскерлер.

рота изинен рота дизилип, Саратовтын шетки көшелерин бойлап, станция төрөпкө карай багыт алды... Бул колоннанын көпчилиги өскерликке алынган саратовлылар еди. Көшелерден өткөн олар өзлеринин турак жайлары хэм үйлеринин тусынан, жумыс ислеген фабрикаларынын касынан өтип баратырған еди. Бул жерлерден калай тыныш өтеди? Барлык тарийх усыннан басланды. Бирак хеш ким саптан кашыуды кыялына да келтирмеди, бундайды командирлер кеширмес еди, лекин жазгы ашык терезелерге карап, тууыскашлары менен хошласпакшы болып кыйгырып дауыслагандар да табылып калды. Өтип баратырғандарга кол былғап, сөлемнамалар да жолланды. Хәулилердин түрли төрөлөрүнөн балалар шыгып, журттын дыккатын өзлерине каратып: «Солдатлар киятыр! Кызыл өскерлер урыска баратыр!» деп бакырысты. Онын үстине хаялдар, солдат зайыптары, карындаслары, консы-кобалары шыкты! Барлығы араласып кетти, тап усыны күтип турғандай, үстилерине не барын илдирип, ким тәпишкиде, ким жалаңаяк, хәккелеклеп секирип, жууып атырған, еле кеппеген басына сүлги орап, кими көйлегинин тесик екенлигин де умытып, олар жууырып жүр. Солдат етикли, катарда кетип баратырған өскерлерден калыспай, урыска жөнестилген оларга хак жол тилеп, Куда яр болсын айтып киятыр, олардын барлығы да бул мәүритлерде тууысқан хэм каналаслар болып кеткен еди. Жууырып киятырып, олар изилизинен: үйге, Саратовка, Волга бойына аман кайтын, тууылған жерге аман-есен кууысын, деп тилек билдиреди, ал бир хәсиретли бийшара хаял: «Сталинге данк! Сталинге данк!» деп кышкырып атыр. Ал оннан кейин станцияға жақынлаған уақытта, айралыкты сезип, хаялдар басларын кос-коллап кысып, айтым айтып, өзлери хаккында, пешанасына жазылған ауыр төгдир тууралы жыдай баслады, себеби фронтка жиберип, олардан мәңгиликке айрылып калатуғынын сезер еди, олардын пүткил өмири енди урыска курбанлыкка бериледи, жесирлик пенен кайғы-хәсиретте өлип кетеди...

— Кәне, хаялдар, кышкырыкты токтатын! Козғалыска кесент келтирмен! Таркалынлар!

Бирак командирлердин айтқан өтинишлери хэм катал буйрыклары оларга тәсир етпеди. Олар солай: солдатлар катарда сап дүзеп, ал олардын касында хаялдар менен балалар, Саратовтын кыйсык көшелерин толтырып, гә жокары көтерилип, гә төмен түсип, Волгадан кем-кем алыслап бара берди...

Айралыкты бул дәрежеде кыйын болады, деп Сергей хасла ойламаған еди, ол өмиринде биринши мәртебе көпшилик пенен хошласты. Кеүли алғау-далғау болды, сонда да, касында бирге адым агыш киятырған көпшилик пенен бирге өзин нык, кеүилли

туткысы келди, ушырасқанларга колын былғап: хеш гәп, барлык кыйыншылыкты жеңемиз, дегиси келди. Енди баска не кылады? Ал бираздан кейин ол өзине келгенде әбден капаланды, себеби тууыскашлары менен хошласа алмады, онын ата-аналары оғада қартайған адамлар еди, бул олардын ең генжетайы болып тууылған еди. Бир кыз апасы, Казакстанда, Кытай менен шеғарада, өскер заставасында туратуғын еди. Екиншиси, Вероника, усы жерде, Саратовта, онын күйсүй фронтта, тирилигинен де, өлгинен де хабар жок. Онын кишкентай баласы бар, өзи жумыста, нәрестесин карап турууға қартайған анасына калдырып кетеди, ал өкеси болса, пүткил өмир бойы Волга бойындағы нефть өндіриу көрханаларында бухгалтер болып ислеген — Воронцов Николай Иванович бул уақытта емлеуҳанада көптен бери ауырып жатырған еди. Бул хаккында Вероника күни-түни өскерий иске үйретип атырған кала жанындағы лагерьге, булардын өскерий бөлиминин дала почтасына жазған еди. Тууыскашларға барып көриуге руксат жоқ еди, бул хатларда Вероника кыйналғандарынын барлығын айтты, жумыска, үйге, өкесинин кейнинен емлеуҳанаға барыу, хәммесине үлгеруидин кыйын екенлигин баян етти. Ол мийирман, барлык тууысқанлары ушын жанын пидә етип жүретуғын еди. Ол өзинин әжапасын ашык минезли, хәмме нәресин жасырмай айтатуғыны ушын да жақсы көретуғын еди. Бирак әжапасынын соңғы хатына Сергей жууап бермеди, жууап беруи кереклигин де билмеди, хат оған қолайсыз, катты тәсир еткен еди. Кеүлинде аянышлы сезим калып кетти. Вероника оған Наташа хаккында жазған еди, бунын барлығын ол каяктан еситкен? Онын классасы Наташаны мектепте «коминтерка» деп атайтуғын еди, себеби Наташа жетинши класстың өзінде Коминтерн хаккында, Испанияда Коминтерн бригадалары жер жүзинде рабочий хэм дийкандардын бахты ушын гүресин атырғаны тууралы косык жазып, оларды Москваға жиберип, ол жактан буған алғыс айтылған хат келип, бул мектеп ушын үткен уақыя болып, оны ол хәммеге оқытқан еди, Шаккан хәм төбөрлес Наташа — коминтерка соң мектеп белсендиси болып, барлык жыйналысларда шыгып сөйлесп жүрди, оны хәмме таный баслады, ол да хәммени билди. Бир мәртебе бәхәрде, урыстын алдында мынандай уақыя болды. Ол бунын менен мектептеги кешедә танцы ойнады. Онын өзи буны танцы ойнауға сүйреп алып кетти, ол терезенин алдында вальс ойнап атырғандарға карап турған еди, ол бунын касына келди де, ойнап атырған жигитин калдырып, бунын колынан тартты: «Кеттик, Серёжа, хәммеден көрә есин менен танцы ойнағанды көлеймен» деди.

Ол кыздан кеширим сорады, тап пионер-вожатыйынан кеширим сорагандай етип, сонда кыз буныч ийинине гана келип турган еди. Бул кызга бундай батыллык каяктан тап болган? Ал бул болса, тап көптен бери соны күтип тургандай, кызыш кетти. Олар танчы ойнап атырған аламанга косылды. Мине барлығы соннан басланды.

Сергей шылап болмас азап шеге баслады, көплеген танчы ойнаушылар арасында теллеси айланып кетти, денени хэм дем алысты кыздырып, вальс ойнаушылардан көзгө көринбес жалың лаулап шығар еди, сондайда ынтығып, дэззетли хәүеске берилесен. Сол заматта ол көпшиликтен зеригип, шетке шыккысы, аламаннан алыслап, Наташа менен екеуин хеш ким көргенин көлемей, аспанға ушып кеткиси келди, кызды бауырына басып, пәрүаз етип, уша берсе, уша берсе. Ал Наташа — коминтерка резинка сыяклы созылгыш хэм ийкемге келгиш еди, жигит дәслесинде өзин ирккен қолайсызлык кетип, тез арада айрыкша жақынлык сезими пайда болганына таңлана баслады, енди жүрек шеннен тыс қатты соғып, оны иркиу хасла мүмкин болмай қалды. Енди оны тартылу күши кем-кем ийелей баслады, буған әбден жақынлаған онын жүзинен кыздын дем алысы сезилди, албырағанынан не болып атырғанын түсинбеген ол кыздың жүзин дурыслап көре алмады. Тек те көпелімде кыз: «Мен билемен, Серёжа, сен мени жақсы көресен, сен мени әрман етесен!» дегенинде — ол оның ушкыш атып, күдимлеп турған көзлерин хэм анайыдан жақынлай баслаған сулыу жүзлерин көрди.

Сергей қатты қысынып кетти, бундайды ол күтпеген, буған таяр емес те еди, сонлықтан танчы епкинин жойтпай, айланыуды дауам етти. Жууап ретинде танқаларлық көше сөзлеринен бир нәрсе айтқысы келди, басқаларда бул келесип кете қояды: айтқанына хайран қаласаң, ал бул айтса, гәп басқаша, мәнили болып шығады. Ол кызга өзиниң оны жақсы көретуғыны, айрыкша унайтуғыны жөнинде айтыуды ойламағанын билдиргиси келди. Бирак Наташа онын ойларын алдын ала анық билип, пикирин өзгертпй жиберди. «Жууап бермей-ак кой, Серёжа, жууап беремен, деп әүере болма! Мен ойнап айтып едим, — деди ол нама ырғағына косылып басып шайқап айланыуы менен. — Бирак билесен бе, мен сенин ишиндегини билемен, не айтажағыңды түсинемен. — Наташа айтқанлары еситилсин деди ме, залдың шетинде иркилиң қалды. — Кимниц қалай ойлайтуғынын мен алдын ала билемен. Райкомда мени алдын болжай билетуғын комсомолка-пропагандист, дейди. Мине мен сени көрип турышсан. Сен мени жақсы көресен, жақын арада буны маған айтасан! Сен өзи басқаларға хасла усамайсан. Ойлауларың да, пүткиллей

басқаша! Пикиринди тоңлап алыуына көп уақыт кетеди... Мен бөрин билемен. Сен өзи кызлар менен хеш қашан, хеш нәрсеге бармағансан! Солай емес пе? Әлбетте, бул анык! Оны жасырмай-ак кой! Мен буны көзлериннен көрип турман! Жақын арада хәмме саған жабысады! Сонда сен умытпа! Мен бириншимен! Сен мени менен боласан! — Олар тағы да танчыда айланып кетти. Наташа тыным таппады: — Бәркулла бирге жүремиз. Мен жыйналыстарда шығып сөйлеймен, ал сен — газеталар ушын жазып аласан, журналист боласан. Сен жақсы жаза аласан, мен билемен. Билесен бе, мен шаққанман, мен сөзди келистирип айтаман, ал сен болсаң ақылдысан, маған өзи усындай адам керек. Түсиндин бе?»

Мине усындай әңгиме болды, ойын гәп пе, яки хакыйкат па? Бул хаккында ойланып отыруу керек пе, яки умытса бола ма? Бирак сол күни түнде Сергей уйқыламады, тап бир әлектр гоғы урғандай, азанға шекем арман-берман аунап шықты. Буннан кейин ол кызга хат жазбақшы болды, кейин оны жыртып таслады. Шын мәнисте хат жазуу орынсыздай сезилди, ал тек те бир ермек ушын, оған жағымпазланып жазуу, Сергей ушын кызык емес еди.

Ол уақыттын отиуи менен тынышланды. Кейин, ол мектепти питкерип, пединститутка түскеннен кейин, сол жылы жазда урыс басланып кетти, олар жол үсти еки мәртебе ушырасты, бирак мухаббат хаккында гәп етпеди. Хәр сапары Сергей бурынғы әңгимеге айланыуды күтер еди, бирак өзи ол хаккында гәп қозғамағанлықтан, кыздан да хештен шығара алмады. Бул гариийхты умытқан дурысырак болар еди, бирак әскерликке шақыруу қағаз келгенде, барлығы керисиппе болып кетти. Сергей шыдап тура алмады, кыз жасайтуғын көп қабатлы жайға жетип барды, ол тамга сүйсип, тәшүишленип, гә кетерин, гә кетпесин билмей турды. Күткени алдынан шықты, кыз үйине қайтып қиятыр еди. Барлығы күнделикли уакыядай кешти. От сөшип атырған пайытта усындай болады. Ол сонбеуи ушын кебиу шақаларды табыу керек. Сергей оған әскерликке кететуғынын, хопиласыу ушын келгенин айтты. Кыз буны әдеттегише, жай парахат қабыл етти, хәзир хәммени армияға алып атыр, деди хәм хат жазып тураман, деп үәде берип, жұмыслары бойынша асыгып турғанын айтты. Дала почтасынын мәңзилин ол тезирек жеткерсе болды. Сергейди бул кууандыра баслады, тап соның ушын, хат алысуу мәселесин пешип алыуға келген сыяклы ашылықты, себеби хатта жүзбе-жүз турғандағыдан көбирек нәрсени айтыу мүмкин, көзбиннен шығара алмаған нәрселеринди хатқа түсиресен. Деген

менен қатара жазған үш хатына ол қыздан үәде еткен жууашларды ала алмады, ол хатты интизарлық пенен күтип еди, ядына хәр кыйды сөзлерди, итибарлы жууашларды келтирип жүрип еди. Сөйтип жүрип солдатлық тәшүишлер менен үмит сөне баслаған бир пайытта, көпелімде қыз апасы Вероника, қаяктан биліп алғаны белгисіз, Наташа-коминтернканын өзинен біраз үлкен адамға турмысқа шығып атырғаны тууралы жазыпты, журттың айтыуына қарағанда, ол адамның буннан бир жыл бурын хаялы қайтыс болған, оның қолында фронттан азат етилгени хаккында қағазы бар кусайды. Буннан кейин Вероника былай деп жазыпты: «Серёжа, көдирдан иним, булар ушын хасла қапа болма. Мен сени билемен ғой, сен түрлі романларды оқығансан, барлығына китаптын бетлериндегідей етип қарайсан, ашының қайғыланасан. Бирак сен олай ислеме. Билесен бе, сен пүткіллей басқа аламсан. Сиздердин жаратылысыңыз хәр кыйды. Ол қыздың көлбин қыйнамай-ақ қой, демек турмысқа шығуыды көлеген екен, бул оның жұмысы. Сизлер бир-бириңизге сай емессіз. Маған исене бер. Урыс тамам болып, сен үйге тири хәм сау болып келсең болды, ал сенин менен қандайда бир қыздың бахытлы болатуғынына мениң иманым көмил, Серёжа! Тек те сен қапа болма, көдирдан инишегим. Тезирек бизлер таманға жетип кел... Урыс тезирек тамам болса бөлар еди...» Мине хаттын мазмуны. Бирак, хакыйкатына келгенде Наташа-коминтернка менен олардың арасында хештене болған да жоқ, тап бир қыйналатуғын. Лекин әжапасы бәри-бир оны тынышландырғысы келди. Енди бул Наташа менен өткен, пиптеген тарийх, шала умытылған түс сыяқлы, оның он тоғыз жаслық өмиринин бир бөлегі болып өтмиште қалды. Бул үақыялар менен ол, өзін де дурыс түсинбей, қурамалы сезимдер хәм хәсиретлеринен толық қутыла алмай, тәжирийбесіз көлби исенгиси келген халда фронтқа атланды. Ол өзинин балалығы өткен қаланың көшелерин бойлап, шубырысқан хаяллар хәм балалардың қоршауында, әскерий жүрис пенен урысқа кетти. Баратырып узатып салыушылар арасында әжапасы Верониканын болмағанына өкинди, егер асығыс түрде буларды жөндетуғының билгенде ол хештенеге карамастан соңғы хошласыуға келетуғын еди.

Бирак дүнья көраматларға толы дейди. Бөлким, бул сонындай бир жағдай шығар. Оның әжапасының келе алмай қалыуын тәғдирдин өзи көлеген болар. Булар хаккында ол жолда баратырып, вагонларға отырғаннан кейин, тынышлана баслаған соң ойлады.

Олар вокзалға қарай бағыт алған бир үақытта, аламан арасынан бир цыган хаял шығып қалды. Ол қаяктан келип қалды, бир

қудайға аян шығар, бирак Саратовта жазғы пайытта цыганлар көп болады. Цыган хаял өзинин қарапәрен келбети, жууырғанда шайқатылып, салбыраған жез сырғалары, ашық ийнине жамылған орамалы, жерге сүйретілген кен жийекли көйлегі менен көзге тасланар еди. Енди цыганның аты цыган дә! Көшедегі аламын хәм хәрекеттин коплигине қызыксынып, ол да колоннаға қосылып келе берди, қышқырып бир нәрселерди айтты, ымлады, сап тартып баратырғанлар ишинен биреуді ізлей баслады. Солдатлар оған жууап ретинде түсинбеушилик пенен ым қағысты, цыган хаял сени ізлеп жүрген жоқ па, деп бир-бириң ийтеристи. Сонда сапта қиятырған биреу сөйледі:

— Хей, цыган, мен мындаман! Еситип турсан ба? Бул мениң өзим ғой! Сен маған пал ашып бермекшимисен? — Хаял жууап ретинде: қашан болмасын бир үақытта пал ашып беремен, ал хәзирше ізлеп жүрген адамын өзи тауып алмақшы екенлигин айтты. Тап оның айтқанындай болды.

Көп узамай ол жууырып баратырып, бөлким, оған жоқарыдан берілген сезим менен, бөлким, көзи ашықлығы менен, ізлеген адамын тауып алды. Тан қаларлығы, қатарда баратырғанлардың ишиндегі бул инсан Сергей болып шықты. Неге енди ол? Неге енди тек те оған, Сергейге қарата сөйледі, қатарласып қиятырған бул цыган хаял:

— Хей, тыңла, жигит! Тыңла мени, эй, сен, қара қаслы жигит, шеткі қатарға шық, қолыңды маған бер, мен саған келешек жолыңды айтаман, бахтыңды болжап беремен!

Сергей сапта үшінши қатарда қиятырған еди. Гөп бунда емес, ол күтилмеген жағдайда не ислеуи кереклигин билмеди. Усы күнге шекем оған хеш ким пал ашпаған, бахтын болжамағын еди, шанарақтағылардың хәммеси бундай сыйқырлы нәрселерге исенбесе еди, әкеси картаға да инанбайды, анасы да ырымға берілген емес, мине енди қандай да бир нәрселер тап болып атыр.

— Керек емес! Мен буны көлемеймен! — деп бақырып сөйледі ол цыган хаялға ийинлерин қысып, қарсылық билдиргенине қысынып, бөлким бундайда кеширим сорау керек шығар, бирак неге, не ушын? Соның арасында қатардағылар гиж-гиж бере баслады, цыган хаял кимге пал ашыу кереклигин қалай билген, бизин дәруишти қалайынша жақсы көрип қалған? Буннан басқа кимди жақсы көрер еди? Ол, ишимизде тек бир өзи қудайға сыйынады, мине сонлықтан оның өйне үақты келди!

Ким не десе де цыган хаял оннан алысқап кетпеди:

— Тыңла мени, эй, жигит, қарсылық көрсетпе — бул тәғдир! Биреу гөпке араласты:

— Оның аты Сергей.

— Сергей? Эй, Сергей, кәдирданым, эй, кара каслы! Мен саған айтып турман, бул тәғдир, карсылык көрсетпе, Сергей, сен эле жассан, сенин келешек тәғдиринди айтып беремен! Шын кеуилимнен пал ашаман. Пешанана не жазылған болса барлығын ашықтап-ашық айтаман!

Сол ўақытта кандай да бир ахмақлар оған қарай сөйледи:

— Көне, кесент етпе, цыган катын! Көрип тұрсан ғой қаякка баратырғанымызды.

— Ал мен кесент етпеймен, мен тек те кетип баратырып-ақ қолына қарайман!

— Армаған кет, кесент етпе, саған айтып атырман!

Цыган хаял оның жас емес, жүдә гарры да емес еді. Сергейдің бақлауы бойынша оның жүзінде ахмақлықтың ізлери көринбеди, керисинше, әжапасы Верониканикине мезгес — ашық минезлилик, мийримлилик сезилди. Вероника мудары бирсүге жақсылық ислегиси келип жүреді, сонын ушып да оған тынышлық жоқ. Аға, ол Вероникаға жүдә уксас еді. Бәлким оның: «Саған әжапан сыпатында айтаман! Иниме айтып атырған сыякты сезип атырман өзимди!» деген гәплеринен кейин усындай түйілген шығар.

Цыган хаял аламан ишинде адасып қалған ўақытта, Сергей оны әбден аяп кетти, ол өзін гүналай баслады, айтқанына көниўи керек еді, неге ол буншама уялшак? Жаксы ис болмады.

Көп узамай олар сап дүзеуи менен станцияға жетип келди, рота рота менен, взвод взвод пенен, әскерлердин изинде шубырысқан саратовлы аламан гаўырласып, шаўкым биразға шекем тоқтамады. Жолларда эшелон есиги ашық вагонларға әскерлерди мингизиўге таяр тұрған еді, узыннан-узак вагонлар, акыр-аяғы көришпейди.

Кәпелимде төшүиш басланды. Енди қайсы взвод қайсы вагонға миниўи керек, олар вагонды жағалап қиятыр, ал ол жерде хаяллар, балалар аяқ астында былғасып жүр, хеп кандай күш оларды қайтара алмайды.

Отырғызыў өлеўир ўақытка созылды. Күн болса ысы, ал перрон тығылыс еді. Отырыўға гезек күтип тұрған Сергей цыган хаял ҳақкында нүткиллей умытып кеткен еді, кәпелимде ол аламан ишинде тағы да пайда болды. Барып тұрған өжет екен, түбинде буны тауып алды.

— Эй, Сергей! Мен сени изден жүрмен! Карсылык көрсетпе, жигит, мени, цыган хаялды тыңла. Тәғдир саған жолға жөнәр алдында пал аштырыўды талап етип тұр. Карсылык көрсетпе, урыска кетип баратырсаң, пешанана не жазылғанын билессең.

Сергей буған қуўанып кетти:

— Болады. Палынды аш, егер керек болса. — Ийин қалтасын аяғының астына қойып, автоматын ийшине илдирип, ол қолын хаялға қарай созды.

Мине усылай, поездға отырар алдында, взволтас жолшасының қоршаўында пал ашыў басланды. Цыган хаял оның қолларындағы сызықларды дыккат пенен көзден өткерип, бир нәрселерди сыбырлап, сриллерин жыбырлатып, геллесин шайкалы.

— Ой, урыс оғыры үлкен, көз көрмеген, кулак еситпеген дәрежеде жүз береди. Ой, тәғдир, тәғдир! Тск те куяш канға боялмай қалады, хәм де жүйрик тулпар ийесиз шабады, — деп гүбирленди ол, белгили бир адамға карамастан, ал кейин. Сергейдин көзлерине қарап қосып қойды: — Сенде түсиниксиз мухаббат болған екен. Ол саған, тилекке қарсы, қайғы әкелипти. Сен пәк екенсең, жазылмаған қағаз сыякты.

Сол ўақытта дәрхал солдатлардын күлкилери шықты:

— Түсиникли ис, бизин дәруиш бир нәрсени баслаган екен дә-бирак келиспей қалыпты!

— Келиспей қалған! — деп гәпке араласты буны кемситип биреў. — Сизлер тек те тисинизди қайраўға жарайсызлар. Бизин дәруиш жәбир шеккен, қараптан-қарап, ал ол урғаны болса, қуйрығын былғанлатқан да кеткен, өзи де сондай екен-дә! Ал бул кандай пәк болса, тап сонындай болып қала берген!

— Сен оларды тыңлама, жигит, сен мени тыңла, — деп қолын силтеди цыган хаял. — Енди басқа қолынды бер хәмде тек те мени тыңла.

Сергейдин шеп қолын нәзеринен өткерип, цыган хаял бир гугам болып қалды, бир мәүрит үнсиз турды, кейин салтанат пенен былай деди:

— Сен өлмес адамсан! Жүрегим соны айтып тұр. Мине көрдин бе, сен өлмес адамсан! Сениң жулдызын сондай! Мен буны билдим! Соның ушып да сенин кейниннен қалмай жүрдим!

Әтирантағылардын барлығы қозғалысты. Не қыларын билмей, Сергей делбелерше мыйық тартты — қуўаныўы керек пе, яки күниўи шәрт пе, ямаса алғысын билдирип ийилсин бе, — енди қолын тартып алғысы келип еді, сол жерде бир солдат араласып қалды. Кузьмин. Сонындай бир қәсийетсиз, онбаған адам бар еді, барлық нәрсеге тумсығын тығалы, сөйлемей қоймайды, ақыл айтқанды жақсы көреді.

— Токта, токта, цыган хаял, сенин не қылғанын бул, қымбат-лым? — деп басын шайқады ол. — Сен өзи басқа сахраға қарай шаўып кеттин. Өлмес дегениң нени аңлатады? Қандай да бир адам өлмейтуғын бола ала ма? Кәерле буны еситтиниз? Жер жүзиндеги адамлардын барлығы өлимдар, ал оның бир өзи өлмес? Ал бизлер, кула далаға емес, урыска кетип баратырмыз, буны ким биледи, кимге не жазылған-кимге оқ, кимге хештене?

Фронтта хәзир әжел кимге не болжап койғанына карамайды. Катара кулата береді. Бизди ахмакка шығарыудың не кереги бар?

— Мен ахмакка шығарып атырған жоқпаң, мен пешанаға жазылған нәрсени айтып атырман. Ал оның болса, өлмес жұлдызы бар! Пешанасына солай жазылған, — деп гәпинен кайтпады цыган хаял. Оның үстине көпшиликтиң кеулинен шыққан, бірақ айырымлар ушын түсиниксиз нәрсени айтты: — Ал тәғдир дегениң өлимнен жоқары. Тәғдирден пешана келип шығады, ал өлимнен хештене қалмайды. Бул жигитте өлмес жұлдыз тәғдирден шығып келип тур!..

Кузьмин тағы да биразға шкем бир нәрселерди айтып гүбирленди, митингте турған сыяклы колларын сермен, цыган хаялдың болжауларының натуұрылығын дәлилден сөйледі, бәлким оныки де дурыс шығар, бірақ негедур солдатлар палкердиң айтқанына инанды. Ал вагонларға тарқалуы уақты келгенде, көпшилик ол хаялдың қолынан услап хошласты, ал ол болса, олар жөнep кеткенше перроннан алысламады, ал поезд орнынан қозғалған уақытта басқа хаяллар хәм балалар менен бирге вагонлардың кейнинен жууырып, Сергейге қарай колларын былғады...

Оғыры ыссы еді. Түни бойы уйқы келмеді. Қараңғыда дөңгелеклер зырылдады, паровоз үзип-үзип хауаз шығарды, қайғы хәм қорқыныш жүректі қыса баслады. Тарийх толқынлары епкини менен жер жүзлик урысқа кетип баратырған Сергейдин қыялына көп нәрселер келди. Солардың ишинде сол бир цыган хаялды ядына түсирди. Оның айтқан сөзлери ядынан шықпады: «Тек те қуяш қаңға боялмай қалар... хәмде жүйрик тулпар ийесиз шабар...» Бул өзи нени аңлататуғын еді? Түсиниксиз хәм сырлы. Қан менен тек те қуяш боялмауы ушын, тек те жүйрик тулпар ийесиз шабыуы ушын не нәрсе болыуы керек? Ал өлмес жұлдыз ше? Ол қандай жұлдыз екен? Ол қай жерде? Буның барлығы мәзи айтылған қосық шығар? Жұлдыз бенен адам арасында қандай байланыс бар? Жұлдызлар қайда-адамлар қайда. Ал бірақ тәғдир деген бар гөй. Тәғдир пешана менен байланыссы. Ал тәғдир деген не өзи? Қалайынша пешана тәғдирден келип шығады?

Дөңгелеклер рельслердин үстинде зырылдады. Солдатлар қыйда-ғыйыс жатып, қурылдап қиятыр. Ай нурлары есиктин саңлағынан сығалап гә пайда болып, гә жойтылып кетер еді, тас төбедеги жұлдызлар поезд тезлигинде жылтылдады...

Енди бир таңқаларлық жери — цыган хаял Наташа-коминтернка хаккында, оған буның хат жазғаны, оннан дурыссы хештене шықпағаны жөнинде қалайынша билди? Не деп еді сонда цыган хаял? Биймәни қайғырыу деди ме? Демек, қайғырыу деген де биймәни болады екен-ау? Ал, алда енди не болады? Фронтта

не нәрсе жүз береді? Қорқынышы, әлбетте. Саратовка фронт майданынан келген жараларлар буны айтып еді. Ал енди оның қандай екенін өз көзин менен көриуине туұра келеді...

Уйқы хасла келмеді. Оған тағы да хәммениң, хәр бир адамның үстинен бақлап турған, тәғдир атлы нәрсениң бар екенлиги хаккында ой келди. Хеш қимнин оны тоқтатыуға күши жетпейди, оны түсиндире де алмайды. Бәлким, урыс та тәғдирге байланыссы, жасау яки жасамау да, жениу, яки женилиу де тәғдирге байланыссы. Мине олар хәммеси фронтқа баратыр, тәғдирдин иси. Соның ушын да олар хәзир эшелонда, текшелерде баратыр, поезд зымырап оларды фашистлер менен урыс қайнауытлап атырған таманға апармақта. Ал, ол жерде не болады? Тағы да тәғдир! Өлтиреді яки өлтирмейді? Ким қимди женетуғыны да соған байланыссы. Ауа, қимнің қимди өлтиретуғынынан. Тезирек урыстың тамам болып, ашықтың шегиниуин хәмме күсейди. Бул хаккында көшелер бойлап жүрип қиятырып, аламан ишиндеги хаяллар, хәттеки балалар да, қыйғырық шалды. Ал, оның ушын урысыу керек, адам өлтириу керек, жениске ерисиу керек. Усындай болыуы шәрт. Үйде әкеси анасы менен бул хаккында бәсекилеседи. Буның атына шақырыу қағаз келгенде олар бул мәселени талқылай баслады, оны сауашқа таярлады, сөйтип атырып анасы стулдың шетине отырып, колларын көкирегине басып: «Серёженка, сен хеш қимди өлтирме, қан төкпе!» деди.

Неге олай айтты? Тосаттан ба, яки көп ойланып айтты ма? Енди хеш қашан ұмытылмады, пүткил өмир бойына ядта қалды, анасының бул сөзлерди оның жүзлерине тигилип айтқаны, ол сонда қандай да бир узак жақлардан қайтып, табалдырықтан атлай сала, жол бойы ойлағанын айтқан сыяклы еді. Оның өзи те, өмиринде биринши мәртебе өзиниң анасын көрип атырғанға мезгеди, оның көзлериниң бурынғы алтышға ұксап жарқырап туратуғын сыпатын жойтқанын, жүзлери мың жыйрық болып, үстинде сатин халаты, түбит орамалы ийинде оғада көрениш көриңди. Сонда ол өзи ушын таңқаларлық бир жапалықты ашты, демек, Волга бойы нефть қарханаларында тезип жүрген өмиринде, бул жалаңаяқ бала болып жууырып жүргенде, ал анасы, ири денели, сары, томпақ өримли шашларын гүлшенбер сыяклы төбесине қойып, үйдеги хәр қыйлы жұмыстарға бәнт болып, бала, мектеп, диабет күйсүйиниң машқалалары менен жүрип, сол жыллар дауамында сақлаған усы сөзлерди ол армияға кетеринин алдында айтыуға таярланған екен дә. Анасының урыста хеш қимди өлтирме, қан төкпе, деген гәплери сонда оны таңландырып таслады, ол түсиниксиз рәуиште гүбирленип қойды.

— Сен не деп атырсаң, апа? Бул гәптердің не керәги бар. Мен армияда боламан ғой. — Сонда мен әңгимеден басымды алып кашыу үшін шкафтағы сабақлықларды хәм китаптарды такластыра басладым. — Апа, бул китаптарды мен китапханадан алғанман. Мен оларды бөлөк шығарып койдым. Вероника оны апарып тапсырсын, — дедим.

Бирак бул гәп бунын менен тоқтамады, себеби гәпке әкем араласты. Аўа, Николай Иванович борқулла туўры хәм кескин сөйлейтуғын еди, ол гейде кызбалыққа да салар еди, ашыуы келгенше бәсекилеседи, бәлким, соның үшін шығар, басшылары менен урысып кала бсерер еди хәм бауыры аўырар еди.

— Өлтирме дегени неси? — деп шоршып кетти ол. — Қалайынша өлтирмейди, қалайынша қан төкпейди? Тапқан гәпине қара! Бул өзи қаяққа баратыр? Урысқа емес пе. Сен де бир, анасы, айтасаң-аў, қаяқтағы гәпти. — деп ол бөлме ишин шарлап темекисин излей баслады. Кемпири жасырып койған, ол төшүиншенген ўақытта мудары темекі тартқысы келетуғын еди. Усы темекі шегіўиннің нәтийжесинде сен етке шықпай азғын хәм ашыўшак болып қалғансаң, — деп атыр ол.

— Берекет тап, шеккенди қой, Коля, жанынды ая, — деп жалбарынды кемпир.

— Аўа, сениң Сергейге айтқан сөзлериннен кейин қалайынша шекпейсен. Ол болса ерген фронтқа атланады. Ол жерде балаң не қылады?

— Мине, соның үшін да айтып атырман дә. Бир Қудайдың өзи сақласын. Хәмменики бир гәп — өлтир, өлтир! — дей береді. Душпанларымыз бизге әжел әқиятырған болса — бизлер де оларға өлим жоллауымыз керек! Соннан кейин бул жердин жүзинде қалай жасаўға болады? Сениң ойынша, мен түсинбеймен бе: сен өлтирмесен, сени қалай өлтиреді? Ал, егер өлтирсен — бәри-бир өлимге дуўшакер боласаң. Ал бизиң күйеу баламыз Анатолийге не болған? Ол тири ме, яки өли ме, оны өлтирген, яки ол биреўлерди өлтирген шығар? Буны мен Вероникаға айтыўға қорқаман. Солай екен, қалбимдеги бул нәрселерди балама айтайын, — деди де ана ишиндеги хәўирди мәжбүрий басып, оған жуўап таба алмай, өзін буған көнликтириўге күши жетпей, үнсиз жылады.

— Әне, көрдин бе, — деп мыскыллы сөзин даўам етти әкеси, — Сени бундай үгит-нәсиятын үшін халық душпаны қатарына қосып, Сибирге айдап жибереди. Бул жерде жер жүзлик урыс кетип атыр. Ким-кимди жеңеди, бизлер ме, олар ма? Ал сен болсаң өлтирме, деп жүрсен! Мени өзиниң жигербенти — перзентин аямайды, деп ойлайсаңба? Я озимиздин Анатолийге күйинбеймен

бе? Бул нәрселер басқаша қалай болуўы керек? Солдат өзиниң ана тошырағын қорғайды, оған буйрық берилген. Ал егер солдат душпанды ныпқырт етсе, оны өлтирсе, оны ол буйрық бойынша, миннетине муўанық ислейди, оның мәртлиги де сонын менен белгиленели!

Анасы улынын жол қалтасына жамаў жамап атырғанда, енди үндемес әкеси өзиниң жаслық, жигитшилиқ жылларын еслеп кетти. Оның он тоғыз жасы, Биринши жер жүзлик урыс дәўирине дус келди, ол суў асты кемесинде хызмет мүддетин өтеп атырған еди. Бунын пикиринше, душпаннын тири күшлерин жок етиў — урыстағы тийқарғы мақсет әне сол еди. Мысалы, олар Балтық теңизинде душпан тәрәптин әскерий-транспорт кемесин суў астында турып, оқ жоллап, шәктирип жиберди. Дәслебинде суў астында бул кемениң изинен бираз бақлап барды. Кейин оны торпедо снаряды менен атты. Еки снаряд да нышанағы тийип, душпан кемесин қак белинен бөлип таслады. Кемеге от тийип, ол суўға шүме баслалы. Олар суў асты кемесинде және де терәңирекке түсин, ўақыяны бир сааттай бақлады. Гидлиман кемениң тумсық бөлегі жоқарыға көтерилип, ярымы суўға толық шөккенде, жоқарыға жүзип шығып, тири қалыўға урынып атырған адамларға әтиран толын кетти.

Перископтан душпан дуўшар болған жағдайды бақлап тұрған командирлер хәм офицерлердин айтыуы менен Кронштадтағы бас штабка ўақты-ўақты жаўынгер тапсырма нәтийжели орынланғанлығы, буйрық, ўазыйпа бежерилгенлиги хакқында Мәрзе әлиппесинде мағлыўмат жөнетип турды, ал тапсырма — бул буйрық. Демек, буйрық — душпанды ныпқырт етиў, болғаны!

Дәслеп перископтан адамлардын қалай суўға шүмин баратырғаны бақлап барылды. Кейин, душпан қорабли толығы менен суўға шүмин, әтиранта суў асты кемеси үшін хеш қандай кәўип қалмағанда, кеме суў үстинде толық көринди. Сонда хәмме жоқарыға шықсын, деген буйрық берилди хәм экипаж толығы менен палубаға шығып, командирдин алғыснамасын тынлаўға таяр турды. Ал әтиранта душпанлар суўға мантығып, азғанасы ғана тири қалған еди. Олардын айырымлары суў асты кемесине жүзип жетпекши еди, лекин жете алмады, ал ешлен илесип келип, қолын созғанларын болса, нағаннан атып таслады.

Мине сизге урыс. Урыста ким өлтирсе — сол жеңеди, ал ким жеңсе — сол хак болады. Мудары сондай болған хәм буннан кейин де сондай бола береді.

Ана срегиспеди де, қарсылық та билдирмеди. Тек те басын шайқады. Буннан кейин хопласпақшы болып қонсы-қобалар келди, қәўим-қарышаслары бас сукты. Вероника жұмысынан

асығыслық пенен келип, анасының жұмыстарына жәрдем бере баслады. Кейін түн жарпына шекем әңгімелесіп отырды.

Сергейдің ата-анасына жаны ашыды. Анасы оның хеш кимді өлтирмеуін, ал әкеси баласын басқалар өлтирип қоймауы үшін душпанды өлтириуін талап етер еді. Бурыңдары әдеттегіше, бір жөн түйілген нәрселер жолға шығып баратырған бұған өз-өзінен кәдірлі болып қалды хәм жүрегін жаралап сырқыратты. Өтмиш хәр бир мәүрит сайын узақласып, артта қалды. Саратов тобшигинен пәсте көринетуғын Волга көз алдында сәўлеленди. Жазғы гөззал мөкандар, жап-жасыл атаулар, жарқыраған сырлы дәрья, көз жетпес кенісликлер, ағараынан көринген желкомлар. Лекин Сергейди балалығында хәммесинен де бетер дәрья үстине курылған үлкен темир жол көпири қызықтырар еді. Көпир соншама бәлент еді, пәсте, дәрья бойында отырып, оннан токтамастан өтип атырған поездларды тамаша етип, дөңгелеклердин гүрсилдисинен кулак түриу үшін басты бәлент көтерип қарау керек еді. Көпирдин темир курсәулары гууилден, зирилдер, ол усындай мәүритлерде Волга көпиринен өтип, китапларда сәўлеленген әлле кандай үлкелерге кетип баратырған адамларға хәүеси келер еді...

Тағы да балалығында Жаңа жыл кирип келетуғын кешелерде жумсак байпақларды кийип, пүткил шаңарак болып, қалын қар кешип, жалыны парлап жанған, аспанға тиреліп турған трубанын қасына барғанларын есledi. Гүрилдеген от, ойнақшыған қар, жалында жылтырап ушады, көзге уралды. Қар ушқындары отқа ерип жоқ болып кетеди, лекин қар жауыуын тоқтатпайды, жауады, жауа береді, отты сүйетуғындай өзин оның үстине ата береді, жапырылып төгиле береді... От өшиу дегенди билмейди, қар да тыныуды көлемейди, хасла таусылмайтуғын қар...

Жыллар көп нәрселерди өзи менен бирге алып кетти, көп нәрселер өзгерди. Минен енди урыс бет алдында турыпты, я өлтириу, яки өлиу керек. Бунын басқа жолы жоқ, мине солай. Сергей анасы, әкеси, әжапасы Верониканы еспен қараңғылықта үнсіз жылады, әскерлер уйқылап жатыр, ал ол көз жасларын тыя алмас еди. Қолды қолға берип, қар қаплаган далалардан өтип, сол бир қараңғы түнде аспанда даулаған от гәрепке барыуды қалер еді.

Ал рельслерде дөңгелеклер сынғырлар, вагонлар алға қарай қозғалыста шайқалар еді. Шырақлары емески жылтырап кандайда бир киши бәндиргилер тусларынан өтер еді. Әскерлер хәм курал-жарақларға лыкка толы эшелон өлтириу яки өлиуге туұры келетуғын тәреплерге көдем қойып баратыр. Өлиу сенин еркине байланыссы емес, әжелди хеш ким хәүес етип күтпейди, хәм де

хеш ким өлетуғын уақтың алдын ала билмейди. Өлтириу — сенин еркине байланыссы ис, ал урыста болса — мәжбүрий, шәртли ис. Лекин өзине өзин қалай етип айтасаң: өлтирейин бе, өлтирмейин бе?

...Дөңгелеклер рельслердин қосылмаларында тықылдайды: өлтир-өлтирме, өлтир-өлтирме, өлтир-өлтирме...

Кирпиклерине илинген көз жаслар менен мүлгин, Сергей өзинше урысты көз алдына келтиргиси келди: сауаш, урыс, кимди қалай өлтириу керек — оқ атып па, яки қол урысы менен бе, бунын үшін оны пүткил жаз бойы Волга дәрьясынын жағасында үйреткен еді. Оны өлтириу үшін басқа биреудин де усындай хәрекетлерди ислейтуғынын көз алдына келтирди. Сол бир душпан — немис, фашистти көз алдында сәўлелендирмекши болды... Буннан хештене келин шықпады, әкесинин әңгімесин бойынша суу кемеси қасында шүмип кеткенлерди көз алдыға келтириу канша қыйын болса, буны да сәўлелендириу мүшкил еді. Толкынлар жүзлерди жууып кетип атыр. Оларды анық көрип болмайды. Ал олардың жақынлап келгенлерин суудың ишинде атып таслады... Ол енди өликке айланып тұнғыйықта үнсіз хәм илсіз кетип баратыр.

«Өлтир-өлтирме», — деп тақылдайды дөңгелеклер. Сергей мектепте оқыған гезлеринде буларға үйреткен немис тилиндеги сөзлерди еслемекши болды, лекин немис тилинде олардың қәйтип айтылуына исеними көмил емес еді: өлтир-өлтирме, өлтир-өлтирме, өлтир-өлтирме...

Поезд қараңғылық койнында зымырап баратыр...

P.S.

«Өлтир-өлтирме» гүррициниң қолжазбасын мен Арсен Саманчинниң қағазларынын арасынан тауып алдым. Мен автордың өз шығармасының басылып шыққанын көре алмағанына қатты ашынаман.

Лекин автор тири, яки қайтыс болған болсын, китап оқышысы мұдамы болады. Арсен Саманчинниң қойын дәптеринде көрсетилгенине мууанық, мен «Өлтир-өлтирме»ни урыс қурбанларынның қәбирстанларында дауыслап оқып беремен.

Сонда мен мархұм Арсен Саманчин талай мәртебе айтып берген Мәңги қалыңлықтың шақырық хәуазын еситемен. Мен де соның менен бирге боламан...

Елес.
Февраль 2006
Брюссель.

ШЫҢҒЫС АЙТМАТОВ
ТАҰЛАР ҚУЛАҒАН МӘХӘЛ

(Мәңги қалыңлық)

«Билим» баспасы
Нөкис — 2017

Редактор *Р. Палуаниязова*
Көрк. ред *И. Сержанов*
Тех. редактор *Б. Турымбетов*
Оператор *Г. Серимбетова*

Оригинал-макеттен басылуға рұқсат етилген уақты 11.09.2017. Қағаз форматы 60x90 1/16. Офсет усылында басылды. Гарнитурасы «Times KKKP». Көлемі 12,5 б.т. 12,98 есап б.т. Жәми 1000 нускада. Бахасы шартнама бойынша. Буюртпа 17-637.

«Билим» баспасы, 230103, Нөкис қаласы, Карақалпақстан көшесі, 9.

Электрон мәңзил: [bilim.baspa@inbox.uz](mailto: bilim.baspa@inbox.uz)

Өзбекистан Баспасөз хәм хабар агентдигинин
«Ўзбекистон» баспа-полиграфиялық ләретнушілик үйи.
100129, Ташкент, Наўайы көшесі, 30.